

ЎЛМАС УМАРБЕКОВ

ФОТИМА
ВА
ЗУҲРА

роман

Тошкент
«Янги аср авлоди»
2005

4(54)6-44 баъдий асарлар
Роман

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ўлмас Умарбековнинг «Фотима ва Зуҳра» романи илгари ҳам бир неча бор нашр этилган ва китобхонлар орасида қўлма-қўл бўлиб кетган китоблар сирасига киради.

Саргузашт ва детектив услубида яратилган бу роман асосида спектакл саҳналаштирилган, баъдий фильм суратга олинган.

Эзгулик ва қабохат, муҳаббат ва нафрат, ҳақгўйлик ва адолатсизлик, ор-номус ва нопоклик сингари масалаларга бағишланган ушбу роман билан янги учрашув китобхонларга янгича завқ бағишлайди, деган умиддамиз.

«Янги аср авлоди» нашриёт-матбаа маркази «Фотима ва Зуҳра» баъдий фильм ижодкорлари – постановкачи режиссёр Б.Ёқубовга, сценарий муаллифи У.Зуфаровга, продюсер А.Тожиевга фильмдан танлаб олинган суратларни лутфан тақдим этганликлари учун чуқур миннатдорчилигини изҳор этади.

Нормурод НАРЗУЛЛАЕВ,
Ўзбекистон халқ шоири

1032004
291

ISBN № 5-633-01789-7

© Ўлмас Умарбеков. «Фотима ва Зуҳра».
«Янги аср авлоди», 2005 йил

I

Милиция майори Қодиржон Алиев кечки соат бешларда уйига қайтди. Дарвоза қўнғирогини ча тган эди, ичкаридан хотинининг «ҳозир» деган овози келди. Сўнг кўп ўтмай ковушини шапиллатиб ўзи эшик томон кела бошлади.

Алиев шофёрига бир соатга жавоб бергач, машина жиларжилмай шарақлаб дарвоза эшиги очилди.

Алиев кўпдан бери уйига бунақа барвақт келмаган эди. Шу боис, хотини уни кўриб ажабланди

— Нечук? – деб қўйиб, уст-боши чангга беланган эрига йўл берди. У суюнишини ҳам, хавотирланишини ҳам билмасди.

Алиев даҳлизнинг зинасига етганда тўхтаб, орқасига ўгирилди.

— Иссиқ сувинг борми? Ювиниб олардим, — деди у.

— Ўтираверинг, бор.

«Ювиниб олардим!..» Эрининг бу гапидан Санобар ҳар доимги ҳолига тушди. Яна бирров келган. Ҳар гал шу: ювинадию кетади. Лекин у ҳозир жиндек хурсанд эди. Икки йилдан бери биринчи марта эрини кундуз куни кўриб турибди. Хаёлидан ҳам меҳрибонлик, ҳам шўхлик аралаш бир фикр ўтди. Шошиб эри ортидан ётоқхонага кирди. Алиев ечиниби бўлиб, оёқ-яланг ваннахонага кириб кетаётганда:

— Қаерда мунча чанг бўла қолдингиз? Орқангизни ишқалаб қўяйми? — деди-да, ваннахона эч игини ушлади. Алиев унинг қўлини олиб, раъйини қайтарди:

— Ўзим... шошиб турибман.

Санобар орқасига қайтди. Эрининг ишидан кўнгли хира тортиди. Турмуш қуришганига йигирма йил бўлибдики, эрининг ишни ўйламаган пайтини кўргани йўқ. Одам ҳамма нарсага кўни-

кар экан. Санобар ичида кўп марта ранжиса ҳам, ҳеч маҳал эридан норизолик кайфиятига тушгани йўқ. Қизини, ўглини ҳам шунга ўргатди. Шунинг учун улар ҳеч маҳал унинг вақтини оладиган саволлар ёки иш билан мурожаат қилишмас, ҳамма ишларини оналари билан бамаслаҳат ҳал қилишарди.

Тошкентлик аёлларнинг деярли ҳаммаси шошилиш пайтда қиладиган битта овқати бор. Бу овқат одатда бир одам учун, нари борса икки одам учун қилинади. Иккинчи одам – овқат қилган аёлнинг ўзи. Бу – нон қовурдоқ. Икки қошиқ ёғ, бир-иккита тухум, шу тухумдек битта пиёз, озгина қийма бўлса, кўз очиб юмгунча нон қовурдоқ тайёр.

Санобар кечаги қолган овқатни эрига иситиб бергиси келмади. Шунинг учун узоқ ўйлаб ўтирмасдан нон қовурдоққа уннади. Эри ювиниб чиққунча, ошхона ва даҳлизни ёқимли овқат ҳиди тутиб кетди.

Алиев ювиниб, анча енгил тортган бўлса ҳам, дили ғаш эди. Хотини дарров бунни пайқади. Ваннахонага киритмаганидан ҳам сезган эди.

— Тинчликми ишқилиб? – сўради бир коса қовурдоқни унинг олдига қўйиб.

— Тинчлик... — тўнг оҳангда жавоб қилди Алиев, кейин косани олдига суриб, овқат ея бошлади. – Қачон улгурдинг? Зўр бўпти!

— Ош бўлсин, олинг!

Санобар чой қуйиб узатиб, қайтариб сўради:

— Тинчликми?

Алиев овқатдан анчагача бош кўтармади.

— Тинчлик, дедим-ку. Ўзинг билган иш-да. Кимдир ишлаши керак. Министр шундай дейди. Мен ҳам шу фикрдаман. Пенсиягача шу аҳвол давом этаверади. Болалар қалай?

— Иккалови ҳам ўқишда. Дадамларни қачон кўрамиз, дейди иккалови. Қизингизга совчилар келяпти.

— Йўқ, — шартта кесди Алиев. – Ўқишни битирсин.

— Ўзи ҳам шундай деяпти.

— Райҳон ақлли қиз, — деди ички бир ғурур билан Алиев ва овқатга фотиҳа қилиб, ўрнидан тура бошлади.

— Қачон келасиз?

— Кутма. Калитни олиб кетаман.

Алиев ичкари уйга кириб, деразадан кўчага қаради. Уни оқ «Волга»си ҳали келмаган, аммо муюлишнинг бошида жигаранг «Жигули» турарди. Алиев танимади. Унинг маҳалласида

бундай рангли машина йўқ эди шекилли. Беихтиёр номерига қаради. ТНЖ-62-12. Шаҳар номери. Машина ичида ўтирган икки одам унинг қараётганини пайқашди шекилли, биттаси машинадан тушиб, капотни очди ва ичига эгилди. Кимлар экан?

—Санобар, эшикларни қулфлаб юринглар. «Секретка» ишляптими?

—Ишляпти, — жавоб қилди хотини бамалайхотир, — Мен доим уйдаман-ку?!

—Барибир қулфлаб юр.

Алиев ҳовлига тушганда, машинасининг овозини эшитди.

—Хўп, мен кетдим, — деди у хотинига. — Хавотир олманглар. Кеч қайтаман.

Санобар индамади.

Алиев машинасига ўтириши билан бугунги аҳмоқона куннинг ташвишлари яна елкасидан зилдек босиб, оиласию уйию бола-чақасини эздан чиқариб, хаёлан яна вертолётга минди.

Икки йилдан бери у вилоят ерларини вертолёт ёки икки қанотли секинучар самолётда биринчи марта айланаётгани йўқ эди. Ҳавога чиқарган мақсад, ташвиш, чиройли манзаралардан ҳам устун келиб, бош оғрийдиган, кўз тинадиган даражада одамни чарчатар эди.

Кеча эрталаб вазир ўринбосари, бўлим ходимлари ҳамда вилоят бошқармаси бошлиғини чақириб мажлис ўтказди. Унга тушган маълумотларга қараганда, Йўғонтепа, Тангатопди, Найманча қишлоқларининг қурама тоғларига туташ ерларида ҳисобга олинмаган кўкнори майдонлари бор эмиш. Кўкнори ҳозир етиладиган пайт. Уч-тўрт кун ичида ўриб олишлари, ерни яна теп-текис қилиб қўйишлари мумкин. Қурамага туташ ўндан зиёд кичик-кичик қишлоқлар «Шифокор» колхозига қарайди. Тошкентдаги дори-дармонлар заводи билан йигирма-йигирма беш йиллардан бери шартнома асосида доривор ўтлар етиштириб келаётган бу колхознинг ҳар қарич ери ҳисоб-китобли, у экадиган кўкнорининг ҳар тупи барча колхозчиларнинг, ҳатто милициянинг кўз остида эди. Бунинг устига, вазир ўринбосарининг гапига қараганда, шу ҳисобда йўқкўкнори майдонларини «Шифокор»нинг раиси, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, республика Олий Советининг аъзоси Тешабой ака Султонов топиб, хабар қилибди. Демак, колхознинг, колхоз аъзоларининг бу экинларга алоқалари йўқ. Вазир ўринбосари дарҳол шу майдонларни

аниқлаш, кимларга тегишли эканини билиш, кўкнорини эса ўлдириб, фармзаводга топшириш лозимлигини айтди. Асосий вазифа Алиевнинг одамларига юкланди.

Орадан бир соат ўтар-ўтмас, Алиев бошлиқ беш киши вертолётда ҳавога кўтарилишди. Вазирликдан колхоз идорасига телефон қилиб, раисни топишни ва ўроқчилар билан вертолёт етиб боргунча, Тангатопдидаги майдонга бориб туриши лозимлигини айтишни вазир ўринбосари ўз зиммасига олди.

«Бир соатда қандай етиб боради?» — демоқчи бўлди Алиев, лекин айтмади. Кўкнори бир соат олдин ўриб олинадими, бир соат кейинми, бунинг ҳозир ҳеч қандай аҳамияти йўқ эди. Энг муҳим нарса – ким эккан, кимга тегишли бу ерлар? Мана шу саволга жавоб топиш улар учун муҳим эди.

Аэродромга кетиш олдидан Алиев илгари қўлга тушган барча кўкнорифурушларнинг рўйхати ва ишларини топиб қўйишни бўлим котибига топширди. Ҳар эҳтимолга қарши, республикадаги иккала дори-дармонлар заводи йилига қанча кўкнори ишлатишини, кимлардан сотиб олишини яна бир бор аниқлашни ҳам айтди. Ким билади, балки «Шифокор»дан ҳам бўлак кўкнори етказиб берадиганлар бордир?

Кўп ўтмай Дуркент кўринди. Кўм-кўк дарахтлар, узумзорлар орасида катта-кичик, кўк, қизил томлар пайдо бўлди. Дераза ойналари, оқ тунука томлар офтобда ярақлаб кўзни қамаштира бошлади. Чорак соатдан сўнг вертолёт Тангатопдининг устида бўлади. Хўп ғалати ном қўйишганми?!

Тангатопди... Ким қўйган экан? Нима сабабдан? Иштонтушдини-чи?.. Сабабини Алиев билмас эди. Битта у эмас, ҳатто қишлоқларда яшаётганлар ҳам билишмайди. Биладиган кексалар оламдан ўтиб кетишди. Қишлоқларнинг бирига Свердлов, иккинчисига Будёний номлари қўйилди-ю, лекин сингишиб кетмади. Халқ ўз қишлоқларини ота-боболари қўйган номлар билан атайверди: Иштонтушди, Йўғонтепа, Тангатопди...

Алиев бу жойларни яхши биларди. Шунинг учун вазир ўринбосари айтган қишлоқларни қидириб юришга мутлақо ҳожат йўқ эди.

Рациядан вертолётчининг овози келди:

—Квадрат 46-35!

Алиев беихтиёр иллюминаторга пешонасини тақаб, пастга қаради. Теп-текис ердан бўлак ҳеч вақо кўринмади.

—Адашмадикми? — рация тугмасини босиб, сўради вертолётчидан.

—Йўқ, ўртоқ майор! 46-35 дамиз. Бир айланиб чиқайми?

—Майли. Қани. кўрайлик-чи!

Вертолёт чап томонга эгилиб, бироз пастлаган бўлди-да, яна юқорига кўтарилди. Алиев, бўлим ходимлари, вилоят бошқармаси бошлиғи Сиддиқов иллюминатордан кўзларини узишмасди.

—Ўртоқ майор, биз белгиланган жойдамиз. Тангатоппидан тепада. Мен бу жойларни биламан.

Алиев майор Сиддиқовнинг йўғон овозини эшитса ҳам эътибор бермади. Тўғри учиб келишганини, вертолёт белгиланган квадрат устида эканини у ҳам яхши билган эди. Аммо, нега экин майдони кўринмайди? Қани вазир ўринбосари айтган чоракам бир гектар кўкнори?

—Нима қиламиз? Қўнализми?

Алиев розилик берди.

Уч минут орасида вертолёт тоғ этагига туташ майдончага кўнди. Кўкнори экилган майдон шу ер бўлиши керак. Аммо бир туп ҳам кўкнори йўқ эди. Ҳамма вертолётдан тушганда, буни ўз кўзи билан кўрди. Ер ҳайдалган ва устидан текислаб қўйилган эди.

—Ассалому алайкум!

Хаёлчан турган Алиевга гавдали бир одам қўл узатди. У бошини кўтариб «Шифокор» колхозининг раиси Тешабой ака Султоновни кўрди.

—Саломалайкум, Тешабой ака, — Алиев унинг қўлини олди, — Қачон келдингиз?

—Жалолов телефон қилишлари билан йўлга чиққанман! Ҳализамон ўроқчилар ҳам келиб қолади.

Алиев кулиб юборди.

—Улар нимани ўради?

Раис ҳайрон бўлиб Алиевга қаради-да, беихтиёр унга қўшилиб кулди.

—Қайдам? Ўроқчи, деганларига, тез етиб бординлар деб ўзим келавергандим...

—Кўкнори у ёқда турсин, уруғи ҳам қолмабди-ку бу ерда?!

Алиев раисга тикилиб қаради. Раис ҳеч нарсага тушунмагандек, ерга чўккалади. Бир сиқим тупроқни кафгига олиб эзгилади-да, йўғон, япалоқ бурнига тутиб ҳидлади.

—Баччағарлар, ўриб кетишибди!.. — деди у ва кичкина қийиқ кўзларини қисиб, атрофга қаради. — Қандай ўришганийкин? Бу ерга комбайн чиқмайди...

—Бир кечада қандай ўриб олишганини сиз, деҳқон одам билмасангиз, биз билолмаймиз.

Алиев шундай деб, унинг ёнига чўккалади.

—Ақл бовар қилмайди! — бошини сарак-сарак қилиб гапирди раис. — Унча-мунча деҳқон бир кунда ўриб кетолмайди. Ўрса ҳам, чопиб, текислаб кетолмайди. Комбайн бу ерни камида тўрт соат ўради. Лекин уни бу ёққа олиб келиш, кейин олиб кетиш бор. Биз УАЗда келган йўлдан комбайн зўрға чиқади. Демак, бир кунда неча комбайн бўлмасин, бу ерга чиқолмайди, ўролмайди. Тагин ким билади дейсиз?.. Булардан ҳар нарсани кутиш мумкин.

—Уларни биласизми? — беихтиёр сўради Алиев.

—Қаёқда! — раис ижирғаниб, кўлини силтади. — Колхоз ҳисобдаги қишлоқларда жами етти ярим минг одам яшайди. Уларнинг қайси бири кўкнорифурушлик қилади — ким билади дейсиз? Ҳафтада баъзилар уч кун ишлайди, уч кун бўш. Бўш кунлари нима қилади — ким пойлаб юрибди? Балки ҳар кун мен билан саломлашиб юрадиган идора ходимларидир? Қодиржон, ука, буни яхшилаб текшириш керак. Қолаверса, бу иш мен учун зарур. Колхознинг кўкнорисидан буларники яхши, бўлиқ. Ўзим кўрганман.

Алиев раиснинг хуноб бўлиб гапирган гапларига фикран қўшилди. Улар ниҳоятда усталик билан ўз савдоларини қилишар эди. Икки йилдан бери йигирмага яқин одам қўлга тушган бўлса, ҳаммаси ё истеъмолчи, ё олибсотар. Етиштириб сотадиган одамлардан биронтаси қўлга тушгани йўқ. Гўё кўкнори, бу халқ учун зарур, қимматбаҳо ва айни пайтда вабо бўлган ўсимлик ўзидан-ўзи униб етилгандек ҳамда бир зумда ўзидан-ўзи ғойиб бўлгандек эди. Алиевнинг бўлимини, унинг ўзини ҳеч ким жиддий танқид қилмаган бўлса ҳам, ҳамма аҳволни тўғри тушуниб етаётган бўлса ҳам, Алиев ўз-ўзидан хуноб эди.

Қандай гап? Ўсимлик экилади, унга кунида бўлмаса ҳам, ҳафтада бир марта икки-уч киши қараб туради. Кимлар улар? Қачон қарайди экинга? Нега ҳеч ким кўрмайди уларни? Кейин ўрилади, қопларга дони солинади, поялари алоҳида бедага боғланади, кечасими, кундузими қаёққадир олиб борилади, ёйиб

қуритилади, янчилади, қандайдир одамлар келиб, машиналарга ортиб олиб кетишади. Лекин, қанчадан-қанча одам, милиция ходимлари, колхозчилар уларни кўришмайди. Кўриш у ёқда турсин, нима билан шуғулланаётганларини билишмайди. Вақти-вақти билан қишлоқлар устида одамни гангитадиган ёқимли ҳид пайдо бўлади. Кўп ўтмай бу ҳидни шамол бошқа томонга олиб кетади, ё ҳид-пиди билан дорининг ўзи қаёққадир ғойиб бўлади. Бир ой-икки ойдан сўнг кимнингдир ҳовлисига янги, номерсиз машина кириб келади, кимнингдир ҳовлиси ва кўчасида бутун қишлоққа ўғил тўйи баҳона қулинг ўргилсин ош тортилади, жиззали нон ушатилади. Кимнингдир эски уйи ёнида пишиқ гиштдан баланд уч-тўрт хонали янги уй кўтарилади, устига оқ тунука ёпилади. Аммо ким кўкнори ўстиради, кимга сотади, ҳеч ким билмайди. Қўлга тушган гиёҳвандларнинг ҳеч қайсиси дорини қаердан олганини айтмайди. Йиғлайди, уввос солади, қасам ичади, лекин кимдан сотиб олганини, қанчага олганини айтмайди. Алиев бангилик балосига гирифтор бўлганларнинг кўпини билади. Яхши-яхши оилаларнинг фарзандлари. Эркалик, ёлғизлик, тўқлик баъзиларини шу кўчага бошлаган. Қизларнинг аксарияти эса соддалик қилиб қўлга тушишган. Турмуш қуриш ниятида алданиб, қўлма-қўл бўлиб кетишган. Йиғлашади, ялинишади, аммо бу йўлдан чиқиб кетишолмайди...

Майор Сиддиқов майдоннинг пастки томонидан нимадир топиб келди ва Алиевга узатди.

—Кўрмай қолишибди-да, — деди раис унинг қўлидаги бўлиқ кўкнори донларига қараб. — Яхши етилибди. Колхозники бунчалик катта эмас.

—Нега? — сабабини унча-мунча тушуниб етса ҳам қизиқиб сўради Алиев.

—Нега бўларди? Колхоз ҳукумат идорасига, ҳукумат белгиланган нархда сотади. Колхозчига фойда кам. Булар ўзи учун экади. Нархни ҳам ўзи белгилайди.

—Поянинг бир боғи уч минг!

Алиев бу гап эгасига ялт этиб қаради. Раис билан бирга келган одамнинг ёшини аниқлаш қийин эди. У катта, елкадор, баҳайбат маймунни эслатади. Кичкина думалоқ қора кўзлари устидаги қошлари туташ, шалпангқулоғи елкаларига тегай-тегай деб турарди. Енги калта кўйлаги ичидан чиқиб турган қўллари саксовул шоҳларига ўхшайди, узунлигидан ерга тегай деб турибди.

— Қимматмасми жуда? — сўради майор Сиддиқов. — Мен бир ярим, нари борса икки минг, деб эшитган эдим.

— Кукунга жуда яхши кетар экан. Тагин ким билади? Фермада канализация ўтказаетган боллар шундай деяпти.

— Одамбой нарх-навони яхши билади, — деб гапга аралашди раис.

Одамбой ғалати овоз чиқариб кулди. Мақтовдан, афтидан, у севинган эди. Шу пайт ўроқчилар икки отли аравада етиб келишди.

— Энди буларга жавоб-да, а? — сўради раис Алиевдан.

— Йўғонтепага ўтишмайдими?

— Ўтса бўлади, — раис бош силкиди.

— У ердагисини ўриб олишмаганмикин?

— Ким билади дейсиз? — раис елкаларини қисди.

— Ҳар эҳтимолга қарши боришсин. Биз ҳам ўтамыз.

Алиев шундай деб, вертолёт томон юрди.

Раис Одамбойни машина томонга жўнатиб, ўзи Алиевга эргашди.

Ярим соат ўтар-ўтмас улар Йўғонтепанинг тахмин қилинган кўкнори майдонига қўнишди. Бу майдон ҳам худди Тангатопдидагидек ўриб олинган, теп-текис қилиб ҳайдаб қўйилган эди.

— Ҳаҳ баччағарлар! Ҳаҳ баччағарлар-ей! — сонларига семиз кўлларини уриб сўкинди Тешабой ака. — Кеча турувди-я! Манаман, деб турувди-я кеча!

Алиев индамади. Унинг ҳафсаласи пир бўлган, лақиллаб изза бўлган одам ҳолига тушган эди.

Кимдир жуда усталик билан уларни лақиллатган, ҳеч нарсадан қўрқмай, шунча жойдаги қимматбаҳо ўсимликни бир кунда йиғиштириб, милициянинг қанчалик ночор эканлигини кўрсатган эди. «Булар билан ўйнашиб бўлмайди», — хаёлидан ўтказди Алиев ва овозини чиқариб сўради:

— Бу ерга ҳам комбайн кўтарилиши қийинми?

— Агар учар комбайн бўлмаса бу ерга келолмайди.

— Бу майдон каттароққа ўхшайди?

— Бир ярим гектар чиқса керак. Кам эмас.

Раис у ёқ-бу ёққа юриб, синчиклаб қаради.

— Ҳа, камида бир ярим гектар.

Алиев ўзидан, вазир ўринбосаридан яна ранжиди. Улар жуда кеч ҳаракатга тушишган эди. Энди у ўриб олинган кўкнори қаер-

далигини ҳам, кимларга тегишли эканини ҳам аниқлаши амри маҳол. Охирги умид, сотиб олиб кетаётган одамларни қўлга туширишда. Бозорда, аэропортда, вокзалда. Бу ишга энди анча одамни аралаштириш керак бўлади.

—Собиржон ака, — Алиев майор Сиддиқовга мурожаат қилди. — Сиз қолсангиз. Агар раис қаршилиқ қилмасалар, колхоз гаражидаги ҳамма комбайнларни текшириш лозим. Уларни текширмагунча чиқармаслик керак. Кеча, ўтган куни, бугун азонда ҳайдовчилари қаерда бўлган, қаерга боришган — шуни аниқлаш шарт. Уччала қишлоқдан чиқиб кетаётган машиналарни бирма-бир кўриш керак. Уччала қишлоқ деяпман, Иштонтушдида ҳам ўриб бўлишган. У ерга ҳам кеч қолдик. Розимисиз?

—Бўпти. — Майор Сиддиқов қаддини ростлаб, честь берди.

Олисдан йўлни чангитиб раиснинг «УАЗ» машинаси кўринди. Алиевнинг кўз олдидан Одамбой ўтди. Ким бўлди экан бу одам? Раисга нима алоқаси бор? Нега у бу ғалати одам билан юрибди? Алиев шу хаёлда раисга қаради

—Одамбой ҳам вертолётга сиғарди...

—Э, уми, осмондан қўрқади. Умида бир марта ҳам тушмаган. Машинага ҳам зўрға чиқади, — деб раис кулди. — У отни яхши кўради.

Алиев раисга ажабланиб қаради. Ернинг тагида илон қимирласа биладиган одам, наҳотки уч жойда гектар-гектар экин экилиб, ўриб кетилармиш-у, ким экканини, ким ўриб кетганини билмас эмиш. Бу ҳеч ақлга тўғри келмас эди. Ундай деса, вазир муовинининг гапига қараганда, шу ерларда ўғринча кўкнори борлигини у хабар қилган. Хўш, хабар қилишдан мақсади нима эди? Нега шунча имкониятлари бўлатуриб, ўзи ўрдирмади? Ўрдириб, колхоз маҳсулотига қўшиб юбормади? Чўчидими? Балки режасиз кўкнори унга керак эмасдир? Заводлар ундан шартномадагидан зиёдини олишмас? Хабар қилганлиги бир ҳисобда тўғри. Адлия идораларига қишлоқларда нима бўлаётганини, одамлар ҳалол иш билан бирга мана шундай ҳаром йўлга ҳам қадам қўйишяпти, билиб қўйинглар, демоқчи. Бир куни у тегишли жойларга айтганман, дейди. Дўппи тор келиб қолгудай бўлса, сувдан қуп-қуруқ чиқади... Алиев унинг фаросатига тан берди. У вақтидами, кечми, барибир, хабар берди. Милиция эса кеч қолди. Мантиқ нуқтаи назаридан энди айб жиноят қидирув идораларига тушади.

Машина космонавт Жонибеков ҳайкалини айланиб ўтаётганда, Алиевнинг хаёли бўлинди. У бошини кўтариб, оғир хўрсинди. Бошлиқлар олдида уни нима, қандай гап кутаётган экан? У бир нарсани аниқ биларди. Уни уришишмаса ҳам, аҳволнинг жиддийлигини албатта писанда қилишади. Сўнгги уч йил ичида жумҳурият гиёҳвандлик бўйича Ўрта Осиёда иккинчи ўринга чиқиб кетди. Натижада жиноятларнинг турлари ҳам кўпайди. Ота-оналар қоронғи тушиши билан болаларини уйдан чиқармайдиган бўлиб қолдилар. Кўп томоша заллари, истироҳат боғлари одам камлигидан ҳувиллаб ётибди. Безориларга қарши кураш қанчалик қаттиқ олиб борилмасин, сезиларли натижа йўқ, халқ милициядан норизо. Унга ишонмай қўябошлаган. Алиев уруш йилларни эс-эс билади. Очлик, стишмовчилик ҳозиргидан юз, минг чандон кўп бўлса ҳам одамлар бир-бирига муҳрибон, аҳил эди. Ҳозир кўчада биров йиқилиб ётса, устидан ҳатлаб ўтиб кетишади. Лекин одамлардан гина қилишга асос йўқ. Айб уларда эмас, мамлакатдаги бебошвоқлик, давлат, партия идораларининг инқирозга юз тутиши уларни шу аҳволга солиб қўйган. Алиев эмас, ҳарбий кийимдаги кўп зобитлар, район, шаҳар идораларининг баъзи бошлиқлари, партия муассасаларида кўп йиллардан бери ишлаб келаётган одамлар мамлакатдаги бу аҳволнинг сабабларини Москвадаги давлат раҳбарларига олиб бориб тақашар; жиддий, одамлар ғамини ейдиган, ҳокимлигини бир чеккага қўйиб, фақат халқ ҳаётини яхшилаш ниятини асосий мақсад қилиб олган давлат ўрнатилмагунча шу парокандалик, инқироз ҳали узоқ давом этиши мумкинлигини яхши билишарди. Ҳозирги мамлакат аҳволи хонлик, амирлик даврини кўп ўринда эслатиб қўяди. Энг аввало халқ иккига бўлиб ташланди – бойлар ва камбағаллар пайдо бўлди. Аввал пулни яхши кўрадиганлар танқид қилинарди, порахўрлар, ўғрилар жазога тортиларди. Тамагирилик, қўшмачилик, порахўрлик хуфия қилинарди. Ҳозир очиқ-ойдин одат тусига кириб кетди. Ўтган йили вазирликда навбатчилик қилиб ўтирганда Алиевнинг қабулига Қаршидан бир оқсоқ қиз кирди. У мактабни олтин медал билан битирганини айтиб, медални Алиевнинг олдига қўйди-да, йиғлаб юборди. Уч йилдан бери ТошМИга киролмас эмиш. Йилдан-йилга кириш нархи ошиб кетаётган эмиш. Биринчи йили беш минг сўрашибди. Қиз рад қилиб, ғазаб билан юртига қайтиб кетибди. Ўтган йили саккиз минг талаб қилишибди. Бу йил эса ўн

икки мингсиз рўйхатга ҳам олмаймиз, дейишибди. «Мен касалманд одамман, умрим, билимим, ақлимни яхши ниятлар билан одамлар соғлиғини сақлаш, қайтаришга бағишламоқчи эдим. Қайси мамлакатда бундай хўрлик, хорлик бор? Мен энди нима қилай? Ўзимни ёндирайми? Бу қийин эмас? – Қизнинг алам билан айтган бу гапларини Алиев юраги эзилиб эшитди. Бир амаллаб уни фармацевтика институтига киритиб қўйди. Алиев қиздан ўшанда бир нарсани илтимос қилди. Пул сўраганларни айтиб беринг, деди. Қиз институтга кирганидан кейин айтишга ваъда қилди. Аммо келмади. Алиев уни тушунди. Ўнта одамнинг исм-шарифини айтгани билан исботлаб беролмайди. Исботлашни истамайди ҳам. Чунки исботлашга уринса, бу институтдан ҳам ҳайдалиб кетади. Унга кун беришмайди. Пул ўртага қўйилган жойда ор-номус бўлмайди, андиша, ҳурмат йўқолади. Ўз талабаларини тартибга чақиролмайдиган, улардан билим талаб қила олмайдиган, дарсларига қатнашмаса, сабабини суриштиролмайдиган, қорадори еганини, кайф билан институтда юрганини кўриб, ўзини кўрмаганга оладиган ўқитувчилар кўпайиб кетди. Сабаби – пул. Сабаби—олинг қуда, беринг қуда. Шунинг учун тили қисиқ. Ақли калта, келажакни ўйламайдиган бойвачча студентлар бундан фойдаланишади. Ҳафталаб институтга келишмайди. Лекин рўйхатда доим бор. Зачёт, имтиҳон топширишмайди. Группа бошлиғи тўрт-беш қўйилган имтиҳон китобчаларини олиб келиб беради.

Алиев билган, аммо қўли калталиқ қилган бемаза ишлар кўп эди. Биттаси бугунги хуфия экилган, эгаси номаълум кўкнори майдонлари. Шу оддийгина иш ҳам натижасиз чиқди. Лекин шундай қолдириб бўлмайди. Жиноятчиларни топиш керак. Аммо, қандай йўл билан? Қачон?

Алиев вазирликка кириб, хонасига эмас, вазир ўринбосарининг қабулхонасига кўтарилди.

—Бормилар? – сўради у.

Бошини машинкадан кўтармай, нимадир босаётган котибанинг овозини таниди, жилмайиб, жавоб берди:

—Гулистонга кетдилар. Эшитмадингизми?

—Нимани? – деб сўради Алиев, қизнинг рўпарасига келиб.

Қиз ишдан тўхтаб, қўлларини ёзди-да, Алиевга қаради.

—Болаларни олиб кетаётган автобус поездга урилиб ёниб кетибди.

— Болалар тирикми?

— Ҳаммаси ҳалок бўлибди. Айтишларича, шофёр наша чекиб олган экан.

Алиев ҳеч нарса демай чиқиб кетаётганда, котиба сўради:

— Хонангизда бўласизми?

Алиев бошини силкиди.

— Мабодо келиб қолсалар, айтаман.

Алиевнинг кайфияти баттар бузилди. Бир автобус бола нобуд бўлибди. Йўқ, бу ярамас ўтти уруғ-пуруғи билан йўқотиш керак. Жиноятчиларни қаттиқ жазолаш керак. Ким билади, балки Йўғонтепада сотилган дори Гулистонда ҳам бордир?

Алиев хонасига кириб, кўчага қараган деразани очди. Иссиқ ҳаво юзига урилди. Бу ҳавода чанг ҳам, бензин куйиндиси ҳам, резина ҳиди ҳам бор эди. Шундай бўлса ҳам барибир, хонанинг дим ҳавосидан яхши эди. У дераза олдида бирпас турди, кейин жойига бориб ўтирмақчи бўлганида боя, уйи олдида турган жигарранг «Жигули» кўринди. Синчиклаб қараб, машина ичида япалоқ юзли семиз ҳайдовчи билан қорачадан келган ёш йигитни кўрди. Алиевнинг назарида улар ҳам уни кузатиб туришгандек бўлди. Ким булар? Унда нима ишлари бор?

Телефон жиринглаб, унинг хаёли бўлинди.

— Алиев, — деди у одати бўйича.

— Менман, — бу Санобарнинг овози эди.

Алиев хортинининг нимдандир хавотирда эканини сизди.

— Нима гап?

— Ўзим, шундай, — деди Санобар. — Қачон қайтишингизни айтсангиз бўларди.

— Кеч қайтаман дедим-ку, боя. Тинчликми? Нима ишинг бор эди?

Алиев хотинининг бекорга хавотирланмаслигини биларди.

— Майли, — деди Санобар. — Қачон қайтманг, кутаман. Телефонда айтмайман. Хавотир олманг. Болалар ҳам, мен ҳам тинчмиз.

— Иложи борича эрта қайтишга ҳаракат қиламан, — деди Алиев.

— Кутаман, — Санобар трубкани қўйди.

«Нима гап экан? — ўзича ўйлади Алиев. — Равшан бир бало қилиб қўйдимикан? Ё яна совчилар келдимикан Райҳонга?»

Яна телефон жиринглади. Унинг хаёли бўлинди. Телефоннинг овози шаҳарники эмас эди.

—Кодиржон Алиевич! Майор Сиддиқов!.. — бўғиқ овозни эшитди Алиев трубкани кўтарганда. — Йўғонтеспадан гапиряпман.

—Эшитаман. Нима гап? — тоқатсизланиб сўради Алиев.

—Бир соат бурун бу ерда участкавойнинг ўлигини топдик. Кечадан бери йўқ экан. Экспертизага жўнатдим. Ҳозирча битта нарса аниқ: уни ўлдириб кетишган.

—Қаерда?

—Уйининг орқасидаги ташландиқ ферма йўлида.

Сиз ўша ерда бўлиб турунг. Экспертиза билан ўзим шуғулланаман.

Хўп бўлади.

У столни айланиб ўтиб, яна дераза олдига келди. Жигарранг «Жигули» жойида турарди. Иккала одам ҳам машина ичида. Демак, уни пойлашяпти. Ҳар бир қадами кузатувда. Нима қилишмоқчи? Агар ниятлари уни йўқ қилиш бўлса, бундай пойлашмас эди? Қизиқ, Санобар нима демоқчи эди?

Алиев селектор тугмаларидан биттасини босиб, лейтенант Исмоиловни чақирди.

— Ўктамжон, деразадан қаранг, жигарранг «Жигули» турибди. ГАИдагиларга айтинг, кимнинг машинаси экан, аниқлашсин. Ҳозирдан эътиборан назоратга олишсин.

— Хўп бўлади, ўртоқ майор. Эрталабки топшириқларингиз бажарилди. Ҳамма қоғозлар шу ерда. Қачон олиб кирай?

— Бугун кўришга вақтим йўқ. Ҳалиловга телефон қилинг. Қачон боришимиз мумкинлигини сўранг.

Рустам Ҳалилов вилоят судмедицина экспертиза институтининг бош шифокори эди. Лейтенант гап нима ҳақда кетаётганини, афтидан, билса керак, суриштириб ўтирмади.

— Аниқлаб, телефон қиламан сизга, — деб гапни калта қилди.

Майор Алиев хотинига берган ваъдаси устидан чиқолмади. Уйига тунги соат иккиларда қайтди.

II

Санобарнинг эрига телефон қилгани бежиз эмас эди. Эри билан гаплаша туриб, нотўғри иш қилганини тушунди-ю, гапни бошқа ёққа буриб юборди. Унгача эса ўзини тутолмади, ниҳоятда қаттиқ ҳаяжон, ростини айтганда қўрқув бутун вужудини қоплаб олган эди.

Эри кетиши билан телефон жиринглади. Санобар тез-тез юриб келиб, трубкани кўтарди.

Санобархон! – йўғон эркак овози эшитилди. – Диққат билан қулоқ солинг: эрингиз Йўғонтепа бўйича олган ишини ташласин, ё бошқа бировга берсин.

— Тушунмадим, ким гапиряпти? – ҳайрон бўлиб сўради Санобар.

— Ким гапираётганининг аҳамияти йўқ, — деди яна йўғон овоз. – Хаёлингизни йиғиштиринг. Қайтараман: эрингиз Йўғонтепа бўйича топширилган ишни қайтариб берсин. Шуғулланмасин. У томонларга яхшиси бормасин. Агар қулоқ солмаса, ўзидан кўрсин.

Санобар аввалига гарангсиб қолди. Сўнг гапираётган одам жинойтчилардан эканини англаб, телефонга уланган магнитофон тугмасини босиб қўйди.

— Фуф! Фуф! Қайтаринг. Яхши эшитилмаяпти.

— Қайтараман: агар эрингиз Йўғонтепа иши билан шуғулланар экан, фожиа юз беради. Тушундингизми?

— Ҳа, тушундим, — хавотирга тушиб жавоб қилди Санобар ва магнитофонга қараб қўйди. Унинг лента ўралган ғалтаклари айлана бошлаган эди. – Қандай фожиа?

— Билмоқчимисиз? – сўради йўғон овоз кулиб. – Майли. Айтман. Болаларингизни яхши кўрасиз-а? Равшанни ҳам, Райҳонни ҳам. Кўрдингизми? Уларни биламиз. Қаерда ўқишлариниям биламиз. Қодиржон ҳам болаларини сизга ўхшаб яхши кўради. Ё яхши кўрмайдими? Нега индамайсиз?

— Йўқ, яхши кўрадилар.

Санобар юраги гупиллаб ура бошлаганини сизди.

— Баракалла. Шу яхши кўрган фарзандларингиз билан ҳар нарса бўлиши мумкин. Масалан, Равшан аварияга учраб, умрбод ногирон бўлиб қолиши, Райҳонийни ўғирлаб кетишлари мумкин. Бир ой, ярим ойдан кейин бирон жарликдан топасизлар ўлигини.

— Ифлос! Ярамастар! Нима деяпсанлар! Ҳали сенлар шошмай турларинг! Санобар чидолмай бақира бошлади. – Ўша жарликда ўзингнинг ўлигингни кўрай, яшамагур!

— Ўзингизни қийнаманг, — йўғон овоз хотиржам гапирди. – Мен сизни огоҳлантиряпман. Бекордан-бекорга болаларингизни ҳеч ким хафа қилмайди. Бахтли бўлишсин. Уларнинг роҳати-

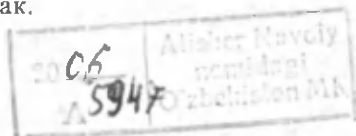
ни кўринг. Аммо, яхшилаб эшитиб олинг. Биз ҳазиллашаётганимиз йўқ. Икки кун муҳлат берамиз. Эрингиз биз айтган гапга қўнмаса, болаларингизнинг уволига қолади.

— Ҳой, тўхтанг, мен сизни қаердан топаман?

Санобарнинг гапи узилиб қолди, йўғон овоз эгаси гўшакни илиб қўйди. Санобар титраб турган қўлидаги гўшакка қаради. Кейин яна қулоғига тутди. Узлуксиз овоздан бошқа ҳеч нарса эшитилмади. Санобар бўшашиб, стулга чўкди-да, гўшакни жойига қўймай, эрининг номерини тера бошлади. Эри билан гаплашганига жиндек хижолат бўлди. Уни бекор ташвишга солиб қўйди. Эрининг ҳушёр одамлигини яхши биларди. Пўписа ҳақида ҳеч нарса демаган бўлса ҳам, унинг хавотирга тушганини сизди. Шошиб гапни қисқа қилиб қўя қолди. Санобарнинг ўрнидан қўзғолишга мажоли йўқ эди. Телефондаги бегона овоз унинг ўзини сўкканида, қўрқитганида бошқа гап эди. Хавотирга тушса ҳам, бунчалик безовта ва бетоқат бўлмасмиди? У бир нуқтага тикилиб, ҳеч нарсани кўрмай, анчагача хомуш ўтирди.

Ярамас, икки кун муҳлат берди-я. Икки кундан кейин... Нима қилиш керак? Албатта, аввало эрига айтиб, ёзувларни эшиттириш керак. Биргалашиб, аниқ бир режа тузиб қўйишлари шарт. Болаларни ҳам огоҳ қилиш зарур. Адалари қаерда ишлашини, қандай хавфли одамлар билан дуч келишини билишади. Улар ҳам ўзларича эҳтиёт чораларини кўриб қўйишсин. Масала бир ёқлик бўлгунча ким билади, балки уйдан чиқмаганлари, уй атрофига эса соқчи қўйишгани маъқулмиди? Санобар ўзича шундай ўйлар, лекин бунга қандай қарайди, умуман, милиция қандай чора кўради – у билмасди. Лекин у бир нарсани дилига қаттиқ тугиб қўйди. Эрининг камтарлигини у яхши биларди. Шунинг учун у лозим бўлиб қолса, тўппа-тўғри вазир ёки унинг ўринбосарларига айтиб, болаларни яхшироқ қўриқлашни илтимос қилади. Эрини ҳам эҳтиёт қилишларини сўрайди.

У беихтиёр девордаги осма соатга қаради. Олтидан йигирма дақиқа ўтибди. Шу бугунгача у болаларининг қачон ўқишдан қайтишларига эътибор қилмай келар эди. Равшанку, ўзига хон, ўзига бек, баъзан ўртоқлариникида ётиб ҳам қолади. Ҳозир ўйлаб қараса, Райҳоннинг ҳам уйга қайтишида аниқлик йўқ экан. Санобарни қўрқув босди. Қизининг институтига телефон қилмоқчи ҳам бўлди. Лекин қизи ҳақида нотўғри фикр туғдириб қўйишдан қўрқиб, шаштидан қайтди. Аммо дарс соатларини билиб қўйиши керак. Бугуноқ билиш керак.

У онасининг вафотидан сўнг ишламай, ўзини уйга, болаларига бағишлаган эди. Вақт тез ўтар экан, куз очиб юмгунча, ўн беш йил ўтиб кетибди. Онаси каби у ҳам бирон марта болаларини уришгани, ургани йўқ. Сокинлик, оғирлик билан ўстирди. Эри ҳам унга ўхшайди. У ҳам бирон марта болаларига қаттиқ гапиргани йўқ. Шунинг учун улар эркин ўсишди. Уйда иккалови ҳам ўзини ота-оналари билан тенгдек тутишади. Ҳамма нарса уйда очиқ-сочиқ-лилига, пул ҳам, қимматбаҳо нарсалар ҳам бекитилмай, саналмай ётишига қарамадсан иккалови ҳам берухсат ҳеч нарсага тегинишмайди. Қодиржон битта нарсани болаларидан, айниқса ўғлидан узоқ вақт яшириб юрди: шахсий машинанинг калитларини. Равшан, айниқса, ўн тўрт-ўн беш ёшлик пайтлари машина атрофидан жилмайдиган бўлиб қолди. Дам олиш кунлари у ёқ-бу ёққа ҳаммалари чиққанларида иложи борича машинани бошқаришга интилар, отаси йўқ пайтида дарҳол рулга ўтириб оларди. Ҳозир эса, машина очиқ турса ҳам рухсат сўрамай олдига бормади. Ота-бола машина калитларини бўлиб олишган. Алиев ўгли шофёрлик ҳуқуқини олганидан бери оила ишларининг кўпидан қутулди. Бозор асосан ўғлининг бўйнида эди. Равшан яхши ҳайдовчи чиқди. Бир марта қишда катта юк машинасига урилиб, бир эшик, бир қанотни пачоқ қилганидан бери, тўрт йил ўтди, машинани яхши миниб юрибди, ками-кўстларининг ҳаммасига ўзи қарайди.

Шундай бўлса ҳам Санобар ўғлини эслаб, бирдан хавотирланиб кетди. Ҳовлига тушиб, гаражни қараб келди – машина жойида эди.

Кўнгли бир оз таскин топиб, овқатга уннай бошлади. Нима қилишини билмай, пиёз тўғради, картошка арчди. Шундагина қовурдоқ қилиб қўя қолиш фикри келди. Қозонга ёғ солиб, қиздира бошлаганда, маслаҳатлашгандек Равшан билан Райҳон кетма-кет кириб келишди.

— Опа! Шошиб турибман! Ейишга нимангиз бор?

Райҳон опасининг юзидан чўлп этиб ўпди-да, сумкасини диванга ташлаб, ичкари хонага кириб кетди.

— Қаёққа шошяпсан? – сўради Санобар.

Аммо қизи унинг саволини эшитмади. Тезда ювиниб, бошқа кўйлагини кийиб чиқди.

— Қаёққа кетяпсан? – деб сўради Санобар.

— Мисрдан бир профессор келибди. У лекция ўқиб берар экан. Миср маданияти, фиръавнлар ҳақида.

— Бормайсан. Рухсат бермайман.

Санобар қандай қилиб шундай қўпол тарзда қизининг хоҳишини рад қилганини ўзи сезмай қолди.

Райҳон кўзларини катта очганича онасига тикилди.. У эсини таниганидан бери биринчи марта шундай жавобни эшитиши эди. Нега? Нима учун? У тушунмади.

— Кеч бўлиб қолди. Қоронғида ҳеч қаёққа чиқмайсан.

Ёзнинг ўртасида кеч ўнгача кун ёруғ бўларди. Буни билган Райҳон баттар ажабланди. Шунини айтмоқчи эди, онаси гапиртирмади.

— Мендан хафа бўлма. Миср маданиятини китобдан ўқиб оларсан. Кейин, сен инглиз тили ўрганияпсан. Арабчани эмас.

— Опа?!

Райҳон хафа бўлишни ҳам, ғазабланишни ҳам билмас эди.

— Онанг сенга ёмонликни раво кўрмайди, — шартта-шартта гапирди Санобар. Болалари учун хавф пайдо бўлганини сезган пайтидан бери ўзида қандайдир янги бир қудрат ва режа пайдо қилган эди. — Замон нотинч. Аданг келсин, кейин нима қилишни гаплашамиз. Гап фақат бугун устида эмас. Гап...

Шу пайт Равшан кириб келди. Уни кўриб, Санобар қаттиқроқ гапирди.

— Гап кейин сенинг ҳақингдагина эмас, гап аканг, Равшангаям тааллуқли. У ҳам ҳеч қаёққа чиқмайди.

— Нима гап ўзи? — сўради Равшан.

— Айтинг ўғлингизгаям! — деди Райҳон қошларини чимириб. Унинг энди жаҳли чиқа бошлаган эди.

— Айтаман, — Санобар ўғлига қаради. — Вақтли келганинг яхши бўлди. Иккаловинг ҳам бугун кечқурун ҳеч қаёққа чиқмайсизлар. Чиқармайман.

— Мен боришни ҳам истамайман. Қиладиган ишларим кўп уйда, — деди Равшан хотиржамлик билан.

— Жуда яхши. Демак, гап Райҳонга тегишли.

— Опа, айтинг, нима гап ўзи? Нега Райҳон бугун кечқурун кўчага чиқмаслиги керак? Мени ҳам нега чиқармоқчи эмасдингиз?

— Замон нотинчмиш! — киноя қилди Райҳон

— Ҳа, нотинч, — кинояни тушунган бўлса ҳам парво қилмай гапирди Санобар. — Боя бир нотаниш одам телефон қилди. Адаларинг келганида айтмоқчи эдим. Майли. Ҳозир айтиб қўяқолай. Аданг бир иш билан шуғуллана бошлаган эмиш. Шу ишини ташламаса, ё бировга топширмаса, сенларга ёмон бўлар экан. Энди тушундиларингми?

Равшан ҳам, Райҳон ҳам жавоб беришмади. Улар тушунган эди, албатта. Бу – махфия, жиноятлар гуруҳи. Қанча улар? Буни адалари биледи фақат. Балки, у ҳам билмас ҳали? Онларининг чўчиганида жон бор. Улар ёлғондакам пўписа қилишмайди. Равшан ҳам, Райҳон ҳам шундай баъзи пўписалар нима билан тугаганини яхши билишади.

— Жуда зарурмиди боришинг? – деб сўради Равшан синглисидан.

— Бунақа лекция бошқа бўлмайди, — деди Райҳон хўрсиниб.

— Опа! – бирдан ўрнидан турди Равшан. – Қизингизни институтга мен обориб келаман. Лекция тугагунча машинада ўтираман. Рухсат берақолинг?

Санобар ўйланиб қолди. Улар икки кун рухсат беришди. Бугун, эрта ҳеч кимга тегинишмайди.

— Жон опа! – ялинди Райҳон. – Хўп деяқолинг.

— Хўп, — ниҳоят рози бўлди Санобар. – Лекциядан кейин тўғри уйга келларинг. У ер-бу ерда сув-пув ичамиз, деб машинадан тушманглар.

— Хавотир олманг. Келишдик.

Равшан ўрнидан туриб гараж томон йўл олди.

Улар кетиши билан Санобар ўзи дарвозани беркитиб келди.

Телевизорда «Ахборот» бошланганида кўча эшик қўнғироғи чалинди. У телевизорни ўчириб эшикка йўл олди.

У дарвоза олдига бориб, эшикка ўрнатилган шиша тирқишдан кўчага қаради. Эшик олдида икки кўча наридаги маҳалладоши Шаҳодат опа турарди. Баъзи-баъзида ундан сут-қатиқ оларди. Санобар эшикни очди. Шаҳодат опа тортиниб кирди. Уялинкараб атрофга бир қараб чиқди.

— Қодиржон ишда бўлсалар керак?

— Ҳа, ишда эдилар.

— Биладан, ишлари оғир, — Шаҳодат опа яна бир қандайдир хижолатлик билан атрофга қаради. – Боя келаётувдим. Болаларингиз машинада кетишаётган экан, қайтдим. Улар кетишдими ё уйдаими?

— Райҳоннинг институтига кетишди. Нима эди? – сўради Санобар ундаги иккиланишни сезиб.

— Айланай, Санобархон... — Шаҳодат опа гапни нимадан бошлашини, нима дейишини билмай бошини эгди.

Шунда Санобарнинг кўзлари унинг қўлларига тушди. У гулли дастрўмолга ўроғлиқ кичкина бир нарсани дам у, дам бу қўлига олиб, қаерга қўйишни, уни нима қилишни билмасди.

— Мен Қодиржонни кўрмоқчи эдим, — зўрға гап бошлади Шаҳодат опа, — лекин олдин сизга бир нарсани гапириб қўйсам. Яхшиям битта ўзингиз экансиз. Майлими, жоним?

— Майли, майли! Юринг! — Санобар эшикни занжирлаб, уни равонга бошлади.

— Тинчликми ишқилиб?

— Э, тинчлик нариги дунёда насиб қилса керак. Бу дунёда умрим фақат ташвиш билан ўтаяпти.

— Қўйинг, ундай деманг!.. — юпатди Санобар. — Яхши кунларниям Худо ато қилиб қўйгандир?!

У ичида Шаҳодат опага ачинди. Энди эллик бешларга борган бу аёл етмиш-саксон ёшли кампирлардек қариб қолган эди. Ер қимирлаган йили бир кунда ҳам отаси, ҳам онасидан ажради. Қариндош-уруғлар, отасининг ойна-оғайнилари қўшиб-чатиб, Шаҳодат опага Санобарларнинг маҳалласидан қора сувоқдан чиққан уй олиб беришди. Яхши бир одамни топиб, ичкуёв қилиб қўйишди. Эри ҳақиқатдан яхши одам чиқди. Жуда мўмин, камтар, камсуқум экан. Қандайдир тайёрлов базасида экспедитор бўлиб ишларкан, ярим йил ичида уйнинг ҳамма ишларини битириб, қўғирчоқдек қилиб юборди. Маҳаллага ўзини танитиш мақсадида ош берди. Кичкина кўча эшикни олиб ташлаб ўрнига чиройли, ўймакор тахта дарвоза ўрнатди. Дарвозанинг рўпарасига гараж қуриб, янги «Жигули» машинасини сотиб олди. Турмушлари яхши ўта бошлади. Қиз кўришди. Аммо эри бечоранинг умри қисқа экан. Дуркент томонга сафарга кетиб, бир ҳафтадан зиёд қолиб кетди. Одатда икки-уч деганда қайтарди. Саккизинчи куни ярим кечада ўлигини олиб келишди.

Шаҳодат опа бошқа турмуш қургани йўқ. Ҳаётини шу қизи — Шоҳидага бағишлади. Шундан бери йигирма беш йил ўтибди. Шаҳодат опа қизини охирги марта биринчи май куни кўрди. Онасига совға-салом олиб келиб, ўша куниёқ ишлаётган жойи — Дуркент Маданият уйига жўнади. Онасини ҳам юринг, деб зўрлади. Шаҳодат опа рози бўлмади. Қизи каталакдек икки хонали уйда турарди. Бир томондан, куёвнинг қош-қовоғига қараб ўтириш оғир. Яна бир томондан, бориб уларни сиқиб қўяман деб хижолат бўлди. Одам бир кун бўлса ҳам, бирозга оғирлиги тушмасдан яшаши керак. У шундай деб, қизининг илтимосини рад қилди. Борса бўларкан. Ким билади, борганида Шоҳидаси беному нишон кетмасмиди? Шоҳодат опа ҳеч ўзини кечирмайди.

Шоҳида ўшанда «Шифокор» колхозининг «ГАЗ-69» машинасида келиб-кетди. Машина бор. Ҳайдовчи бола бор. Шоҳида йўқ. Ҳайдовчининг гапи бўйича ўша куни у уйида қолган, машинага рухсат берган. Чунки маданият уйи шундай уйивинг ёнида. Ҳайдовчи кетган. Шоҳида уйига кирганича, беному нишом йўқолган. Мамлакат бўйлаб уч ой қидирилди. Ҳеч қаердан дараги чиқмади. Уч ярим ой ўтганда маҳалладаги кексалар, жаноза очишни маслаҳат беришди.

Сағбондаги фолбин киши Шаҳодат опанинг дардини эшитиб:

— Қизинг ўлган. — Ўра десаммикан, жар десаммикан, ишқилиб қоронғи бир жойда ётибди. Худди тирикдек ётибди. Қон чиқмаган. Бўйнида қора чизиқлар кўряпман. Эҳтимол бўғиб ўлдиришгандир? Жаноза оч, руҳи шод бўлади.

Шаҳодат опа маҳалла оқсоқоллари билан фолбиннинг айтганини қилди. Бедарак йўқолган қизига жаноза ўқитди.

Санобар шуларни билгани учун бу бечора аёлнинг бошига яна нима ташвиш тушди экан, деб хавотир олди.

Шаҳодат опа айвонга кўтарилиб, стулга омонат ўтирди. Фотиҳа қилди. Кейин қўлидаги чақалоқ муштидай тугунчани стол устига, Санобарнинг олдига қўйди.

— Кўринг, айланай. Тарихини кейин айтиб бераман.

Санобар дастрўмолнинг тугунини ечиб, очди. Ичидан аёллар соати чиқди.

— Шоҳиданики бўлса керак? — тахмин қилди Санобар.

— Ҳа, қизимники, — бошини эгиб тасдиқлади Шаҳодат опа ва йиғлаб юборди. — Шу кўргилик ҳам бор экан бошимда, — деди у йиғи аралаш.

Кейин бор гапни айтиб берди. Қурбон ҳайит яқинлашиб қолган, келди-кетди кўпайиши, бир автобус бўлиб райондан, қизининг ишхонасидан келиб қолишлари мумкин. Қариндош-уруғ, маҳалла йиғилади. Йилини ҳам ўтказиш керак. Отин бувига айтиб қўйган. Шуларга, кейин, мева-чевага пул зарур. Куёви ташлаб кетгани кам, етмайди. Ўзининг пенсиясига ишониб бўлармиди? Уйни йиғиштираётиб, Шоҳиданинг хонасида жавондаги бир семиз китобнинг устида шу соатга кўзи тушиб қолди. Чанг босиб ётган экан. «Худо ўзи етказди» — хаёлидан ўтказди Шаҳодат опа. Қолган ишларини наридан-бери қилиб, соатни рўмолчасига тугди-да, икки кўча нарида турадиган армани соатсозникига қараб йўл олди.

Уста уйида экан.

— Келинг, опажон, — эски танишлардек кутиб олди у, — Яхши ўтирибсизми? — Яқинда бир туш кўрдим. Шоҳидахон икковингиз, она-бола ясаниб, атлас кўйлақлар кийиб, амиркон туфлиларни ғирчиллатиб кетаётган эмишсиз.

— Қаёққа? — беихтиёр сўради Шаҳодат опа.

— Қаёққа бўларди? Тўйга-да! Бизда бунақа туш яхшиликка, дейишади.

— Кошкийди, шундоқ бўлса, уста. Илоҳи омин, айтганингиз келсин. Бутун маҳаллага ош қилиб берардим!

— Қиласиз опажон! Қиласиз! Мен ҳам бораман. Шоҳидахоннинг тўй ошларидан ейман. Аммо опажон, сиз ҳозир тўғри қиялпсиз.

— Уста, — уни бўлди Шаҳодат опа. — Ҳайит келиб қолди. Озгина пул керак эди. Манавини сотиб беринг.

Уста унинг қўлидан рўмолчани олиб очди.

— «Полёт». Яхши соат, — деди у ва қулоғига тутди. — Юриши ҳам бинойи. Ҳозир юз сўмга олади.

— Майли, — рози бўлди Шаҳодат опа. — қанчага олса ҳам сотаверинг. Мен уни тақмасам. Соатга қарайдиган ёшдан ўтдим. Уйда бекор ётибди. Мабодо омон бўлса, янгисини олиб бераман.

— Айтганингиз келсин, опа!

Уста шундай деб, соатнинг вақтини тўғрилай бошлади ва бирдан ҳайратга тушиб тўхтаб қолди.

— Опажон!.. Бу... бу соатни қаердан олгансизлар? — сўради соатдан кўз узмай.

— Қаердан билай, уста. Соат қизимники эди. Магазиндан олгандир-да.

— Йўқ, бу соат магазинники эмас, — уста шундай деб, ўрнидан турди. — Қани, тўхтаб туринг-чи?

Уста ичкари хонага кириб кетди. Шаҳодат опа уни бетоқат бўлиб кута бошлади. Бироздан сўнг соатсоз чиқди.

— Опажон! Бу оддий соат эмас, бриллиант соат. Жуда қиммат. Манавинга қаранг. — Уста Шаҳодат опанинг қўлидан ушлаб, соат рақамларини кўрсатди. — Нуқталарни кўраяпсизми? Шу нуқталарнинг ҳаммаси бриллиант. Ўн иккита бриллиант. Ҳар бир рақамнинг устидаги нуқта бриллиант. Бунақа соат магазинда бўлмайди. Қандай тушунтирсам экан? Соат тўғри, магазинники. Аммо кейин менга ўхшаган, мендан ҳам зўр уста рақамларнинг устини тешиб, ҳаммасига бриллиант тош қуйиб чиққан. Бу соат ҳозир камида ўн минг сўм туради. Юз сўм эмас. Тушим тўғри чиқди. Сизга яхшилик келтирди тушим, опажон!

Устага ўхшаб Шаҳодат опа ҳам ҳайратга тушган, нима дейишни, нима қилишини билмас эди.

— Яхшиям менга келдингиз! — деди ғурур билан уста. — Агар бошқа соатсозга борганингиздами, мендек синчиклаб қараб ўтирмасдан, юз сўм бериб сизни жўнатиб юборарди. Сиз ҳам ҳеч нарсани билмай кетаверардингиз! Ё нотўғрими?

Шаҳодат опа рози бўлди.

— Энди нима қиламиз?

— Пул бўлмаса бир ташвиш, пул бўлса минг ташвиш! Ё нотўғрими? Шаҳодат опа бу гапга ҳам рози бўлиб, бошини қимирлатди.

— Лекин, опажон, соатингизни мен олиб қололмайман энди. Ўн минг нақд пулим йўқ. Буни комиссиян магазинга олиб бориш керак. У ердан тез олиб кетишади. Чет элга кетаётганлар шунанча қимматбаҳо нарсаларни олишяпти. Тез сотилиб кетади. Лекин, опажон, сизга маслаҳат. Ҳозир сотманг. Озгина пул керак бўлса, мен бериб турай. Бошқалардан қарз олиб туринг. Қанча керак? Икки юзми, уч юзми? Тортинманг. Биз, ахир қўшнимиз. Бир-биримизга ёрдам беришимиз керак.

Уста шундай деб, соатга яна бир ҳавас билан қаради-да, рўмолчага эҳтиётлаб ўраб, учларини тугди ва авайлаб Шаҳодат опага узатди.

Шаҳодат опа минг хил ўй билан тугунчани олди. Уни ғалати туйғулар ўраб олган, соатсоз топган янгиликдан, кутилмаганда қўлига қўнган бойликдан у хурсанд бўлишини ҳам, хафа бўлишини ҳам билмас эди. Нега шундай қимматбаҳо соати борлигини айтмади? Қачондан бери бор эди ўзи бу соат? Кимдан сотиб олган? Қайси пулга? Ё биров совға қилганми? Совға бўлса кимдан? Бу жумбоқлар сезгир она дилини қоплаб, хаёлини олиб қочган эди.

— Ҳа опажон, айтинг, қанча берай?

Шаҳодат опа соатсознинг гапига ниҳоят тушуниб, деди:

— Икки юз сўм бўлар...

— Мана, икки юз элик олиб туринг.

— Қачон қайтарай?

— Бўлганида, опажон. Биз ахир қўшнилармиз.

Шаҳодат опа уйга қандай келганини билмади.

Соатни жойига қўйиб ҳовлига тушди. Кун пешиндан оғган, ҳаво дим эди. Ёғоч сўри устида шотутдан тушган бир супра энли соя липиллаб турарди. Шаҳодат опа мадорсиз оёқларини зўрға судраб, шу ерга бориб ўтирди. «Худо, ўзинг ҳар қандай бало-

қазодан асра, қариганимда беобрў қилма!» – деди ичида у ва яна хаёлга берилиб кетди. Шу алпозда анча ўтирди. Кўчада машина гийқиллаб тўхтамаганида ва уни бўғиқ эркак овози чақирмаганида, у жойидан қимирламай ўтираверарди. Қизи ҳақидаги янгилик унинг бугунги режаларини, умуман, бутун вужудини ағдар-тўнтар қилиб юборган эди.

— Ким? – зўрға ўрнидан туриб, овоз берди у.

— Мен, Одамбойман. Колхоздан, — жавоб қилди ҳалиги бўғиқ овоз.

Шаҳодат опа бир амаллаб турди-да, кўча эшик томон юрди.

Эшик олдида қўллари ерга тегай-тегай деб турган маймунбашара бир одам турарди. У Шаҳодат опани кўриб, жилмайди.

— Ассалом алайкум! Мани унутган бўлсангиз керак? Бир келиб кетувдим шу машинада.

— Келинг, келинг! – саломлашиб ичкарига таклиф қилди Шаҳодат опа уни танигандек бўлиб.

— Йўқ, шошиб турибмиз. Раис юбордилар. Ҳайит яқинлаб қолди, дедилар, у-бу ташлаб кел, дедилар.

Одамбой шундай деб, эпчиллик билан машина бортини очди. Ёшгина шофёр йигит кузовга чиқиб, унга ёрдамлашди. Иккалови бирпасда бор нарсаларни туширишди.

— Манави ҳам сизга.

— Одамбой юклардан бўшагач, шимининг чўнтагидан қалин бир конверт чиқариб, узатди.

— Нима бу? – сўради Шаҳодат опа конвертни олар экан.

— Пул. Тешабой ака яқинда шаҳарга тушаман, шунда ўзимам кириб чиқаман, дедилар. Хўп, хайр. Саломат бўлинг, опа!

— Ҳой, тўхтанглар! Чой-пой ичиб кетинглар! – илтимос қилди Шаҳодат опа.

Аммо улар жавоб беришмади. Машина силтаниб, кўм-кўк тутун чиқарди-да, орқа филдираклари остидан худди депсинган отдек, чанг аралаш тош отиб, йўлга тушди.

Шаҳодат опа Одамбойни машина кетганидан кейин эслади. Шоҳидага жаноза очилганда, у келиб «Шифокор» колхозининг раиси Тешабой ака Султонов номидан анча-мунча нарса ташлаб кетган эди. Кейин Тешабой аканинг ўзи ҳам келиб кетди. Қандай ажойиб одамлар бор дунёда! Шаҳодат опа қўлларини ёзиб уларни дуо қилди.

Шоҳида колхозда ишламаган. Отасининг ҳурмати туфайли бу бағри кенг, сахий раисдан кўп яхшилик кўриб келди. Дуркентга юборилганда, институтни битиргандан кейин, йил ўтма-

ди, каттакон клубга мудир қилиб қўйишди. Шоҳиданинг айтишига қараганда, раиснинг гапи билан шундай қилишганмиш. Раис билан уни эри таништириб қўйди. Эри, Пўлатжон, асли йўғонтепалик эди. Қишлоқ хўжалик институтини тамомлаб, у қишлоғига кетди. Бир йилдан сўнг, Шоҳида ҳам маданият институтини битирганидан сўнг, тўй қилиб, ўзи билан олиб кетди. Лекин Йўғонтепада Шоҳидага иш йўқ эди. Район марказидаги клубга олишди. Тешабой акани Шоҳида шу клуб биносида қандайдир мажлис бўлганида кўрди. Гапдан-гап чиқиб, отасини билганини, жуда камтар, ишбилармон одам бўлганлигини айтиб, бевақт ва фожиали ўлимидан ачинди. Ўшандан бери ўзини Шоҳидага нисбатан отасидек тутар эди. Шаҳодат опа қизидан шуни эшитган эди. Лекин ўзини ҳеч кўрмаган эди. Кўп ўтмай, Пўлатжон – куёви ҳам, қизи ҳам бу одам ҳақида гапирмай қўйишди. Бир марта қизиқиб сўраганида, у одам билан нима ишингиз бор, деб Шоҳида жеркиб берди. Шу-шу, раис ҳақида бошқа гапирмайдиган бўлиб кетишди. Шаҳодат опа бунга эътибор бермади. Бир жойда ишламаса, бунинг устига Шоҳида эрининг олдига, колхозга бормаса?! Нега у одам ҳақида ҳадеб гапиришлари керак экан? Пўлатжон колхозга қатнаб ишларди. Хотинига кичкина бўлса ҳам икки хоналик уй беришганидан кейин, у Йўғонтепадан район марказига кўчиб келган эди.

Шаҳодат опа шуларни хаёлидан ўтказиб, ошхонага борди. Раис яна анча нарса юборибди: бир қоп ун, бир қоп гуруч, уч қути помидор, олма, узум. Икки хил чиллаки. Бир қоп сабзи, пиёз. Анави қопдаги нима экан? Тагида қолиб кетибди. Картошка экан. Шунда у қўлидаги конвертни эслаб, очиб қаради. Минг сўм пул. Шоҳодат опа яна дуо қилди. Мартабаси баланд бўлишини, сердавлат, серфарзанд бўлишини Худодан сўради, узоқ умр тилади. Қўлларини юзига тортар экан, соатсоз устанинг омонат пулини дарров, бугуноқ қайтиб бериш лозимлигини дилидан ўтказди.

У қизининг маъракаси яхши ўтишидан энди хотиржам эди. Олдин у фақат аёлларни чақирмоқчи эди. Энди маҳалла кексаларини пешин намоздан кейин таклиф қилишни ўйлаб қўйди. Битта ош қилдиради. Озгина шўрва торттиради...

Шу режа-ўйлардан кейин Шаҳодат опанинг руҳи бироз кўтарилди. Қизил чиллакидан бир бош олиб, водопровод тагига борди-да, муздек сувда ювиб еябошлади. Ширин, эртанги узумни

қарс-қурс қилиб чайнар экан, оғзининг бир четидан қип-қизил томчи тиззаси устига оқиб тушди. Анчагача тарқамай, тебраниб турди. Шаҳодат опа бирдан чўчиб кетди. Назарида қизил томчи ичидан қизи чиқиб келаётгандек бўлиб кетди. Қулоқлари остида «Ойи!» деган овози ҳам эшитилгандек бўлди. Титроқ қўли билан томчини сидириб ташлади-да, ўрнидан турди. Иккинчи қўлидаги узум боши ерга тушиб, бир қанча доналар ёқут тошдек ҳар қаёққа думалаб кетди. Шаҳодат опа чўккалаб, уларни терди, узум бошини ҳам кўтарди, аммо емади, супа четига оҳиста қўйиб қўйди.

Шаҳодат опа зўрға кунни кеч қилди. Соатсозникига бориб, пулини қайтарди-да, соатли тугунчани бағрига босганича Қодиржон Алиевнинг уйига қараб юрди. Қодиржон билан маслаҳатлашиш фикри тўсатдан келди. Маҳаллада кўпчилик уни яхши гап билан тилга олади, хотини эса, Санобархон, сигири борлигида ундан сут-қатиқ олиб турарди. Улардан бирон маслаҳат чиқиб қолар. Соат бир ёқли бўлмагунча, у энди тинч яшай олмас эди. Лекин Алиевнинг уйига оёғи тортмай борди. Бир томондан, у ҳақиқатни билишни истаса, иккинчи томондан, ҳақиқат қизининг обрўйига тегиб кетишидан қўрқарди. Битта одам билди, ҳамма билди, деган гап.

Биринчи борганида, Алиевнинг болалари машинага ўтириб кетишмоқчи бўлиб туришган экан. Шу баҳона бўлиб, уйига қайтди. Лекин уйда ўтиролмади. Энди то бир нарсани аниқ билмагунча уйда ўтиролмастлигини билиб, яна кўчага чиқди. Бу гап бор кучини тўплаб, эшикни тақиллатди.

* * *

— Укангиз, Қодиржон бу гапларни билишлари керак, — деди Санобар уни эшитиб бўлиб ва яна соатга қаради. — Тавба! Бундай қараганда оддий соатга ўхшайди.

— Ҳамма гап шунда-да, — Шаҳодат опа унинг гапларини тасдиқлади. — Оддий бўлиб кўринмаганда, сўрардим ўзидан. Айтмаганига қўймасдим.

Санобар бу бахтсиз аёлнинг нимадан хавотирга тушганини яхши тушунди. Шундай қимматбаҳо нарса кўчада ётмайди, биров шунчаки совға қилиб ҳам бермайди. Бунинг тагида бирон жиддий гап ётган бўлиши керак. Лекин, у тахмин эди.

— Опа, бир нарса дейишга ожизман, — деди Санобар. — Қодиржон акамга айтаман. Сиз билан учрашадилар.

— Буни ташлаб кетаман бўлмаса, — деди Шаҳодат опа соатни қайтадан рўмолчага ўрар экан.

— Йўқ, йўқ! — Санобар ўрнидан туриб кетди. — Олиб кетаверинг, бу ерда турмасин. Қўрқаман. Қодиржон ака ўзлари сизни кига борадилар. Ё бир вақтни тайин қилиб, менга айтадилар. Ўшанда ўзингиз кўрсатасиз.

— Майли, — Шаҳодат опа ҳам ўрнидан турди. — Битта илтимосим бор, шуни Қодиржонга айтсангиз...

— Хўп бўлади. Нима эди? — сўради Санобар.

— Албатта, бу соат билан Қодиржоннинг ўзлари шуғулланмайдилар. У киши учун бу майда ишдир. Қандай-қандай катта ишлар бошларидан ошиб ётибди. Бировга топширадилар. Шу одам соатнинг эгаси менинг қизимлигини эътиборга олса... Мабодо бирон ёмон гап чиқиб қолса, бу гап милисанинг ўзида қолса. Одамларни биласиз-ку, ҳозир оёғи билан эмас, оғзи билан юради. Аввало, Шоҳиданинг тирик эканига умидвороман. Тунов кунни бир хабар эшитиб қолдим. Ёш бир жувонни ўғирлаб кетишибди. Қирқ кун деганда қўйиб юборишибди...

— Ажабмас тирик бўлса!..

— Илоҳим айтганингиз келсин, — Шаҳодат опа фотиҳа қилиб ўрнидан турди.

Санобар уни дарвозагача кузатиб борди. Дарвоза эшиги очилиши билан шундай рўпарада турган бир жигарранг «Жигули» гийқ этиб, жойидан қўзғолди-да, катта кўчага бурилиб кетди. Санобар карахт бўлиб қолди. Шаҳодат опа ҳам ҳайрон бўлиб сўради:

— Ким бўлдийкин?

— Ким билади? Маст-пастмикан-а?

Лекин, маст одам машина ҳайдайдими? Ростини, уларни кўриб, қўрқиб кетди шекилли, ўйлади ўзича Санобар. Ва дафъатан эслади. Балки телефон қилган шулардир? Машинадагилар нечта киши эди — Санобар яхши кўролмади қолди.

— Машинада шофёрдан бошқа одам ҳам бормиди? — деб сўради у Шаҳодат опадан.

— Бор эди шекилли. Унча эътибор ҳам бермабман. Майли, бўлмаса, мен борай.

Шаҳодат опа хайрлашди.

Санобар опа дарвозани ёпди. Айвонга ўтиб соатга қаради. Саккиздан чоракта ошган экан. Болаларининг қайтишига ҳали бир соатлар бор. Яхшиям иккови бирга, машинада кетишди. Ҳозир Райҳоннинг якка ўзига жавоб бериб юборганда борми, хавотирда роса эзиларди.

* * *

Алламаҳалда дарвоза шарақлаб очилди. Болалари. Фақат улар дарвозани шундай, аямасдан шарақлатиб очишади. Бир томони деворга, бир томони гаражнинг устунларига тегиб, дарвоза табақалари қарсиллаб кетади. Аммо улар ҳеч парво қилишмайди. Неча марта айтди, қулоқ солишмайди. Аммо ҳозир у дарвозанинг шундай шарақлаганидан ҳам хурсанд эди. Худога шукр, ниҳоят эсон-омон кайтишди.

Райҳон овқатланаркан, эшитиб келган маърузасини тинмай гапирарди. Аммо Санобарнинг қулоғига қани бирон гапи кирса. На фиръавнлар, на эҳромлар... Сеҳрли Хеопс... Бир оёғи синиб тушган Сфинксми-ей... ҳаммаси бу қулоғидан кириб, у қулоғидан чиқиб кетди. Шаҳодат опанинг бугунги гаплари, анови машинанинг уйи олдидаги ғалати ҳаракатидан кейин Шоҳиданинг йўқолгани хаёлини эгаллаб олган эди. Қизига қаттиқ тикилиб қолганини ўзи ҳам сезмасди.

— Ҳа, опа, мунча тикилиб қолмасангиз? – деб сўради Райҳон.

Санобар яширмади, тўғриси айтиб қўяқолди:

— Сеням ўғирлаб кетишларидан қўрқаман. Шоҳидаям шундай, ярамас одамлар қўлига тушган бўлиши мумкин.

— Қайси Шоҳида?

— Танийсан. Шаҳодат опанинг қизи. Сут олиб турардик-ку. Бемаҳал юришларингни йиғиштир, болам. Энди қоронғи тушиши билан уйдан чиқмайсан. Ҳали аданг келсин, гаплашамиз. Балки, аданг бир чорасини топгунча ўқишга ҳам бормаи турарсан?

— Вой, намунча қўрқасиз?

— Нега қўрқмай? Безорилар ҳеч нарсадан тап тортишмаяпти. Одам ўлдириш осон бўлиб қолди. Ўттиз минг, қирқ мингга индамай ўлдириб кетишаётган эмиш. Мени қийнама, қизим. Аданг билан маслаҳатлашганимдан кейин, нима десам, шуни қиласан. Аканг ҳам энди уйда ўтириб туради.

Қодиржон эшик қўнғироғини босганда тунги соат бирдан ошган эди.

— Йўғонтепага кетгандик, шунинг учун кечикиб қолдик. Тинчликми? — деди у, эшик очган хотинига.

— Сизни кўриб, тинчидим, — деди Санобар.

Қодиржон кийимини алмаштириб, стол ёнига келиб ўтирди. Хотини косани тўлдириб лағмон олиб келди. У иштаҳа билан еб, бир пиёла чай ичиб, чўзилмоқчи эди, бўлмади.

— Вой, бугунги хавотир олганларим. эшитмасангиз, ёриланман, — деди Санобар.

Кейин телефондаги бегона одамнинг гапини, эшик тагида турган машинани, ниҳоят Шаҳодат опанинг илтимосини бирмабир айтиб берди. Ўзини қўрқитган одамнинг овози ёзилган магнитофон лентасини қўйиб эшиттирди.

Кўкнорифурушларнинг тинчлиги бузилибди шекилли. Алиев экспертиза якунлари билан Йўғонтепага бориб, буни аниқ билди. Мана, энди бу кассета. Хотинининг ҳикояси... Биринчи қурбон беш болали, қирқларга борган сержант Ашурали Исмавов бўлди. Бечорани орқасидан келиб, силлиқ капрон арқон ташлаб бўғиб ўлдиришибди. Нега? Ҳали номаълум. Санобар Шаҳодат опанинг гапларини айтиб бергач, Алиев ўйланиб кетди. Балки анави участка милиционери биринчи қурбонмасдир? Шаҳодат опанинг эри Мирҳолиқ ака шу томонда, Йўғонтепа билан кичик Найманча орасида ҳалок бўлган эди. Халқ, колхозчилар йиғиштирган доривор ўсимликларни сотиб оларди у. Демак, кўкнори ҳам сотиб оларди. «Шифокор» колхозида кўп бўларди. Шоҳиданинг эри ҳам шу томондан. Шу томонда, ўз юртида у хотинидан айрилди. Шоҳида беному нишон ғойиб бўлди. Албатта, у ўлган ёки ўлдирилган. Бир кун изи чиқади. Аммо ҳозирча милиция ҳеч нима қилолмади.

— Болаларни нима қиламиз? — унинг хаёлини бўлди Санобар.

Алиев жавобга тайёр эмас эди. У кўпроқ Йўғонтепа воқеаларидан ташвишда эди. Чиндан ҳам нима қилиш керак экан? Институтга бормаи туришса, устидан кулишади, ярамаслар? Қўрқди, деб ўйлашади ва баттар авжига чиқишади.

— Кечқурун уйда бўлишсин, — деди охири. — Айтиб қўй, иложи борича ёлғиз юришмасин. Иккала институтга ҳам одам қўйдираман. Хавотир олма.

У гап тамом дегандек ўрнидан турди.

Қизиқ, ҳамма воқеалар негадир «Шифокор» колхозига бориб тақалаяпти. Нега бундай экан? Алиев шуларни ўйларкан, кўз олдидан колхоз раиси Тешабой Султоновнинг йўғон гавдаси ўтди. Дилида унга нисбатан қандайдир гумон пайдо бўлди, дарҳол бу фикрни ўзидан ҳайдади. Чунки... Тешабой Султоновдай жумҳуриятнинг обрўли кишиси билан ўйнашиб бўларканми?!

Шу куни Алиев ўрнига ётаркан, ҳадемай даҳшатли воқеалар гирдобида қолишини билмас эди.

III

Одамбой раисниқига нонушта пайти борди. Бу унинг ҳар кунги одати эди. Эсини таниб, унга хизмат қила бошлабдики, бу одатини қанда қилмайди. Нонушта пайти борса ҳам, дастурхонга яқинлашмайди. У ўз ўрни ва кимлигини яхши билади. Ёз бўлса, шундай пастак, ўтиришга қулай қилиб ясалган жимжамдор тахта сўрининг четига ўтиради, узатилган пиёлани олдига қўйиб, хўжайинининг оғзини пойлайди. Қиш бўлса, айвоннинг ичкарига кўтариладиган зинасига чўккалайди. Одамбой аслида камгап, айниқса раиснинг олдида ҳеч маҳал ўзича гап бошламайди, саволларигагина жавоб қайтаради. Буни унга ҳеч ким ўргатгани йўқ, ички бир сезги билан шундай қилади.

Тешабой ака бир оёғини остига қайириб, иккинчи оёғини осилтириб, сўри бурчагида ўтиради. Тўрда эса Одамбойнинг тенгқури – туман милициясининг бошлиғи, капитан Азим Турсунов чордона қурган эди. Улар нонушта қилиб бўлишган шекилли, дастурхонга қарашмас, фақат чой ичишарди.

Одамбой салом бериб, сўри четига омонатгина ўтирди. Дастурхондан янги ёпилган нон, зирали тандир сомса ҳиди келиб димоғига урилди. Аммо Одамбой эътибор қилмади. Чунки озгина сабр қилса, раис кетиши билан Салтанат опа – раиснинг хотини уни овқатлантиради, раисга аталган нарсаларнинг ҳаммасидан унга ҳам тегади. Шуни билганидан, қорни оч бўлса ҳам, бепарво, ҳозиргина овқат еб олган одамдек ўзини бир оз орқага ташлаб ўтирди. Азим Турсунов чой узатди. У Одамбой билан учинчи синфни битиришгунча бирга ўқиган, ҳатто битта партада ўтирган эди. Одамбой синфда қолди, икки-уч ой ўзидан кичкина болалар билан бирга ўқиган бўлди-да, кейин мактабни таш-

лади. Отасининг ёнида мол боқди. Отаси эрта саҳарда, кечқурун раиснинг уйида молхонасини йиғиштириб чиқарди. Одамбойни ҳам олиб борди. Салтанат опа боланинг камгап, чарчоқ нималигини билмаслигини кўриб, хизматга олиб қолди. Одамбой эрталаб келиб, қоронғи тушгунча раиснинг ҳовлисида юрадиган бўлди. Отасининг вафотидан кейин эса, раиснинг хизматига бутунлай ўтиб кетди. Йигирма йил бўлди шунга, Одамбой бошқа ишни хаёлига ҳам келтирмайди.

Ҳовлида иш куп. Иккита сигир, беш-олтита қўйнинг овқати, сувидан ташқари, супир-сидир, мева-чева ишлари... Бунинг устига Салтанат опанинг меҳмон-изломи. Ҳар куни икки-уч марта дастурхон йиғилиб-ёзилар, қозон осилар эди. Одамбой шуларнинг ҳаммасига балоғардон эди. Оз фурсатда у овқат пиширишга ҳам уста бўлиб қолди. Салтанат опа меҳмон-излом келганда, ўчоқбошига фақат овқатнинг тузини кўргани борадиган бўлди. Одамбойнинг косовдек қўллари айниқса, тандир олдида ҳўб иш берарди. Тешабой ака Одамбойни меҳмонларининг хизматига ҳам олиб борадиган бўлди. У меҳмонларини уйга кам олиб келар, асосан тоғ этагида, сув бўйида қуриб қўйилган меҳмонхоналарида кутарди. Секин-секин Одамбой Салтанат опанинг ихтиёридан чиқди. Сўнгги етти-саккиз йил ичида фақат раиснинг хизматини қиладиган бўлиб қолди. Бу ҳолдан саксонга етган онаси бир оз хавотирга тушди. Салтанат опанинг хизматида бўлганида Одамбойнинг уйга қайтиши анчагина тайинли эди. Бунинг устига, деярли овқат қилмасди. Салтанат опа меҳмонлардан қолган-қутганини йиғиштириб, Одамбойнинг қўлига туғиб берарди. Раиснинг хизматига ўтгандан сўнг ўғлининг келиши-кетишида тайин қолмаган, кўпинча ўзи қозон осилига тўғри келарди. Кампир унинг баъзан келмай қолишларига ҳам кўникди. Аммо нима сабабдан келмаганини билолмади. Кўз ёш қилди, ўлиб қоламан бунақада, деб қўрқитди. Одамбойга таъсир қилмади. Шундан кейин, иш ҳақида гап очмайдиган бўлиб кетди. Дилида эзилса ҳам, бедарак кетган кунлари хавотирга тушиб, мижжа қоқмай чиқса ҳам, гапирмайди, суриштирмайди. Одамбой нима деса, шу билан қаноатланди. Қалтирайдиган бўлиб қолган бошини баттар қалтиратиб, рози бўлади, қўлларини фотиҳага ёзиб, дуо қилади. Худодан ўғлига узоқ умр, тинчлик, паноҳ тилайди, ўзига эса енгил ўлим сўрайди. Одамбой шундай пайтлари тўлқинланиб, кўзига ёш олади, онасини

бағрига босиб, пешонасидан ўпади. Уйдан чиқиши билан эса ўзини улуғ ишга сафарбар қилган одамдек, кўкрагини кериб йўлга тушади. Йўл бўйи у ҳеч ким билан гаплашмайди. Ҳатто салом-алиқ ҳам қилмайди. Бит кўзларини олисга қадаб, йўлнинг ўртасидан бораверади. Уни билганлар ўзларини четга олишади, болалар қочишади, бўлмаса туртиб, босиб кетиши ҳеч гап эмас. Бир-икки марта шундай бўлган. У билан тенг келадиган одам йўқ. Филдек кучи бор, қўллари омбирнинг ўзи. Бундан ташқари уни яхши билганлар, ундан четроқда юришни афзал кўришади, чунки у нимадан хафа бўлиб, нимадан хурсанд бўлишни ҳеч кимга аён эмас. Унга иккита одам бас келади: Салтанат опаю раис Тешабой ака. Ит ҳам шу икки одамга Одамбойчалик содиқлик қилмас. Одамлар ундан ўзларини четга олишларига яна битта сабаб ҳам шу. Одамбой ҳар куни эрталаб колхоз молхонасига ўтиб, ҳали соғилмаган, елинлари бўрсиллаб турган сигирларни, алоҳида катакларда боқиладиган буқаларни томоша қилади. Кейин отнинг олдига ўтиб, бўйни, бўксаларини силайди, алланарсалар деб мақтайди. Кафтида бир-икки чақмоқ қанд едиради. Одамбой бу отни туғилганидан бери билади. Олтига кирди от. Беш юз мингга савдо қилишди. Раис бермади. Одамбой боладек, тўғрироғи, маймун боласидек раис атрофида сакраб, чапак чалиб хурсанд бўлди.

От уни билади. Келганида кичкина қулоқларини диккайтириб, сарак-сарак қилиб, у билан сўрашгандек бўлади. Бўйнидан, бошидан силаганда, эгилиб, қимир этмай туради.

Одамбой отнинг олдида яйрайди, кетгиси келмайди. Лекин ишлари кўплигини, раис кутаётганини билади. Шунинг учун ўн-ўн беш дақиқадан кейин молхонадан чиқади. Яна бошини эгиб, қўлларини олисга қадаганича йўлга тушади. Молхонага келадиганлар уни кўриб ўзларини четга олишади. Баъзи аёллар қўрққанларидан бўшашиб, турган жойларида қотиб қоладилар. Одамбой буни сезади. Салом берибми, илжайибми, уларни тинчитиш ўрнига, баттар қовоқларини осади. Нималардир деб мингиллаб қўяди. Бу билан бечораларни баттар қўрқитади ва ичидан завқланади, қадам босганда бутун қиёфасида қандайдир ғурур пайдо бўлади. Шундай ғурур, баланд руҳ билан раисникига кириб боради.

Аммо унинг бугунги молхонага бориши кайфиятини кўтармади, аксинча, бузди. Молхона ҳовлисида икки йил бурун Таллиндан олиб келинган, камида бир ярим тонна келадиган

наслдор олабуқа занжирни судраб юрарди. Буқабоқар Толиб полвон худди товуқ тутаётган одамдек қўлларини ёзиб, оёқ учида битта-битта қадам қўйиб, унга яқинлашмоқчи бўлар, аммо занжирга етай деганида, буқа бир силтаниб, нарига қочарди. «Ма, ма, жонивор! Тўхта!» – деб Толиб полвон оёқ учида яна орқасидан борарди. Одамбойнинг унга раҳми келди. Бечора анчадан бери овора шекилли, терлаб сув бўлиб кетган.

Толиб полвон ҳам уни кўрди. Лекин унга қарамай қичқирди.

— Дарвозани ёп. Одамбой! Чиқиб кет! Кўрса соғ қўймайди!

Одамбой дарвозани ёпди, аммо кетмади. Худди Толиб полвондек қўлларини ёзиб, буқа томон юрди. Буқа уни кўрди. У томонга қайрилиб, бирпас сўлагини оқизиб қараб турди. Кейин бошини сарак-сарак қилиб, Одамбой қаршисига юра бошлади.

— Айтдим-ку сенга?! – ўшқирди Толиб полвон. – Қоч! Ҳали ҳам кеч эмас, қоч!

Одамбой қулоқ солмади. Қайтанга қўлларини силкитиб, буқанинг аччиғини чиқара бошлади. Ундан кўзларини узмай юриб келаётган буқа чиндан ҳам ғазабланди шекилли, депсиниб чопишга тушди.

Буқанинг феълини яхши билган Толиб полвон қўрқиб кетди. Шохига илинтирса бўлди, ҳеч ким соғ қолмайди.

— Даюс! Кимга айтяпман! Қоч!

Шу пайт кутилмаган воқеа юз берди. Одамбойга етиб сузиш ниятида бошини эгган буқа гурс этиб ёнига йиқиди ва пишил-лаб, ернинг чангини кўтариб юборди. Толиб полвон нима бўлганини тушунмади. Қўрқув аралаш қандайдир умид билан буқа томонга қараганда, унинг шохларини ерга тираб ўтирган Одамбойни кўриб, ҳанг-манг бўлиб қолди.

— Тирикмисан?

— Тортинг занжирни! – қичқирди Одамбой

Занжирни шалдираганини эшитгандан сўнг, бир сакраб ўзини четга отди. Ҳансираб ётган буқа гандираклаб, зўрға ўрнидан турди.

— Нима қилдинг? – ҳайрат ичида сўради Толиб полвон.

— Қитиғига тегдим, — деди илжайиб Одамбой. — Шохларининг тагида қитиғи бор. Шунга тегилса бўлди, ҳар қандай зўр буқа ҳам йиқилаверади. Дадам ўргатган эдилар.

Толиб полвоннинг ишонмай иложи йўқ эди. Буқа яшин ургандек зарб билан йиқилган эди.

— Менгаям кўрсатиб қўй.

Одамбой яна илжайди. Буқани қулатган унинг забардаст қўллари эди. Буқа бошини эгган пайт у иккала шохини ушлаб, бор кучи билан қайирган, оғриққа чидолмаган буқа ёнбошига ағдарилган эди. Толиб полвонни у алдамади. Қорамолни шундай йиқитиш йўлини раҳматли отаси ўргатган эди.

Улар буқани жойига боғлашди. Бечора, охурга тумшугини қўйиб, мадорсиз ҳансирарди.

Одамбой тўриқнинг олдига борди. От негадир безовта эди. Кўзлари бежо, бадани титрарди. Одамбойни кўриб, у депсинди. Бўйнидан тасмани тортиб, узмоқчи бўлди, кучи етмай кишнаб юборди.

— Ҳа, жонивор! Қўрқиб кетдингми? — Одамбой уни бўйни, бошини одати бўйича силай бошлади. От тинчлангандек бўлди. Одамбой қўли негадир нам бўлганини сизди. Ҳайрон бўлиб қаради. Қўли қон эди.

— Полвон ака! — қўрқиб чақирди Одамбой. — Тўриққа бир бало бўлганга ўхшайди. Тез келинг.

Толиб полвон дарров келди. Одамбой унга қонли қўлини кўрсатди.

— Нима бўлдийкин? — ҳайрон бўлди полвон ва отни ҳар томондан айланиб кўра бошлади ва бирдан сўкиниб юборди. — Даюс! Отни сузибди! Қара!

У тўриқнинг чап сонини кўрсатди. Тахминан бир қаричча жойи тилиниб кетган эди. Одамбой отнинг нега титраётганини энди билди. Қақшаб оғриётган бўлса керак.

— Алиқул қани? — сўради Одамбой.

— Ҳали келгани йўқ. Дуркентга тўйга кетган эди кеча, — ранги оқариб жавоб қилди Толиб полвон. Буқа занжирини узиб юборгани ҳеч гап эмас. Отнинг чақа бўлгани хавфли эди. Тешабой ака уни кўз қорачиғидек асрайди. Алоҳида отбоқар ажратиб қўйган.

— Дўхтирни чақиртиринг.

Одамбой шундай деб, отни бир-икки бўйнига қоқди-да, ташқарига чиқди. Молхонада бугун у катта тўполон бўлишини биларди. Аввало ферма мудирини, Тоживой эшитадиганини эшитади. Кейин Полвон, кейин Алиқул. Бечора от... Уни алоҳида жойда боқиш керак. Шу фикрни раисга айтишни у дилига тугиб қўйди.

— Бўлмаса, менга рухсат, — деди Азим Турсунов раисга тикилиб.

— Кетасизми? — шунчаки сўради Тешабой ака.

— Ҳа, энди бормасам бўлмайди, — Турсунов ўзича фотиҳа қилиб ўрнидан турди.

— Ўтирибсиз-да.

Ўчоқбоши томондан Салтанат опанинг овози эшитилди. Кўп ўтмай, ўзи бир сават янги узилган сомса кўтариб, сўри ёнида пайдо бўлди. Тандир олдида турганидан юзлари қип-қизил лоладек бўлиб кетган эди.

— Тайёр сомсани ташлаб кетасизми? Буниси бошқача!

Салтанат опа Одамбойга кўз қирини ташлади. Шу заҳотиёқ Одамбой эпчиллик билан югуриб унинг олдига борди-да, қўлидан саватни олди. Қип-қизил ялтиллаб турган иссиқ сомсаларнинг ҳиди димоғини қитиқлади.

— Келинойингизнинг қўли қайтмасин, олинг, — деди раис.

— Хўп бўлади!

Турсунов саватдан битта сомсани олиб оғзига олиб борди?

— Бай-бай-бай! Опа, буни оловда ёпганмисиз?!

— Тағин писта кўмирда, — мақтаб қўйди сомсани Салтанат опа.

Турсунов жойига ўтирди. Одамбой саватни сўрига қўйиб, бўш ликопча олаётган эди, раис тўхтатди:

— Мен бўлдим. Ўзинг ол.

Одамбой индамай жойига ўтирди. Салтанат опанинг ўчоқбоши томонга кетганини ҳеч ким кўрмай қолди. У эри олдида бошқа эркаклар билан узоқ гаплашишни одобдан эмас, деб биларди, аммо эрининг одамларини, таниш-билишларини ниҳоятда хушмуомалалик ва ҳозиргидек, очиқкўнгиллик, эътибор билан кутиб оларди. Тешабой ака шунинг учун ҳам уни фақат бешта боласининг онаси сифатида эмас, ҳақиқий, кўпни кўрган, гаплари, ҳаракатларида эрига бўлган чексиз ҳурмати кўриниб турадиган ёстикдош сифатида қадрларди. Буни Салтанат опа ҳам биларди. Унга шу етарли. Эрининг эгри юришлари ҳақидаги мишмишлар ростлигига ишонса ҳам парво қилмайди. Болаларини, хотин сифатида уни бир тийинга зор қилмай, эркин қўйибдими, шунинг ўзи унга кифоя.

Турсунов кетишга чоғланди. Ўрнидан туриб, у билан хайрлашар экан, Тешабой ака илтимос қилди:

— Шу ҳафта ичи бир олиб келинг. Тепабоққа чиқамиз. Сизлар баҳона, мен ҳам бироз ёзилиб келаман.

Одамбой ким ҳақида гап бораётганини сезди, аммо билдирмади.

Турсунов нега келганини у биларди. Ашурали мелисанинг ўлими буларнинг ҳаммасини кўрқитиб юборди. Тошкентданки келиб кетишдими, текширув қаттиқ бўлади. Лекин қотилни топишолмайди. Ундан ҳеч қандай из қолмаган. Марҳумнинг бўйнидаги ипак арқоннинг ўрнидан бўлак ҳеч нарса ҳеч кимга маълум эмас.

Тешабой ака жойига ўтириб, бўш пиёласини узатди. Одамбой дик этиб ўрнидан турди-да, ҳозиргина Турсуновнинг олдида турган чойнакни олиб, жойига қайтди ва чой қуйиб, раисга узатди. Тешабой ака хуриллатиб бир ҳўплади-да, хонтахта устига қўйди.

— Бугун қоронғи тушганда Турсуновникига бориб келасан. Нима олиб боришингни айтиб қўяман. Ўғлини кестирармиш.

— Хўп.

Одамбой қўлини кўксига қўйиб, бошини эгди.

Раис яна пиёлани қўлига олди.

— Тешабойни тайёрлаб қўй. Тушликни ўша ерда қиламиз. Тўрт киши бўлади. Овқат – ўзинг билганинг. Бўлади шу. Холодилникларни қараб қўй. Кечқурун ҳам ўша ерда бўласан. Қўйликдагилар келишади. Нима қилишни тушликда айтаман. Қалай бориб келдинг?

Одамбой бошини кўтарди:

— Яхши. Бечоранинг боши осмонга етди. Ишқилиб кам бўлманг, ота. Тешабой ака мошкичири мўйловини силаб қўйди:

— Камбағалга бир берсанг, минг бўлиб қайтади. Йўфонтетадаги мактабнинг қоровули бор-ку, Салим ота деган, биласанми?

Одамбой ўйланиб қолди.

— Тентак, — койиган бўлди уни Тешабой ака. — Ўқигансан-ку шу мактабда, нега билмайсан? Сенлар ўқиганингда у илмий мудир эди. Энди қоровул.

— Эсладим, ота. Эсладим! Жўгропиядан дарс берарди.

— Баракалла. Ана ўшаникига ҳам эрта-индин бориб кел. Эсимдан чиқса, эслат. Қоровул пули билан пенсия нима бўларди бу даврда?!

— Хўп, ота. Эртагаёқ эсингизга соламан.

— Бугун ўзимизда байрам. Идорада мактабни битирганларни қабул қиламан. Тешабой ака ўрнидан турди.

— Ота, — уни тўхтатди Одамбой.

— Нима гап? — ҳайрон бўлди Тешабой ака, жойига ўтирар экан. — Уйинг тинчми? Кампир саломатми?

— Раҳмат, ота. Аммо... Молхонада... молхонада ёмон иш бўпти...

— Нима бўпти? — қошлари чимрилиб сўради Тешабой ака.

— Олабуқа узилиб кетиб, тўриғингизни сузиб юборибди, — бир зарб билан гапириб олди Одамбой, кейин, нафасини ростлаб, қўшди. — Хавфли эмас унча. Сони... чап сони бир қаричча тилинган...

— Ярамаслар! – сўкинди Тешабой ака. – Телпонни опке!

Одамбой югуриб бориб, равоннинг панжараси устида турган кўчма телефонни олиб келди, трубкасини олиб, раисга узатди.

— Буқа нима қилиб узибди занжирни? – сўради раис Одамбойдан, гўшакни олиб қулоғига тутаркан.

— Билмасам? Зерикиб узгандир-да? – тахмин билан жавоб қилди Одамбой. – Борсам, ҳовлида юрган экан. Толиб полвон иккаламиз бир амаллаб тутдик.

— Ҳа, сенмисан? – трубкага гапирди Тешабой ака. – Ферма мудури Тожибойни ернинг тагидан бўлса ҳам топ. Аввал ферманинг ўзига телефон қил. Отанг қалай? Дориларни ичаяптими? Мендан салом айт. Бирров бўлсаям бугун-эрта кириб чиқаман. Бир гап бўлса, дарров менга айт. Бўлди, кутаман. У гўшакни қўйиб, Одамбойга қаради.

— Толиб гафлат босиб ётгандир-да, хотинининг қучоғида?! Фермада у фақат буқага қарайди... Шунга пул олади. Узмайди-ган занжир топса бўлмайдими? Ўшаниям раис топиб бериши керакми? Алиқул нега ишдамас?

— Билмадим, ота. Балки бетобдир, — ростини айтгиси келмади Одамбойнинг. Барибир билиб олади. Одамбой отанинг содиқ хизматкори, ҳамма сирли ишларини билади, еттита қулф билан қулфлаб юради, соясига салом беради, лекин чақимчилик қилмайди. У эркак. Хотинчалишлик, ҳезалаклик қилмайди.

— Уям тўриқдан бошқа отга қарамайди. Шунга пул олади. Даюс. Нас. Ўшанинг сонини тилиш керак!

Телефон жиринглади.

— Сен ўзи нима қилиб юрибсан? – дўқ қилди раис. – Мудир деган ҳаммадан олдин молхонага бориб, хабар олмайдими! Жонингга тегдими мудирлик? Унда майли, бўшатиб қўй. Аҳмоқ! Мабодо ўлиб қолса, ярим миллионни ўзинг ёнингдан тўлайсан. Мен ўйинчоққа олиб келиб қўйибманми уни? Алиқул қаёқда? Марказда? Тўйда? Ҳароми! Юз қамчи, эшитдингми? Ўзинг қамчилайсан. Қараб тураман. Бўлди. У нас босганни иштонини ечиб урасан. Олабуқанинг баҳридан ўтдим. Тамом. Бугуноқ бичтириб, қирга жўнат.

Раис гўшакни қўйди.

— Тўриқнинг сонини тикибди. Чандик бўлиб қолади шу жойи. Ҳей! Тушунасанми, нима бўлганини? Ярим баравар тушиб кетди энди баҳоси! Унга доғ ҳам тушмаслиги, гард ҳам юқмаслиги керак эди!..

Одамбой бу мулоҳазаларни хаёлига ҳам келтирмаган эди. Раис ҳамма нарсани пулга чақиб иш тутади. Шунинг учун ҳам колхоз аҳолиси чорак асрдан бери уни алмаштирмайди, яшаши ҳам бошқаларга нисбатан яхши. Нон, сут, қатиқ, мева, сабзавот етарли, магазинга фақат кийим-кечак, темир-терсак учун боради. Қолган ҳамма нарса уйдан чиқади. Секин-аста, катталарга билдирмай ҳаммани ерли қилиб қўйган. Учала қишлоқда томорқасиз одам йўқ. Республика ҳукуматининг ҳаммага томорқа бериш ҳақидаги қарори чиққанда, Тешабой ака Йўғонтепадаги клубда мажлис қилди. «Қани, кимга томорқа керак? Томорқасиз оила борми биззи хўжаликда?» деб сўради. Қарсак бўлиб кетди. Одамбойнинг билишича, камбағалга қайишадиган, ҳаммага – катта-кичikka ҳам, бой ва йўқсилга ҳам барабар қарайдиган иккита одам ўтган бу дунёда. Биттаси Ҳорун ар-Рашид, халифа. Иккинчиси Ҳотамтой, сайёҳ. Онаси Рухсорбиби, унга китоблардан ўқиб берган шу одамларни. Ўшалардан кейин ҳозирги Ҳотамтой, Ҳорун ар-Рашид — Тешабой Султонов, Ота. Одамбой шундай ҳисоблайди. Унинг гапига колхозда қўшилмайдиган одам йўқ. Бори ҳам ўз фикрини айтгани ундан чўчийди. Раис бунақа одамларни хуш кўрмайди. Юзига солмайди, мажлисларда танқид қилмайди. Аммо ҳар томонлама шу одам учун ҳаёт жаҳаннамнинг ўзи бўлади-қўяди, қишлоқдан, бутун Дуркентдан бош олиб кетади.

Одамбой бугун ҳеч кимга ачинмаса ҳам Толиб полвонга, кейин отга ачинди. От-ку тузалиб кетади. Жиндек чақа бўлиб қолса сони, нима бўпти? Қайтанга сотилиб кетмайди. Колхозда қолади. «Толиб полвонга қийин бўлади. Олтитами, еттита бола-си бор, кичкинаси ҳали бешикда. Унга ҳам ота жазо кўрадиган бўлса, бечорага қийин. Бирон жойда ишлолмайди. Отанинг ўзи жойлаб қўймаса, ҳеч ким ишга олмайди. Олса, ота билан тўқнаш келади. Жазоланган одамнинг кунни унинг бошига тушади. Лаънати, қандай қилиб узди экан занжирни? – ҳеч ақли етмай ўйлади хуноб бўлиб Одамбой. – Узилмаганда шу ташвишлар йўқ эди. Бичишса, Толиб полвон беиш қолади. Фермада унга бошқа иш йўқ. Далага чиқармикан?»

Раисга «Толиб полвонда айб йўқ», деган гапни айтишни дилдан ўтказди. Лекин, айтгани қўрқди. Жаҳл устида турган одам, баттар жаҳли чиқиб кетиши мумкин.

Раис унинг хаёлини уқди шекилли, сўради.

— Толиб нечага кирди?

Одамбой кутилмаган саволдан бир чўчиб тушди.

— Билмадим. Қирқдан ошгандир.

— Билмас экансан, — энсаси қотди раиснинг.

— Отаси қазо қилганда ўттизда эди. Шунга қанча? Етти йил бўлди. Ўттиз еттида ҳозир. Айна кучга тўлган, эркак бўлган пайти. Шундоқми?

— Шундоқ, ота! — тасдиқлади Одамбой унинг нима демоқчи бўлганини тушунмай.

— Оғзи қалай, оғзи? Мўмми ё карнай-сурнайми?

— Ота, уям менга ўхшаган, — илжайди Одамбой раиснинг чеҳраси бироз ёришганини кўриб. — Оғзида еттита қулф бор.

— Ёнингга ол бўлмасам уни.

Одамбой севиниб кетди.

— Раҳмат, ота. Боши осмонга етади бечоранинг.

— Фақат тушунтириб қўй. Йўқ, деган гап йўқ.

— Тушунтираман.

— Нима дейсан? Милисани изи чиқмайдими?

— Ҳаммаёқ гум. Из йўқ. Хотиржам бўлаверинг.

Салтанат опа келиб бир чеккада турганини иккови ҳам сезмай қолишди. Албатта уларнинг ҳозирги гапларини эшитган бўлиши керак.

— Ҳа, дуруст. Бўлмаса чой-пой ичгин-да, бояги ишларни қил.

Тешабой ака ўрнидан турди. Эшик томон юраркан, Одамбой уни йўлаккача кузатиб борди.

— Гуручни борганингизда соламан-да?

— Ҳа, — катта бошини қимирлатди Тешабой ака ва қолавер, дегандек қўлини силкиди.

Одамбой раисникида яйрайди. Раис ҳам, хотини Салтанат опа ҳам унга ўз яқинларидек қарашади. Уларнинг бу муносабати болаларга ҳам ўтди. Улардан ҳам Одамбой ҳеч маҳал оғир гап эшитгани йўқ. Болаларнинг тўнғичи Мардон Москвага ўқишга кетиб, ўша ерда қолди. Катта бир илмий идорада ишлайди. Ҳар кузда бола-чақалари билан келиб, ўн-ўн беш кун туриб кетади. Хотини Майдонтоллик қишлоқи бир қиз эди. Раис уни ўглига олиб бериб, Москвага жўнатди. Энди таниб бўлмайди. Аввало кап-катта хотин бўлиб кетган. Лабларини, юз-кўзларини бўяйди, оҳори тўкилган, тиззалари, сонлари ямоқ шим кияди. Аммо қайнотасининг соясига салом беради. Унинг олдида рўмол ўраб, узун иштон кияди. Раис унинг қандай кийинишини билса ҳам ўзини билмаганга солади. Иккита туққан. Иккала боласи ҳам

(бир ўғил, бир қиз) бири-биридан ширин. Раис уларни жуда яхши кўради. Баъзан ўзи Тошкентга, ҳайвонот боғига, циркка олиб бориб келади.

Наримон акасидан икки ёш кичик. Тошкентда дўхтирликка ўқиб, Самарқандга ишга кетган. У ерда институтнинг бошлиғи. Катта бир ҳовли қилиб олган. Ҳовузи бор. Подволни уй қилган. Узунаси юз, эни қирқ метр келади. Бир бурчагини чордона қуриб, ёнбошлаб ўтирадиган жой қилиб қўйган. Қалин, қизил гуллик гилам устига беқасам кўрпачалар ёзиб, болишлар ташлаб қўйибди. Иккинчи бурчакда пастак думалоқ стол қўйилган, атрофида худди шунақа пастак, аммо ичи пружина курсилар. Учинчи бурчак, Одамбой отини айтолмайди, битта сўз билан аталади-ю, лекин унинг эсида турмайди, ўзбекча сўз эмас. Хуллас, бу бурчак ичимликларнинг кони. Ҳеч қаерда топилмайдиган битта шишаси битта қўйнинг нархи билан тенг, ундан ҳам қиммат ичимликлар шу ерда бор. Чарм қоқилган баланд хонтахтанинг орқасига Наримонбойнинг ўзлари ўтиб, «описантлик» қиладилар меҳмонлар келганида. Уйнинг қолган битта бурчагига, деворларнинг тагига шу девор рангида духоба қопланган икки кишилик, уч, тўрт кишилик диванлар қўйиб ташланган. Бир жой ёқмаса, иккинчисига бориб ўтирасиз. Ёзда, куннинг иссиқ пайтлари бу подвол уй жоннинг роҳати. Ҳавони музалатадиган аппаратлардан ўнтачасини ишлатиб қўяди.

Наримон Йўғонтепага кам келади. Салтанат опа уникага кўпроқ ўзи боради. Раис ҳам ўзи хабар олиб туради. Одамбой уч-тўрт марта уларни кузатиб борган. Ҳар борганда юк машинасини тўлатиб, ёз неъматларидан элтиб берган.

Наримондан кейинчилари, Дамир, Темир ва Шаҳло ота-онасининг бағрида. Иккала ўғил институтда, Шаҳло мактабда ўқийди. Уларнинг ҳаммаси ота-оналари каби, Одамбойни ўз оила аъзоларидек кўришади. Одамбой буни билади, шунинг учун «ота»сидан миннатдор, унинг содиқ хизматкори.

— Одамбой! Сомса совиб қолди, — чақирди Салтанат опа сўрига ўтирар экан. — Чойни ҳам ўзинг янгитдан дамлаб кел. Бу айниди.

— Ҳозир, — Одамбой чаққонлик билан унинг қўлидан чойнакни олди. — Кўкми?

— Кўкни отанга бер. — жерккан бўлди Салтанат опа. — Қора дамла. Ўт нима-ю, кўк чой нима, иккалови бир гўр.

Одамбой чойни олиб келиб, бир-икки қайтарди-да, анордек қип-қизил қилиб узатди.

— Қани, ўтир ўзинг ҳам. Назаримда сомса бу гал жуда бошқача чиқди. Ўзимга ёқиб турибди.

Одамбой лаганга қўл узатди.

— Жуда мазали бўпти, — деди у.

— Уч-тўртга бераман, ойингга ташлаб кет.

— Раҳмат, опа... — Хурсанд бўлди Одамбой. — Маза қилиб, сизни дуо қилиб ейдилар ойим.

Салтанат опанинг Одамбой билан шундай ўтириб гаплашишида яширин бир қизиқиш ҳам бор эди. Кўчадан ҳар хил гаплар етиб келарди. Одамбойдан ҳеч нарса билиб бўлмаса ҳам, у калити йўқ сандиқдек бир гап бўлса ҳам, ҳар гал бутун ақлини ишлатиб ундан бирон нарса билиб олишга интиларди. Кейинги кунларда бир мунча хунук хабарлар эшитди. Аввало, туман прокурорининг хотини кўкнорифурушларга, кўкнори ичадиганларга қарши қаттиқ бир қарор чиққанини, ҳаммаёқда текшириш бўлишини айтди. Тошкентдан, вазирликдан шу масалада келиб кетишибди. Ҳеч нарса аниқланмабди. Лекин келиб кетишганининг ўзи Салтанат опани хавотирга солди. «Шифокор»га анчадан бери милиция марказидан одам келмаган эди. Исматов деганни ўлдириб кетишди. Шуларнинг тагида нима ётганлигини у билишни истар, ўзича қандайдир хавфнинг олдини олиб қўйишни ўйларди. Шунинг учун у Одамбойнинг онасини эслади, меҳрибонлик қилиб, сомса бериб юборадиган бўлди.

— Аनावи мелисани ўлдириб кетганлардан дарак йўқми?

— Исматовни айтяпсизми? — сўради Одамбой бепарво.

— Мен қайдан билай? Исматов дейишяпти шекилли?

— Билмадим. Ота лекин қаттиқ хафа бўлдилар. Бечора ёш кетди. Унинг ўлими кимга керак бўлиб қолибдийкин, деяптилар. Оиласига ота колхоздан беш юз сўм ажратдилар. Тожибой ферма ташлаб келди.

— Болаларига жабр бўлди. Еттита экан, — гапни айлантирди Салтанат опа. — Ўзиям нима қилар экан ўша ишга аралашиб?

— Қанақа иш?

— Кўкнорига-да.

— Чакки қилибди аралашган бўлса, — деди Одамбой хўрилатиб чой ичаркан.

Салтанат опа ҳеч нарса билолмай, яна уни хурсанд қиладиган гапларни қидира бошлади:

— Келинпошшадан хабар олиб турибсанми?

Одамбой оғзи қулоғига етиб илжайди.

— Ҳафтада бир бориб келаман. Яхши. Ўқишни битирди. Энди Тошкентга кетади. Бугун уларни, ҳамма битирганларни ота қабул қиладилар, совға берадилар.

— Отанг билан иккаловинг қайси бирида тўхтадинглар энди? — гапига жиддий тус бериб сўради Салтанат опа.

— Катгасида-да, Фотимасида. Иннакейин, каттаси туриб, кичкинасини узатишмайди-да. Фотима чиройли!.. — оғзини тўлдириб гапирди Одамбой. — Зухра бўлмайди.

— Нега? Уям кўҳликкина шекилли? — Кулгисини зўрға тийиб сўради Салтанат опа.

— Кўхлиг-у, лекин биласизми, шўх. Худди ўғил боланинг ўзи. Курашам тушади, муштлашади. Ўзим кўрганман. Манга у бўлмайди. Иннакейин, ота манга Фотимани ваъда қилганлар. Сиз уларни айнитманг. Жон опа, айнитманг!

— Вой, эсимни ебманми? Сан нима десанг шу. Фақат ўқишни битирсин. Қиз бола ўқимаса бўлмайди.

Одамбой Салтанат опанинг гапларидан тинчиди, маслаҳатига қўшилди.

— Манам шундоғ дейман. Беш йил бирпасда ўтиб кетади.

— Хабар олиб турасан, — таклиф қилди Салтанат опа.

— Тошкентга тушганимда кириб тураман-да.

— Ўзи билан ҳеч гаплашдингми?

— Тўйгача гаплашмайман. — Жиддий жавоб қилди Одамбой. — Ота шундоғ деганлар.

— Тўғри қиласан.

Салтанат опа уни маъқуллаган бўлиб яна ўз ниятига ўтди.

— Алиев дегани яна келармишми?

— Билмадим, — ҳушёр тортиб жавоб қилди Одамбой. — Келса, опа, бизга нима? Чўчийдиган жойимиз йўқ.

— Гапинг тўғри. Қаттиқ текширса топилади. Колхоз катта. Отанг ҳаммани пойлаб улгурармиди?

Одамбой жавоб бермади. У кўп ўринда «ҳа» ҳам, «йўқ» ҳам демай қийин ҳолатлардан чиқиб кетарди.

У баъзи одамлар ўйлагандек, жинни эмас эди. Фақат баъзи-баъзида, айниқса баҳор ойлари сал айниб қоларди. Унда ҳам гапини йўқотмас, фақат тажанг бўлиб кетар, ҳадеб қўлини ишга

солишга интиларди. Докторлар уни Тешабой аканинг илтимоси билан обдон текширишган, атрофдагилар учун мутлақо хавфсизлигини, расмана одамлардан бироз ақлий қолоқлигини эътиборга олмаса, туппа-тузуклигини таъкидлашган. Ундан мутлақо соғлом болалар туғилишини ҳам айтишган. Шундай бир текширишдан сўнг Тешабой ака уни уйлантириб қўйишга ярим ҳазил, ярим чин қилиб ваъда берди. Одамбой бу ваъдага маҳкам ёпишиб олди. Яхши бажарилган топшириқдан сўнг ваъдани эслатадиган одат чиқарди. Бир гал, Тешабой ака чидамади, ваъдасини ростлигини қайтариб:

— Кимни олиб берай, айт? – деб сўради.

Одамбой буни хаёлига келтирмаган эди. Тўғрироғи, унга хотин бўлса бўлди эди.

Жавоб беролмай, елкаларини қисди.

— Абдулла муаллимни танийсанми? Ҳов пастда, бозорнинг йўлида туради. Эгизак қизлари бор. Шуларнинг биттасини олиб бераман. Нима дединг?

Одамбой қувониб кетди. Ота ўзинг топ, демади. Ўзи топиб берди. Отанинг қизлари ҳақидаги гаплари ҳали-ҳали қулоғи остида.

— Фотимаси жуда алламбало. Кичкинаси ҳам яхши. Келишган. Фақат шўх. Бизга каттаси маъқул. Шу каттаси, Фотимасини кўз остимизга босиб қўямиз. Сен хабардор бўлиб тур. Мундоқ бўш пайтларинг, ҳафтада бир, узоқдан бўлса ҳам уйларини айлан. Ўзи билан гаплашма. Ҳуркитиб юборасан. Айниқса, кечқурунлари айлан. Тагин битта-яримта йигит билан юриб қўямасин.

Одамбой отаси айтгандек, мана, ярим йилдан ошди, Абдулла муаллимнинг уйини ҳафтада бир кузатиб қўяди. Қиздан кўнгли тинч. Аввало қаёққа борса, сингисини билан бирга боради. Сал кейин туғилган бўлса ҳам Зуҳра сингил-да. Лекин аслида иккаловини фарқ қилиш қийин. Яхшилаб тикилганда, Фотиманинг бироз тўлароқлиги сезилади. Фарқи шу. Юриш туришида фарқ жуда катта. Фотима оғир, босиқ, камгап. Зуҳраси жиблажибон. Отанинг айтгани тўғри, ўғил боланинг ўзи.

— Тўйни қачон қилиб берасиз, ота? – деб сўради бир гал Одамбой.

Тешабой ака бундай саволни кутган эди шекилли, ё аввалдан ўйлаб қўйганми, дарров жавоб берди:

— Тўй қочиб кетмайди. Хоҳласанг, эртагаёқ қилиб бераман. Лекин қиз болани ўкситмаслик керак. Бунинг устига етим. Етимни ардоқласанг, етти иқлим сеники. Азиз-авлиёлар шундай дейи-

шади. Мактабни битирсин. Кейин ўртоқлари қатори Тошкентга бориб, институтда ўқисин. Беш йил кўз очиб юмгунча, беш кундек ўтиб кетади. Сен сабр-тоқатли йигитсан. Озгина кутсанг, ҳеч нима қилмайди. Тўйни ўшанда қиламиз. Маъқулми?

* * *

... Одамбойнинг қорни тўйди. Энди турса бўлади. Ялпайиб ўтираверса, Салтанат опа гапга тутиб, бир жойдан илантириши мумкин.

— Опа, энди мен борай. Тушга меҳмонлар бор экан.

— Биладан. Тўхта.

Салтанат опа ичкари уйга кириб кетди. Кўп ўтмай, бўш қоғоз халта билан докага ўроғлиқ бир нарса олиб чиқди.

— Тик турма. Ўтир, — буюрди у ва ўзи ҳам ўтириб, тугунни ечди. — Кўряпсанми? Менинг тақинчоқларим. Онамдан қолган.

Одамбой тугундаги нарсаларнинг кўпини кўрмаган эди.

— Иккита билак узук, мана, — гапида давом этди Салтанат опа. — Ўн шода марварид, тўрт жуфт зирак, битта тиллақош. Баъзиларини менда ҳеч кўрмагансан. Тақмаганман.

Одамбой бошпани лиқиллатди.

— Шуларни ойингга элтиб бер. Ёстиғининг тагига беркитиб қўйсин. Юрагим безовта. Мабодо текшир-текшир-да, уйга кириб қолишса, қизим бебисот қолмасин. Табаррук нарсалар. Мен кўрдим, Шаҳнозам ҳам кўрсин.

Салтанат опа бирдан намланган кўзларини пешонабоғининг учи билан артди.

— Нима деяпсиз, опа?! — жаҳли чиқиб гапирди Одамбой. — Отани текширадиган одам топилмайди. Тинч бўлаверинг.

— Тинчликка тинчман. Ҳар эҳтимолга қарши-да, Одамбой! Одамбой бир нима демоқчи эди, Салтанат опа тўхтатди.

— Бўлди. Гап тамом.

Салтанат опа қоғоз халтага беш-олтита сомса, иккита нон солди, тугунни яхшилаб ўраб, Одамбойга узатди.

Одамбой ғалати бўлиб, раисникидан чиқди. Салтанат опанинг ташвишга тушгани уни ўйлатиб қўйган эди. Аммо уйига кириб, онасини кўриб чиққанидан кейин, оғир ўйлари тарқалиб кетди.

Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас. Бировнинг измидан чиқмай, ярим умрини яшаб ўтган одам нимани узоқ ўйларди-ю, қандай фикрга келарди?

IV

Йўғонтепадаги ўрта мактабнинг математика ўқитувчиси Абдуллажон Салимов ҳар кунгидек, ғира-ширада ўрнидан турди. Ёзнинг ўртаси бўлса ҳам тунлари салқин эди. У юпқа беқасам тўнини елкасига ташлаб ҳовлига тушди ва ҳайрон қолди. Иккала қизи аллақачон туришган, биттаси ҳовли супурар, иккинчисининг овози молхонадан келарди.

— Мунча эрта турмасаларинг? – хурсанд бўлса ҳам урушгандек бўлиб сўради Абдуллажон.

Фотима супургини ерга ташлаб, қадини ростлади. Липпа урган кўйлагини тушуриб, отасига ўгирилди.

— Ассаломалайкум, ада. Яхши ётиб турдингизми?

Абдуллажон бошини қимирлатди.

— Бугун ишимиз кўп жудаям, — деди Фотима. — Биласиз-ку, ўнда раис қабул қилади, кейин мактабда йиғилиш.

Абдуллажон қизи айтган йиғилишлардан хабардор эди. Мактабда бугун унинг ҳам иши кўп. Саккизинчи, тўққизинчи синфларга ўтганлар билан учрашади. Янги ўқув программаси билан таништиради. Бу йил ўзгариш кўп. Мактабда математика, химияга алоҳида эътибор бериладиган бўляпти. Тушгача улар билан банд бўлади. Шундай бўлса ҳам бугун у қизларини ўзича кутмоқчи эди. Бугун уларга етуклик гувоҳномаси топширилади. Фотима кумуш медал билан тугатди мактабни. Олтинга етишарди, келиб-келиб, математикадан тўрт бўлиб қолди. Логарифмада бироз адашиб кетди. Лекин барибир. Абдуллажон хурсанд эди. Фотима ниҳоятда қунтли қиз чиқди. Ким билади, балки катта олима бўлиб кетар? Педагогика институтига кирмоқчи. Физикага. Логарифмадан қилган хатоси тасодиф. Ўзига ишониб юборганидан юз берган.

Зуҳра опасидан зеҳли бўлса ҳам, ўқишга тоқати йўқроқ. Абдуллажон унинг Фотима сингари дарс тайёрлаганини сира кўрмади. Аммо хотираси кучли. Қандайдир одатлари, қилиқлари, овози билан у Сабурани эслатади. Мана, ҳозир молхонада у сигирни уришяптими, ё ўзича эркалаяптими, худди онасидек гапирар, овози ҳам онасиникига ўхшаб кетарди:

— Қорнийиз очдими? Очмай кетсин қорнийиз. Кеча кечқурун кунжарани икки баравар кўпайтириб берганман. Пок-покиза туширибсиз-ку?! Яна нима дейсиз? Мана шу бўлади ҳозир. Жим туринг, соғволай.

Абдуллажон жилмайди. «Сабуранинг ўзи», яна хаёлидан ўтказди у.

Нима қилиб берса экан қизларига? Совға тайёр. Икковига бир кийимликдан хонатлас, чиройли аёллар тутадиган оқ сумка олиб қўйган. Шуларни беради. Кечқурунга ўзи ош қилсинмикан? Раҳматли хотини ҳаётлигида ҳам ошни ўзи қиларди. Ҳафтанинг бир куни, якшанбада ўчоқбоши уники эди. Нонуштадан кейин Абдуллажон эринмасдан, секин ўчоқбошига ўтиб овқатга ун-нарди. Ўғли Ҳамидуллани ёнига кўп тортди, фойдаси бўлмади. Ҳамидулла кўчагўй чиқди. Кўча деса, ўйин деса ўзини томдан ташлайди. Шу одати катта бўлганида ҳам йўқолмади. Хотини ҳаётлигида болалари, айниқса ўғлининг тарбиясига Абдуллажон қарамади. Хотинига ташлаб қўйди. Хотини эса касалга ча-линиб, ўзи билан ўзи овора бўлиб қолди-да, ўғлини қўлдан чиқа-риб юборди.

Абдуллажон беихтиёр Ҳамидуллани чақирди.

Унинг ўрнига Фотима жавоб берди.

— Нима ишингиз бор эди, ада? Менга айтақолинг. Тунаган-лари йўқ уйда.

Абдуллажоннинг энсаси қотди. Йигирма учга борган кап-катта йигит, албатта, истаган ишини қилиши мумкин. Истаган жойга бориши, истаган жойида ётиб қолиши мумкин. Лекин одоб, ҳурмат деган гап бор. Наҳотки, уйга кечаси келмаслигини ай-тиб кетолмаса?

Абдуллажон ҳарбий хизмат анча ўзига келтириб қўяди, деб ўйлаган эди. Йўқ, икки йил хизмат қилиб келди, аммо ўзгаргани йўқ. Ўқишни истамади. Раиснинг қанотида номигагина ишлай-ди. Ойлиги қанча, нима қилади уни – Абдуллажон билмайди. Лекин ёнида доим пул юриши маълум унга. Билади-ю, зарур бўлганда ҳам сўрамайди, Ҳамидулланинг ўзи бермайди. Агар Сабура ҳаёт бўлганида, Абдуллажон у билан қандай муноса-батда бўлишни, уй нима, ота нима, кўрсатиб қўярди. Аммо ўн йилдан бери етим ўсиб келаётган болаларининг биронтасига у қаттиқ гапиргиси келмасди. Ҳамидулла буни ўзича тушунди, мутлақо қўлдан чиқиб кетди.

Абдуллажон ҳар доим у билан жиддий бир гаплашиб олиш кераклигини ўйлайди, лекин уни кўриши билан фикридан қайтади, мутлақо бошқа гаплардан гапиради. Ичида унга ачинади.

Хуллас, ёзининг ўртасида Абдуллажон Салимов эгизак қизлари – Фотима ва Зуҳра билан ўн икки сотихлик сердарахт, серсоя ҳовлиси бўлган хонадоннинг айвонида яхши кайфият билан нонуштага ўтиришди. Дастурхон устида сопол товоқларда сап-сарик қаймоқ, иккита гижда нон, бир лаганча қайнатилган тухум, бир лаганча янги узилган, муздек ювилган чиллаки узум турарди. Ҳамидулланинг уйда тунамаганлигини, умуман, у ҳақдаги ташвиш, мулоҳазаларни ҳисобга олмаганда, Абдуллажон ўзини бир бахтли одамдек ҳис қилиб юборди ўша кунни.

— Пешиндан кейин ким мен билан бозорга боради? – сўради битта тухумни лаганча зиҳига уриб чақаркан.

— Мен-да, ада, — деди Зуҳра. – Тушдан кейин мактабда менинг қиладиган ишим йўқ. Нима оламиз бозордан?

— Бугун бир сизларни зиёфат қилмоқчиман. Хоҳласаларинг, уч-тўртта ўртоқларингни ҳам олиб келишларинг мумкин. Ошни девзирадан қилиб бераман.

— Ўзимиз ўтирамыз, а, Зуҳра? – деди Фотима. У отасини аяди. Битта меҳмон ҳам меҳмон, ўнтаси ҳам. Бунинг устига, ўртоқларидан ҳеч ким меҳмонга чақираётгани йўқ.

— Ўзимиз ўтирамыз, — унга қўшилди Зуҳра. – Сан, Раҳималарникидан уч-тўртта пластинка олиб кел. Уйин тушадиганидан. Ада, қизингизни қандоқ ўйнашини кўрганмисиз? Бунақаси йўқ мактабда!

— Қўй, энсани қотирма! – зарда қилгандек бўлди Фотима. – Раҳималарникига ўтишим керак. Китобларим бор. Пластинка ҳам олиб келаман.

Абдуллажон меҳру ҳавас билан қизларига қаради.

— Ада! Агар раиснинг қабулига бормасам хафа бўлмайсизми? Зуҳра унинг хаёлини бўлди.

— Ихтиёр ўзингда. Совға берармиш, деб эшитдим.

— Ҳаммага берса, Фотима меникиниям олиб келади. Менинг бошқа ишим бор.

Зуҳранинг ҳеч қандай иши йўқ эди. Бир вақт келиб, бормаганига ўзини койийди. Борса, уни кутиб турган фожиаларнинг олди олинган бўлармиди? У буни ҳозир билмайди, ҳозир у ўз ташвиши, ўз ишлари билан овора.

Ҳозир у фермага бормоқчи эди. Кеча кечқурун ферма мудирининг ўғли Жиззахдан тўртта пойгачи от сотиб олиб келинганини айтди. У билан бирга шу отларни кўришни ваъдаллашиб

қўйган. Фермага боришини у ҳатто Фотимага ҳам айтмади. Айтса, у айнитиши мумкин.

Абдуллажон дастурхонга фотиҳа қилиб, ўрнидан турди. Ичкари эшик олдига борганда тўхтади.

— Фотима, мактабдан кейин ўртоғингникига борсанг, кеч қолиб кетма. Оқшомгача қайтгин.

— Хўп бўлади, ада. Хавотирланманг.

Абдуллажон билан Зуҳра бирин-кетин кетишди. Зуҳра негадир мактабни тугатишгани муносабати билан тиктирилган нўхат гулли оқ крепдешин кўйлагини киймай, сидирға кўк кўйлагини, оёғига брезентдан тикилган пошнасииз туфлигини кийиб кетди. Фотима «бугун тантанали кун, тузукроқ кийин!» демоқчи эдию, лекин индамади. Зуҳрага у бугундан бошлаб ҳеч нарса ўргатмаслиги, насихат қилмаслиги керак. У сўнгги уч-турт йил ичида ўзи ҳам сезмай, барча аёлларга хос ишларда оила бошлиғи вазифасини бўйнига олабошлаган, бунга уйдагилар ҳам кўникиб кетишган эди. Уй ишларида у нима деса шу бўладиган бўлиб қолди. Бирон нарса ёқмаса, Зуҳра бир бурнини жийриб оларди холос, гап қайтармасди. Абдуллажон эса «хўп»дан бошқа гапни айтмасди. Аслида, у фақат Фотиманинг эмас, иккала қизининг ҳам сўзини қайтармасди. Лекин, секин-секин Фотима онасининг ўрнини босаётганини сезиб, у билан маслаҳатлашиб иш тутар, уйга нима ва қанча олиш унинг айтганларисиз бўлмасди.

Фотима айвонни йиғиштириб бўлиб, самоварни ўчоқ бошига олиб бориб қўйди, чўғдонини тўнкариб, чўғини сув сепиб ўчирди. Ўчган кўмирни яна бир ишлатса бўлар.

Юз-қўлини ювиб, уйга кирди-да, кийина бошлади. Зуҳра билан бир хил қилиб тиктирилган нўхат гулли оқ кўйлагини кийди. Иккита қилиб ўрилган узун, қора сочининг учларига оқ шоҳи лента боғлади. Айвонга чиқиб, чармдан тикилган тўқима шиппагини оёқларига илди-да, қайтиб кириб ойнага қаради. Оёғи ёқмади. Тешма гуллик калта пайпоғини топиб кийди. Дадаси совға қилган узун тасмалик оқ сумкачасини елкасига осиб, ҳовлига тушди. У бугун жудаям хурсанд эди. Ун йил давом этган ўқиш тугаганиданми, у бугун ҳамманинг олдида медал олганларни мақташларини билганиданми, шу йиғилишда битирганлар номидан ота-оналарга, мактаб ўқитувчиларига жавоб нутқини сўзлаш унга топширилганиданми, ё нотаниш, аммо тасаввур қилса бўладиган ажойиб давр, мустақил, эркин талабалик

даври бошланаётганиданми, ким билади, юраги тўлқинланар, йирик қора кўзлари ёниб, чеҳрасидан табассум аримасди. Адаси кетиши билан у шу ҳолатга тушган, ўйлари, хаёлларига ихтиёр бериб юборган эди. Яхши ҳам туғилган, яхши ҳам у бор, отаси бор, тенгқур, шўх сингиси бор, Яхши ҳам шундай сердарахт, сергул табиат, шовқин-суронлик, қор, ёмғирлик, жазирама ёзлик, муздек булоқлик ўлка, ҳаёт бор. У келажакдан қўрқмасди. Келажаги порлоқ бўлишига, бахтли бўлишига ишончи комил эди. Бугун у етуклик гувоҳномасини олади, шу билан янги ҳаёт бошланади.

У қувончини жиловлай олмай, лабларида табассуми билан кўчага чиқди. Серёғду ёз офтоби юзига тушиб, кўзларини қамаштирди. Сумкасини пепонасига тутиб, эшикни қулфлади ва мактаб томон юрди. У аввал колхоз идорасига бориши кераклигини биларди. Бошқа яқинроқ йўл бор эди идорага. Лекин у мактаб кўчаси орқали боришни истади. Муюлишга етганда, партадоши Рамзидинни кўрди. У кутиб турарди.

— Ваъдалашувдикми? — ҳайрон бўлиб сўради Фотима.

— Йўқ, шундай ўзим, — деди Рамз.

Фотима беихтиёр унинг кийимларига разм солди. У жинси шим, елкалари шокилалик янги оқ кўйлакда эди. Фотима унинг яхши кийинишини биларди. Аммо бугунги кийимларини биринчи кўриши.

— Сарпо муборак! — ҳазил қилди у «Бой ила хизматчи» томошасини эслаб.

— Қуллуқ... бой опа, — ҳазилни қабул қилиб жавоб берди Рамз. — Опам совға қилди. Ярашибдимми?

— Худди сенга тикилгандек!..

— Ҳа, энди майли, буни ҳам кийиб кўрайлик-чи! Балки шундан кейин баъзиларнинг муносабати ўзгарар?

— Кимни гапиряпсан? — ўзини билмаганга солиб сўради Фотима.

— Эгизакларнинг каттаси, мактабимиз фахрини.

— Ошириб юбординг мақтовни.

— Ростини айтдим, — Рамз унинг сумкасидан ушлади. — Фотима, ишон, гапларимнинг ҳаммаси рост.

— Тошкентга борганда гаплашамиз, дедим-ку? — сумкасини бўшатишга ҳаракат қилди Фотима. — Ўқишга кириб олайлик.

— Вой, сенга нима? Кирдик, деб ҳисоблайвер сен. Битта суҳбат бўлади ректор билан, ё декан билан. Бўлди, пединститутнинг студентисан. Менга қийин.

— Билмадим, — жилмайди Фотима.
— Нима, ишонмайсанми менга қийин бўлишига?
— Имтиҳонларни албатта топширишингга тўғри келади. Лекин ҳаммаси тўрт, беш бўлади. Сен албатта кирасан. Кейин, даданг кирмаганингга қўймайдилар.

— Уф! Фотима! Яна эски гапни бошладингми? — хафа бўлди Рамз.

— Кечир, — унинг тирсагидан ушлади Фотима. — Хафа қилмоқчи эмасдим. Лекин гапларим ёлғон эмас-ку?!

— Мен ўз йўлимдан бораман. Дадам бошқа одам, мен бошқа. Мен фақат ўз топганим билан яшайман. Наҳотки ишонмасанг?

Фотима жавоб бермади.

— Ишонасанми, йўқми? — Рамз олдинга ўтиб йўлни тўсди.

Фотима жилмайди. Бошини эгиб, сумкасидан ҳошиялик рўмолчасини олди ва қирра бурун учида пайдо бўлган майда тер томчиларини арта бошлади.

— Кечга қоламиз, — деди у жавобдан бўйин топлаб. — Топкентда гаплашамиз дедим-ку?

— Бўлди, майли, — йўлни бўшатди Рамз. — Лекин билиб қўй, сенсиз туролмайман.

— Рамз! — жаҳл билан унга тикилди Фотима. — Шунақа катта гапларни гапирма.

Фотима шундай деди-ю, қизариб кетди. Рамз оғзи қулоғига етиб жилмайди.

— Ишонсанг бўлади. Манави сенга!

У чўнтагидан чиройли бир қутича чиқарди. У японлар ишлаган олтин пероли авторучка билан қалам эди.

— Раҳмат. Бунча чиройли экан?

— Японлар-да. Японлар бирон нарсани ёмон чиқарадими?

Гап бошқа ёққа бурилиб кетди. Фотима бундан хурсанд бўлди.

* * *

Колхоз идорасида кичкина залга жой қилишибди. Ясатиғлиқ узун стол атрофида ўтирилмас экан, тик туриб овқат ейилар экан. Ким ўтиришни истаса, залнинг четларига, девор тагига қуйилган стулларга бориб ўтириши мумкин эди.

Колхоз раиси Тешабой ака кўп гапирмади. Лекин унинг гаплари Фотимага ёқди. Қоғозсиз, дилидан чиқариб, содда қилиб гапирди.

— Бугун қишлоғимизда тўй, десак бўлади. Йигирма бир киши бугун ўрта маълумотли бўлди. Қишлоғимиз, колхозимиз аҳволини яхши билган бир кекса одам сифатида «ҳамманг қолларинг қишлоқларингда, шу ўқиганларинг етади. Далага чиқларинг, фермага борларинг, боғчаларда тарбиячи бўлларинг», дейишим мумкин эди. Дилимнинг бир четида шундай дегим келиб турибди. Лекин демайман. Шундай дейдиган оталарга, оналарга ҳам қўшилмайман. Биз келажакни ўйлашимиз керак. Болалар ота-оналаридан ўзиши керак. Биттангиз Зебунисодек шоира бўлиб Тошкентда қолсангиз ҳам майли. Биттангиз катта бир олим бўлиб Москвага кетсангиз ҳам майли. Хуллас, ким дилида нима истаса, шу истагига етсин. Фақат, битта илтимос. Ўзбекистонимизнинг тоғли, тирикчилик қилиш оғир бўлган жойида ота-оналарингиз, сизларга илм-тарбия берган ўқитувчиларингиз бор. Сизларни бағрини очиб кутиб оладиган, ҳар доим иш билан, уй билан таъминлаш қўлидан келадиган колхозларингиз бор. Шуларни унутмангиз. Оқ йўл сизларга! Саломат бўлинглар!

Фотима тўлқинланиб кетди. Беихтиёр ёнидаги дугонасининг қўлини қисди. У ҳам ҳаяжон ичида турган экан, қарсак чалиб юборди. Қолганлар ҳам қўшилишди.

Дарҳол ош тортилди. Тешабой ака ўзи столни айланар экан, ҳар бир битирувчининг қўлига совға бериб чиқди. Фотиманинг олдига келганда сўради:

— Анави... синглинг қани?

— Мактабда, зарур иши бор экан, — деб алдади Фотима.

— Манавини унга бериб қўй. Ҳали кетаётганинда менга учрашиб кет.

Раис иккита целлофан халтачани унинг олдига қўйди.

— Хўп бўлади, — деди Фотима, халтачани олар экан.

Фотима Зуҳранинг келмаганидан ичида ранжиди. Раис хурсанд бўларди, ўзи ҳам анча ёзиларди.

Раиснинг нима гапи бор экан унда? Нега чақирди?

Қабоб тортилгандан сўнг, одамлар бирин-кетин тарқала бошлашди. Аввало директор Асомиддин ака бошлиқ ўқитувчилар қўзғалишди. Бир соатдан сўнг мактабда ҳам тантаналар бошланиши керак эди. Болалар ҳам биттама-битта кўчага чиқа бошлашди.

Тешабой ака кетиши билан Фотима истар-истамас унинг хонасига йўл олди. Кабулхонадаги қош-кўзи қалин бўялган аёл унга бошдан-оёқ разм солиб сўради:

— Кел?

— Тешабой ака чақирган эдилар, — уялинқираб жавоб қилди Фотима. Бўйни тўла марварид, тилла зираклари оғирлигидан қулоқларини таранг тортиб турган аёлнинг қараши унга ёқмади. Қандайдир рашк ва киноя сизди Фотима унинг қарашида.

— Тешабой ака чақирадиган одам кўп. Аввал сўраб чиқай. Ўтириб тур.

Аёл яна бир марта оёғидан бошигача қараб чиқди-да, худди ўз уйининг эшигини очгандек, раиснинг хонасига кириб кетди. Кўп ўтмай чиқди.

— Кира қол, — деди у, энсаси қотиб жойига ўтирар экан.

Фотима унга раҳмат, демоқчи эди, лекин ўзини тутиб қолди, индамай унинг ёнидан ўтиб, ичкарига кирди.

— Кел, қизим, — Тешабой ака қўлига олган телефон гўшагини жойига қўйиб, Фотиманинг қаршисига юрди. — Билсанг керак, ойинг билан бирга ишлаганмиз. Жуда ақлли, меҳнаткаш аёл эди ойинг. — Раис ўтир, деб битта стулни стол ёнидан тортиб қўйди-да, тўрдаги китоб жавонини очди. Ундан битта сурат олиб, жойига қайтиб келди. — Ўтир, ўтир. Мана, манави суратга қара. Ойинг билан қурултойда тушган эдик. Бизнинг колхозга иккита ўрин чиққан эди. Мен билан ойинг сайланган эдик. Ўн беш йил бўлди шунга. Фотима суратни олиб, қаради. Онасини ўн беш, йигирма нотаниш одамлар орасидан дарров топди. Қандай ёш, қандай, чиройли эди онаси! — Ойингдан ҳеч фарқ қилмайсан. Умринг ўхшамасин, қизим...

Тешабой ака чўнтагидан кичкина бир қутича олди.

— Манави соат мендан эсдалик.

— Вой, — ўзини тутолмай гапирди Фотима. — Бояги совғалардаям соат бор экан, керак эмас!

— Бу бошқача соат. Бу соат мендан совға. Тақиб юр, қизим, ол. Фотима йўқ деёлмади.

— Шунга чақирувдингизми, ё бошқа ишингиз ҳам бормиди?

— Бошқа ишим йўқ. Яхши бор.

Тешабой ака унга япалоқ, семиз қўлини узатди. Фотима суратни столга қўйди, ўрнидан туриб қўлини берди. Тешабой ака эҳтиётлик билан уни қучоқлади-да, пешонасидан ўпди.

— Бахтли бўл, оппоқ қизим!..

Фотима тўлқинланиб, эшик томон отилди. Эшикни очганида миннатдорчилик билдириш эсига тушди.

— Раҳмат, Тешабой ака!

Фотима кўчада шошиб-пишиб қадам босар экан, кўз олдидан анчагача унга тикилиб қолган раис кетмади.

Мактабга етай, деганда, чидамай раис берган соатни очиб кўрди. Боя ҳаммага берилган соатлардан унинг фарқи йўқ эди. Фақат улар «Чайка» заводиники бўлса, бу «Полёт» эди. Йўқ, кейин битта яна фарқига унинг кўзи тушди. Рақамлари майдароқ эди, аммо кўзни оладиган даражада ялтирарди. Кечаси ёнса керак, хаёлидан ўтказди Фотима ва тезроқ кеч тушишини истаб қолди. Зуҳрага бермади. Нима дейди унга? Адасига нима дейди? Бор гапни айтади. Олмаса уят бўларди. Кейин ҳурматли, кап-катта одамнинг қўлини қайтариб нима қилади?

— Фотима! – чақирди кимдир.

Фотима бошини кўтарди. Мактаб томондан унинг қаршиси-га Рамз югуриб келарди.

— Қаёқда қолиб кетдинг? Сени қидиришаяпти. Мажлис бошланди!

— Зуҳрани кўрмадингми? – деб сўради Рамздан.

— Ичкарида йўқ.

— Манавиларни ушлаб тур, келганида берасан. Уйга ўзи олиб кетсин.

— Тушунарли, юр тезроқ!

Рамзнинг Фотима билан охирги гаплашгани шу бўлди. Етуклик гувоҳномалари бериб бўлингач, битирувчилар номидан Фотима гапирди. Рамз уни эшитди. Яхши гапирди Фотима. Ҳамма қарсак чалди. Гапини эшитди-ю, лекин ўзи билан бошқа гаплашгани йўқ. Тантанали мажлис тугаши билан Асомиддин ака ҳаммани спорт залига, чойга таклиф қилди. Радиоузелдан пан-филлаб музика қўйиб юборишди. Рамз қўлидаги пакетлар билан зал томонга борар экан, Зуҳрани қидирди. Залга етганда рўпарасидаги бўш синфдан унинг бир қиз билан чиқиб келаётганини кўрди.

— Зуҳра! – чақирди у.

Зуҳра уни эшитди, аммо эътибор бермади. У тўлқинланиб, дугонасига нималарнидир гапирарди. Рамз улар олдига борди. Шунда у Зуҳранинг кўзлари қип-қизариб кетганини кўрди.

— Нима қилди? Йиғладингми? – сўради Рамз.

— Э, сўрама! – қўлини силтади Зуҳра. – Фермада қиёмат қойим.

— Қанақа қиёмат қойим?

— Алиқул ака бор-ку, отбоқар, улоқчи. Танийсанми?

- Йўқ, — Рамз эслолмади у одамни.
- Ўшани раиснинг буйруғи билан қамчилашди.
- Қамчилашди? Уришди, демоқчимисан?
- Барибир эмасми? Эллик қамчи уришни буюрибди раис.

Тагин, биласанми, қандай қилиб?

Зухра атрофига бир қараб олди-да, Рамзнинг қулогига яқинлашиб, деди: — Шимини, иштонини ечтириб!

— Қўйсанг-чи! — ишонмади Рамз.

— Ўзим кўрдим! Бечора, уялганидан хўрлиги келиб, роса йиғлади.

— Ким урди?

— Ферма мудир, Тожибой ака.

— Одаммас экан-ку! Нима қилибди отбоқар?

Зухра билганларини айтиб берди. Ҳозир у келаётганда, буқани ухлатиб, йиқитишаётган экан. Зухра шундай деди-да, раисни қарғади.

— Ер ютсин, бунақа одамни! Одаммас, ҳайвон!..

Рамз индамади. У Зухранинг гапига қўшилдими, қўшилмадими, маълум эмас эди. Унинг хаёли Фотимада эди. Фотима билан бугун кечқурун албатта учрашишни дилига тушиб қўйган, лекин шу пайтгача маъқул вақт топиб, Фотимага айтмаган эди. Мажлис тугаши билан ҳайъат саҳнадаги эшикдан чиқиб кетди. Фотимани у кўролгани йўқ. Энди залдан топиш мумкин эди.

— Манавилар сизларники, Фотима берди. Ўзинг уйга олиб борармишсан. Чойга кирасанми?

Зухра индамай Рамзнинг қўлидан халтачаларни олди. Фермадаги фожиа унга ниҳоятда қаттиқ таъсир қилган эди. Яна йиғлаб юборишдан қўрқиб, мушлари билан кўзларини ишқалади-да, кўчага чиқди.

* * *

Фотима ўртоғиникида узоқ ўтирмади. Раҳиманинг онаси чойга таклиф қилди. Кўнмади. Кўчага чиқаётганда ортидан чақириб тўхтатди-да, ўзи узган бир бош қора узумни узатди.

— Шуни еб кет бўлмаса! — деб илтимос қилди Раҳиманинг онаси.

Фотима олди. Китобни қўлтиғига қистириб, узумни турган жойида ея бошлади ва беихтиёр соатига қаради.

— Неча бўлибди? — сўради Раҳима.

— Учдан чорак ўтибди.

— Ҳали эрта экан. Ўтирсанг бўларди?

— Йўқ, раҳмат, — кўнмади Фотима. -- Уйда адам билан Зуҳра ош қилишмоқчи. Вақтинг бўлса ўзинг юр. Ошдан кейин Зуҳра икковимиз кузатиб қўямиз.

— Мен ҳам уйда бўп турай. Шаҳардан акамлар келиб қолишлари мумкин.

Фотима қистамади. Бугун чиндан ҳам ғалати кун, хаёлидан ўтказди у, бугун ҳаммамиз уйимизда, ота-оналаримиз ёнида бўлганимиз яхши. Бугун учирма қушларнинг кенг қанот ёзадиган куни. Эратадан ҳамма истаган томонига қараб учиб кетади. Ҳеч ким тергамайди, ҳеч ким йўл тўсмайди. Фотима бугун ўзини баланд тоғлар, кенг далалар, эртакнамо шаҳарлар устидан учиб кетаётган қушдек ҳис қиларди...

Раҳималарнинг уйи мактабдан икки чақиримча нарида, катта кўчага бурчак бўлиб тушган йўлнинг орқасида эди. Фотима уйига бориш учун икки муюлишдан ўтиши, кейин катта кўчага чиқиб, ўз кўчасига бурилиши лозим эди. Ўртоғи билан хайрлашиб, биринчи муюлишга етганда, зангори «Жигули» унинг ёнидан ўтиб кетди. Ойналари қорайтирилганлигидан, Фотима рўлда ўтирган одамни кўрмади. Кўча бирдан чангиб кетганидан, беихтиёр машина томонга қараб қўйди. холос. Авжи куннинг қизиган пайти бўлганиданми, ё иш вақти тугамаганиданми, кўчада ҳеч ким йўқ эди. Бир очиқ дарвоза олдида она-бола қўй сувсиз ариқ ичида қуриган ўт чимдиб юрарди. Фотиманинг юраги орқасига тортгандек бўлди. Лекин ўзини босди. Кун ёруғ, қишлоқда кўп одам бир-бирини танийди. Нега хавотирга тушди? У ўзидан хафа бўлиб кетди. Бундай қўрқоқ эмас эди-ку? Тагин, қишлоқда юрибди-я. У дадилроқ қадам ташлади. Чарм шиппаги чип-чип қилиб, олдингидан қаттиқроқ овоз чиқара бошлади. Шунда йўл четидаги бояги зангори «Жигули» кўринди. Машинани кўриб, Фотима анча тинчиди, вужудини қоплаган безовталик тарқала бошлади. Кўчада у ёлғиз эмас экан-ку. Нимадан қўрқиб кетди? Бир нарса бўлса, шу машинадагиларни чақиради. У тор йўлакдан машина рўпарасига етганда, беихтиёр назар ташлади, лекин ҳеч нарса кўринмади. Шу пайт у кутма-

ган ҳодиса юз берди. Машина эшиклари очилди. Орқадан оёқ товушлари эшитилди. Фотиманинг юраги шув этиб кетди. Тўхтаб, орқасига ўгирилди. Юзига ниқоб таққан икки киши қўлларини ёзиб, ўраб олишди. Биттаси унинг бошига рўмолми, бир нарса ташлади, иккинчиси эса белидан даст кўтариб, елкасига олди. Машинага солишганини Фотима темирга биқини билан қаттиқ урилганида сизди. Бақирмоқчи эди, овози чиқмади. Бошига ташланган рўмолни оғзи-бурни аралаш бўйнидан боғлаб, маҳкам ушлаб олишган эди. Эшиклар қарсиллаб ёпилиб, машина бир чийиллаб силтанди-да, учиб кетди.

— Бўлди, рўмолни олиб кўзини боғла, — деган йўғон овоз эшитилди.

— Яхши қиз, жим ўтирасиз, — деди бир овоз. — Товушингиз чиқар экан, манави биқинингиздан дарча очилади. — Нимадир Фотиманинг чап биқинига ботди. Пичоқ бўлса керак. Бу фалокатдан у ҳали ўзига келмаган, боягина бутун вужудини қоплаган қўрқув ё йўқолган, ё сезилмасди.

Фотима йиғлаб, ялина бошлади.

— Жон акалар, қўйиб юборинглар! Мен Абдулла муаллимнинг қизи бўламан. Қўйиб юборинглар. Жон акалар, етимчаман. Ойимиз болалигимизда ўлиб кетган. Хор қилманглар, жон акалар!..

Фотима кўр одамдек тимирскиланиб, ёнидаги кишига ёпишди.

— Ўтинаман! Қўйворинглар!

Жимлик чўкди.

Фотима бироз таскин топгандек бўлди. Назарида, уни ўғирлаб кетаётганлар ё чиндан ҳам ҳазиллашишди, ё унга раҳмлари келди. «Ойимнинг ўлганлари таъсир қилди шекилли, ўйлаб қолишди» — хаёлидан ўтказди у. — Ҳозир машинани тўхтатишадими-ю, қўйиб юборишади».

Машина чиндан ҳам секинлади, Фотиманинг юраги гурсиллаб уриб кетди. Аммо у кутгандек, тўхтатишмади, балки кескин бурулишдан сўнг аввалгидан ҳам тезроқ ҳайдай бошлашди.

— Подшонинг қизи бўлсанг ҳам бугун биз билан бўласан. Қимор нималигини биласанми?

Бу мудҳиш воқеага Фотима ҳамон ишонмас эди. Ҳар эҳтимолга қарши, ўриндиқни ушлаб кўрди. «Кўп қувонган эдим бугун, — хаёлидан ўтказди Фотима. — Мана, оқибати. Кўз тегди қувончимга. Наҳотки?!

Машина секинлади. Фотима куйга ўхшаб чалинган сигнални эшитди. Танишдек туюлди. Қаерда эшитган эди? Ҳозир ҳсчам аҳамияти бўлмаса ҳам, Фотима шуни ўйлай бошлади. Ниҳоят, эсига тушди. Шундай сигнали бор «Жигули»ни ферма мудирини Тожибой аканинг ўғли ҳайдаб юрарди. Мактабни ўтган йили битирган, Фотима уни қишлоқ хўжалик институтига кирди, деб эшитувди. Лекин, кўпинча қишлоқда кўрарди. Мўйлов қўйган, сергап, олифта йигит. Машинаси ҳам шунақа, зангори рангда эди. Балки ўша машинадир? Балки бу безориларнинг ичида Анвар ҳам бордир? Овозларидан бу иккалови ҳам унга ўхшамайди. Унинг овози ингичка. Фотима эшитса, дарров танийди. Анвар бўлса-ку, Фотима ялинади, оёғига йиқилади. Қанча пул сўрашса, рози бўлади. Лекин Анвар пулга зор одамлардан эмас-ку? Катта-катта одамлар ҳам унга биринчи бўлиб салом беришади. Ишқилиб, Анвар бўлсин-да. Анвар юрадиган қиз – ўртоғи.

Фотима шу умидда сўради:

— Анвар қаердалар?

— Қанақа Анвар? – дағаллик билан сўради олдинда ўтирган йигит.

— Тоживой аканинг ўғли-да, машинанинг эгаси.

— Бу машина меники, оппоқ қиз. Анварнинг қаердалигини қўйворганимиздан кейин ўзингиз суриштирасиз. Анварбойга ошиқмилар, дейман.

Фотима хато қилганини пайқайди. Гапирмаслиги керак эди. Энди Анвар бўлса ҳам унга айтишмайди.

— Ана, оппоқ қиз, келдик, — деди ёнидаги одам. – Келишганимиздай, овоз чиқармайсиз. Мен сизни етаклаб оламан. Қани, тушинг!

У Фотиманинг қўлидан тортди. Фотима қоқилиб-қоқилиб пастга тушди. Тушмайман, деб туриб олиши, қичқариши мумкин эди. Аммо фойдасиз-да.

— Катта уйга олиб кир, — буюрди йўғон овозли. – Олга ҳаракат қилишмабди шекилли? Ҳамид ҳали ҳам ўзига келмаганга ўхшайди. Бор, қара. — Уни зинадан олиб чиқиб, қуйиб юборишди.

— Кўзиззи ўзиз ечақолинг, оппоқ қиз.

Фотима шошиб, кўзларидаги боғични олиб ташлади.

Аввал ҳеч нарса кўрмади, кейин деразаларга қалин қорамтир парда тортилганини, парда четларидан оқ чизиқдек бўлиб қуёш нурлари тушиб турганини кўрди. Эшик олдида турган одамнинг қоп-қора сояси кўзга ташланди.

— Шўтга тек ўтир, — буюрди у.

Эшик очилганда, Фотима унинг Рамздан сал каттароқ йигит эканини кўрди. Башарасини илғаб ололмади. Тез чиқиб кетди. Фотима хонани кўздан кечира бошлади. Бир неча қадам юрди. Аммо, девор кўринмади. Демак, хона катта. Яна бир неча қадам босганди, нимагадир қоқилди. Эгилиб, ушлади. Қалин, икки қават қилиб солинган кўрпача. Секин шу кўрпача устига чўккалади. Дераза, эшик тирқишларидан тушиб турган ёруғга кўп ўтмай кўникди. Хона ёришгандек бўлди. Тўрт токчалик, катта уй экан. Токчаларда шиша идишлар, коса, пиёлалар тахлаб ташланган, улар ўртасидаги девор қозикларида узун-узун сочиқлар осиглиқ турарди.

— Мунча ухлამасанг, шишиб кетибсан-ку? — йўғон овозли одамнинг дўқи эшитилди.

— Кеча сал ошиб кетибди. Бошим ёриламан деяпти.

— Кеча ютқазганингни биласанми? — ўшқирди йўғон овозли. — Бор, уйингга жўна. Эплаган одам ўйнайди.

— Ютқазган бўлсам тўлайман. Шунга шунча ваҳимами?

Овоз танишдек кўринди. Ким бўлди экан? Фотима ҳамма таниш йигитларни бир-бир эслаб чиқди. Ҳеч кимга ўхшатмади. Бирдан «вой!» деб юборди. Наҳотки акаси, Ҳамидулла бўлса? Боя машинада кимнидир Ҳамид деб айтишувди...

— Ҳамидулла ака! — қичқирди у овозининг борича.

— Ҳеч ким жавоб бермади. Фотима юраги ҳаприқиб, дераза олдига борди. Зарб билан пардани тортди, у йиртилиб, хона кўзни қамаштирадиган ҳолда ёришиб кетди. Фотима кучини борича дераза ойналарини мушт билан ура бошлади. Битта деразанинг кўзи синиб кетди. Аммо дераза икки қаватли, устига-устак ўртасига темир тўр тортилган экан. Очган билан, чиқиб кетишнинг иложи йўқ эди.

— Ҳамидулла ака! Ҳамидулла ака! Мен Фотимаман! Келинг! Мени ўғирлаб келишди! Қутқаринг, Ҳамид ака!

— Даюс! Ўлгинг келдими?

Йўғон овозли йигит хонага кирди.

— Сенга нима дедик? Тек ўтир. Йўқса, шу хонадан омон чиқмайсан?

У Фотиманинг юзига бир шапалоқ туширди. Фотима гандираклаб йиқилди. Йигит деразани ёпиб, яна пардани илиб қўйди.

Ҳамидулла ака акам бўлади. Уялмайсизларми?

— Аканг бўлса баттар бўл! Қимор ака-уканиям, ота-онаниям тан олмайди. Боя сенга қозоқнинг тўққиз пулидек қилиб тушунтирдим. Додла, қичқир, фойдасиз! Омон қолишни ўйла-да, тек ўтир...

— Жон ака! Тегманг. Етимчаман, Раҳм қилинг! Қўйиб юборинг. Ўлгунимча хизматингизни қиламан.

— Раҳмим шуки, кечқурун уйингга борасан. Бир ҳафта, бир ойга олиб қолсак, нима қилардинг?

Йигит уни ўзига тортди.

— Йўқ! Ҳамид ака! Адажон!

Жон ҳолатда қичқариб юборди Фотима. Шу тоб қулоғига мушт тушди. У шуни билади. Кўзлари ёниб, боши ёрилгандек бўлди. Кейин нима бўлди, билмайди.

Қулоғи остида бир йўғон овозли йигитнинг хириллаши, бир перигининг кулгиси эшитилди. Чамаси бир соатлардан сўнг, у ҳеч нарсани сезмайдиган, англамайдиган бўлиб қолди. Бир маҳал у машина овозини эшитди. Шунда кўзини очди. Кун ботган, қоронғи туша бошлаган эди. Аммо осмон бўм-бўш, юлдузлар ҳам кўринмасди. Машинанинг овози йўқолди. Қаерда у? Пардаларни очишдими? Ётибдими у, ўтирибдими? У атрофига қаради. Шунда билди. У жўхоризор ичида ётарди. Шошиб бошини кўтарди. Бу ҳаракатидан бўйинларигача оғриб кетди. Қаерда экан бу жўхоризор? Уни нега ўлдиришмади, бу ерга олиб келиб ташлашди? Ўлгани маъқул эди бу ҳолидан. Қаер бу? Қишлоғидами, ё бошқа жойдами? Фотима бир амаллаб ўрнидан турди. Икки қадам нарида йўл кўринди. Гандираклаб унга чиқди. Шундагина ўзига разм солди. Қўйлаги гижимланиб йиртилган эди. Атрофига қаради ва турган жойини танигандек бўлди. Ўз қишлоғининг орқасида эди бу жўхоризор. Тўғрига юрилса, узумзор келади. Унинг олдидаги ариқдан ўтилса қишлоқ. Катта кўчага чиқмасдан, шу узумзор ёқалаб ҳовлисига ўтиб олиш мумкин. Адаси, Зуҳра уйда бўлишса керак ҳозир? Хавотир бўлиб, уни кутишаётгандир? Нима дейди уларга? Қайси юз билан уларга қарайди? Одамлар, айниқса аёллар, қизлар ўзларини ёқишибди, осишибди, деган хабарлар эшитганда, у тушунмас эди. Қандай қилиб одам, тирик юрган одам, бола-чақаси, қариндош-уруғларини ўйламай ўз жонига қасд қилади? Қўли қандай боради ўзини ёқишга, осишга? У ўртоқлари билан тортишарди. Шундай

даҳшатли йўл танлаган одамларни қораларди. Уларни ожиз, шахсиятпараст, деб ҳисобларди. Бошга тушганни кўз кўрар, деб бекорга айтмас эканлар. У энди қандай бош кўтариб юради, қандай яшайди? Турмуш қуриш, бола-чақалик бўлиш ҳақида энди гап бўлиши мумкин эмас. Уни ким олади энди? Оладиган топилганда ҳам унинг шафқатини қабул қилиб, қош-қовоғига қараб юролмайди. Қанисиз, тонгги орзулари? Сизни ўйлаган, ярим кун бурун ўзини бахтли ҳисоблаган қизни кўзи ёмон экан. Ўз кўзи ўзига тегди. Энди сиз йўқсиз: осмонда, фалакда чарақлаган юлдузлардек чарақлаб юракни ёритиб, тўлқинлантириб турган эдингиз. Энди сўндингиз, орзулар. Энди сиз йўқсиз. Сизни ўйлаган қиз ҳам энди йўқ. Жасадигина ҳаммадан қочиб, ҳаммадан уялиб уйи томон кетяпти. Яхши кўрган одамлари – отасини ҳам, Зухрани ҳам кўргиси йўқ. Ким эди, ким бўлди энди? Нима ёмонлик қилувди у одамларга? Нима гуноҳлари учун уни бундай хўрлашди? Кимлар уни хўрлаганлар? Наҳотки ҳайвонсифат бу махлуқларни ер кўтариб юрса? Ер! Сен яхшини ҳам, ёмонни ҳам бағрингга оласан. Нега? Нега ёмонни ютиб, яхшини кафтингда олиб юрмайсан? Нега ҳаммага барабар сахийлик қиласан? Йўқ, яхшига сахийлигинг кам. Барабар бўлганида, уни зўрлашаётганида ҳаммани, Фотимани ҳам ютиб юборардинг. Ютмадинг, шўрлик қизни азобга қўйдинг. Унинг боши эгилди. Бошқа кўтаролмайди. Бугун унинг сўнгги куни бу ҳаётда. У ҳали кўп яшамоқчи эди. Ҳаммага, она ер, сенга ҳам яхшилик қилмоқчи эди. Умри қисқа экан. У бу ҳаётдан шундай эрта кўз юмишни хаёлига ҳам келтирмаган эди. У ўзини ўлдирмоқчи эмасди. Уни ўлдирдилар. Кўпчилик бўлиб юз, кўзига чанг солдилар. Ифлос қўллари, бадҳид оғизлари онаси эркалаб улгурмаган, аллалаб силамаган баданини ҳаром қилди, кўкраклари, лабларига сўлакларни оқизиб, сўйлоқ тишларини ботирдилар. Худо! Чақир уни ўз ҳузурингга! Бошидан силаб, меҳрига тўймаган онасининг олдига жўнат. Она-бола топишсинлар, бир-бирларини овутиб, мангу сенинг паноҳингда бўлишсин. Ер юзида уларни ҳимоя қиладиган топилмади. Ўн гулидан бир гули очилмай, ҳазон бўлган Фотима қизингни ортиқ хўрлашгани қўйма, паноҳингга ол, Худо!

Фотима таниш экинзорлар, полизлар ва боғлар орасидан ўтиб, ўз ҳовлисига яқинлашди. Қаёқдандир бир катта ола ит вовуллаб келди, таниб тўхтади-да, ғингшиб орқага қайтди.

Айвонда, ўчоқбошида чироқ ёниқ эди, лекин ҳеч ким кўринмади. Фотима келган томонда биронта пахса ёки ғишт девор йўқ эди. Колхоз еридан ҳовлиларини катта ариқ ажратиб турганидан, кейин ҳеч қандай йўл ўтмаганлигидан қўни-қўшнилар, бир-бирларидан ерларини кимдир симга тортилган янтоқ, кимдир тол новдалари билан ажратиб олишган эди. Абдуллажон билан ён қўшнилари ўз чегараларига яхши ният билан зич қилиб терак экишган эди. Ҳозир уларнинг бўйи томдан ошган, танаси арава шотисидек бўлиб қолган эди.

Фотима бекиниб-суқиниб шу тераклар орасидан ўтди.

— Зуҳра! – чақирди у овозини кўтармай.

Молхонадан сигирларнинг бўғилиб мўърагани эшитилди.

Ҳовлида ҳеч ким йўқ эди. Ҳойнаҳой, уни қидириб кетишган. Фотима ўчоқ бошига кирди. Дамланган ош ҳиди димоғига урилди.

Уйда ҳеч ким йўқлигидан у ҳозир севинди. Шошиб сув крани тагига борди. Яхшилаб ювинди. Юз, қўлларини бироз шарқираб тушаётган сувга тутиб турди, кейин уйга кўтарилди. Ечинди. Устида ҳеч нарса қолдирмади. Йиртиқ, қон қотган кийимларини бир қилиб ўради-да, эшик тагига қўйди. Кейин жавондан хонатлас кўйлагини олиб, биринчи марта кияётган ички оқ сурп кўйлак устидан кийди. Сочини шоша-пиша таради-да, ёзув столи ёнига бориб ўтирди. Бир зум хаёлга чўмди. Дафтардан бир варақ йиртиб олиб, олдига қўйди. Яна хаёлга чўмди. Ўзи сезмаган ҳолда кўзларига ёш келди. Ўтириб йиғламоқчи бўлди, аммо ўзини ушлади.

«Зуҳра! – деб ёзди у. – Мендан бир зумгина кичкина синглим, дилкаш ўртоғим, ақллигим, меҳрибоним!

Мени кечир. Хайрлашмай кетяпман. Адамлар ҳам мени кечирсинлар, айт.

Раҳималарниқидан қайтаётганимда, қиморбозлар мени ўғирлаб кетишди. Зангори «Жигули» (номерини кўролмадим) қаёққадир, қишлоғимизнинг четидаги бир ҳовлига олиб бориб, катта, қоронғу хонада зўрлашди. Улар уч киши эди. Ҳеч қайсисини танимайман. Биттасининг, бошлиқлари бўлса керак, лақаби «Қийшиқ». Кулганида лаблари бир томонга тортилиб кетади.

Иккинчиси – йўғон овозли, гавдали одам. Рулда ўтирган шу. Бошимга рўмол ташлаб бўғганининг биронта белгисини айтолмайман.

Зухра, уларга кучим етмади. Яна тўртинчиси ҳам бор. Унинг овози қулоғимда қолди. Ҳовлидан эшитилди унинг овози. Бу овоз акамизнинг овози эди. Агар адашган бўлсам, кечир. Худодан ҳам кечиришини сўрайман. Акам ҳам кечирсин.

Энди менга бу дунёда ҳаёт йўқ. Яшолмайман. Мени хўрлаганлардан ўч ол, демайман. Йўқ. Ўзингга эҳтиёт бўл. Ёлғиз юрма. Адамларни ёлғиз қўйма. Турмуш қурсанг, шу уйда, адимиз ёнида қур.

Агар нариги дунёда ҳаёт бўлса, ойимларни топаман. Икковимиз сенга бахт, узоқ умр тилаймиз. Узоқ-узоқ йиллардан кейин учрашгунимизча хайр.

Молхонага адам билан бирга кир. Яхшиси, кирма. Адамлар кирсинлар. Тезроқ кирсинлар. Қоронғидан қўрқаман.

Сени севган, умри қисқа бахтсиз опанг – Фотима».

Фотима хатни икки буклаб устига «Зухрага» деб ёзди. Кейин айвонга чиқиб, хонтахта устига қўйди. Устига пиёла бостирди. Шу пайт кўча томондан қандайдир овозлар эшитилди, лекин адасининг ҳам, Зухранинг ҳам овози улар ичида йўқ эди. «Шопилиш керак, — қарор қилди у ва бирдан ўпкаси тўлиб йиғлаб юборди. — Ойижон! Нега туғдингиз мени?!»

V

Майор Алиев эрталаб ишга кетётиб, Шаҳодат опаникига кирди. Хотинининг айтганлари уни қизиқтириб қўйган, йўқолган жувоннинг ишига алоқадор янгилик пайдо бўлган эди.

Шаҳодат опа уни кўриб, кўзларига ёш олди. Алиев ўзича юпатди. Кейин Шаҳодат опанинг ўзидан соат ҳақидаги ҳикояни эшитди.

— Бошим ғовлаб кетди, болам, — деди Шаҳодат опа. — Қаёқданам шу соатни топдим? Аюк соатсозга олиб бордим? Жойида тураверганида, бу ташвишлар йўқ эди.

— Илгари тақиб юрганини кўрганмидингиз? — деб сўради Алиев.

— Йўқ, — бошини чайқади Шаҳодат опа. — Унинг бошқа соати бор эди. Кичкина, думалоқ. Аёллар тақадиган соат. Буни кўрмаганман. Қачон олиб келганини ҳам билмайман.

— Куёвингиз-чи? У киши ҳам беҳабарми? — сўради соатни яна бир бор кузатаркан Алиев.

— Билмадим... У Шоҳидага жаноза очганимиздан кейин деярли келмай кетди. Хафамасман ундан. Узим айтдим унга уйланг, деб. Мабодо келиб қолса, албатта сурайман.

— Ҳа, бир суриштиринг, — маслаҳат берди Алиев.

— Кеча колхоздан келишган эди...

— Қайси колхоздан?

— Шу куёвимнинг колхозидан. «Шифокор»дан. Раиси Тешабой ака жуда яхши одам. Ҳайит яқинлашганига бир машина нарса юборибди. Ўшалардан Пўлатжонни сўрасам, Таллиндами, шунақа дейишди. Яна зотли мол олиб келгани кетибди.

— Балки у ҳам билмас, — тахмин қилди Алиев. — Агар билганида суриштиради, сизга айтарди. Нима дедингиз, опа?

— Тўғри айтасиз, — маъқуллади Шаҳодат опа. — Шундоқ қимматбаҳо нарса эсидан чиқармиди? Манга, Қодиржон болам, бир нарса аён. Соатни куёвим совға қилган бўлса керак.

— Ҳозир бир нарса дейиш қийин, — эҳтиётлик билан эътироз билдирди Алиев.

— Юратим ёниб кетяпти, — яна кўзига ёш олди Шаҳодат опа. — Бедарак кетгани ўзи азоб эди, бадном бўлиб кетмадимикан, деб қўрқаман.

— Ўзингизни босинг, опа, — юпатди уни Алиев. — Ким билади, балки тирикдир? Келиб қолиб, бу соатнинг тарихини ўзи айтиб берар?

— Тилингизга асал, болам!

— Соатни менга беринг. Аввал яхшилаб текширтирай. Кейин шуғулланамиз. Қизингизнинг иши ёпилгани йўқ. Қидириш давом этяпти. Соат янгилик бўлди.

Шаҳодат опа соатни рўмолчага ўраб, Алиевга берди.

— Ишқилиб, мени кечиринг, болам, қизишиб гапиряпман. Тирик бўлса, ҳамма гуноҳидан кечаман. Бегуноҳ бўлса, оёғига йиқиламан.

Алиев нима дейишини билмай, кўчага чиқди. Фалати, ҳеч тушуниб бўлмайдиган аҳволга тушиб қолган эди Шаҳодат опа. Қизи на осмондан топилади, на ернинг тагидан. Қаёққа кетган, нима бўлган, ҳеч қандай маълумот ҳеч қаерда йўқ. Уйига кириб кетиб йўқолган кун клубда кино бўлган, кино кетаётган пайти уни гўё кўришган. Шундан кейин, у қаёққа кетди, ким билан кетди, ҳеч ким билмайди. Қидиришлардан ҳалигача бирон нарса аниқлангани йўқ. Алиев шундай воқеаларни эшитган эди. Австралияда, Америка Қўшма Штатларида чиройли-чиройли

қизларни, хотинларни ўғирлаб, бир ой, ярим ойдан сўнг, меъдаларига теккандан кейин, раҳм қилишса қўйиб юборишар экан. Жинларига теккан бўлса, бешафқат одамлар бўлса, ўлдириб, ўлигини у ёқ-бу ёққа ташлаб юборишар экан. Уч-тўртта шундай воқеани у ўқиган эди. Бизда ҳам шундай, шунга яқин воқеалар бўлган. Лекин Алиев бунақа ишга ўзи ҳеч дуч келмаган эди. Охирги шундай воқеа Қозонда бўлган. Қандай текшириб изини топишганини билиш учун одам юборсаммикан? Ким билади, ўхшаш усул қўллаган бўлишлари мумкин. Бунинг устига, бу соат чиқиб қолди. Шубҳасиз, соатда гап бор. Бир жойга у етаклаб бориши керак.

Қодиржон Алиев вазирликка келиб ўз хонасига кирганда, беихтиёр жигарранг «Жигули»ни эслади ва дераза олдига борди. Таниш машина яна пайдо бўлган эди. Демак, уни кузатишга ётгани аниқ. Бир шўхлиги тутиб, ҳозироқ пастга тушиб, унинг ичида ўтирганлар билан чапанчасига гаплашгиси келди. Аммо бундай қилиш енгилтаклик бўларди. Улар шуни ҳам эътиборга олган, унинг асабига тегиб, қолипдан чиқармоқчи, тўпалон солиб, жавобгарликка тортишдек тўхматга ҳам боришмоқчи бўлишса-чи? Кутиш, кузатиш керак, бошқа илож йўқ. Лекин улар ким, машина кимники, билиб қўйиш зарур.

Алиевнинг янги тузилган бўлими, қабулхона котибини эътиборга олмаганда беш кишидан иборат эди. Капитан Алижон Раҳмонов барваста, оғир табиатли, яқинда ўттиз бешга кирганига чойхонада ош қилиб берган, бир куни беш маҳал бўлса ҳам ошдан тап тортмайдиган Алиевнинг кўп йиллик ўртоғи. Ўктам Исмоилов катта лейтенант, кўзлари доим кулиб турадиган, қачон ҳазил, қачон чин гапираётганини билиб бўлмайдиган, бўш қолганда шеър мутолаа қиладиган шўх йигит – шу уччалови, албатта, Алиев билан, бўлимнинг асосини ташкил этишарди. Улар илгари ҳам бошқаларга қараганда кўпроқ бангилар, кўкнорифурушлар билан шуғулланишган эди. Янги олинган ёш йигитлар, лейтенантлар Лутфулла Ҳодиев, Расул Маҳкамов, Алиев ҳақида кўп эшитишгани учун, ўзлари унинг олдига илтимос билан шаҳар милициясидан келган ҳали тажрибасиз одамлар эди.

Алиев уларнинг ҳаммаси билан биринчи иш бошланган кунданоқ ўзини тенг тутди, шу билан, қадрдонлари Раҳмонов, Исмоиловлардан ташқари ёшларнинг ҳам ҳурматини қозонди.

Бир даста газета кўтариб котиба қиз – Матлуба кирди.

— Салом, Қодир ака!

Алиев деразадан кўзини олди.

— Салом. Қандай янгиликлар?

— Йўғонтепадаги бир ҳодисани ҳисобламаса, деярли тинчлик.

— Қандай ҳодиса экан? – қизиқди Алиев жойига келиб ўтираркан. — Бир қиз ўзини осиб қуйибди.

— Қани ўша хабар?

Матлуба дарҳол қоғозлар ичидан ажратиб, ўша хабарни узатди. Вилоят бошқармасидан бугун юборилган телеграмма эди бу. Яна Йўғонтепа! Алиев тутақиб кетди. Телеграммада ўн етти ёшли Фотима Салимова деган қиз ўз уйида ўзини осиб ўлдирганлиги ва бугун эрталаб кўмилганлиги, экспертиза уни ўзини-ўзи осганлигини тасдиқлаганлиги ёзилган эди.

— Нима бўлди ўзи? – овозини чиқариб ўзича деди Алиев. — Йўғонтепа қўзғолдими?

— Лаббай? – ҳайрон бўлиб сўради Матлуба.

— Йўқ, ўзим, — Алиев телеграммани ёнига қўйди-да, зарб билан устига мушт туширди. – Ҳамма йиғилганда айтинг, киришсин.

— Ҳамма ўз жойида. Чақираверайми?

Алиев бошини силкиди.

Биринчи бўлиб катта лейтенант Исмоилов кирди.

— Раҳматли Ашурали Исматов яна бир одамни етаклаб кетибди-да? – у қўлини узатиб сўрашди.

Алиев саволдан ўзини тўхтатолмади.

— Кимни?

— Ўқувчи қизни, — Исмоилов соатига қаради. – Кўмиб бўлишди ҳозир. – Ҳа, ўзини осиб қўйганни айтаяпсанми? – энди тушунди Алиев. Нега бундай қилди экан?

— Аълочи. Кумуш медал билан битирган экан мактабни. Отаси ўқитувчи экан шу мактабда. Қодир Алиевич, халқда бир гап бор. Эгизаклардан биттаси ўлса, иккинчисини ҳам олиб кетар экан.

Хонага Раҳмонов, кетидан бошқалар киришди. Алиев улар билан сўрашар экан, ўртоғига мурожаат қилди.

— Алижон Ҳасанович, деразадан бир қара, нима кўряпсан майдонда? Раҳмонов дераза олдига борди.

— Майдонда учта машина турибди. Иккитасини биласан. Ходимларимизники. Жигарранг «Жигули»да. Яхшилаб қараб ол. Шуғулланишга тўғри келади.

— ГАИдагиларга айтиб қўйдим, аниқлашяпти, — гапга аралашди Ўктам Исмоилов.

Ҳамма ўтиргач, Алиев чўнтагидан Шаҳодат опадан олган соатни чиқарди ва ёнида ўтирган Раҳмоновга узатди. Ўзи эса Йўғонтепадаги фожиа ҳақидаги телеграммани ўқиб берди.

— Жиноят жиноятни бошлаб келади. Буни ҳаммамиз биламиз. Йўғонтепада қисқа вақт ичида бир неча воқеа юз берди. Улар бир-бири билан боғланганми-йўқми, бизга ҳозирча қоронғу. Аввал ҳаммасини бир-бир эсга олайлик, кейин нима қилишни маслаҳатлашамиз.

Алиев одамлар йиғилгунча тайёрлаб қўйган қоғозларига бир қараб олди.

— Етти йил бурун «Ўзбекбирлашув» экспедитори Тангатопди қишлоғи тепасидаги қоядан йиқилиб ҳалок бўлувди. У Дуркентга аҳолидан доривор ўтларни сотиб олиш учун, «Шифокор» колхозини билан янги битим тузиш учун борган эди. Бу йил, унинг қизи Шоҳида Луқмонова, Дуркент маданият уйи мудираси беному нишон йўқолди. Бугун, тўрт кун бўлди, кўкнори экилган ерлар топилгани ҳақида хабар келди. Бир кеча ўтмай борилганда Йўғонтепа, Тангатопди қишлоқлари тепасидаги шу кўкнорилар ўриб олингани ва қаёққадир олиб кетилгани маълум бўлди. Ўша куни кечаси ёки кечқурун милиция сержанти Исматов бўғиб ўлдирилди. Шуларга қўшимча Йўғонтепада ўнинчи синфни медал билан битирган қиз, Фотима Салимова кеча ўзини осиб қўйган. Шоҳида Луқмонованинг онаси қизининг уйини йиғиштираётди, манави соатни топган. Ҳар бир рақамнинг ёнидаги манави нуқталар бриллиантдан эмиш. Яна бир гап. Қандайдир одамлар менинг уйимга телефон қилишиб, кўкнори бўйича олиб бораётган ишимизни тўхтатишни, Йўғонтепага бошқа қадам босмаликни буюришибди. Агар қулоқ солинмаса, қизим ё ўғлимга бир бало бўлиши мумкин эмиш. Бу кечаги гап. Мени кузатишяпти. Шу одамлар ҳозир ҳам пастдаги майдонда жигарранг «Жигули»да ўтиришибди. Нима эсимдан чиқди? Назаримда, ҳаммасини айтдим. Ўн минут танаффус. Кейин режаларимизни келишиб оламиз.

Танаффусдан кейин йиғилиш икки соатча давом этди. Капитан Раҳмонов жигарранг «Жигули» ва ундаги одамлар ҳамда соат билан шуғулланадиган бўлди. Ҳодиев билан Маҳкамов граждан кийимида Равшан билан Райҳоннинг институтларига боришади, хуллас, уларнинг хавфсизлиги билан шуғулланиша-

ди. Алиев катта лейтенант билан Дуркентга кетади. Алиев Алижондан «Шифокор» колхозининг сўнгги беш йил ичида ишлаб чиқарган маҳсулотлари қаерларда, кимларга сотилгани ва шу ишларда шахсан колхоз раиси Тешабой Султоновнинг иштироки қандайлигини билишни ҳам илтимос қилди.

Селектордан котибанинг ташвишли овози эшитилди.

— Ўртоқ майор! Шаҳар трубкасини олинг. Ўғлингиз!

Алиев гўшакни олиб қулоғига тутди.

— Дада! — Бу Равшаннинг овози эди, Алиев ўғлининг ҳаяжонда эканини сизди.

— Гапиравер? Қулоғим сенда.

— Дада! Мени кечиринг. Машинамизни ўғирлаб кетишди.

— Қаерда? Қачон? — шошиб сўради Алиев.

— Ярим соат бўлди. Телефон топгунимча шунча вақт ўтди. Бешёғочдан гапиряпман. Бозорнинг рўпарасидаги гастрономдан. Тўғралган сабзига борувдим бозорга. Опам сўровдилар. Сабзини олиб чиқсам, машина йўқ. Қулфлаган эдим. Секреткага ҳам қўйган эдим!

— Опанг билан бирга борсанг бўлмасмиди? — сўради Алиев саволи фойдасиз эканлигини билса ҳам ўзини туюлмади.

Равшан жавоб бермади.

— Ҳеч қаёққа жилма, — буюрди Алиев. — Ҳозир Ўктам Қўчқорович боради. У кишининг машинасида уйга борасан. Эшитдингми? Синглингга ҳам айт. Уйдан чиқмасин.

У гўшакни қўйди:

— Эшитдинглар, машинани ўғирлаб кетишибди.

— Менга рухсат беринг! — капитан Раҳмонов ўрнидан турди. — Чиқиб ГАИ билан боғланаман.

— Майли. Қара-чи, «Жигули» турибдими?

Капитан Раҳмонов дераза олдига бориб кўчага қаради.

— Қизиқ, турибди!

— Демак, яна бир гуруҳ ишлаяпти, — хулоса қилди Алиев.

— Мен ҳам борай бўлмаса. Равшанни ташлаб, дарров қайтаман. — Исмоилов ҳам ўрнидан турди.

Равшаннинг телефони йиғилишга кутилмаган яқун ясади. «Мени шоширишяпти, — хаёлидан ўтказди Алиев. — Демак, нимадандир улар хавотирга тушган. Нима сабаб бўлди экан? Нега шошишяпти? Балки бу хавотирга тушишдан эмас, балки беллари бақувватлигидан, ўзларига ишонганликларидандир?!»

Жумбоқлар оз эмас эди. Тинч, хотиржамлик билан уларни ечиш учун уйдан одам хотиржам бўлиши керак. Алиев ўзича Санобарни койиди. Нега болани машинада ёлғиз чиқаради уйдан? Шундай ўйлар экан, бир қоп сабзи олиб қўйишни ва уйда тўғрашни одат қилишни дилига тугиб қўйди.

Улар ҳужум бошлашди. Ўзларига эркинлик яратишмоқчи, ундан шуни талаб қилишяпти. Рози бўлса, шубҳа йўқ, неvara, эвараларигача беташвиш, тўқ турмуш кечирадиган бўлишади. Ҳозиргидек амал-тақал қилиб яшамайди. Улар унинг моддий имкониятларини яхши билади. Шу билан уни қўлга олишмоқчи бўлишяпти. Йўллари синалган, тажрибали прокурор, милиция ходимларига ҳам бу аён. Аввал дўқ, пўписа. Қўрқингми, яқинлашишади. Кейин шерикчиликка тортишади. Шу йўлга тушиб, бадном бўлганлар оз эмас. Улар Алиевни ҳам билишади. Ҳозирги дўқ, пўписалари охирги уринишлари. Кўнса бўлди. Улар шуни кутишяпти. Шунга шошилишяпти. Кўнмаса, қандай йўл билан бўлмасин, ундан қутулишни ўйлашади. Янги одам унинг ўрнига келиб, то иш билан танишгунча, уларнинг кетига тушгунча, давлатларини икки-уч ҳисса кўпайтириб олишади.

Ички телефонда капитан Раҳмонов уни чақирди.

— Шаҳардан чиқадиган ҳамма йўллар кузатила бошланди. Машина оқ эди-а? Оқ «Жигули». Ноль олти?

— Ҳа, орқадаги чап чироғи синиқ.

— Ярим соат ичида шаҳардан чиқиб улгурмайди. Ўн минутдан бери ҳамма «Жигули»лар тўхтатиляпти.

— Раҳмат. Бу «Жигули»-чи? Пойлоқчимиз?

Раҳмонов уни тушунди.

— Жигарранг «Жигули» йўқ. Аммо у ҳақдаги маълумотлар қўлимда. Истасангиз олиб кираман.

Капитан шундай деб гўшакни қўйди.

Дуркентга дори заводларидан олинган маълумотлар билан боргани маъқул эди. Алиев шуни эслаб, капитанни чақиртирди.

— Расул Икромович билан боғланинг. Менга дори заводлар бўйича маълумот керак. Олдимикан? Олмаган бўлса, ким, нима халақит беряпти, билинг.

— Маълумот менда. Энди олиб кирмоқчи эдим.

— Жуда яхши. Олиб келинг.

Маҳкамов қолдирган маълумот бир жумладангина иборат эди: «Майор Қ. Алиевга. Тошкент. Самарқанд химфармзаводлари шу йил ичи «Шифокор» колхозидан кўкнори олишган эмас. Маҳкамов».

Алиевга энди бир нарса аниқ. Шошилаётганларининг сабаби – териб олинган кўкнори қишлоқда, кимларнингдир уйида. Олиб чиқишга қўрқишяпти. Кимларникида экан? Бутун қишлоқни шубҳа остига олиб, ҳамма уйни тинтиб чиқиб бўлмайди. Кўкнори экадиганларни секин суриштириш керакмикан? Биринчи галда колхоз, кейин Ўзбекбирлашув экспедитори кимлардан қонуний йўл билан бу нарсани олиб келганлар, аввал шунни аниқлаш керак. Алиев бу ишни майор Сиддиқовга топширишни ўйлаб қўйди. Вилоят милиция бошқармасида кўкнорифурушларнинг рўйхати бўлиши керак. Бўлмаса зудлик билан топишга тўғри келади. Кўкнори билан сўнгги тўрт-беш йил ичида кимлар жиноятга тортилган, суд қилинган, буни ҳам аниқлаш керак. Буни Ҳодиевга айтади, республика суди, прокуратура, шаҳар идораларидан ахборот олса зиён қилмайди.

Исмоилов кирди.

— Халақит бермадимми?

— Кел, — Алиев бошини кўтарди. — Ташлаб келдингми? Мени кечир. Гап машинада эмас. Болалардан хавотирдаман. Улар ҳеч нарсадан тап тортмайдиганга ўхшайди.

Исмоилов ўтириб, оёқларини чалиштирди-да, сигарет тутатди.

— Бешёғочга бориб, мен ҳам шунга ўйладим. Бир нарса эсимга тушиб кетди. Пивзаводни унутиб юборган бўлсангиз керак? Эслаяпсизми? Бухгалтерни қайнаб турган барданинг ичига ташлаб юборишган. Кейин пияниста эди, деб гап тарқатишган. Эсладингизми? Ана ўшанда ҳамма бемазагарчилик воситачиларда эканлиги очилган эди. Кўкнори ҳам шунга ўхшаб кетади. Ишлаб чиқарувчи, колхоз, яккаҳол деҳқон, албатта қўли эгри деҳқон, бангилар. Ўртада савдогар. Уни бунга, буни унга уриштиради, бизни, қонунни, халқни чалғитишга уринади. Машинангизни олиб кетган югурдак болалар ана шу воситачиларнинг хизматкори.

— Шундай бўлса ажаб эмас. Лекин, биласанми, мени бир нарса ҳайрон қолдирыпти. Ўша яширинча экилган кўкнорининг борлигини ким хабар қилди? Бир ўйлаб кўр, — деди Алиев мулоҳаза юритиб. — Колхоз раиси. Тешабой Султонов. Соғлиқни сақ-

лаш вазирлигининг буюртмаси билан «Шифокор» колхози кўкнори экади. Қанчалигини ҳали биламиз, Алижон аканг шу-гулланяпти. Яширинча экилган кўкнорини қачон хабар қилди? Кўкнори пишганда. Балки, ўриб бўлинганда хабар қилгандир? Нега хабар қилди? Кўкнори колхоз ҳудудида, режага кирмаган бўлса ҳам, унинг ерларида экилган. Ўша, колхоз бошқарувига қўйиб, колхозга қўшиб олиши мумкин эмасмиди? Кейин, раис бўлатуриб, кўкнори эккан одамларни нега туттирмади? Кучи старди-ку? Яна бир мулоҳаза. Бизга хабар беришдан мақсад нима? Туман милиция бўлими, прокуратура шундай ёнида. Нега уларга айтмасдан, тўғри вазир ўринбосарига хабар қилади? Хабар қилган одам, биз етиб боргунча ўша ерларни пой-лаб турмайдами? Хўш, нега ўриб кетишларига йўл қўйиб берди? Тажрибасизликданми? Эътиборсизликми? Ё пухта ўйлаб қилинган ишми бу? Албатта Тешабой ака ҳақида бундай ўйлашни истамас эдим. Лекин ҳақиқат очилиши учун ҳамма нарсани ўйлашга тўғри келади. Хуллас, Ўктамжон, менда шундай гу-монлар пайдо бўлди.

— Бир нарса дейиш қийин ҳозир? — ўйланиб гапирди Исмоилов. — Хабар қилиб, ўрдиргани жуда қизиқ...

— Ҳозирча у ўрдирди, деб ўйлама. Бизга ҳозир иккита нарсани билиш зарур: биринчиси — раис биздан бошқа яна кимга яширин кўкнори ҳақида гапирган — шунини билиш керак. Иккинчиси — кўкнори эгалари уни қандай қилиб бир кунда ўриб олишди? Демак, бизнинг боришимиз уларга маълум бўлган. Хўш, буни ким айтган? Мана шу жумбоқ ечилса, аста-секин бошқа масалалар ҳам очилади.

— Қачон жўнаймиз? — соатига қаради Исмоилов.

— Ярим соатдан кейин. Бошлиққа кириб чиқай.

Шу пайт капитан Раҳмонов кириб келди.

— Ҳайтовур, кетмаган экансизлар. Мана соат, — Раҳмонов Алиевга Шаҳодат опа берган соатни қайтарди. — Рақамлар ёнидаги нуқталар ҳақиқий гавҳар. Ўн иккита. Ҳаммаси бир хил. Бозор нархи ҳозир ўн беш минг. Соат саксон олтинчи йили чиқарилган. Лекин, гавҳарлар кейин қўйилган.

— Қаерда?

— Буни билиб бўлмади. Албатта, бу махсус буюртма билан уйда қўйилган. Уста ҳам фалон пул олган бўлса керак...

— Демак, бошқа бундай соат йўқ?

— Бу ҳам номаълум, — капитан айбдор одамдек бошини эгди.
— Аммо билиш мумкин.

— Қандай қилиб?

— Гавҳар қаердан сотиб олинган? Ким сотиб олган? Шуни билсак, ким бу жувонга совға қилганлиги билинади.

— Бу жуда узоқ йўл, — Алиев худди жумбоқнинг жавоби ёзилиб қўйилгандек соатга тикилди. — Айтинглар-чи, нима учун соат ичига гавҳар қуйиш керак бўлиб қолди? Ҳуснига ҳусн қўшиш, кўз-кўз қилиш учунми? Тақинчоқларни аёллар шунинг учун тақишади. Лекин оддий соатга гавҳар қадашдан мақсад нима? Бойликни яшириш, шу йўл билан уни асраш эмасми?

Алиев ҳамкасбларига қаради. Уччови ўйланиб қолишди.

Алиев Шаҳодат опа билан бўлган суҳбатни эслади.

— Яна бир гап. Колхоз раиси бир машина нарса юборибди. Эътибор беринг, колхоз раиси уни ўлган ҳисоблаб, нарса юборибди ҳайитига. Буни қандай тушунмоқ керак? Кейин, аёл колхозда ишламаган. Эри ишлаган. Тешабой аканинг бундай ғамхўрлиги ҳаммага нисбатанмикан, ё фақат шу аёлга, унинг эригамикан?

— Фақат шу аёлга нисбатан ғамхўрлик қилган дейилса, аёл чиройли бўлиши керак эди. Сувратига қараб, мен бундай деёлмайман. — Исмоилов ҳайрон бўлиб елкаларини қисди.

— Ўқтамжон, аввало ҳар кимнинг диди бошқа. Подшонинг ишқи қурбақага тушибди, деган гап бор. Кейин, аёлни мен кўрганман. Ниҳоятда келишган эди. Лекин ғамхўрликнинг бошқа сабаби бордир. Шоҳиданинг отаси Ўзбекбирлашув номидан мол сотиб олгани Дуркентга кўп борган. Султонов билан яхши таниш бўлган. Бунинг устига, шу колхоз ерида ҳалок бўлган. Балки шу сабабдан қизига муносабат бошқачадир? Фақат унга эмас, унинг бутун оиласига. Раиснинг ёрдами, эътиборини шундай тушуниш ҳам мумкин.

— Сиз доим яхши томонини излашга ҳаракат қиласиз.

— Қўлимизда далил бўлмагунча, ҳамма одамлар ҳақида фақат яхши ўйлашимиз керак.

Ҳукумат телефони жиринглади. Алиев гўшакни олиб, саломлашди.

— Эшитаман, ўртоқ полковник?

Телефон қилаётган — шаҳар автоинспекциясининг бошлиғи эди.

— Суюнчи? Суюнчи доим тайёр, — жилмайди Алиев. — Қаерда экан? Раҳмат. Мен Дуркентга кетяпман. Ҳа, ўн минутча ўзимда бўламан.

У гўшакни қўйди.

— Машина топилибди. Оқтепада кираверишда иккинчи кўприк остига қўйиб кетишибди.

— Бузишмабдими? — сўради Исмоилов.

— Йўқ. Ҳаммаси жойида. Фақат хат ташлаб кетишибди. Ҳозир олиб келишади. Хат менга эмас, ўғлимга эмиш.

Алиев жаҳл билан ўрнидан турди.

— Булар нима қилмоқчи ўзи? Номардлар! Болаларни аралаштириб нима қилади?!

— Тезроқ кўндиришмоқчи-да. Масала равшан. Мол куйиб кетяпти. Ҳар бир соат – пул!..

Капитаннинг тахмини Алиевнинг назарида ҳақиқатга яқин эди. Уч ярим гектар ердаги какнори ўрта ҳисобда икки миллион сўм атрофида туради. Балки, ҳозир ундан ҳам ошиб кетгандир. Шу даромадни ким йўқотгиси келади? Албатта шошади-да.

Матлуба автоинспекция ходими келганини айтди. Алиев уни ичкарига таклиф қилди.

— Мана, машинадаги хат,— ёшгина офицер қўлини чаккаси-га қўйиб сўрашар экан, хатжилдни узатди.

— Ўзингиз ўқидингизми?

— Ҳаммамиз ўқидик. Хат орқа ўриндиқ устида, очиқ ҳолда эди.

Алиев овоз чиқариб хатни ўқий бошлади:

«Равшанбек! Аданг биз айтган гапга кўнмаса, фақат машина эмас, сен ҳам йўқолиб кетасан. Бу – огоҳлантириш. Жавобини эртага ўзимиз суриштириб оламиз».

Хат катта-катта ҳарфлар билан қинғир-кийпиқ ёзилган, услубини текширтириш, муаллифини қидириш бефойда эди.

— Машинани бир соатдан кейин қайтарамиз. Экспертизага бердик.

— Раҳмат. — Алиев автоинспекция ходимига рухсат берди. Ўзи эса Исмоиловга «кутиб туринг», деб капитан билан чиқиб кетди. У вазир ўринбосари, ўзининг бевосита бошлиғига кириши керак эди.

— Алижон, — деди йўл-йўлакай Алиев. — Сен шу ердасан. Уйдан хабардор бўлиб тур. Қизим ҳам, ўғлим ҳам хавфнинг жиддийлигини тасаввур қилишмаяпти.

— Хўп. Хавотир олма, — капитан шундай деди-да, бирдан уни тўхтатди. — Менга қара! Кел! Уларнинг таклифини қабул қилайлик. Сенинг ўрнингга мен борай?!

— Йўқ. Қандай ўйлаган бўлсак, шундай қиламиз. «Шифокор» ҳақидаги ҳужжатларни тезлаштир. Раис ҳақида яна билиш мумкин бўлса, яна бил. Қабулхонага етишганда, улар хайрлашишди. Бошлиқ Алиевни шу заҳотиёқ қибул қилди. Бор гапни, қилинаётган ишларни эшитиб, Дуркентга боришга рухсат берди. Аммо Алиев бошлиғининг нима учун чақиртирганини тушунмади. Гапларини анчагина совуққонлик билан эшитди. Ҳеч нарсага қизиқиш билдирмади. Фақат битта гапи Алиевнинг қулоғида қолди:

— Одамни шубҳа остига олиш осон. Аммо кейин доғни ювиш қийин. Ўртоқ Султонов – катта арбоб. Унга ҳурмат билан қаранг, унинг маслаҳатларини олиш керак.

Буни Алиев ўзи ҳам яхши биларди. Нима учун огоҳлантирди?

Хуллас, бу галги учрашувдан Алиев норози бўлиб чиқди. Йўғонтепага кириб боришди. Абдуллажон Салимовнинг уйини топиш қийин бўлмади. Алиев машинани юз метрча берида тўхтатди. Йўлакда турган одамлар уларни кўриб, ўзларини четга, девор тагига олишди.

Алиев марҳуманинг отасини бир қарашдаёқ таниди. Дард, алам шундай унинг юз, кўзида ёзуғлиқ эди.

— Бандалик...

У шундай деб, беихтиёр қўлини узатди.

Титроқ лабларини қимирлатиб, Абдуллажон нимадир деди ва ичкарини кўрсатди. Алиев ҳовлидаги дастурхон ёзиб қўйилган узун столларнинг бир бурчагига бориб ўтирди. Ёнига Исмоилов келди. Айвонда ўтирган мўйсафид баланд овозда тиловат қила бошлади.

Алиев фотиҳага қўлларини ёзаётганда, айвоннинг тўрига осиб қўйилган кийимларга ва паранжига кўзи тушди. Иккита атлас кўйлак, битта ҳошиялик нимча, уларнинг ёнида иккита мактаб учун тиктирилган, биттаси ҳаворанг, биттаси жигарранг кўйлак, қора фартук осиглиқ турарди. Паранжининг нима кераги бор экан, — хаёлидан ўтказди Алиев, аммо шу заҳоти бу саволни унутди. Қизнинг мактаб кўйлаги, фартуги унинг юрагини эзиб юборди. Кунни кеча у шу кўйлаклардан бирини кийиб, сўнгги имтиҳонни топширган бўлса керак. Нега, нима сабабдан жонига қасд қилди экан? Алиев ичида ўзига сўз берди: албатта сабабини топади. Ўз жонига қасд қилишни ожизлик дейишади. Йўқ, бунга ҳам катта куч, қаҳрамонлик, ирода керак. Бечора, бахтсиз қиз, иродангни, кучингни нимага сарф қилиб қўйдинг! Нима сени мажбур қилди?

Алиев ниҳоятда кўнгли бузилиб, кўчага чиқди.

— Абдулла ака, кечирасиз, кечқурун одам кам пайтида келсам бўладими? – деди у хайрлаша туриб.

Абдуллажон унинг кимлигини, улар кетидан етиб келган милиция бошлиқларидан билган эди. Суҳбатдан воз кечиб бўлмади. Қизини ўлимга олиб келган сабаблар, ё унинг қотилларини топишда ёрдам берса бўлди. Ёрдам беришни талаб қилади. Фотиманинг ўзини-ўзи ўлдиришига уйда, мактабда ҳеч қандай сабаб йўқ эди. Милиция, расмий идоралар унга кўмаклашишлари керак. Нима учун ҳали ўн саккизга кирмаган одам ўлиб кетаверади? Абдуллажон шуларни хаёлидан ўтказиб, розилик берди.

— Зуҳра ҳам уйда турса яхши бўларди, — илтимос қилди Алиев.

— Кечқурун қиз бола қаерга борарди? – деди Абдуллажон. — Албатта уйда бўлади. Ҳозир ҳам шу ерда. Керак бўлса кирилинг.

— Йўқ, кечқурун.

Алиев хайрлашиб кетди.

Ўша соатдаёқ туман бошқармасида мактаб директори Асомиддин Ибодов билан суҳбат бўлди. Олтмишдан ошган, баланд бўйли, паҳлавон гавдалик, тўладан келган бу одам ўзини туюлмамай йиғлаб юборди.

— Умри узоқ бўлсин, шундай ишни Зуҳрадан кутиш мумкин эди. Ўқиши нотекис. Ўйинқароқ. Ўғил болаларга қўшилиб, каптар ҳам учирарди. Берухсат ўқишга келмай, шаҳарга ҳам кетиб қоларди. Лекин Фотима, каттаси, интизом, ақлнинг ўзи эди.

— Биров билан уришганини билмайсизми? – сўради Алиев.

— Йўқ. У уришадиган қиз эмас эди.

— Отаси билан кичкинаси, синглиси деймиз-да, Зуҳра билан у қандай эди?

— Э... бундай аҳил оилани билмайман. Хабарингиз бўлса керак, Абдуллажон Салимов болаларини ўзи катта қилган.

— Биладан.

— Йигитлар билан қандай эди? Билмайсизми?

— Ҳалиги... муҳаббат масаласида сўраяпсиз-да?

Алиев бошини силкиди.

— Менимча, бошқа қизларга нисбатан Фотима кўпроқ ўқиш билан овора эди. Албатта, йигитлар билан кўчада, кинода бўлганини эшитганман. Лекин у кўпинча уйда бўларди. Рамзиддин

деган ўқиши заифроқ йигит бор. У билан кўпроқ дарс тайёрларди. Билганим шу. Ораларида жиддийроқ воқеа ўтганини... билмайман.

Синф раҳбари Руқия Шарипова ҳам директор каби ҳайрон ва азобда эди.

— Зуҳра билан гаплашганингиз йўқми? — деб сўради у Алиевдан суҳбат якунида.

— Йўқ.

— Гаплашинг. Назаримда у ниманидир билади. Кечаси мактабдан милицияга, прокурорга телефон қилди. Мен шу ерда эдим. Эрталаб кўмдирмасликни сўради. Улар судмедэкспертиза нима деса шу бўлади, дейишди. Экспертизанинг хулосаси бўйича, у шубҳасиз ўзини осган. Гаплашинг Зуҳра билан. Ғалати бўлиб юрибди бечора қиз. Нимадандир хуноб, нимадандир изтиробга тушган. Мен иккаловини ўн йилдан бери биламан.

У бир нарса демоқчи бўлди-ю, ийманиб айтмади. Ўрнидан турди. Алиев унинг ҳолатини тушунди.

— Руқия опа, нима демоқчи бўлсангиз, гапиринг. Ҳамма айтганларингиз иккимизнинг орамизда қолади.

— Бизнинг қишлоқда умуман ғалати воқеалар бўлиб туради. Билмадим, эшитганмисиз, йўқми, бир ёш жувон йўқолган. У эримнинг олдига бораман деб, Дуркентдан кетган. Эри колхозда ишлайди. Колхоз идораси бизнинг қишлоқда. Лекин эримнинг олдига келмаган. Қишлоққа келган, лекин эримнинг олдига эмас. Шу билан изи йўқолган. Бу даҳшатку?! Унинг отаси ҳам...

— Биладан. Қоядан қулаган.

— Биров итариб юборгандир? — Руқия опа ақлли кўзларини унга тикди. — Юз минг турадиган зотдор буқани бичтириб, ҳўкизга айлантирган, кап-катта, эркакни, кечирасиз, иштонини ечтириб қамчи билан савалатган, ўзини пайғамбар ҳам эмас, шу жойларнинг худоси, деб билган одамда қонун, тартиб, одамгарчилик нима қилсин?

Алиев гап ким ҳақида кетаётганини дарров англади.

— Кўпдан бери биласизми у кишини?

— Раис бўлганидан бери. Йигирма йил бўлди. Қишлоқ советининг раисаси эдим ўшанда. Яхши бошлаган эди. Оддий халқ ҳамон уни яхши кўради. Чунки, бирон маъракадан қолмайди. Ёрдамини аямайди. Хуллас, камбағалнинг бошини силаб ишлатишни билади. Лекин бекорга эмас. Ҳар битта қилган яхшилигини ўн ҳисса қилиб қайтариб олади. Қанчасини ўзи олади —

буни ҳеч ким билмайди. Бир қизиқинг. Колхознинг колхозчи бор-майдиган, киритилмайдиган нечта боғи бор экан. Шунинг бит-тасини етим болаларга бер, дедим. Ҳозир мендан ёмон одам йўқ шу гапим учун. У раис бўлиб, колхозда ишлар яхши кетаётганидан кейин, ҳеч қандай жамоат, совет идораларига иш қолмади. Уларнинг обрўи ҳам кетди. Ўзи якка ҳоким. Юқоридагилар билишади. Хабар қилганмиз. Фойдаси бўлмади. Юқоридагиларга нима керак? Тинчлик ва бажарилган план. Тешабой буни дарров тушунди. У билан ишлаб бўлмагани учун қишлоқ Советидан кетдим. Менга ўхшаганлар оз эмас.

— Курашни йиғиштирдим, денг? — сўради киноя билан Алиев.

— Курашда мардлик керак. Балки менда мардлик етишма-гандир? Киноянгиз ўринли. Лекин сизнинг курашингизни ҳеч ким кўрмаса, кўриб кўрмаганликка солса ўзини, бундай курашнинг, мардликнинг нима кераги бор?

Алиев жавоб бермади. У Руқия опа билан гаплашганидан, Тешабой Султонов ҳақида янги маълумотлар олганидан хурсанд эди.

Демак, унинг гумонида жон бор. Аммо гумони, маълумотлари билан раисга қандай ёндашади? Ким уни шубҳа остига олишга рухсат беради? Бир неча жиноят шундай йўл билан очилмай қолиб кетди, кейин ҳисобдан чиқариб юборилди. У шуни яхши билади. Бирдан-бир чора — ҳеч кимга ҳеч нарса демасдан ишончли ёрдамчилари билан иш кўриш. Раис ўзининг кузатув остига олинганини, текширишаётганини зинҳор билмаслиги керак.

Алиев Руқия опа билан зарурат пайдо бўлганда безовта қилинса, хафа бўлмаслигини илтимос қилиб хайрлашди.

Туман милиция бўлимининг мудирини билан Исмоилов келишганда, Алиев энди кетмоқчи бўлиб турган эди. Қоронғи туша бошлаган, Салимовни уйда ётиб қоладиган яқин одамлардан бошқа ҳеч ким қолмаган ва у бориб гаплашиши лозим эди.

— Хўш, нима янгилик? — қизиқди у.

— Ҳеч қандай янгилик йўқ, — деди капитан Турсунов. — Ашуралини яхши биламан. Пиянисталар у ёқда турсин, ойда бир ичадиганларни ҳам хуш кўрмасди. Аламзадалардан бир-иккитаси унинг кетига тушган бўлиши керак. Ўша куни пунктда у ёлғиз бўлган. Қулай пайт. Ўчларини олишган. Сезиб турибман, қотилларни топиб бўлмайди. Битта-яримта оғзидан гуллаб қотилларни кўрсатмаса...

— Ҳамкасбларингизни ерга уриб юбордингиз-ку, Азим Турсунович? — Алиев энсаси қотиб, ёш бўлишига қарамай, қорин қўйиб юборган офицерга қараб қўйди.

— Ҳеч қандай янгилик ҳозирча йўқлиги аниқ, — гапга қўшилди Ўктам Исмоилов. — Ҳамма гап шундаки, ўша қотиллик юз берган куни ҳеч қандай текшириш ўтказилмаган. Оператив пунктда марҳум сержантдан ташқари яна кимлар бўлган — буни билиш лозим эди. Пунктнинг рўпарасида озиқ-овқат дўкони бор. Маълум бўлишича, ўша куни дўконга пиво келган. Демак, дўкон тагида ўтириб ичадиганлар бўлган. Наҳотки, улар сержантнинг қаёққа кетаётганини, ё бўлмаса, пунктнинг ўша пайтда, очиқ-ёпиқлигини билишмаган бўлса? Энди уларни биттама-битта топишга тўғри келади. Яна бир гап. Сержантнинг уйига кирдим. Хотинига тоққа кетяпман, кеч қайтаман, деган экан. Хотини қайси тоққа, кимнинг олдига — сўрамаган. Гап орасида олти ёшли ўғли бир нарсани айтди. Назаримда эътиборга лойиқ.

— Нима деди? — сўради Алиев.

— Сержант тоққа ўз «Запорожец»ида чиқмоқчи экан. Бола отасини кузатиб кўчага, «Запорожец» олдигача чиққан. Шу пайт бир одам келиб, машинага ўтирган. Бола уни танимайди. Лекин бир гапи жуда муҳим. Ҳалиги одамнинг қўллари узун, ерга тегай-тегай, деб турадиган қўллар эмиш. Боланинг эсида шу қолибди.

— Ҳар бир одам машинага ўтираётганда қўли шундай узун бўлиб кўринади, — эътиборсизлик билан деди Турсунов.

Лекин Алиев ҳам. Исмоилов ҳам унга ҳеч нарса дейишмади. Турсунов ўзини ноқулай сезиб, сўради:

— Овқатни нечага тайёрлай?

— Раҳмат, ҳожати йўқ. Меҳмонхонада чой ичақолармиз, — деди Алиев. — Менга ҳам чой кифоя, — қўшилди унга Исмоилов.

— Қизиқ бўлди-ку, ҳамма нарса тайёрлаб қўйилган. Бир ошамдан бўлса ҳам ош ейлик. Неча соатларда қайтамыз?

— Сиз бормасангиз ҳам майли. Кеча ухламагансиз. Дам олинг. Эрталаб соат саккизда меҳмонхонага ўтинг.

Алиев гап тамом дегандек ўрнидан турди.

Кўчага чиқишганда шофёр йигит югуриб келди.

— Қодир ака! Бир чол сиз билан гаплашмоқчи. Зарур ишим бор дейди.

— Қани?

— Машинада, — Алиевга бириктирилган оқиш «ГАЗ-24»ни кўрсатди. — Гаплашмагунимча кетмайман, дейди.

— Бизда шунақа, кечирасиз, Қодир Алиевич! – гапга аралашди Турсунов. – Битмаган бирор иши бўлса керак-да.

— Майли, — деди вазминлик билан Алиев. – Машинадан ҳайдаб чиқариш уят бўлар. Азиз Турсунович, сизга рухсат.

Турсунов ноилож хайрлашди. У Алиевнинг муомаласидан хавотирга туша бошлаган эди. Нега унга жавоб бериб юборди? Бирор шубҳаси бормикан ё ўзи мустақил ишлашга ўрганиб кетганидан, бу ерларни яхши билганидан уни аралаштирмаётганмикин?

— Айтгандек, — тўхтатди уни Алиев, машинасига яқинлашганида. – Экспертиза бош врач билан учрашайлик. Чақиринг. Салимова ҳақидаги хулосаларни кўрмоқчи эдим.

— Яхши. Бечора тун бўйи миужа қоққани йўқ. Ўзбекчилик, биласиз-ку? Отаси тезроқ беринг, деб туриб олди. Кестирмоқчи ҳам эмас эди. Зўрға кўндирдик.

Турсунов иккинчи марта шу гапни айнан такрорлаётганини сезмади. Демак, нимадандир хижолатда, ҳаяжонда, ўйлади ўзича Алиев. Йўғонтепага келишлари билан ҳозиргидек айтиб берган эди, тагин худди шундай ибораларни ишлатган эди: «Зўрға кўндирдик...», «Отаси кестирмоқчи эмас эди...»

У кетгач, Алиев билан Исмоилов машинага ўтиришди.

— Четроққа юрайлик, — таклиф қилди машинада ўтирган чол.

— Ҳайда, — буюрди Алиев. – Қишлоқдан чиқавер.

Машина йўлга тушди.

— Салом, отахон! – Алиев чолга қўлини узатди.

— Айтгандек.. ваалайкум ассалом! – чол ўгирилиб, ёнида ўтирган Алиевга қараб жилмайди. – Бунақа машинага биринчи чиқишим. Иннакейин, хавотирдаман. Ҳеч милиса билан гаплашмаганман.

— Энди гаплашамиз-да. Биздан чўчиманг.

Алиев жилмайиб, унинг елкасига қоқиб қўйди.

— Нима гап, отахон?

— Мени-ку ҳеч гапим йўқ, — деди чол. – Лекин бира нарсани айтиб қўймоқчиман. Менинг эски, йигирма йиллик «Москвич» машинам бор. Кеча шунда томорқадан қовун олиб келаётувдим бозорга. Катта йўл Йўғонтепа мактабининг олдидан ўтади, биласиз. Шу йўлдан келиб, иккинчи муқолишга яқинлашганимда иккита йигит, юзларига парда тутиб олишган, бир қизни машиналарига босиб олиб кетишди. Машина «Жигули», зангори

эди. Сигнал бердим. Улар эшитмади. Ростини айтсам, унча парво ҳам қилганим йўқ. Ёшлик – шўхлик. Таниш бўлишса керак, деб ўйловдим. Эрталаб бозорга келиб, Абдулла муаллимнинг қизи ўзини осиб қўйибди, деб эшитдим. Уйига кириб чиқдим. Сизларга учрашмоқчи бўлганим боиси шуки, раҳматли қизи, жойи жаннатда бўлсин, нўхат гулли кўйлақда эди. Бор гапим шу. Бу ёғига нима қилиш керак, ўзларинг биласизлар. Мен фақат кўрган одамман. Машинани ҳам инвалид, деб беришган. Фронтда кўп марта ўлим билан тўқнаш келганман. Ўлимдан қўрқмайдиган одам йўқ. Айтмоқчиманки, бекордан-бекорга одам ўзини осмайди. Минг афсус, кўзим хиралик қилди, қарилик, машина номерини кўролмадим.

Алиев чолнинг дона-дона гапларини бўлмайд эшитиб, ўйга толиб қолди. Уни кўмишга нега шошилишди. Зуҳраси нималарни билади?

— Уларни мабода кўрсангиз танийсизми?

— Йўқ.

— Шунга ҳам катта раҳмат. Бизда бошқа юмуш йўқми?

— Бор гапим шу. Ҳақиқат қарор топсин, дейман-да.

— Раҳмат, отахон. Машина сизни олиб бориб қўяди. Бизни Абдулла муаллимникига ташлаб кетади. Майлими?

— Мени бозорнинг олдига элтиб қўйса бўлди. Машинам ўша ерда турибди.

— Унда олдин сизни ташлаб кетамиз.

Улар шундай қилишди.

— Қандайдир умид пайдо бўлди, — деди Алиев чол билан хайрлашгач.

— Эрталабоқ машинани қидиртираман, — деди Исмоилов.

— Йўқ, — унинг фикрига қўшилмади Алиев. — Ҳозир керак эмас. Аввал сен айтган узунқўл одамни аниқлайлик.

Исмоилов бошлиғининг гапини иккита қилолмади.

VI

Асрдан кейин фотиҳага келадиганлар сийраклашди. Маориф бўлимидан бир автобус бўлиб келган одамлар кетишгач, уйда яқин қариндошларгина қолишди. Қўшнилардан чиққан маставадан Абдуллажон бир-икки қошиқ ичди. Бошқа ўтмади. Косани қайтарар экан, «Зуҳрага бердингларми?» деб сўради.

— Ҳа, хонасига олиб кириб бердик. Уям сизга ўхшаб ичмаяпти, — жавоб қилди жиянларидан биттаси айвонга кўтарилар экан.

Абдуллажон ўрнидан туриб, молхона томон кетди. У ўзини қаёққа қўярини билмасди. Шом киргани сари, ғам уни янги куч билан эза бошлаган, кеча худди шу пайт юз берган даҳшатни эсига сола бошлаган эди.

Абдуллажон ҳовлини бир айланиб чиқиб, молхона олдида тўхтади. Қандайдир куч уни ичкарига тортди. Кирди. Эшикнинг ўнг томонида, тўрда тарғил сигир кавшаниб ётибди. Қўйлар ҳам шу томонда. Улар ҳам тинч. Фақат биттаси уни кўриб, маъраб қўйди. Чап томонда, ҳужрадаги қўндоқда товуқлар терилиб олган. Улар ҳам тинч. Бир-иккитасининг кўзи очиқ. Мунчоқдек ялтираб турибди. Очиқ эшик устидаги устун ҳам жойида. Гўё ҳеч нарса бўлмагандек. Кечаги фожеадан ҳеч қандай из ҳам қолмагандек...

Абдуллажон ҳовлини яна бир айланди, кейин ичкарига кўтарилиб, қизларининг хонасига кирди.

Зуҳра дарс тайёрланадиган стол ёнида бир нуқтага кўзларини қадаб, хомуш ўтирарди. Косадаги овқат шундай турибди.

— Нега ичмадинг? — сўради Абдуллажон иккинчи стулга ўтирар эканг.

— Акам билан гаплашдингизми?

Зуҳра бошини кўтариб, адасига қаради.

— Йўқ, ҳали. Милициядан келишмоқчи. Тошкентдан. Кетишсин. Кейин. Милиция хатни билмагани маъқул. Нима дейсан?

Зуҳра дарров жавоб бермади.

— Алам қилиб кетяпти, ада. Агар рост бўлса, Фотима адашмаган бўлса, ака дейишга тилим бормайди, Ҳамидуллангизни ўзим ўша устунга осаман!

— Ўзингни бос, қизим! Фотима адашган бўлса, умр бўйи эзилиб ўтамиз. Лекин мен ўзим, сенга ваъда қиламан, қизим, Фотимани хўрлаганларни топмай қўймайман.

— Нега шошилиш кўмиб келинди, ада? Нега рухсат бердингиз?

— Иложим йўқ эди. Ўзини ўлдирганларга жаноза ўқилмайди. Жаноза ўқишди. Кейин музхона йўқ, кун иссиқ дейишди, тезда қўйиб келиш керак дейишди. Райздрав, милиция, домла, маҳаллаком раис, ҳаммаси шундай деб туришгандан кейин, мен нима дейман?

— Медицина хулосасида, бадандаги доғлар, чизиқлар ёзилмаган. Эътибор бердингизми?

— Сен анави, эрталаб кийиб кетган кўйлагини топмаганинг-да, эътибор бермасдим. Энди ўйлаяпман. Ҳаммасини милицияга айтиш керак. Фақат, хатни ушлаб турамиз. Шундоқми?

— Ҳўп, ада. Ҳамма айбни акамга ағдариб, бош айбдорга чиқариб қўйишлари мумкин.

— Мен буни ўйлаётганим йўқ, Зуҳра, — пешонасини силаб, ўрнидан турди Абдуллажон. — Худо менга қанча умр берган — билмайман, сен эса ҳали жуда ёшсан. Хатни кўрсатсак, дўст-душманнинг олдида қандай бош кўтариб юрамиз. Акангнинг бу ишга алоқадорлиги биздан чиқмасин. У аканг ҳақида сенга, менга ёзган. Тирик бўлганида у ҳам бизнинг фикримизга қўшиларди. Ишонаман бунга. Аканг билан ўзим гаплашаман. Гуноҳкор бўлса, жазосини ўзим бераман. Розимисан?

Зуҳра бош ирғади.

Абдуллажон ҳовлига тушганда, Алиев унинг қариндошлари билан гаплашиб ўтирарди.

— Баъзи нарсаларни аниқламасак бўлмайди, — уэр сўрагандек гапирди Алиев. — Ораларингизда сир бўлмаса, шу ерда гаплашаверамиз?

— Бемалол.

Абдуллажон Алиевнинг рўпарасига ўтирди. Қариндошлар ўзлари секин-секин юмушлари борлигини айтиб, туриб кетишди. Кўп ўтмай, хонтахта ёнида икковларигина қолишди.

— Бошимга шундай фожиа тушади, деб сира ўйламаган эдим, — деди чой қуяр экан, Абдуллажон. — Яхши боланинг умри қисқа бўлади, дейишади. Ҳарҳолда, шундай гап юради халқ орасида. Фотима фариштанинг ўзи эди.

— Тақдир... Иккинчи қизингиз, ўғлингизнинг умрлари узоқ бўлсин. Уларнинг роҳатини кўринг.

Алиев уни овутишга уринди.

— Тақдир дейсиз. Бу, тақдир эмас. Бу қотиллик! Қизимни шу қолга солишганки, у ўзини осидан бошқа йўл қолмаган.

У уйга кириб оқ рўмолга ўралган ва эҳтиётлаб тугиб қўйилган Фотиманинг ўша кунги кўйлагини олиб чиқди.

— Ўша куни шу кўйлақда кетган эди. Кўрганлар кўп. Қаранг аҳволини! Кимлар йиртиб, қонга бўяган! Ўзи бу ишни қилмаганку, албатта. Уйга келиб, бошқатган кийинган. Тоза кийимда ўзини осган. У дунёга тоза бўлиб борай, деган қизим бечора.

Абдуллажон кўзларига ёш олди. У ўзини босиб олгунча Алиев жим ўтирди.

Улар узоқ гаплашишди. Абдуллажон Зуҳра билан келишган-дек, Фотиманинг хатини айтмади.

— Абдулла ака! Йўфонтепадаги йигитларни, умуман, аҳолини деярлик яхши биласиз. Ҳеч кимдан шубҳангиз йўқми? Фотимага совчи бўлиб келганларни биронтасини хафа қилиб жўнатмаганмисиз?

Абдуллажон истеҳзо билан жилмайди:

— Совчилар кўп келган. Ҳаммасини қайтарганман. Ҳаммасига қизлар институтни тугатмагунча, мен уларни узатмайман, деганман. Йўқ, ҳеч кимни хафа қилиб жўнатмаганман.

— Майли, Абдулла ака, зарурат туғилса яна учрашамиз. Энди қаршилик қилмасангиз, Зуҳра қизингиз билан озгина гаплашмоқчи эдим.

Алиев ўрнидан турди.

— Хонасида ўтирибди. Билади келишингизни. Кираверинг. Абдуллажон айвонга кўтарилиб, уни ичкарига бошлади.

Алиев Зуҳранинг рўпарасига ўтирди.

— Бир-икки саволларим бор эди. Жавоб бера оласизми?

— Майли. Зуҳра қошларини чимириб, Алиевга қаради.

— Биринчи саволим шуки, нега кечаси милици яга, прокурорга, ҳатто колхоз раисига телефон қилиб, бугун кўммасликни талаб қилдингиз?

— Яна бир кун уйда бўлсин, девдим. — Алиевдан юзини ўгириб жавоб берди Зуҳра.

Алиев қизнинг қаттиқ хафалигини, у билан гаплашишга хоҳиши йўқлигини сизди.

— Тушунман, — вазминлик билан қизнинг ҳолатига киришга интилди Алиев. — Одатимиз анчагина ғалати. Одам қазо қилдими, дарров қўйиб келаемиз. Қариндош-уруғлар, яқинларни дийдорига тўйдирмаймиз. Уларга телефон қилиб, фақат шуни сўрамоқчимидингиз?

— Мен... мен уларни одам деб ўйлаган эдим.

Зуҳра кичкина қўлларини мушт қилди. Аммо Алиевга қарамади. Қоронғу деразага тикилганича ўтираверди.

— Уларнинг айбини мен билмайман. Мен ёрдам бергани, агар жиноят юз берган бўлса, шуни очгани келдим. Сиз ҳам менга ёрдам беринг, синглим. Биладан, аламзадасиз. Лекин, ҳақиқатга совуққонлик билан етиш керак. Менимча, сиз ҳам шунинг тарафдори бўлсангиз керак.

Зухра анчагача жим ўтирди. Унинг гапирмаслигини сезган Алиев, яна ўзи гап бошлади.

— Наҳотки бир одам ўлиб кетса-да, биз индамай ўтираверсак? Зухра ялт этиб унга қаради.

— Мени айтяписизми? Мен сиз билан гаплашишни истамайман. Умуман, менинг милицияга, прокуратурага, судга, ҳеч кимга ишончим йўқ. Фотиманинг қотилларини ўзимиз топамиз. Кўйлакларини кўрдингизми?

— Кўрдим.

— Кўрган бўлсангиз айтинг-чи. Фотима шундай уйга келиб, бошқатдан кийиниб, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ ўзини осибдими?

— Мен бундай деяётганим йўқ, синглим. Фикрингизга қўшиламман. Бундай қилишга жиддий сабаб борлигини кўйлаги айтиб турибди.

— Бошқа исботлар ҳам бор эди. Баданида, қўлларида. Нега хулосага шулар ёзилмади? Оғзидан бурқсиб ароқ ҳиди келиб турган врач, кимнинг топшириғини бажарди, «ўзини оingan» деб? Нега прокурор, «мен мутахассис эмасман, врачларга мурожаат қилинг», деб трубкани қўйиб қўйди? Нега раис, колхоз раиси, депутат, «бу – тақдир, уни кўмиб тинчиттишдан бошқа иложимиз йўқ», дейди? Нега милиция, халқ милицияси менга қулоқ солмади. Тошкентга олиб бориб текширтирайлик, десам, парво қилмади? Фотимани дарров гира-ширада гўрга олиб бориб тиқиб келиш кимларга керак бўлиб қолди? Фотимани ўлдиришган. У фақат бўйнига сиртмоқ солган, холос. Қотиллар юрибди. Ким билди, балки жанозага келиб кетишгандир. Еттиси, йигирмасига ҳам келишар? Мени кечиринг, сиз ҳам текшириб, уларни топа олишингизга ишонмайман. Ўзинг учун ўл, етим. Биз Фотима иккаламиз етиммиз. Отамиз оддий ўқитувчи. Ойлигидан бошқа, томоғдан бошқа даромади йўқ. Биз ҳеч қачон бировларнинг қўлидан ҳақиқат тополмаймиз. Кўпчилик бўлиб, шошилиш кўмиб келишга адами кўндиришди. Текшириш чўзилса, бир-икки кун қолиб кетса, жаноза ўқилмаслиги мумкинмиш. Ўз жонига қасд қилганлар, бежаноза кўмилар экан. Дарров гўрга тиқиб келиш эвазига овоза бўлиб кетмасдан жаноза ўқитилди. Домла, қари одам, гуноҳкор кимлигини, қотиллар кимлигини билмайди. Нима дейишса шунга рози бўлди. Адамлар ҳам.

— Сиз кеча охирги марта опангиз Фотимани қаерда ва қачон кўрдингиз? — Тириклигидами?

— Албатта.

Алиев бу савол билан Зуҳрани бироз тинчителишни, ҳаяжонини босишни ўйлади, шундай қилмаса бечора қиз ўзини қийнаб, касалга ҳам чалиниб қолиши мумкин эди. Алиев дилида унинг гапларига қўшилди. Бизда қачон ўзи одам-одамни аяйдиган, кўнглини кўтариб, қурби етганча ҳожатини чиқарадиган замон бўлган эди? Бўлган эмас. Минбарда бўлган, чиройли маърузаларда бўлган, лекин ҳаётда бойнинг ошиғи олчи, камбағалнинг ҳоли вой бўлиб келаверган. Алиев бу гапларни овоз чиқариб айтолмади. Айтса бўлади, ҳеч ким уни уришмайди, қамамайди. Лекин энг юқори жазога ҳукм қилинади: эътиборсизликка, ишсизликка, ёлғизликка! Буни у яхши билади.

— Эшитяпсизми? — саволни кайтарди у Зуҳранинг ўйлиниб қолганини кўриб.

— Эрталаб, эрталаб кўрдим уни, — деди Зуҳра. — Уйда. Мен сигир соғдим, қўйларга қарадим. Фотима ҳовли супурди. Шако-роблаб сув сепди. Самовар қўйди. Уччаламиз бирга чой ичдик. Кейин адам мактабга кетдилар, мен фермага кетдим. Колхоз идорасига бормадим. Мактабга келганимда мажлис тугаб, ҳамма чой ичгани спорт залга кириб кетаётган эди. Рамз, синфдошимиз мени кўриб, колохознинг совғаларини берди, уйга олиб кетармишсан иккаловини ҳам, Фотима Раҳималарникига борармиш, деди. Мен уйда адамларни кутишим керак эди. Бозорга бормоқчи эдик. Совғаларни олиб, уйга кетдим. Фотимани кўрганим йўқ. Мана ўша совғалар. Ҳали очганим ҳам йўқ.

Зуҳра ўрнидан турди-да, токчадан иккита целлофан халтача олиб, стол устига қўйди. Уларнинг ичига катта-катта қилиб исм-фамилиялари ёзилган қоғоз ташлаб қўйилган эди. Зуҳра аввал ўзиникини очди. Хитой қоғозга ўроғлиқ бир кийимлик атлас, қутичада авторучка, яна битта кичкина қутичада соат чиқди.

— Ҳаммаси бир хил бўлса керак, — деди Зуҳра.

— Очсам мумкинми? — деб сўради Алиев.

Зуҳра елкасини қисди.

— Ихтиёрингиз.

Алиев халтачани оча бошлади. Ундан ҳам ялтироқ қоғозга ўроғлиқ атлас чиқди. Ингичка узун қутичада олтин перолик хитой ручкаси бор эди. Худди Зуҳраникига ўхшаш. Кейин квадрат қутичада «Заря» фирмасининг соати. — Айтдим-ку, ҳаммаси бир хил, деб — деди Зуҳра.

Аммо халтада яна бир нарса бор эди. Алиев унинг оғзини каттароқ очиб қаради, кейин ичидан қутисиз бир соатни олди. Бу соат «Полёт» фирмасиники эди.

— Бу Фотиманинг ўзиники бўлса керак? — сўради соатни у ёқ бу ёққа айлантириб кўраркан Алиев.

— Йўқ, унинг манавинақа соати бор эди, — Зуҳра қўлидаги кичкина думалоқ соатни кўрсатди. — Адамлар саккизинчи синфни битирганимизда олиб берганлар. Кеча қўлидан ечиб олишгандир. Лекин қаёққа қўйишганини билмайман.

Алиев унинг гапини эшитмади. Қўлидаги соат Шоҳиданинг онаси Шоҳодат хола кўрсатган соатдан фарқи йўқ эди. Рақамлари устидаги нуқталар бўртиб чиққан. ойнага тегай-тегай деб турарди ва ўшандек ялтирарди.

— Демак бу соат — Фотиманики эмас?

— Йўқ.

— Унда бу ҳам совға бўлиши керак? Нима дедингиз?

— Совға. Лекин, бировнинг омонати ҳам бўлиши мумкин.

— Қандай қилиб?

— Ўртоқларидан биттаси ушлаб тур, деб берган бўлиши мумкин. Масалан, Раҳима. Мактабдан кейин Фотима шу ўртоғиникига кетган эди.

— Бўлиши мумкин, — қўшилди унинг тахминига Алиев, кейин сўради. — Зуҳра, шу ҳамма соатларни бир неча кунга бизга бериб турсангиз.

— Бемалол. Истасангиз, бутунлай олиб кетинг.

Зуҳра шундай деди-ю, зарда, киноя билан гапираётганини ҳис қилиб, озгина ҳижолат чекди. Алиев кириб келганда, унда бундай ҳис йўқ эди. Суҳбат давомида бу одамнинг муомаласи, ишга жиддий қараётганлиги, босиқлик билан унинг ҳар бир сўзини эшитаётганлигидан ундан шу муносабат пайдо бўлди. Кейин ўйлади : бу одам босиқ муомаласи, ишга жиддий ёндашишига қарамай, ўшаларнинг биттаси-да.

Зуҳра шу мулоҳазалар билан яна ўзини ушлаб олди.

— Бўлдими? — сўради у ўрnidан турмоқчи булиб.

— Бўлди, бўлди!.. — Алиев ўрnidан шошиб турди. — Биламан, сизни чарчатиб қўйдим. Ҳозирча, хайр.

Алиев хонадан чиқди. Зуҳра уни кузатмади. Кузатмаганига яна бир сабаб акаси эди. Алиев у ҳақда гап очиб қоладими, деб бир оз чўчиди. Адаси билан гаплашганда уни суриштирдими-кан? Суриштирган бўлса, нима жавоб қилган экан адаси?

Зухра ўзини ноқулай аҳволда ҳис қиларди. Фотима энди йўқ, уни ўлдиришди, мажбур қилишди ўлишга. Зухранинг бурчи – иложи борича, билганича терговчиларга ёрдам бериш, ҳақиқатни очишга ҳисса қўшиш. У нима қилипти? Бир қўли билан Фотиманинг этагига ёпишяпти, иккинчи қўли билан акасини беркитяпти. Бу аҳволда қандай ҳақиқат очилиши мумкин? Лекин адасининг гапларида жон бор, оиланинг обрўсини ҳам ўйлаш керак. Зухра ўзича янги сабабларни қўшди. Унинг назарида акаси ҳақидаги Фотиманинг гумонлари терговчиларнинг қулоғига етса, улар маҳкам шунга ёпишиб олишади. Ҳамидулла дарров овоза бўлиб кетади. Ҳамма: «Бало ўзидан чиққан экан-ку? Бировнинг болаларида нима гуноҳ?» – деган хулосага келади. Балки терговчиларни чўчитишар, ё пора беришар, ишқилиб, уларни ҳам бош айбдор Ҳамидулла эканлигига рози қилишар? Зухра Фотимани экспертизадан кейяноқ шошилишч қабристонга олиб кетишгач, ҳеч нарсага ишонмай қўйган, адаси ўқитувчи сифатида андиша қилиб айтолмаган гапларга энди тўла ишонган эди.

Зухра шуларни ўйлаб туриб, бирдан юраги ҳаприқиб кетди. Зўрлаганлар ичида Рамз ҳам бўлса-чи? Бойвачча йигит, ўртоқлари ичида ҳам, ҳаммаси, машинали, мотоцикли тўкислар.

Рамз билан албатта гаплашиши керак. У бирон нарса билиши мумкин. Наҳотки яхши кўрган қизини кечгача ёлғиз қаёқларда юришига йўл қўйиб қўяди? Агар у Рамзнинг ўрнида бўлганида нима қиларди? Хўп, Фотима Раҳималарникига бормасам бўлмайти, деб туриб олди, дейлик? Рамз бирга бориши мумкин эди. Агар Фотима уялган бўлса, орқама-орқа бориб, Раҳималарнинг кўчаси оғзида уни кутиши мумкин эди-ку? Рамз шундай қилмаган. Фотимани машинага босишаётганда, у ёлғиз бўлган. Чолнинг гапи бўйича, яқин атрофда ҳеч ким бўлмаган. Бечора Фотима... Шу китоб ўлгурни бошқа куни бориб олса бўлмас эканми?

Фотима Рамзга учрашишга ваъда қилган бўлса, кечқурунги овқатдан кейинга ваъда қилган. Ундан олдин улар учрашолмас эдилар. Фотиманинг вақти йўқ эди. Раҳималарникидан тўғри уйга келиши керак эди. Соат кимники бўлдийкин? Бундай соатни у Раҳиманинг ҳам қўлида кўрмаган эди. Балки, Рамз совға қилгандир? Лекин, қизиқ, ҳалиги майор, Алиев соатга жуда қизиқиб қолди. Анчагача у ёқ-бу ёғини ағдариб, кўрди. Майли, текширишга ёрдам берса бўлди ишқилиб.

Нега акаси кўринмай қолди? Ё ота-бола гапшашаялтимиканлар?

Зуҳра шу хаёл билан ҳовлига тушди. Ўчоқбоши, айвонда ёниб турган чироқлардан ҳовли ёп-ёруғ эди. Кекса амакиси ҳовлининг орқа томонида оҳиста у ёқдан-бу ёққа юриб турарди. У қариганида нафас қисадиган касалга дучор бўлиб қолган, ётиб ухлолмасди.

Абдуллажон тиззаларини қучоқлаб айвон зиҳида ўтирарди? Қизини кўриб бошини кўтарди.

— Бироз мизғиб олсанг бўларди, Зуҳра...

— Ҳеч уйқим келмаяпти. Ўзингиз-чи, ада? Ўрнингизни солиб қўйганман. Бирпас кириб ётинг.

— Йўқ. Кўзларим шундай қум. Очсам ҳам оғрияпти, юмсам ҳам. Рўмолча ҳўллаб босаяпман. Шу дуруст, ёрдам беряпти. Ҳамидуллани кўришим керак. Боя юрувди оқшом пайти. Кейин йўқ бўлиб қолди.

— Келиб қоладилар.

— Фотимани қанчалик яхши кўришимни билардинг. Лекин ҳозир аканг ҳақида унинг гаплари тўғри чиқмасин, деб ўтирибман. Нима дейсан?

— Кошки энди шундай бўлиб чиқса!

— Қўрқяпман. Уни йўлдан уришган, қўрқитишган бўлишлари мумкин. Балки тасодифан келиб қолгандир?

Зуҳра отасининг гапларини индамай тинглади.

Зуҳра бир нарса сўрамоқчи бўлиб оғиз жуфтлади-ю, ўзини тийди. Миясини чулғаб олган мудҳиш фикрлардан қутулиш учун ўрнидан турди.

— Амакимларга чой-пой қилиб берай. Балки қоринлари ҳам очдир?

— Менга ҳам бир пиёла чой бер. Оғзим қақраб кетди, — деди Абдуллажон.

— Бирон нарса еб олинг, ада.

— Майли. Мен бугун шу ерда ўтириб чиқаман. Ҳамидни кўрмагунимча ётмайман. Сен чой бергин-да, кейин кириб ёт.

Зуҳра индамади. Кўмир ташлаб қўйилган самоварни пуфлаб, оловини янгилади. Икки-учта тараша гуриллаб ёниши билан самовар овоз чиқарди. Зуҳра дастурхонга нон, қаймоқ олиб келиб қўйди. Ҳаммани дастурхонга чақирди. Шу пайт кўчада машина овози эшитилди. Эшиклари олдида у зарб билан тўхтади. Зуҳра чиқиб қаради? «ГАЗ-69» машинаси келган эди. Ҳайдовчи Ҳамидуллани пастга туширди. Ҳамидулла гаңдираклаб кетди. Зуҳра-

нинг бутун вужудини титроқ босиб, ғазабланиб кетди. Эрталаб, синглисини кўмиб келган одам, кечқурун ичиб ўтирса?! Унинг шу тобда адасига раҳми келди. Бу билан энди эрталабгина гаплашиш мумкин. Қаерда ичди экан? Одаммас экан ўртоқлари ҳам! Шундай кунда ичиришадими унга? Зуҳра бир силтаб, эшик томон судради.

— Уялмайсизми? Шу бугун ҳам ичадими одам?

Машина шу заҳотиёқ жўнади. Унинг овозини Абдуллажон ҳам эшитди шекилли, йулакда пайдо бўлди. Ўғлининг Зуҳрага суяниб, инграб, зўрға оёқ босиб келаётганини кўриб, тутоқиб кетди. Зуҳрани суриб, ўғлини тўхтатди-да, юз-кўзи аралаш қулочкаш-лаб урди.

— Ада! – тили танглайига ёпишганидан зўрға гапирди Ҳамидулла. – Урманг. Эзилиб... эзилиб кетдим. Синглим... Фотимам йўқ энди... Шунга ичдим.

— Ифлос! Ичдингми ё яна дори едингми? Қани, менга қара! Менга қара дейман!

Аммо Ҳамидулла бошини тик ушлаб туролмасди.

— Раис.. раис билан эдим. Тешабой ака билан...

Ҳамидулла айвон устунларига суяниб, хонтахта ёнига борди.

— Аччиқ чой бер, — буюрди Абдуллажон. – Ўзига келтирмасак бўлмайди. Кечаси яна кетиб қолиши мумкин. Гаплашмасам, кўнглим тинчимайди.

— Гаплашадиган аҳволдамаслар-ку, ада?

— Чой бер! Ичмаса, оғзини очиб ўзим қуяман. Ўзига келтирмасдан қўймайман.

Абдуллажон ўғлининг афт-ангорига қараб ҳам ғазабланиб, ҳам эзилди. Ҳарбий хизматга бормасдан олдин туппа-тузук бола эди. Ўқишга меҳри ҳам тузук эди. Қўли калталиқ қилди, институтга кирита олмади. Ёлғиз ўғил, яқинроқ ерда хизмат қилса ҳам майли эди. Десантликка ўқитиб, «афғон»га жўнатишди. Ўн тўққиз ёшда уруш кўрган йигит уйига бутунлай ботқа одам бўлиб қайтди. Абдуллажон портлаш зарбидан ўғлининг руҳиятида жиддий ўзгариш бўлганини билмасди? Ҳамидулла ҳам айтмас эди. Бошим оғрияпти, деб юрарди. Ҳамидулла ёзда ҳам енги узун кўйлак кийиб юрарди. Абдуллажон унинг билагини яқинда кўриб қолди. Кўрдию аламини ичига ютди. Боласини гиёҳвандликдан қутқариш йўлини билмай боши қотди.

Ҳамидуллани раис паноҳига олган эди. Бир ўзи бир неча одамга бас кела оладиган бақувват собиқ десантчи раисга керак эди. «Вақти келса, Одамбой ёлғизлик қилиб қолиши мумкин. Бу бола пишиқ, пухта. Одамбой билан шаҳарда юриб бўлмайди. Раиснинг муддаоси шу эди.

Раис шаҳарга тушса Ҳамидуллани ёнида ола кетарди. Бугун нима сабабдан ичди экан?..

Зухра бечора адасининг бошида Фотиманинг ўлими билан бирга акасининг ҳам оғир дарди борлигини кўриб, унга раҳми келиб кетди. Тағин ҳам адаси фил экан. Учга етимни катта қилиш, бевақт фожиали ўлган қизининг ғами, ўғлининг ташвиши уни эсанкиратиб ташлаши, одамгарчиликдан чиқариб қўйиши мумкин эди. Ишқилиб, касалга чалиниб қолмаса бўлди. Зухрага бошқа ҳеч нарса керак эмас. Адасининг соғлиғи энди унинг учун жуда муҳим эди.

Зухра иччиқ памилчой дамлаб олиб келганида, Ҳамидулла хонтахта ёнида айвон устунига суяниб ўтирарди.

Абдуллажон чойни пиёлага икки-уч ағдариб совутди-да, ўғлига тутди. Ҳамидулла юзларини буриштириб, ичган бўлди.

— Тузук ич! — дўқ қилди Абдуллажон. — Мана шунинг ҳаммасини сассиқ оғзингни чайиб ичасан. Кейин гап бор. Ич деяпман сенга, даюс!..

Ҳамидулла яна қўлига чой тўла пиёлани олди. Оғзини куйдириб-куйдириб ичди. Бир оз ўзига келган бўлди. Кўзлари равшанлашди.

— Менга қара! Сени бугун мелисага бериб, қаматиб юборишим мумкин эди. Ўғлимсан. Шундай қилганим йўқ. Эшитяпсанми?

Абдуллажон ўғлининг елкасига туртди. У йиқилиб тушай деди, аммо зўрға ўзини ушлаб қолди.

— Нега? Нега мелисага бермоқчисиз? Ичганим учунми? Хўп, энди ичмайман. Яқинда мени умуман кўрмайсиз. Кетаман.

Ҳамидулла йиғлаб юборди.

— Ўчир овозингни. Менга жавоб бер.

Абдуллажон ўғлининг елкаларидан тортиб, силкиди.

— Кеча синглинг... Фотимани қаерда, кимлар билан қийнадиларинг?

— Нима? – юзини буриштириб қайтадан сўради Ҳамидулла.

— Яхшилаб эшит, бола. Кеча Фотимани қаерда, кимлар билан қийнадинг?

Ҳамидулла бирдан ҳушёр тортиб кетди. Бир қўзғолди-да, чўккалаб ўтириб олди.

— Мен... мен кеча Фотимани кўрганим йўқ! Ўлдилинг, осинг, ада! Худо урсин, кўрган бўлсам. Нега бундай деяпсиз? Нега мендан гумон қиляпсиз? Фотима ахир синглим-ку?!

— Сен қизишма. Ўзингни бос. – Абдуллажон ичида бироз енгил тортиб, унинг елкаларига қўлини қўйди. – Тузук гапир. Кеча Фотимани ҳеч қаерда кўрмадинг, у билан гаплашмадинг? Шундайми?

— Нон урсин, ада! Уни кеча кўрганим йўқ. Кечаси экспертизада ўлигини кўрдим Фотимани, ада! Ким нима деди, ада? Нега мени қийнаяпсиз? – Ҳамидулла юзини қўллари билан беркитиб йиғлаб юборди. – Тўғри, мен ёмон ака чиқдим! Лекин, ада, ҳали виждоним бор. Сизни, сингилларимни яхши кўраман!.. Фотима фаришта эди. Наҳотки?..

— Сендан яна сўраяпман. Кеча кундузи қаерда эдинг? Кимлар билан нима қилдинг? Шуларни айт. Алдасанг, ўзингдан кўр.

Шу пайт Абдуллажон амакисининг келиб, уларга қараб турганини кўрди ва хижолат бўлди.

— Кечиринг, амаки. Бугун гаплашиб олмасак булмайди.

— Тўхта, Абдулла, — Ҳожимурод ака қўлини кўтарди. — Ўғлинг билан бегувоҳ гаплаш. Ҳеч кимни аралаштирма. Керак бўлиб қолсам, бориб олиб келарсан. Мен кетдим. Омин, илоҳим бу хонадонда бошқа ўлим бўлмасин. Оллоҳу акбар!

Ҳожимурод ака кафтларини юзига суртиб, ичкарига кўтарилди ва уйнинг ичида унинг бўғиқ овози эшитилди:

— Ҳалима! Турларинг! Кетдик! Йўлчибой! Тур, ўғлим. Машинангни олиб чиқ.

Уй бирдан кўтаришди. Икки қиз, икки куёв оталарининг овозларини эшитишлари билан ўринларидан туришди.

Беш дақиқа ўтар-ўтмас омонатгина хайр-хўш қилиб жўнашди. Улар билан аммалари ҳам кетди. Ниманидир улар сезишди, гувоҳ бўлгилари келмади.

Абдулла уларни тўхтатмади. Уларнинг уйда борлиги ёки йўқлигидан кўра қизининг ўлими сабабларини аниқлаш, яна битта фарзанднинг нобуд бўлиб кетишидан сақлаш муҳимроқ эди.

Қариндошлар жўнаб, уй яна жимжит бўлиб қолди. Абдуллажон шу пайтти пойлаб тургандек, қайтадан сўради:

— Кундузи, соат бирлардан кейин қаерда, кимлар билан эдинг?

Ҳамидулла нам кўзларини ишқалаб, бошини кўтариб адасига қаради:

— Зокирларникида эдим...ошиб қолган эканман.

— Қайси Зокир?

— Ўнқайрағочдаги лўмбозчининг ўғли. Битта ўзи туради шу ҳовлида.

— Сотиболди лўмбозчими? Томдан йиқилиб ўлган? – Абдуллажон танигандай бўлди.

— Ҳа.. Кун бўйи ётдим. Улар қаёққадир бориб келишди. Кейин уйғотишди. Раис чақиряпти дейишди.

— Хўш, кейин-чи?

— Мен кетдим. Раис шаҳарга юборди...

— Зокирникида яна кимлар бор эди?

— Тўхта қийшиқ. Исроил. Уч киши.

— Зангори «Жигули» кимда бор?

— Зангори «Жигули»? Уч-тўрт кишида бор. Ўтган йили Дуркентга фақат шу рангда машина келган. Шулардан учтаси Йўғонтепада. Ҳа. Учтаси. Нима эди?

Абдуллажон жавоб бермай сўради?

— Зокирнинг ҳам машинаси борми?

— Бор. Лекин, эски қора «Волга». Ремонтда.

— Ҳамтовоқларингдан қайси бирининг зангори «Жигули»си бор?

— Исроил пакананинг шунақа машинаси бор.

— Зокирларникига кеча шу машина борганмиди?

— Ҳа.

— У хонадонда фақат маишат қилиб ичасанларми ё бошқа иш ҳам борми?

— Қанақа иш?

— Масалан, қимор-пиморми?

— Ўйнаб турамиз.

— Ўтган кунни ўйнадингми?

— Ҳа.

— Ютдингми, ютқаздингми?

— Эсимда йўқ.

— Уйғонганингда, ҳеч кимнинг додлаганини эшитмадингми?

— Худо урсин, эшитганим йўқ, ада?

— Худони ўртага солаверма. Ичкари уйларга ҳам кирмадингни?

— Йўқ, шошиб кетдим. Кетишимда «эплаган одам ўйнайди» дейишди. Демак.. ютқазган бўлсам керак. Нега буларни сўра-яписиз, ада? Мен кеча ёмон иш қилганим йўқ. Фотимани кўрганим йўқ.

Абдуллажон Зуҳрага қаради.

— Кўрсат хатни.

Зуҳра хонасига кириб, дафтарларидан бирининг ичига яшириб қўйган хатни олиб чиқди. Бериш, бермаслигини билмай, ушлаб турди, кейин узатди.

Ҳамидулла шошиб икки буклоғлик қоғозни олиб очди-да, ўқий бошлади. Ҳамидулла хатни ўқиб, бошқача бўлиб кетди. Қўллари мушт бўлиб тугилди, лаблари нималарнидир пичирлади.

Абдуллажон билан хатни қайтариб олган Зуҳра унга тикилиб туришарди.

— Фотима! Сингилгинам! Мени кечир. Мени танибсан. Ҳовлидаги мен эдим, ҳа, бадбахт аканг!.. Сени ўша ердалигингни билганим йўқ. Билганимда ўзим билардим. Улар шунинг учун мени уйғотиб, жўнатишган экан. Уларга мен сени ютқазган эканман-да! Энди билдим, синглим, Фотимам! Мен ўчингни оламан! Уларни соғ қўймайман. Ада, соғ қўймайман. Ада! Зуҳра! – Ҳамидулла ўрнидан туриб, ҳовлига тушди-да, адасининг оёғига йиқилди. – Мастликда нима бўлганини билмаганман. Мен уларни ўлдираман! Ҳаммасини битта-битта осаман...

— Эрталаб борамиз ўша уйга. Ўша учала ҳамтовоғинг, одамхўрларни кўрсатасан!

Абдуллажон ўглининг ёқасидан тутди.

— Тур энди. Бориб ёт. Эрталабгача одамбашара бўл.

Абдуллажон шундай деб қизига ўғирилди.

— Хатни эҳтиёт қил. Эрталаб Ҳамид билан бориб келамиз. Сен қимирламай уйда ўтир.

— Ада! Қўрқаман, — деди Зуҳра. – Улар қуроолланган бўлса-чи?

— Энди мени ҳеч ким, ҳеч нарса тўхтатолмайди, қизим. Бор, сен ҳам бироз ухла. Мен ҳам ётаман шу ерда, айвонда.

Зуҳра ичкарига кўтарилиб, ёстиқ олиб чиқди. Ҳамидулла ўз хонасига битта-битта босиб кириб кетди. Зуҳра ҳам ўз хонасига йўл олди.

Абдуллажон ўчоқбоши, молхона олдидаги чироқларни ўчириб, айвонга келди. Совуб қолган аччиқ чойдан бир-икки ҳўшлади-да, устунга суяниб ўтирди. Абдуллажон нимадир эсига тушиб, ўрнидан турди. Хонасига кириб, столи тортмасини очди. Иш режалари ёзилган қоғозлари, тоза қалин дафтар тагидан узун бир қоғоз қутини олди. Бирпас унга тикилиб туриб, очди. Бу қачонлардир бир овчи ўртоғи туғилган кунда совға қилган учи ўткир, иккала томони чархланган, тўнғиз, айиқлар билан олишувга мўлжалланган ов пичоғи эди. Бир марта ҳам очилмагани учун сарғиш ёғ қоғозларга ўтиб, дафтарнинг қалин муқовасини ҳам доғ қилиб қўйган эди.

Абдуллажон пичоқни айвонга олиб чиқиб, яхшилаб артди. Кийик шохидан қилинган сопидан ушлаб, бир-икки чироққа солди. Оппоқ пўлат ялтираб кетди.

VII

Майор Алиев туман марказидаги меҳмонхонага келганида Ўктам Исмоилов икки кишилик хонадаги тахта каравотларнинг бирида чўзилиб ётарди.

Алиев кириши билан сакраб ўрнидан турди-да, кўйлак ва шимини кийиб олди.

— Ҳали-бери келмассиз деб ўйлабман. Кечирасиз.

Алиев кўйлагининг тугмаларини ечиб, энгларини шимарди, бўйнида осилиб турган галстугини ипидан суғуриб, каравот устига ташлади. Ҳаво дим эди. Фувиллаб ишлаётган кондиционер хонани совутмаган, аксинча, ҳавосини бузиб, пивоҳоналардаги шиптир ҳидига яқин ҳидни димоққа урарди.

— Қандай ўтирибсан? Ўчириб, деразаларни очиб юборсанг бўлмайдами?

— Бир кўнглимга келувди, — жавоб қилди Исмоилов, деразани очар экан. — Таниш-билишлардан тинчроқ ўтирармиканмиз, деб ўйловдим.

— Улар шу ердалигимизни барибир билишади. Яхписи, тез у-бу еб олайлик-да, бозор олдидаги боққа ўтиб айланайлик. Хонани текширдингми?

— Улар бу ерда туришимизни хаёлларига ҳам келтиришмаган. Республикадан келган терговчилар район меҳмонхонасида совет давлати барпо бўлганидан бери биринчи марта тунаётган бўлса керак.

— Гапинг тўғри. Ўзимиз ўргатиб қўйганмиз. Боғларда, бадавлат хонадонларда турганингдан кейин қайси юз билан шу боғ, шу хонадон эгаларини қоралайсан? Жиндек бурнини чимчилаб, номига протокол қилиб кетасан. Ўктам! Менинг қорним оч. Ниманг бор?

Алиев ювиниб келиб, каравотга чўзилди.

— Уйга кириб тўғри қилган эканман келаётганимизда. Ақлли хотинларнинг садағаси кетсанг арзийди.

Исмоилов дипломатидан бир шиша коньяк, битта қази, иккита нон олди. Ташқарига чиқиб чой дамлаб келди. Алиевнинг илтимоси билан Дуркент милициясининг бошлиғи Азим Турсуновга ҳам, Собиржон Сиддиқовга ҳам жуда кеч келамиз, деб жавоб бердириб юборган эди. Уларга албатта, бу ёқмади. Лекин ҳозирги шароитда шундай қилинмаса бўлмасди. Устига устак, Алиев ҳам, Исмоилов ҳам Турсуновни билишмас эди.

— Ишлар жойида-ку? – хурсанд бўлиб ёнбошлади Алиев. – Менга қара, Агар хўп десанг, майкада ўтириб, овқатланайлик. Ё уяласанми мендан?

Исмоилов кулди.

— Қаршилиқ қилмасангиз, мен майкани ҳам ечиб қўярдим. Мелиса одаммасми? Нима учун доим бўғилиб ўтиришимиз керак?

Икковлари бараварига ечинишди ва беихтиёр бир-бирларига қараб қўйишди. Исмоилов бошлиғининг таранг, спортчиларникидек бақувват гавдасига қойил қолди. Алиев ҳам Исмоиловнинг келишган боксчиларникидек бўйнидан бошлаб, ҳаммаёғи пай бўлиб кетганига ҳавас билан қараб, елкасига бир уриб қўйди.

— Қуролнинг ҳожати йўқ экан сенга, Ўктам!

— Сизга ҳам...

Исмоилов ярим пиёладан коньяк қуйди, юпқа қилиб қази, пиёз, помидорларни тўғради.

Биринчи пиёлани гап-сўзсиз ичишди. Икковининг ҳам қорни оч эди. Иштаҳа билан қазига ёпишишди. Иккинчи пиёлани ичиб бўлишганда, эшик тақиллади.

Исмоилов Алиевга бир қараб қўйди-да, чиқмаслик бефойда эканлигини билиб «Ҳозир!» деб қўйлагини кийиб, даҳлизга чиқди.

— Кечирасиз, мени Тешабой ака юбордилар. Манавини тамадди қилар экансиз. Меҳмонлар бор эди, ўзлари келолмадилар.

Нотаниш одам дастурхонга ўроғлик тоғорани Исмоиловга узатди. Исмоилов аввал иккиланди, кейин Тешабой аканинг кимлигини билиб, тоғорани олди.

— Эртага ўзлари сизларни топиб оларканлар. Агар ишашса, бошлаб кел, дедилар, — қўшимча қилди нотаниш одам.

— Раҳмат, жуда чарчаганмиз. Бугун шу ерда қоламиз, — деди Исмоилов.

— Яхши ётиб туринглар!..

Исмоилов жавоб қилиб улгурмади, нотаниш одам орқасига ўгирилиб чиқиб кетди. Исмоилов беихтиёр унга қараб қолди. Бундай узун қўллик одамни у биринчи кўриши эди. Қўллари узунлигини ўзи билса керак, юрганида ерга тегиб кетадигандек, бироз кўтариб, елкаларини қисиб юрарди.

«Ашуралнинг ўғли шу одамни айтмадимикан?» дарров ўйлади Исмоилов ва болага уни кўрсатиш фикри миясига келди.

— Нима гап? – сўради ичкарига кирганда Алиев.

— Мана, Тешабой ака бизнинг ғамимизни еб, юборибдилар.

Ўктам Исмоилов дастурхонни очди. Бир тоғора девзирадан қилинган ошнинг устига йигирматача майда сих кабоб терилиб, йирик-йирик тандир нонлари билан ёпиб қўйилган эди. Ош ҳам, кабоб ҳам ҳали иссиқ эди.

— Тешабой ака Султонов назаримизга тушмаган ҳали. Олмасам хафа бўларди.

Алиев индамади. Бу эса тўғри қилибсан, деган гап билан баробар эди. Шунинг учун Исмоилов ўзини эркин ҳис қилиб, нонни синдирди.

— Олайлик, совиб қолмасин.

Алиев бир сих кабоб билан бир бурда нонни қўлига олди.

— Ўртоқ майор, — шароитга унча тўғри келмаса ҳам Алиевни хурсанд қилиш учун шундай мурожаат қилди Исмоилов. — Топшириқларингиздан биттаси бажарилди.

— Қайсиниси? – сўради Алиев бепарволик билан. Исмоилов уни овутмоқчи, озгина бўлса ҳам кўнглини кўтармоқчи бўлса керак, деб ўйлади у. Унинг назарида ҳали бирорта иш натижа бермаган, ушлаб оладиган биронта ип қўлларига тушмаган эди. Битта аниқ гап – зангори «Жигули» бўлди. У ҳам Йўғонтепада учта экан. Эрталаб ҳар бирининг эгалари билан танишишга тўғри келади.

— Ашуралнинг ўғли айтган узун қўлли одам аниқланди.

— Ростданми? Ким экан?

— Ҳозир раисдан овқат олиб келган одам. Ё раиснинг шофёри, ё ошпази. Бунинг энди аҳамияти йўқ. Афсуски, исми шарии-

фини айтмади. Ошпаз бўлса, қўли гул ошпаз экан. Кабобни ҳам, ошни ҳам боплабди! Нима дедингиз?

Исмоилов оғзини тўлатиб ер экан, бошлиғига қараб қўйди.

— Узун қўлли одам, — хаёли қочди. Қаерда кўрган эди шундай одамни? Эслади. Тоғда. Раиснинг ёнида. Кўкнори майдонида. Алиев бош силкиди.

— Унда эртага яна бўлинамиз, — деди Алиев. — Сен колхоз идорасига борасан. Фармзаводларнинг ҳужжатлари билан танишиб, ошпазми, шофёрми, ҳалиги одамнинг кимлигини суриштирасан. Одамбой бўлса керак исми. Тағин билмадим. Мен машиналар билан шуғулланаман.

— Келишдик.

— Алижон аканг келмади. Демак, Тошкентда тинчлик. Кўкнори ҳали Йўғонтепада. Шундай, деб фараз қиламиз-да?

Алиев қўлларини артди.

— Қизиқ, уйга телефон қилишганмикан яна? Албатта, бизнинг бу ёққа келганимизни билишади. Нега жимиб қолишди?

— Жимишгани йўқ.

Очиқ дераза олдида капитан Раҳмонов турарди. Қачон келди у, қандай пайдо бўлди, Алиев ҳам, Исмоилов ҳам кўрмай қолишган эди.

— Яхши келдинг. Эшикдан кир — таклиф қилди Алиев.

— Ҳозир, — капитан Раҳмонов фуражкасини дераза тоқчасига қўйиб, терлаган бошини артди. — Ёмон жойда ўтирибсизлар. Ҳар ёқдан нишонга олса бўлади. Лекин яхши ўтирибсизлар. Зиёфат қуюқ-ку?!

Капитан меҳмонхонани айланиб, хонага кирди.

— Кеч келганим учун узр. Антиқа хабар билан келяпман.

— Олдин овқатдан олинг.

Исмоилов ярим пиёла коньяк қўйиб узатди.

Раҳмонов унинг ёнига ўтириб, пиёлани олди ва ичди.

— Ия! Чойми дебман. Рудаман-ку ахир. Ҳозир қайтаман.

— Йўқ. Бирпас ўтирасан. Маслаҳат бор.

Алиев ўз қўли билан унга бир сих кабобни узатди.

— Биласанми кимдан? Тешабой Султоновдан. Ҳозир келди.

Ҳали тафти яхши. Ол.

— Хўп, — капитан Алиевга қаради. — Уйинг тинч. Лекин Санобар жуда хавотир оляпти сендан. Телефонни тешворишибди пўписа қилавериб. Охири трубкани олмай қўяёқол, дедим. Сен телефон қилганингда ҳам уйда ҳеч ким жавоб бермаса, хафа бўлма.

— Тушунарли. Хўш, нима гап?

— Соатга ишлатилган жавоҳирнинг эгасини топдим. — Раҳмонов хурсанд бўлиб ҳамкасбларига қараб қўйди. — Бу жавоҳир биттамас, унта соатга ҳам етади.

— Хўш, ким экан эгаси? — шошилтирди Исмоилов.

— Салтанат Шарипова, — Раҳмонов ҳеч нарса тушундиларингни дегандек, бирпас жим турди, шошмасдан бир дона гўштни сихдан чиқариб оғзига солди, обдон чайнаб ютди. Шундан кейингина, гапини давом эттирди. — Қоғозга Салтанат тушибди. Аслида Салтанат ҳурматли раисимиз, Тешабой аканинг ёстиқдошлари. Бир минг тўққиз юз етмиш тўққизинчи йили ёзда, аниқроғи, август ойида Одессадаги комиссиян магазиндан элик олти мингга шу жавоҳирни сотиб олганлар. Мендаги маълумотларга қараганда, ўшанда ёнларида Тешабой аканинг ўзлари ҳам бўлганлар. Жавоҳир Фридман Михаил Яковлевич деган инженерга тегишли экан. У қаердан олгани номаълум. Ўша йили Исроилга кўчиб кетган.

— Қизиқ бўлди-ку, Қодир ака? — гапга қўшилди Исмоилов. — Жавоҳир хотининики бўлса-да, ҳурматли раисимиз шу жавоҳир қадалган соатни ўйнашига ҳада қилса?!

— Соат биттамас назаримда. — Алиев шундай деди-да, Зуҳрадан олган соатларни дипломатидан чиқариб, уларга кўрсата бошлади.

— Мана! Қаранглар. Шоҳидага берилган соатдан ҳеч фарқи йўқ. Бу ҳам «Полёт» заводининг маҳсулоти. Лекин аминман, бу соатда ҳам рақамлар жавоҳирдан.

— Фотимага ким берибди? — сўради капитан.

— Билмайман, — жавоб қилди Алиев. — Ҳарҳолда бир нарса аниқ. Шоҳидага ким тақдим этган бўлса, Фотимага ҳам ўша одам берган. Лекин бир нарсага сира ақлим етмаяпти. Соатларни олган одамлар, жувон ҳам, бу қиз ҳам, ё ниҳоятда бойликка бепарво одамлар, ё соатнинг қандайлигини билишмаган. Совға қилган одамнинг нияти нима? Нега икка та совғанинг эгаси йўқ бўлиб қолди. Биттаси йўқолди, биттаси ўзини осди? Фотима назаримда, совғанинг аҳамияти, қимматига тушунмаган. Тушунганида биров орқали синглисига бериб юбормас эди. Колхоз

томонидан ҳамма битирувчиларга берилган совғалар бир хил бўлган. Зухра жавоҳирли соатни менинг олдимда кўрди. Ўктам, сен яна бир иш билан шуғулланасан. Эрталаб колхоз идорасига борасан. Фотима соат нечада идорага келди? Ким билан? Кетгунига қадар кимлар билан бўлди, аниқла. Рамз деган бир йигит унга бефарқ эмас экан. Ўша йигитни топиб гаплаш.

— Балки шу йигит бергандир? — тахмин қилди капитан Раҳмонов.

— Агар Фотимага шу йигит берган бўлса, Шоҳидага ким берган? Алижон, сиз яхши гап топиб келдингиз. Мен сизларга гумонимни айтиб қўяқолай. Кўп нарса Ўктамжон ҳурмат билан тилга олаётган Тешабой Султоновга бориб тақалапти. Биз энди унга ёндошиш йўлини топишимиз керак. Менинг тахминим: Шоҳида билан Тешабой ака дон олишиб юришган. Аммо ораларидан нимадир ўтган, ундан қутулишга тўғри келган, ё Шоҳида ўзини ўлдирган. Эрига доғ туширмаслик учун. Албатта, бу фақат тахмин. Қорадори, кўкнори мана шу муносабатларнинг асосида ётибди. Раис нимадандир чўчиб, бизга хуфя экилган кўкнори ҳақида хабар берган. Аслида, кўкнори уники. Қаердалигини у яхши билади. Бу ҳам тахмин.

— Тахминингга мен ҳам қўшиламан, — деди капитан Раҳмонов. — Лекин билиб қўй, жуда қалтис тахмин. Тешабой акадек одам ҳамма шериклари, хизматкорларини босиб-янчиб, сувдан ҳам, ўтдан ҳам қуп-қуруқ чиқиб кетади. Калтак сенинг бошингда синади. Сенинг ёнингда биз ҳам соғ қолмаймиз.

— Ҳали кеч эмас, четга чиқишинг мумкин.

— Чўчийдиган одам йўқ. Бирга бошладик, бирга охиригача борамиз. Мен фақат бизни нима кутишини кўз олдинга келтириб қўйдим.

— Биламан, бизни қаттиқ жазолашади, — Алиев бирдан ўрнидан туриб, кийина бошлади. — Кетасан-а ҳозир?

— Қаёққа?

— Уйга!

— Ҳа.

— Мен ҳам. Азонда ўзимнинг машинамда қайтаман.

Исмоилов бошлиғидаги кескин ўзгаришга ҳайрон бўлди.

Бунни Алиев пайқади ва очиғини айтиб қўяқолди:

— Қизимдан негадир хавотир оляпман. Кўрмасам, кўнглим жойига тушмайди.

Ҳамидулла отасининг зўри билан хонасига кириб ётди. Аммо уйқуси келмади. Фотиманинг хати уни ҳушёр торттириб юборган эди. У йигит кишини охир-оқибат абгор қилувчи ҳаёт кечираётганини биларди. У қайси бир ахлатхоналарда ётиб ўлиб кетсам керак, деб ўйларди. Ўзининг бошига оғир кунлар тушишини ҳис қилиб юарди. Аммо чакки юришининг касри оиласига ҳам уриши мумкинлигини ўйлаб кўрмаган эди. Ҳамидулла колхозда номигагина экспедитор эди. Аслида Зокирларнинг уйида кунни кеч қилар, раис суриштирмаса, уйига борарди. Зокирларникида асосан раиснинг махсус топширигини бажарадиган одамлар йиғиларди. Ҳамидулла уларнинг қиладиган ишларини билса ҳам, ҳеч суриштирмас, улар ҳам уни мутлақо ўз ишларига аралаштирмас эдилар. Вужудида титроқ тура бошлаганда билак томирига игна санчиб, дори юборгани, бундан роҳатлангани эсида. Унга шунинг ўзи кифоя эди. Кейин, қийшиқ билан ичгани ортиқча бўлди. Ўшандан кейин қимор ўйнадимиз? Синглисини тикдимиз, а?! Ҳайвондан баттар ҳолга тушганини ҳам билмасмиди? Чиндан ютқаздимиз ё улар фирром ўйин қилдимиз? Хўп, мастликда тиккан бўлса тиккандир. Ўзига келгунча кутишмайдими? Ўрнига топиб бер, дейишмайдими? Шуларни ўйлаб, Ҳамидулла тишларини ғижирлатди. «Хунасалар, мен сенларга кўрсатиб қўяман ҳали!» Ҳамидулла ўрнидан туриб кийина бошлади. Унинг уйдан чиқаётганини ҳеч ким сезмади. Икки чақиримча юриб, чапга бурилди-да, ингичка ёғоч эшик олдида тўхтади. Бармоқларини тирқишдан тикиб, ўзи билган йул билан эшик занжирини тушириб, ичкарига кирди.

Ҳовлида, токнинг тагидаги тахта сўрида кимдир ётарди.

— Одамбой ака! – туртди уни Ҳамидулла.

Одамбой кўзларини ишқалаб, бошини кўтарди.

— Ким?

— Мен Ҳамидман. Ота қаерда ҳозир?

— Нима эди?

— Жуда зарур! – унинг елкаларига ёпишиб сўради Ҳамидулла. – Тепадами ё уйга қайтдимиз?

— Ота тепада қолган. Борсанг, мени айтди дема.

Ҳамидулла эшикка отилди. У кетиши билан Одамбой ҳушёр тортди. Ўрнидан туриб, водопровод тагида шапиллатиб юз-қўлини ювди-да, кўча томон юрди.

— Каёққа? — айвонда ётган онаси уйқу аралаш бўғилиб сўради.

Одамбой жавоб бермади. Унга Ҳамидулланинг авзойи ёқмаган эди. Унинг назарида Ҳамидулла ўзи ғалати йигит эди. Салга бориб келади, йиғлатип ҳам осон уни, кулдириш ҳам. Уришса, итга айланади қолади. Ҳозир унинг турқи бошқача. Орқасидан бормаса бўлмайди. Ота қидириб қолса, ёнида бўлгани маъқул. Синглиси увол кетди. Яхши қиз эди. Ота унга олиб бермоқчи эди.

Одамбой қишлоқдан чиққунча етиб оламан, деб ўйлаган эди. Йўқ, Ҳамидулланинг қораси кўринмади. Демак, жуда иши зарур, чопқиллаб кетибди. Барибир, ундан қочиб кетолмайди. Одамбойдан ҳеч ким қочиб кетолмаган. Осмонга кўтарилса оёғидан, ерга кирса қулоғидан ушлаб, ота нима деган бўлса шуни қилган.

— Ҳамидулла! — ҳар эҳтимолга қарши овоз чиқариб қўйди Одамбой. Қоп-қоронғу дала йўл жимжит эди.

Ҳамидулла Йўғонтепанинг юқоридаги шаршаранинг таниш, доимо бир хилда гувиллаб турадиган овозини эшитиб, «Тепабоққа» етиб келганини билди. Атрофи арчазор бу боғ «ота»нинг энг севимли жойларидан эди. Ҳар кимни ҳам бу боққа олиб келавермас, кайфияти яхши пайтлари яқинлари билан уч-тўрт кун шу ерда қолиб кетаверарди. Унинг кайф қилиб, дам олиб ётганини ҳеч ким, уйидагилар ҳам билмай қолишарди. Бор ғуборларини чиқариб, янги режаларини пухта ўйлаб олиб, пастга тушарди. Унинг меҳнаткашлиги, уддабуррон, ақлли, тажрибали раҳбарлигига ҳеч кимда шубҳа йўқ эди. Баъзан ўн кунлаб, ёзда эса бир ярим-икки ойга йўқ бўлиб кетганида ҳам колхозда иш тўхтамас, ҳамма бўлим, хўжаликларда у мўлжаллаб кетган ва-зифалар тўла-тўкис бажарилар эди. Чунки ҳамма у қайтгач, яхши гап эшитишини, кўшимча мукофот олишини биларди. Топшириқни бажармаганининг эса ҳоли вой эди. Ишдан олинини, правление томонидан унга катта жарима солинини ҳеч гап эмас эди. «Ота»нинг колхоз ишларидан ташқари яна талай ишлари бор эди. Бу ишларни жуда тор доира одамлар билар, колхознинг биронта ҳисоб-китоб дафтарида улар ҳақида маълумот йўқ эди.

Ҳамидулла кеча ана шундай ишлардан бирининг гувоҳи бўлди. Таъзиялик, эрталаб синглиси кўмиб келинган одамни пешиндан кейин раис уйидан олдириб кетди. Унинг тепадаги зиё-

фати тушдан кейин бошланган эди. Ниҳоятда очиқ қўллик билан Қўйлиқда икки йилдан бери ишлаб келаётган «Тақсим» қўшма корхонанинг бошлиқларини қабул қилди. Хуфя маҳсулотни олиб, қайта ишлайдиган, кукун қилиб, юз граммлик целлофан халтачаларда мижозларга тарқатадиган энг бой ва ишончли одамлар шулар эди. Раис улар билан камида ўн беш йилдан бери таниш бўлса ҳам, ҳозиргидек кенг кўламда, ҳеч нарсадан деярли чўчимай ишламаган эди. «Тақсим» бошлиқлари эса, қорадори ўз йўлига, унинг обрўйдан, республиканинг деярли ҳамма муассасларида қўли борлигидан фойдаланиб иш кўришарди.

Ҳамидулла келганида уларнинг иш юзасидан гаплашадиган гаплари тугаган, махсус тайёрланган бедана кабобни кутиб ўтиришарди. Ҳамидулла одати бўйича уларга кўринмади. Агар орада гап қочиб, иш бузилса, шунда ҳам ота чақирса киради. Бўлмаса, унинг қиладиган иши ҳам йўқ бу ерда. Меҳмонлар кетгач, ота уни зиёфат қилди. «Тақсим» бошлиқлари ташлаб кетган ташриф қоғозидан бирини берди. «Тошкентда мажлисим чўзилса, зерикмаслик учун кириб чиқарсан», деди. . .

Ҳамидулла тўғри Зокирникига боришни қасд қилиб уйдан чиққан эди. Аммо ҳар бир ишда аввал отадан маслаҳат олиб ўрганиб қолгани учунми «бир олдидан ўтай» деган фикр уни шу боққа бошлаган эди.

Ит ҳуриди.

— Ким? – сўради қоровул чол.

— Мен, Ҳамидулламан.

Ҳамидулла дарвозани итариб очди.

— Бемаҳалда нима қилиб юрибсан, болам? – сўради ҳайрон бўлиб қоровул чол.

— Чақирдилар! Шошиб келдим, — алдади Ҳамидулла ва ичкарига кирди. Ит ҳам уни таниб, бир гингшиди-да, жим бўлди.

— Ётибдилар. Чироқ ўчиқ, — деди чол.

Ҳамидулла индамай таниш бино томон юриб кетди. Хонага кириб, чироқни ёқди.

Раис кўзларини кафти билан беркитиб, бошини кўтарди.

— Ота!

— Ҳамидулла! Сенмисан? Нима гап?

Ҳамидулла раисни кўрдию айтмоққа мўлжаллаб қўйган барча гапларини унутиб, дудуқланди.

— Фотима... синглим... Тўхта қийшиқ, Зокирларни деб, ўзини осган экан.

— Нега? — раис кўзларини очиб, ўрнидан туриб ўтирди. — Нега уларни деб осади?

— Уч киши бўлиб зўрлашибди! Мен аҳмоқ мастликда ютқазиб қўйган эканман шекилли... Фафлатда қолдим, ота! — Ҳамидулла ўзини тутолмай йиғлаб юборди. — Мен уларни соғ қўймайман. Ўлдираман!

Раис ўзига келиб, нима бўлганини, нега Ҳамидулла келганини тушунди. Фотима нима учун ўзини осганини у биларди. Кеча билган эди. Тўхтамуроднинг ўзи, йигирма бир ўйнаб ютганини, Зокир билан Исроил Фотимани тутиб келишганини мақтаниб айтиб берган эди. Лекин ўзини осиб қўйишини хаёлига ҳам келтирмаган экан, у аҳмоқ. Қанча қиз жим юрибди, бу ҳам шундай юради, деб ўйлаган экан. Раис уни уришди, сўкди. Хушбичим, эс-ҳуши жойида, попукдек қизга юраги ачиди. Олдиндан ўйлаб қўйган ниятлари барбод бўлганига афсусланди. Фотима чиройли қиз эди. Шоҳида ҳам чиройли эди. Аммо Шоҳида унинг айтганини қилмади. «Битта ўзингиз билан бўлганим етади, ҳалиям уйдагилар олдида уятлиман. Қанча десангиз сиз билан майли, лекин бошқа одамга мени қўшманг. Уни ҳам, ўзимни ҳам ўлдираман!» деб туриб олди. Тешабой ака унинг бунчалик ўжарлигини билмаган экан. Билмай, биринчи котибга айтиб қўйган эди. Котиб келди. Зиёфат ҳар доимгидек қуюқ бўлди. Шоҳида номига хизмат қилди. Мақсад — уни котибга кўрсатиш эди. Котиб ниҳоятда хурсанд бўлиб кетди. Зиёфатдан сўнг авжи керак пайти, Шоҳида оёғини тираб туриб олди. Кейин қочди. Одамбой уни қувлаб кетди. Кўп ўтмай ёлғиз қайтиб келди. Раис котибдан узр сўради. Аммо унинг кайфи бузилган эди. Яхшиямки, орадан кўп ўтмай ишдан олиниб кетди...

Тешабой ака Фотимани унга ўхшатган эди. Ўқитиб, олий маълумотли қилиб, ўзининг энг зарур одамига айлантиришни, уни биринчи кўрганидаёқ дилига тугиб қўйган эди. Жавоҳир соатни шунинг учун берди. У жавоҳирлигини билмайди. Вақт ўтсин, ундан чўчимайдиган, гапига қулоқ соладиган бўлганда ўзи айтади. Бир йил ўтар, икки йил ўтар, бунинг аҳамияти йўқ. Йил ўтган сари совғанинг ҳам, совға қилганнинг ҳам баҳоси ошиб бораверади. Лекин на илож? Ниятлари пучга чиқди. Қизнинг умри қисқа экан. Кўзга яқин экан. Бу ёғига энди эҳтиёт бўлиш керак. Совғасаломнинг ҳам чегараси бўлади. Йигитларни ҳам тергаб қўйиш шарт. Одамбой тез-тез улардан хабар олиб турса, шундай бемаза воқеалар бўлмайди.

— Ўзингни бос! – Раис Ҳамидулланинг елкасидан ушлаб силкиди. – Уларнинг жазосини берамиз. Сабр қил бироз. Синглинг, Фотиманинг умри қисқа экан. Тақдир бу. Пешона. Нима қилардинг? Бардош қил!

— Улар мендан қутулмайди!

Ҳамидулла бир силтаниб чекинди.

— Бўлди, қўй. Жазолаймиз, деяпман-ку! Ҳозир жаҳл устида ўзингни ҳам абгор қилиб қўясан.

Ҳамидулла бу ерга келганига пушаймон еди. Раисдан бундан бўлак гап чиқмаслигини биларди. Била туриб келдия... Шу фикр миясига урилди-ю, терс бурилиб хонадан чиқиб кетди.

Раис бирпас жим ўтирди. Кейин эшик томонга қараб бақирди:

— Ким бор?

— Лаббай, ота?

Эшик олдида Одамбой турарди. Раис ўнг қўли билан юз-кўзини артди-да, бирпас кафтидаги тер томчиларига тикилиб турди, кейин қўлини мушт қилиб, бош бармоғини ерга қаратди.

— Айнибди, — деди у.

Одамбой гап ким ҳақида кетаётганини тушунди.

— Йўқот уни, ўзинг билган жойда.

Одамбой қуллуқ қилгандек бошини бир оз эгиб, тисарилди. Ҳовлига тушганида, Ҳамидулла дарвозага етай, деб қолган эди.

— Ҳамиджон!

Ҳамидулла уни эшитиб тўхтади. Сергакланди. «Қаердан пайдо бўлиб қолди бу одамхўр?» – хаёлидан ўтди унинг, аммо уйига кирганидан кейин орқама-орқа сиртлондек товуш чиқармай келганини, раисга айтган гапларини ҳам эшик тагида туриб эшитганини билмади:

— Сиз... сиз нима қилиб юрибсиз Одамбой ака?!

— Сен кетганингдан кейин хавотирга тушдим. Ҳайтовур, вақтида келибман. Юр, нариги, ёлғизоёқ йўлдан кетамиз. Яқин. Бирпасда етамиз уйга. Ота ҳеч ким кўрмасин, дедилар.

Одамбой орқасига қайтди. Ҳамидулла беихтиёр унинг изидан юра бошлади. Нимадан қўрқиб кетди? Одамбой унга нима қилаоларди? Ота номардлик қилди. «Уларни сенга топширдим» дейиши керак эди. У шуни айтмади. Уларнинг тили бир. Отага улар кўпроқ керак...

— Одамбой ака! – деди Ҳамидулла йўлда кетатуриб. – Бугун Қийшиқ кўринмадимми?

— Йўқ, нима эди?

— Биласизми... синглимни ўзи ўлмаган экан. Кийшиқ зўрлабди. Бечора... чидолмай ўзини осибди кейин. Ман одаммасман. Одамбой ака, одаммасман!.. Уни қиморда ютқазиб қўйган эканман...

Одамбой индамади. Шаршара тагига етиб келишганда, у тўхтаб, шарт орқасига ўгирилди.

— Сен чиндан ҳам одаммасан. Садқаи ака кет. Сен ҳаромсан!

Одамбойнинг узун қўллари Ҳамидулланинг юмшоқ, ингичка бўйнида пайдо бўлди. Ҳамидулла ҳарбийда ўрганган усуллари ни ишлатишга ҳам улгурмай қолди.

— Одамбой... ака!

Ҳамидулла бошқа ҳеч нарса деёлмади. Нафаси бўғилиб, ичида бир нарса узилиб кетгандек бўлди ва шу ондаёқ кўз олди қоронғулашди. Шаршара қулоғи остида шариллар экан, Одамбой уни кўтариб олганини сезди.

Чиндан ҳам Одамбой чап қўли билан бошини осилтириб, томоғини қисганича, ўнг қўлтиғига кучук боладек уни қўлтиқлаб шаршара орқасидаги ўзи билган ғорга йўл олган эди.

Ҳамидулла шундан кейин нима бўлганини билмай қолди. Миясига охирги ўтиришган нарса – пастликка, ғалати илиқ ҳид, ялпизми, райҳонми, чулғаган пастликка шўнғиб кетаётгани бўлди.

Одамбой ғорнинг оғзида қулоқ тутиб турарди. Анча вақт ўтди. Нимадир ғор ичида «тўп» этди. Одамбой энгашиб яна қулоқ солди. Бошқа ҳеч қандай овоз эшитилмади.

— Айб ўзингда, ука!.. – деди ўзича Одамбой. – Ота синглигни менга бермоқчи эди. Сени уни келиб-келиб ўша Қийшиққа ютқазасанми?

Одамбой боққа қайтиб қўллари ювди-да, раис ётган хонанинг эшигини қия очиб қаради. Раиснинг уйқуси қочиб, боя қандай ўтирган бўлса, шундай ўтирарди.

— Бўлди, — деди ичкарига кириб Одамбой ва косовдек панжаларини юзига суртиб, фотиҳа қилди. – Ҳеч нарсага тушунмай кетди, ота.

Раис жавоб бермади. Қўлини чўзиб, Тошкент суви солинган шишаларни кўрсатди. Одамбой дарров битта шишани олиб, катта пиёлага тўлдириб қуйди-да, узатди.

Раис симириб ичди. Соқол-мўйловига ёпишган томчиларни артиб, пиёлани чойшаб устига қўйди.

— Тушунмай кетгани маъқул бўпти,— деди у бир маҳал ўрнидан туриб. Узун қора иштон, оқ шoҳи майкада у томоша учун кийинтирилган бесўнақай қора тўнғизни эслатарди.

— Биламан, сенга Фотимани ваъда қилувдим. Умри қисқа экан. На илож? Ундан яхшисини топамиз. Ҳамидуллага ачинма. Ҳаммамизнинг бошимизни жанжалга қолдирарди. Тушундингми?

Одамбой ҳеч нарса тушунмади. Аммо тушундим, деб бошини қимирлатди. Отага қандай жавоб кераклигини у яхши биларди.

— Эртага яна шу ерда бўласан. Ҳойнаҳой, Алиев одамлари билан келади. Мўлжал шундай. Ўшанда ёруғда бир чеккага олиб қўй уни.

Раис гап тамом дегандек, жойига бориб ёнбошлади. Ҳали тонгга анча бор эди. Одамбой шу ерда ҳам қолса бўларди. Лекин қишлоқда бўлатуриб, онасини ҳеч маҳал ёлғиз тунагани қўймасди. Шунинг учун, у ўйлаб ўтирмай йўлга тушди. «Яна битта одам қўшилди». Хаёлидан ўтказди у.

Биттаси Шоҳида эди. Ақлли одам, уни жаноза очишга кўндирди. Абдулла муаллимни ким кўндираркин? Кўнармикан у? Кеча қизига жаноза очса, бугун ўғлидан ажраб ўтирса? Милицияга хабар қилади. Кошки милиция йўқолганларни раиснинг боғидан қидиришни хаёлига келтирса. Милиция келиб, боғни тит-питини чиқарса ҳам ғорни топа олмайди. Ғорни Одамбой тўсатдан топган. Қайси бир йили Кавказдан меҳмонлар келиб қолди. Уч кун шу боғда кетма-кет зиёфат бериладиган бўлди. Кун бўйи саёҳат, кечқурун дам олиш... Раис йигирмата кўзичоқ олиб келишни буюрди. Бири-биридан ширин кўзичоқлар келтирилди. Уларни майда-майда қилиб эмас, бутунлигича, кавказчасига гулхан устида арча таёққа тиқиб пишириш керак эди. Одамбой ёрдамчи кабобпаз, ошпазлар билан маслаҳатлашиб, ҳаммасини бирдан сўйдирди. Ичларини ювгани шаршара тагига бориб ўтирганда, орқасидан қандайдир илиқ, ёқимли ҳаво ураётганини сезиб қолди. Бироз юриб, харсанглар орасида тешик борлигини кўрди. Катта бир тошни суриб қаради. Тешик ғор оғзи экан. Ёқимли ҳид шу ғорнинг ичидан чиқаётган экан.

Одамбой бир қадоқ келадиган тошни ғорга ташлади. Анчагача унинг тагига етгани билинмади. Бир маҳал нимадир гумбирлаб кетди. Бу тошнинг ғор тагидаги акс-садоси эди.

Одамбой йигитларни чақириб, улар билан тушиб чиқсамми деган фикрга келди, аммо ўзини тўхтатди. Негадир ғорнинг топилганини овоза қилгиси келмади. Ҳеч қандай нияти йўқ эди. Лекин, нимадир уни тўхтатиб қолди. Ҳеч ким йўқ пайти келиб, шаршара ёнидаги арчага арқон боғлаб ғорга секин туша бошлади. Йигирма қадамча тушганида ғор иккига бўлинди. Бир томони қоп-қоронғи, фақат, тепадан тушаётган ёруғликдан нимадир чўзилиб қора сақичдек ялтирарди. «Сув!» – фараз қилди Одамбой. Унинг фарози тўғри эди. Қурама қояларидан эриб тушган қор шу ерда кўл ташкил қилган эди.

Ғорнинг иккинчи томони кўлдан баландроқ бўлиб, қаёққадир илонизи бўлиб чўзилиб кетган, икки киши бемалол бошни эгиб юрса бўларди. Одамбой бирпас юрди. У боя ташлаган тош шу томонга думалаб кетганини тушунди. Ўзи билан шам олиб тушмаганига ачинди. Кўтарилиб, ошхонадан уч-тўртта шам олиб яна тушди. Кўлга етиб, ўнгга бурилганда, шамлардан биттасини ёқди. Ғор ёришиб кетди. Камида ўн қадам нари ҳам яққол кўрина бошлади.

Одамбой ҳайрат ичида қолди. Ғорнинг деворларида ҳар хил ҳайвонларнинг суратлари чизилган эди. Ёй, найзалар, югуриб кетаётган одамлар, итлар, ёввойи эчкилар турли туёқларда товланарди. Оёқ остида эса темир-терсақлар ётарди. Узун бир темирни Одамбой кўлига олиб қаради. Афтидан қилич бўлса керак, учи ўтқир, сопидаги суяклар ҳали бутун эди. Ғор қаёққа олиб чиқишини Одамбой билмади. Юз қадам юриб, орқасига қайта бошлади. Шу пайт у бир сирнинг гувоҳи бўлди ва қўрқиб кетди. Келаётганида бу ёққа тепаликка кўтариляптими ё пастликка тушаяптими, сезгани йўқ эди. Ҳавода ҳам ҳеч қандай ўзгаришни пайқагани йўқ. Аммо қайтаётганида тепаликка кўтарилаётганини англади. Ҳаво етмаётганини сезди. Юриш борган сари қийинлашди. Назарида у қадам ташлар, аммо жойидан кўзгалмас эди. Бадани сув бўлиб кетди. Кўл кўринмади. Оғзига нимадир тиқилди. Бақирмоқчи эди, аммо овози чиқмади. Чамаси бир соатлардан сўнг у кўлга етди. Бирпас дам олиб, кейин тепага кўтарилди. Қилич деб фараз қилган темири чиндан ҳам алламбало қилич эди. Зангламаган, оппоқ, фил суягидан қилинган сопи фақат сарғайиб кетган эди, холос.

Ўша куни кечқурун ихтиросини боққа келган «ота»сига айтди. Раис қилични кўриб унинг қадимийлигини, биронта амир ёки бекнинг қуроли бўлиши мумкинлигини фаҳмлади. Лекин ўзи

яхшилаб ғорни текширмагунча ҳеч қаёққа хабар қилмасликни маъқул топди. Ота Одамбойнинг ҳеч кимга айтмаслигини ҳам маъқуллади. Лекин Одамбой раисга қанчалик боғланган бўлмасин, ҳозир уйига қайтар экан, шу лаънати ғорни топганига пушаймон эди. Бир йилда иккита одамни ютди. Яна нималар бўлар экан? Кимга яна аждаҳо бўлиб оғзини очар экан бу ғор? Ота бўлса ғорни сир тугаяпти. Қилични ҳам ҳали ҳеч кимга кўрсатмаган чоғи? Ўша кунлари бу ғалати ғорнинг яна бир сири очилди. Сўйилган қўй-қўзилардан ортиб қолган иккитами, учтасини Одамбой ғорга олиб тушиб, иккита ажраган йўл устига қўйиб чиқди. Ўн кунлардан кейин гўшт қандай қўйиб қўйган бўлса, шундай, бузилмай, ҳидланмай турганини кўрди. «Музхона-ку бу!» – севиниб кетди Одамбой. Тағин, тонналаб мол қуйса бўладиган музхона. Шунини ҳам отасига айтиб берди. Отаси олдинги гапини қилди: «Овоза қилма. Керак бўлганда, ўзим айтаман»...

Абдуллажон Зокир полвоннинг ҳовлисига кириб, ўчоқбоши рўпарасидаги деразаларига қора парда тутилган уйни кўрди, қизининг шу ерда хазон бўлганига ишонди. У ёлғиз борди. Ғира-ширада ўғлининг хонасига кириб, уни уйғотмоқчи бўлди, аммо Ҳамидулла йўқ эди. Абдуллажон эзилиб кетди. Ўғлидан оила учун, оиланинг обрўи учун бирон наф йўқлигига энди амин бўлди, «садқан ўғил кет!» – деди ичида аччиқ ўкинч билан ва ёлғиз ўзи Зокирларникига боришга қарор қилди. Зуҳра азонга яқин кўзи илингани учун унинг айвонда юрганини сезмади. Адаси каби у ҳам кечаси билан мишжа қоқмай чиқди. Шунинг учун Абдуллажон ҳеч нарса демасдан, Ҳамидулла ғойиб бўлганлигини, ёлғиз ўзи безорилар билан гаплашгани кетаётганини айтмасдан кўчага чиқди. Ҳар эҳтимолга қарши ёнини ушлаб кўрди. Кечқурун камарига осиб қўйган ов пичоқ ёнида эди. У хотиржам йўлга тушди. Жуда бўлмаганда биттасини саранжомлаб бўлса ҳам, қизининг қасосини олади.

Ўнқайрағоч тугаб, тор кўча бошланганда кўк дарвоза кўринди. У шу ерда тўхтади. Зокир семизнинг уйи шу бўлиши керак. У дарвозанинг темир ҳалқасини кўтариб, тақиллатди. Ичкритдан ҳеч кимнинг овози ҳам, шарпаси ҳам келмади.

— Зокир! – қичқирди Абдуллажон яна ҳалқани дарвозани уриб.

Яна жимжитлик. У бирпас кутиб турди. Аммо ҳеч овоз бўлмагач, дарвоза табақалари орасидан ичкарига мўралади ва бироз

тинчигандек бўлди. Зангори «Жигули» дарвоза орқасида турарди. Абдуллажон ариқ ичидан кафтига зўрға сиғадиган битта тошни олди-да, кучининг борича дарвозани ура бошлади. Бу ҳовлига бемаҳалда турли одамлар келиб-кетиши, кечалари маст-аласт овозлар кўтарилишига кўникиб кетган қўшнилари унинг зарб билан дарвоза уришига эътибор бермадилар.

Бир маҳал «Ҳозир» деган бўғиқ овоз эшитилди. Кўп ўтмай, дарвозанинг ўнг табақасидаги кичик эшик очилди.

— Келинг?! — ҳайрон бўлиб Абдуллага қаради қовоқлари шишган одам. Зокир семиз шу эди. Абдуллажон уни итариб, ҳовлига кирди. Дарвозанинг тўғрисида ошхона бор эди. Абдуллажон чап томонга қаради. Сийрак дарахтли ҳовлининг тўри шу ёқда эди. Бирдан унинг кўзи қора пардали иккита деразага тушди. «Парда тортилган хона, демак, шу!» — тахмин қилди Абдуллажон ва шу томонга юрди.

— Ҳов ака! Тўхтанг! Нима гап ўзи? — ҳеч нарсага тушунмай сўради Зокир семиз.

Абдуллажон индамай қоронғи хонага туташ даҳлизга кўтарилиди.

— Тўхтанг, ҳов ака! Одам бор! — қичқирди орқасидан Зокир семиз.

Абдуллажон парво қилмади. Даҳлизнинг ўртасидан икки томонга эшик кетган эди. Биттаси бир томони очиқ, узун айвонга, иккинчиси, чапдагиси қоронғу уйга олиб кирар эди.

Абдуллажон шу эшикни шарақлатиб тепди. Эшик табақалари ланг очилиб, хона ёришди. Тўрда тахмон тагида қалин кўрпачалар, устида бир одам ётарди. Ёруғдан афтини буриштириб, у девор томонга ағдарилди.

— Нима қиялпсиз?

Зокир семиз Абдулланинг тирсагидан ушлади.

Абдулла унга ўғирилди.

— Сен Зокирмисан? Сотиболди аканинг ўғлимисан?

— Ҳа, нима эди?

— Бу ётган ким?

— Нима эди?

— Айт. Тўхта қийшиқ шуми?

— Биларкансиз-ку?! Менга қаранг, ўзи нима гап? Ҳаммаёқни оёқости қилиб юбордингиз-ку? Қани, бу ёққа чиқинг!

— Мен Фотиманинг отасиман. Сенлар зўрлаган, ўзини ослан қизнинг отасиман. Мен уйингни оёқости қилган бўлсам, сенлар одамни оёқости қилдиларинг. Уни ўлдирдиларинг!

Абдуллажон шундай деб, Зокир семизнинг ёқасидан ушлади. Аммо Зокир бир силтаниб унинг қўлидан чиқди. Мушти билан бошига ураман, деган кучли тепки икки сони орасига тушди. У инграб энгашди. Шу пайт Абдуллажон иккала қўлини занжир қилиб, унинг бўйни аралаш бошига урди. Зокир гилам устига чўккалаб йиқилди.

— Тўхтамурод ака! – қичқирди у инграшда давом этар экан.

— Чақир! Ўнта бўлсанг ҳам бугун мендан қутулмайсанлар!

Абдуллажон Зокирнинг биқинига, юз-кўзи аралаш япалоқ бурнига урар экан, қўлларида мутлоқ оғриқ сезмасди. Бирдан биқинидаги ов пичоқ эсига тушди. Уни шартта суғуриб, боши устига кўтарди, ўрнидан турмоқчи бўлган Зокирнинг бошини чап тирсаги билан босиб, бўйнига пичоқ уришни мўлжаллади. Энди ураман деганда, икки курагининг орқасига нимадир санчилди. У эътибор бермасликка ҳаракат қилиб, мўлжалланган жойига пичоқ урди. Аммо қўлида мадори қолмаган эди. Пичоқ Зокирнинг бўйнига тегди. Тегди-ю, зарбнинг ожизлигидан қайрилиб кетди. Абдуллажон ёнига йиқилар экан, яна бир нарса чаккасига ботганини сизди. Қўлидан пичоқ чиқиб кетди. Унинг тепасида учига резинка тақилган тўппонча ўқталиб, Тўхта қийшиқ турарди.

— Аблаҳ! – деди ўрнидан турар экан Зокир семиз. – Қовуғимни ёрворди чамамда.

У бор кучини тўплаб, ҳушсиз ётган Абдуллажоннинг қорнига тепди. Абдуллажон қимир этмади. Чаккасига теккан иккинчи ўқдан кейин у жон берган эди.

— Ўлибди-ку, — деди қўрқув аралаш Зокир.

— Иккита ўқ тегади-ю, ўлмайдими? – деди Тўхта қийшиқ. – Қишлоқдан олиб чиқиб кетиш керак. Ҳойнаҳой, орқасидан қидириб қолишади.

— Машинага соламыз. Багажникка! Тортинг!

Улар деразадан битта пардани торгиб туширишди-да, унга ўликни ўрашди. Кейин кўтариб, ҳовлига олиб тушишди.

Зокир юкхонани очиб, жой бўшатди.

— Олдин бўйнингни артиб ол! Сезмаяпсанми?

Зокир энги билан бўйинини сидирди. Абдуллажоннинг ов пичоғи унинг бўйинини тилиб юборган эди.

— Отмаганингда кетдим экан аспаласофилга! – илжайди Зокир.

— Отага нима деймиз?—сўради Тўхта қийшиқ.

— Буни энди, ака, ўзингиз эплаштирасиз. Ота билан бу ҳақда мен гаплашолмайман. Қўрқаман.

— Майли. Йўлини топармиз. Қани кўтар!

VIII

Майор Алиев уйда атиги уч соатгина бўлди. Гира-ширада яна йўлга тушди. Уйининг тишчилиги, болалар, хотинининг соғлигини кўриб кўнгли хотиржам тортди.

Икки кун узлуксиз Дуркентда юз берган воқеаларни чуқур мулоҳаза қиларкан, унинг кетига тушганлар ҳам, хабар бериб туриб, кўкнорини ўриб олганлар ҳам шу машҳур раиснинг қўл остидаги одамлар эканлигини англаб етди. Бунинг учун катта ақл талаб қилинмасди. Лекин тушуниш бошқа, гумон, тахминлар, ҳатто аниқ бир исботга эга бўлиш бошқа, Тешабой Султоновдек одамни қўлга тушириш бошқа. Аммо Алиев учун бир нарса қоронғу эди: Тешабой Султонов тепадагиларнинг қайси бирига алоқадор одам экан? Ё у уста шахматчидек саккиз-тўққизта йўлни олдиндан ўйлаб, қариндошлигини яшириб келаётирми? Афтидан, шундай. Унинг ҳозирги аҳволида у истаган одамига ёрдам қўлини чўзиши мумкин. Унга эса ҳеч кимдан ҳеч нарса керак эмас. Қорадорининг юз кило янчилгани ўн миллион доллар турганидан кейин, у қандай ёрдамга муҳтож бўлиши мумкин?

Тонгги муздек ҳаводан шуларни ўйлаб борар экан, Алиев Тешабой Султоновга ўхшаганларнинг бари-бир даври ўтганлигига ишонарди. Камбағалнинг нонига кўз олайтирган одамдан барака кетади. Бу албатта кексаларнинг гапи. Алиев буни ўзича тушунди. Қайси бир одамни эл ҳурмат қилиш ўрнига, ундан қўрқа бошлар экан. Тамом – ўша одамнинг иши юришмай қолаверади. Тешабой Султоновдан кўпчилик қўрқишини Алиев вилоят жиноий қидирув бўлимида ишлаб юрган пайтларидаёқ англаган эди. Лекин, пул, давлат, амал ҳали-бери Султоновни от-

дан туширмайди. Аммо туширадиган сабаб топилса, халқ унга ачинмайди, ёнини ҳам олмайди. Ана шу сабабни топиш Алиевнинг бурчи эди.

Алиев зангори «Жигули» эгаси орқали анча масалалар очилиб кетиши мумкин, деб ҳисоблар эди. Шунинг учун уччала адресни айланиб чиқиш, машина қаердалигини аниқлаш ҳозир — эрталабнинг ўзидаёқ зарур деб ҳисобларди. Меҳмонхонага келиши билан уни аллақачон оёққа туриб, нонушта қилиб улгурган Исмоилов кутиб олди. Азим Турсунов ҳам етиб келди. Унинг режаси бўйича аввал Исроил Маматовникига, кейин бошқаларникига бориш керак. Чунки тахмин қилинаётган машина ана шу Исроил Маматовники бўлса керак. Икки марта қамалиб чиққан, бир марта одам ўлдиришда айбланган, лекин тўла оқланган. Колхозда экспедитор бўлиб ишлайди. «Шифокор» колхозининг таркиби бошқа колхозларникига ўхшамайди. Бу колхозда маҳсулотнинг турлари кўп. Якка хўжаликларда ҳам шундай. Уларни йиғиштириш, сотиш, ўрнига колхозга керакли мол олиб келиш учун Тешабой ака Султонов экспедиторлар штатини жорий этган. Камида йигирмата экспедитор бор колхозда. Ҳаммаси ёш-ёш, эпчил йигитлар. Деярли ҳаммасига машина олиб берган. Исроил Маматов Зокир Сотиболдиев билан бирга ишлайди. Шунинг учун Исроилнинг машинасини кўпинча Зокир ҳам ҳайдаб юради. Зарур бўлса уникига ҳам кириб чиқса бўлади. Адресини Турсунов ҳар эҳтимолга қарши суриштириб олди. Лекин унинг назарида бунга зарурат йўқ. Умуман, Турсунов бу йигитларни яхши билади. Улар Тешабой аканинг ишончли одамлари. Тешабой ака унча-мунча одамни ишга олавермайди.

Алиев Азим Турсуновнинг фикрига қўшилди. Худди Турсуновдек, у ҳам йигитларнинг айбдор эмасликларига умидвор. Тешабой ака чиндан ҳам ёмон одамларни ишга олмайди. У Турсуновга шундай деди. Аммо вақтни ўтказмасдан, зудлик билан уччала хонадонга бориб келишликни лозим топди.

Турсунов у билан гапи бир жойдан чиққанига хурсанд бўлди. Унинг «Нива»сига ўтириб, энди кетмоқчи бўлиб туришганда, қаршиларида Тешабой аканинг оқ «Волга»си пайо бўлди. «Нива»нинг тумшуғига тегай, деб тўхтади.

Тешабой ака машинадан тушар экан, сариқ жужун кителининг этагини бир-икки қоқди-да, Алиевга юмшоқ қўлини узатди.

— Кеча шу ерда тунашларингни билганимда келиб боққа олиб кетардим. Азимбой! Меҳмонларингизни шу ерга қўйиб кетгани уялмадингизми? Ё мелисанинг боғи йўқми?

Турсунов нимадир демоқчи бўлди, аммо дудуқланиб қолди. Алиев уни хижолатдан чиқарди.

— Айб бизда. Қолиш ниятимиз йўқ эди. Мен тунда шаҳарга тушиб чиқдим.

— Барибир, — унга қулоқ солмади Тешабой ака. — Бу жой бозор-ўчарга келганларга аталган. Сизларга ярашмайди. Уят бўлади. Энди гап бундай: биламан, хайрли иш билан юрибсизлар. Ярамасларни топмасаларинг эл олдида уятли бўлиб қоламиз. Топишларингга аминман. Кундузи демайман. Лекин оқшомда кутаман. Собиржон олиб кетади. Азимбой, ука, ҳушёр бўл. Оқшомгача иш битсин. Меҳмонлар дам олишсин жиндек.

— Хўп бўлади! — Турсунов ҳарбийчасига жавоб берди.

Раис машинасига эпчиллик билан ўтириб, қўлини силкитди.

Икки хонадондаги зангори «Жигули»ни Алиев кўриши биланоқ, ҳисобдан чиқарди. Биттаси йигирма кундан бери аккумулятори ўтириб қолганлиги учун уйдан чиқмаган, иккинчисининг эса олдинги ўнг ғилдираги қайрилиб ётарди. Исроил Маматов уйда йўқ экан. Хотини унинг азонда бозорга кетганлигини айтди. Зокир Сотиболдиев телефон қилибди. Машина уч кундан бери Зокирларникида экан. Алиев Исроиловга қаради. Ўктам Қўчқорович унинг нима демоқчи бўлганини дарров фаҳмлади ва кўчага чиқиб кетди. Алиевнинг шофёри ҳар эҳтимолга қарши «Нива»нинг орқасидан «Волга»ни ҳайдаб келган эди. Исмоилов шу заҳотиёқ у билан бозорга жўнади.

Алиев нимадир тайёрланганини, уларнинг ҳаракатида қандайдир бир сир борлигини пайқади. Саҳарлаб бозорда нима қилади?

— Кетдик! — у бирдан ва отилиб кўчага чиқди. Турсуновни кутиб ўтирмасдан машинага ўтирди.

— Сотиболдиевникига борамиз! Бўлақолинглар!

Турмунов машинага чиқиши билан шофёр газни босди.

Аммо Зокир Сотиболдиевнинг уйи қулф эди. Дарвоза тирқишидан машина кўринмасди.

— Кириш керак! — буюрди Алиев.

Турсуновнинг шофёри, ёш, эпчил йигит экан, машинани дарвозага яқин олиб келиб, томига чиқди-да, дарвозадан ошиб тушди.

Улар ичкарига киришганда, Алиевнинг кўзига ташланган биринчи нарса уйнинг, ҳовлининг ўртасигача чўзилиб кетган қон томчилари бўлди. Машина изи ҳовлининг ўртасигача борган эди. «Бир нарса бўлибди, — хаёлидан ўтказди Алиев. — Ё улар бир-бирлари билан уришишган, ё улар билан кимдир уришган? Ким бўлиши мумкин?»

Алиев уйларни кузата бошлади. Битта деразадаги парда йўқ, ичкарига кирганда ичкилик, тамаки ва яна аллақандай ҳидлар димоққа уриларди. Хона бўм-бўш, токчаларида турли хил идиш-товоқлар, тахмондаги кўрпа-кўрпачалардан бўлак ҳеч вақо кўринмасди. Тўрда, тахмоннинг этагида икки қават беқасам кўрпача тўшалган, устидаги ёстиқ ғижимланиб қолган. Кимдир ётган бўлса керак. Алиев яқинроқ бориб, ёстиқни оёғи билан сурди. Нимадир кўрпача устида ялтираб кўринди. Энгашиб олди. Ов пичоғи экан. Алиев эҳтиётлик билан уни икки четидан ушлаб, токчага қўйди-да, ёнидан дастрўмолини чиқариб ўради.

Улар ҳамма хоналар, ҳужраларни синчиклаб қараб чиқишди. Кўзга илинадиган бошқа ҳеч нарса кўринмади. Зокир Сотиболдиевнинг уйи қишда ҳувиллаб турадиган катта йўл ёқасидаги чой-хоналарни эслатарди. Ҳаммаёқда ёғ юқи идишлар, синган қошиқ, белидан қайилиб чирий бошлаган оташкурак...

«Бундай пичоқ каллакесару қиморбозларда бўлмасди-ку. Улар ўзбекча пичоқни афзал кўришади. Буни этик қўнжи, ё шимининг ичидан камарга боғлаб олиб юриб бўлмайди – қўпол. Ўзбекча пичоқ қини билан ҳам енг ичида билинмай тураверади. Айниқса, Исфараники. Учи ҳам унча қайилмаган бўлади. Бироз ханжарга ўхшаб кетади. Ким олиб келди экан бу оврупоча пичоқни? Ўзбекча пичоқни пастдан тепага уриш қулай бўлса, бу пичоқни тепадан пастга уриш осон. Айниқса, бўрига, тўнғизга шундай ташланади одам».

Алиевнинг машинаси қайтиб келди. Шофёр Исмоиловнинг колхоз идорасида қолганлигини айтди. Кейин бироз ийманиб туриб, хунук хабарни эълон қилди: «Чилонзор билан Муқимий кўчалари бир-бирини кесиб ўтган чорраҳада лейтенант Ҳодиевни машина уриб кетибди. «МАЗ» экан. Орқасидаги прицепи электр устунни ҳам ағдариб юборибди. Капитан Раҳмонов айтди».

Лейтенант Ҳодиевга Райҳонни ҳимоя қилиш топширилган эди. Тасодифмикан? Ё атайин уюштирилган авариямикан?

Алиев бу ерда бошқа қиладиган иши йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, ўз машинасига ўтириб жўнади.

— Салимовларники эсингдами? Ҳалиги, ўзини осган қизнинг уйи? – сўради у шофёрдан. – Ҳайда, ўша ёққа!

Эшикни Зуҳра очди. Қисқа вақт ичида у озиб, кўзлари киртайиб қолибди.

Алиев саломлашиб, Абдуллажонни сўради.

— Йўқлар.

— Қаёққа кетган, жуда зарур эдилар.

— Билмадим. Турсам, уйда йўқлар. Акам билан бирга анави машинадаги йигитларни қидириб кетишган бўлишлари мумкин.

— Қайси машинадаги? – аввал тушунмай сўради Алиев, кейин эсига тушди. – Фотимани олиб кетган машинани айтяпсизми?

— Бошқа машина эгаларининг бизга кераги йўқ.

Зухра орқасига ўгирилди-да, молхона томон юриб кетди.

Алиев ичидан бир тутоқди, аммо ўзини босди. Бу қизда нима айб? Бошига кулфат тушса-ю, ҳеч ким унга қулоқ солмаса? Агар у билмаганида, марҳуманинг кўйлаklarини кўрмаганида, опаси шахсий сабаблар билан ўзини осди, деган гап тарқалиб кетарди. Шундай хулосага милиция, бошқа идоралар ҳам келишарди. Ҳали-ҳам шундай хулоса чиқаришди. Лекин суд-медицина экспертизасига тушган кўйлак, ундаги излар бўйича ҳали аниқ бир натижа бўлмаса ҳам, кўйлак эгасига хуруж қилинганлиги, унинг номусига тегилганлигини шубҳа остига олиб бўлмас эди.

Нима қилиш керак? Алиев иккинчи муҳим вазифани ўзи учун белгилаб олди: зудлик билан Абдулла Салимов ва унинг ўғлини қидиртириб топиш керак. Ҳойнаҳой ов пичоқ шуларники-ёв. Агар шундай бўлса, безорилар аниқ – зангори «Жигули» эгаси билан унинг шериклари бўлиб чиқади. Улар билан ота-бола олишишган. Қон уларники. Ҳа, зудлик билан уларни топиш керак. Алиев машинага ўтириши билан телефон жиринглади.

— Алиев!

— Қодир ака, бу мен, Ўктамман. Бозорда қидираётган одамларимиз йўқ. Улар бозорга киришмаган. Шаҳарга кетган бўлишса керак. Мен шаҳар автиоинспекциясига телефон қилдим. Улар ҳали Тошкентга етиб бормаган. Тутишни буюрдим. Қодир ака, Лутфуллани эшитдингизми? Ҳали ўзига келмабди. Аммо юрак уриши жойига тушяпти. Алижон Ҳасанович МАЗ билан шуғулланяптилар.

— Ўктам! Маҳкамовни бу ёққа чақир. Бир соат ичида етиб келсин. Уйимга телефон қил. Учалови ҳам уйдан чиқишмасин. Агар институтга кетиб қолишган бўлса, иложини топ, уйга қайтаришсин, кейин хабар қилишсин. Фотиманинг соати ўша тоифадан эканми? Раҳмонов айтмадими?

— Кечирасиз, хаёлимдан кўтарилибди. Алижон ака айтдилар. Худди ўшандай қимматбаҳо соат. Ким Йўғонтепага мендан олдин борса, бериб юбораман, дедилар. Соат тушгача қўлингизда бўлади.

— Яна бир топшириқ. Ўқитувчи билан ўғли уйида йўқ. Фотимани зўрлаганлардан ўзларича ўч оламинз, деб азонда уйдан чиқиб кетишган. Ҳаммаёққа хабар бериш керак, яна бир қотиллик, ўлим юз бермасин. Собиржон акангга айт, ҳаммаёқни ағдартўнтар қилиб бўлса-да, уларни топишсин.

— Тушундим. Агар гапингиз тугаган бўлса, мен танишмоқчи бўлган одам шу ёққа келяпти. Кутиб олсам.

— Майли!

Алиев трубкани қўйди.

— Раймилицияга ҳайда.

У суянчиққа оғирлигини ташлаб кўзларини юмди. «Эгаси минг пойласин, ўғри бир пойласин», деганлари шу бўлса керак. Йўғонтепа воқсалари нимадан бошланди-ю, қандай фожиаларга олиб келди? Ё Алижон ҳақмиди, бу ишдан қайтиш керак, деганида? Наҳотки бошқа милиция офицерлари уларнинг айтганига рози бўлади? Наҳотки битта у шундай ҳақиқатпарвар бўлса? Мутлақо ақлга тўғри келмаган гап. Бошқаларни улар кам билишади. Алиев отнинг қашқасидек уларга маълум. Вилоятда кооператив «дача»лар қуриш баҳонасида давлатдан, корхоналардан, «дача»ларнинг бўлажак эгаларидан қанча-қанча пул ўмариб, еб юборган муттаҳам қурувчилар ишини у очганда, бутун республика билди. Тошкентдаги пиво заводи, халқ хўжалиги институтидаги қаллобликлар ҳам очиқ суд шаклида кўрилганда, унинг хизматлари бир неча бор тилга олинди. Бу ишлар албатта уларга маълум. Шунинг учун ҳам Алиевдан қутулсак, у ёғи бир гап бўлар, деб ўйлаётган бўлишлари мумкин. Чучварани хом санашибди. Алиевнинг бир бошлаган ишини чала ташлаб кетадиган одати йўқ. У охиригача курашади. Зухранинг ҳар қандай эркакни ер билан битта қиладиган аччиқ қарашларини у унутолмайди. Ҳеч ким олдида бўлмаса ҳам, шу қизча олдида ўзининг, фақат ўзининг эмас, бутун милициянинг нимага қодирлигини у кўрсатиши керак. Ҳозирча албатта улар ҳеч нарса аниқлашгани, тайинли бир қарорга келишгани йўқ. Ҳозирча четдан қараганда бир-бирига боғланмаган бир нечта воқеалар содир бўлди.

Агар сержантнинг ўлимини кўкнори масаласига алоқадор дейилса, катта хатога йўл қуйилган бўлмайди. Балки бугун-эрта Исмоилов бу масаланинг тагига етар. Иккинчи ўлимни қандай қилиб шу масалага боғлаш керак? Алиев дилида икки-уч кундан бери бу ҳам кўкнорининг бир учи, деб фараз қиляпти. Лекин бу фақат фараз. Мактабни кумуш медал билан битирган, хаёли кей-

инги икки йил ичида асосан ўқиш билан банд бўлган қизнинг кўкнорига, кўкнорифурушларга қандай алоқаси бўлиши мумкин? Соат орқалими? Бриллиант кўзли, кимматбаҳо соат... Лекин соатнинг бундай қимматбаҳолигини у билмаган-ку. Бу энди исбот талаб қилмайди. Балки соат аванс тариқасида ҳадя қилингандир? Ким совға қилганлиги маълум бўлмаса ҳам, колхоз идорасидаги зиёфатда, ё ундан кейин тақдим этилган, раисдан бўлак одам бундай совға қилмайди. Бу кечқурунга бориб аниқ бўлади. Озгина сабр қилиш керак. Сержантнинг ўлими бўйича битта фикр бор. Исмоилов билан маслаҳатлашади. Унга ҳам маъқул бўлса, Раҳмоновни чақириб, шу режани амалга оширишади.

Алиев шу қарорга келиб, бугунги мўлжалларини бир-бир ҳисоблай бошлади. Кечқурун раис билан бўлади. У билан гаплашадиган гапларининг очиғи ҳам бор, айлантириб суриштириб оладиганлари ҳам бор. Очиқ гаплар – кўкнори, унинг қаердалиги, Фотимага қилинган қимматбаҳо совға. Алиев қанча ўйламасин ва раиснинг обрўйи, хизматларидан андиша қилмасин, совғанинг эгаси у эканлигига ишончи комил эди. Шоҳидага ҳам берган шунақасини. Лекин бу ерда Алиев раис орқали эмас, бошқа йўллар билан Шоҳиданинг йўқолиш сабабларини аниқлаши керак. Унинг назарида Шоҳида совғанинг қийматини билган, билмаганида онаси ҳам, эри ҳам хабардор бўлишарди. Улар учун бу соатни бошқа оддий соатлардан фарқи бўлмаган. Шоҳида шуни истаган. Нима учун? Онаси, эридан яширадиган қандай сири бўлган экан? Афтидан, бу сир раис иккаловининг ўртасида бўлган. Раис билан очиқроқ гаплашиб олинадиган масалалар – шулар. Сержант ҳақида ўзи гап очса, гапиради. Қотил бугун-эрта қўлга тушишини айтади: «Лекин бизга қотилни тутишдан ҳам муҳим иш бор, – дейди у. – Ким унга буюрган? Биз қотилнинг сержантда шахсий гарази йўқлигини аниқладик». – Алиевнинг шу гапидан кейин раис ўзини қандай тутар экан?

Алиевнинг сержант масаласида ҳам ҳали ҳеч кимга маслаҳат солмаган тахминлари бор эди. Сержант Исматов тоғдан ўриб тушилган кўкнори қаердалигини топган, содалик қилиб раҳбарлардан бирига айтиб қўйган. Уларнинг кимлигини Алиев ҳозир айтиши қийин. Турсунов ҳам бўлиши мумкин, Сиддиқов ҳам, ҳозирги район совети раиси Усмонов ҳам бўлиши мумкин, Тешабой аканинг ўзи ҳам мумкин. Шулардан бири, кейин уни йўқ қилишни «узун қўл»га топширган бўлса эҳтимол. Бошқа яна қандай сабаб бўлиши мумкин унинг ўлдирилишига? Бордир бошқа сабаб? Лекин ҳаётироғи, ишончлироғи шу.

Милиция идорасига яқин қолишганда, коммутатор уни Тошкент билан улаб берди.

— Раҳмоновман. Қодир Алиевич! Лутфулланинг аҳволи оғир. Рухсат берсангиз, мен қолсам. МАЗ тугилди. Номери Наманганики. Аммо шофёр янги. Костромадан келган. Текширишяпти. Битта ҳадигим бор. У шаҳарни билмайди. Олиб келиб кўрсатишган. Ярамаслар қанчага уни ёллашган экан? Эшитдингизми? Свердловскда одам ўлдириш эллик мингдан ўттизга тушибди. Сизнинг кўкнорифурушларингизга бу писта пўчоғидек гап.

— Қолақол. Соат-чи?

— Бериб юбордим. Ўктам Қодирович беради сизга.

— Яна нима гап?

— Қодир Алиевич! Мени бугун бир жойга концертга таклиф қилишди. Бормоқчиман.

— Қаерга экан?

— «Тақсим» номли клуб. Клубга катта пул тўлаб аъзо бўлинади. Айтишларича, баъзи таомлар тўғри Кореядан келтирилариш. Ўтган куни шу клубнинг раҳбарлари сиз томонда меҳмон бўлиб келишган. МАЗ ҳайдовчиси шу клубга мол олиб келган.

— Нима?

— Уч тонна гуруч. Мол билан. Аммо мени таклиф қилаётганлар буни билишмайди.

— Эҳтиёт бўл.

— Келишдик.

Алиев «Тақсим» клуби ҳақида қаердадир эшитган эди. Лекин қанча ўйламасин, эслолмади. Идорага етишгада, эсига тушди. Фарғонадан юз киши киши шу «Тақсим» клуби орқали Жанубий Кореяга бориб келишган эди. Москвадан таниш бир ёзувчи телефон қилиб, шу гуруҳга бир одамни, хотинининг дўхтирини қўшиб беришни илтимос қилганди. Уйда, хонасида шу клубнинг шаҳодатномаси, қандайдир «шов-шув» қоғозлари ҳам, адашмаса, бўлиши керак. Ўша врач қайтиб келганидан сўнг, идорага эмас, уйига кириб, Кореяда ишлаб чиқарилган симсиз телефон совға қилиб кетган эди. Уйда унинг манзили ҳам бўлиши керак. Қизиқ!.. Шу «Тақсим»нинг раҳбарлари Тешабой аканинг меҳмонлари бўлиб чиқиб турса. Бу ажойиб янгилик. Уларнинг ташрифи тагида нима гап ётган бўлиши мумкин?

Алиев машинадан тушгандаёқ биринчи бўлиб тажанг ҳолдаги Исмоиловга кўзи тушди. Афтидан, лейтенант уни ошиқиб кутар эди. Тушиши билан олдига келди.

— Кечирасиз, ўртоқ майор! Сизни генерал Жалилов ахтаряпти. Ҳатто машина юбормоқчи бўлди сизни олиб кетгани. Ўзлари телефон қиладилар, агар лозим топсангиз борадилар, дедим.

Алиев бошлиғининг ахтараётганидан дуруст гап йўқлигини сезди. Ё қўшимча топшириқ бўлади, ё натижани сўрайди. Лекин ҳозир қайси натижа ҳақида айта олади?

Ичкарига кириши билан ҳамма ўзини четга олиб йўл берди. Ҳатто котиба қиз ҳам телефон трубкасини тутқазди-да, ўзи чиқиб кетди.

— Салом, ўртоқ генерал! – қаддини ғоз тутиб жавоб қилди Алиев. – Эшитаман. Ҳа, сиз айтгандек, иккита гуруҳ тузилган. Иккалови, сизнинг маслаҳатингизга биноан, элни безовта қилмасдан жиноятчиларни аниқлаш билан банд. Лекин, афсус, ҳали бирон натижа йўқ. Назаримда, уч кун ичида иложи борича олиб чиқиб кетиш йўлини қидиришади. Биз ҳамма томонини ўйладик. Хулоса шуки, улар бизни чалғитиб, дорини олиб кетиш пайида. Шу мақсадда ҳеч нарсадан тойишмайди. Мен яна ўлим бўлмаса эди, деган хавотирдаман. Ўзини осган қизнинг отаси билан акаси йўқолди. Хўп, хўп. Унақа эмас. Топширигингизни оёқости қилиб, бошқа ишлар билан ўралашиб юрганимиз йўқ. Айтганингиздек, Тешабой ака билан бамаслаҳат ишлаяпмиз. Ўртоқ генерал, агар рухсат этсангиз, ҳар куни кечқурун сизга шахсан ўзим ҳисобот бериб тураман. Раҳмат. Келишдик.

Алиев яна бир неча дақиқа трубкага қулоқ солиб турди-да, алоқа тамом узилгач, жойига қўйиб, Исмоиловга ўтирилди.

— Сен «узун қўл»га ҳар эҳтимолга қарши ордер олдириб қўй. Ким билади, балки бугун уни олишга тўғри келар. Демак, режа шундай: авжи ўтириш пайти «узун қўлни» олиб кетишсин. Маҳкамовга тушунтириб айт, раиснинг гапларига анграйиб, иккиланмасин. Зарур бўлса, кишан солсин.

— Тушунарли, Қодир ака.

— Менга анув Турсуновларинг ёқмай турибди-да, — қўшимча қилди Алиев. — Ҳушёр бўл. Бир уйига ўтиб келиш ҳам керак. Қидирган нарсанг, баъзан мутлақо ўйламаган жойингдан чиқади.

— Тушунмадим? – ҳайрон бўлиб кўзларини пирпиратди Исмоилов.

— Ана шу тушунмаганинг учун уйига ўтиб кел, деяпман.

— Бўлди. Қаршилиқ қилмасангиз, тушликни Азимхон билан бирга унинг уйида қилсам. Сиз, ҳойнаҳой, Собир аканинг ихтиёрида бўларсиз.

— Қаршилик йўқ.

Собиржон Сиддиқов Алиевдан беш-олти ёш катта бўлиб, ўқитувчидан чиққан ходим эди. Унинг милицияга келиши ғалати бўлган. Қайси бир ўқитувчилар қурултойида ички ишлар вазирлиги болалар тарбияси билан шуғулланмайди, ўқитувчи боланинг мактабдаги юриш-туришига жавобгар, ота-она уйда қарайди, кўчада бола билан шуғулланадиган одам йўқ, деган гап кўтарилди. Суриштиришса, бу гапни андижонлик ўқитувчи Собиржон Сиддиқов кўтарибди. Бир-иккита заҳарханда гаплар ҳам қилибди милиция шаънига. Шунда ички ишлар вазири маориф вазири билан гаплашиб, шу ўқитувчини милицияга жўнатишни илтимос қилибди. Сиддиқовнинг қаршилигига қарамай, ўртага коммунистликни қўйиб, мутлақо у кутмаган ишга, Андижон шаҳар милиция бошқармасига бошлиқ ўринбосари қилиб тайинлашади. Шундан бери ўн йил ўтди. Сиддиқов милиция ишига кўникиб кетди. Уни мажбур қилиб ишга олган вазир аллақачон ишдан бўшатиб юборилди. Иш билмасликда, кониқарсиз, беҳафсала ишлаганликда айбланди. Милициянинг ҳамма ўқишларини ўқиб чиққан курсантликдан полковник, кейинчалик генерал даражасига кўтарилган, милициядан бошқа ишда ишламаган одам, ишдан бўшатиладиган сўнг, бир ой ҳам ўтмай, инфаркт бўлиб, ўлиб кетди. Милициянинг яқинида юрмаган, битта танқидий мулоҳазаси учун мажбур қилиб, милицияга ишга жўнатилган Сиддиқов эса тажрибали милиция офицерига айланди. Ҳозир янги вазирнинг тавсияси билан вилоят милициясининг бошлиғи қилиб тайинланган эди. Алабатта, унвони ҳам шунга яраша ошади. Яқин кунларда подполковник, йил ўтмай, полковник бўлади. Ўша топилган кўкнори майдонлари, йўқолган кўкнори унинг иши эди аслида. Биринчи галда у қайғуриши керак. Йўқ, у жуда усталик билан ўзини четга олди. Ҳамма ташвишни шундай Алиев одамларининг устига ташлади-қўйди.

Алиев Сиддиқов таклиф қилган чойхонага борди. Уймакор устунлари камида йигирмата чиқадиган айвон чойхонанинг кўрки бўлиб тушган эди. Айвон баланд эмас, кенг ҳам эмас, аммо узунлигидан, ўтиришга қулайлигидан ҳамма, ҳатто баланд тераклар остидаги сўриларда ўтирмасдан, шу ерга жой қилишарди.

Сиддиқов сомса буюрган экан. Ўтиришлари билан чойхоначи зипиллаб бир лаганда келтириб қўйди. Ёнида қора мурч билан, кичкина шиша идишда сиркаси ҳам бор.

Овқатдан сўнг чойхона атрофидаги теракзорни айланишди. Сиддиқов ўзича ҳеч нарса ҳақида гап очмади. Алиевни ўзи гап бошлади.

— Исматовнинг қотили топилди. Лекин нима учун уни ўлдиришди, ҳали қоронғу. Албатта, қорадори асосий сабаб. Бу маълум. Наҳотки, Исматов ҳеч кимга қаёққа кетаётганлигини айтмаган? Сиз нима дейсиз?

— Айтган. Биласизми Қодир Алиевич, зшитган бошқа, кўрган бошқа. Шундай бўлса ҳам мен тахминимни айтай. Алурали биринчи Тешабой акага айтган. Кечқурун Тангатопдидан бир ҳовлини муҳрлаб, ҳовли эгасини районга олиб бормоқчи бўлган. Шуни раисга айтган, кейин шу иш билан кетаётганини Турсуновга айтмоқчи бўлган. Турсунов ўзида бўлмаган. Ашурали уйига борган. Уйида кўкнори гуллари қопларга жойлаштирилаётганини кўрган. Иш устида Турсуновнинг ўзи ҳам бўлган. Айтмоқчи бўлган гапини ҳам айтмай, уйдан чиқиб «Запорожец»га ўтирган. Шунда қотил эргашган. Ундан кейин нима бўлгани ўзингизга маълум.

— Нега бу ҳақда рапорт бериб, маълум қилмадингиз?—ҳайрон бўлди Алиев.

— Шу саволни кутиб турган эдим. – Сиддиқов йўталди, бирпас хаёл суриб турди, кейин Алиевга ўгирилди. – Бу хабар ғирт тўқима. Биронта исбот йўқ. Турсуновнинг уйида кўкнори йўқ. Иккита, аниғи, учта одам ҳамма бўлган гапни айтиб беради. Булар – Тешабой ака, Турсунов, қотил. Бошқа ҳеч ким, ҳеч нарса билмайди. Гувоҳ қидирганнинг фойдаси йўқ. Қўлга тушириш мумкин бўлган, бундай ушлаб кўриб, ҳа, бунинг эгаси жиноятчи, дейдиган нарса ҳам йўқ. Нега? Биласизми?

Алиев бош қимирлатди-ю, лекин ўзи савол назари билан Сиддиқовга қаради.

—Аввало булар тўрт-беш киши эмас. Булар катта яхши идорага эга бўлган уюшма. Махфия деймизми? Шубҳа йўқ, у ёки бу даражада, агар асосий бошлиғи бўлмаса, Тешабой Султонов ҳам шу махфияга киради. Махфиянинг тармоғи кўп. Улар фақат кўкнори етиштириб, уни янчиб сотиш билан чекланишмайди. Кўкнори аралашган дорилар ҳам тайёрлашади. Фармзаводлари бор. Тошкентдами? Самарқанддами? Балки, иккаловидадир? Балки Москвада ҳам ишлаб чиқаришар? Буларнинг энг соддаси бизнинг қишлоқларда, мураккаби, катта пуллик ишлар бошқа жойларда бажарилади.

—Шунча нарса биларкансиз, нега жим юрибсиз?—деди Алиев. Сиддиқов оғир хўрсиниб, жилмайди.

—Қайси шахматчи рақибини ўрганмайди, унинг кучли, кучсиз томонларини билмайди? Ўйнаётганда шуларнинг ҳаммасини ҳисобга олади ва дилида ютаман, дейди, назарий жиҳатдан ютиб ҳам чиқади. Аммо шахмат тахтаси ёнида ютқазиб қўйганини билмай қолади, баъзан ютқазаетганини кўриб туради, лекин ҳеч нарса қилолмайди. Мен бизнинг ишимизни ҳам шахматчилар ўйинига ўхшатаман. Назаримизда, ҳамма қилаётган ишларимиз, босаётган қадамимиз тўғрига ўхшайди. Лекин қаерда ўра борлигини, унга тушиб қолишимизни билмаймиз. Тешабой Султонов биз ўйлаганимизча содда одам эмас. Агар уни жиноятчи дейдиган бўлсак, бир нарса билан, жуда бўлмаганда, уйда, кабинетидами топилган ўша яширин ўриб олинган кўкноринг биттагина уруғи билан унинг олдига бора олсак биз ютган бўлардик. Ҳозир ютуқ унда. Ичида биздан кулиб юрибди. Биламан, у энди бизнинг пул билан ишламайди, балки анчадан бери хуфия ишлаётгандир? У энди чет эл пули билан иш қилади. Буни ҳам текширолмаймиз. Кимда қанча чет эл пули бор ҳозир, бу унинг шахсий иши. Сизни у нега меҳмонга чақиряпти? Уч кундан бери ҳаракат қилади шунга? Сизни, милицияни яхши кўрганиданми? Қўрққаниданми? Йўқ. У, кечирасиз, Қодиржон, сиздан кўрқмайди. Сизнинг бевосита бошлигингиз, айтиб қўяқолай, унинг қадрдон дўсти. Султоновга қарши бир оғиз гап оғзингиздан чиқса, сизни чақириб олади. Йўқолган кўкнорини шундан кейин эса паст бир одам икки кунда топади-қўяди. Ана шу эси паст одам билан сизни оғзингизни беркитишади, иш билмайдиган одамга чиқариб қўйишади. Бугун сиз раисга қўл чўзинг, учала майдондаги кўкнори чўнтагингизда. Ўзингиз акт қилиб колхозга топшириб кетасиз. Қандайдир келгиндилар эккан экан, Дуркентда бу жиноятга алоқадор одам йўқ, деган хулосага келасиз. Сиздан, сиз орқали ҳаммамиздан шуни кутишяпти. Ўзларига йўл очиб олишмоқчи. Бир миллион шахсан чўнтакка эмас, колхоз кассасига тушади, лекин ўн миллионга бемалол чақадиган ишлар қилинади. Ана, гап қаерда! Лекин бу гаплар ҳам гумон, тахмин...

Шундай очиқ мулоҳазалари учун Алиев Сиддиқовдан ичида миннадтор бўлди. Қизиғи шундаки, ўзининг ожиз томонларини деярлик яширмади. Хулосаларинг ўзингга ҳавола, мен ҳақимда

нима ўйласанг ўйлайвер, бўлганим шу, қабилида гапирди. Бунинг учун ҳам Алиев ундан миннатдор бўлди. Чунки энди унга таянмасдан ишлаши лозимлигини англади. У мўлжалдаги қуршов гуруҳига фақат Турсуновни қўшмоқчи эмас эди. Унинг ёнига энди Сиддиқов ҳам қўшилди. Алиев энди фақат ўзига, ўзининг одамларигагина таяниши мумкин. Шунинг сезгач, анча енгил тортди.

IX

Тешабой Султоновнинг «Тепабойи» Қураманнинг этагидаги шаршара остида эди.

Раис уларни кўриб, баланд арча ортидаги меҳмонхонадан чиқди.

— Мана бу бошқа гап! — у семиз қўлларини ёйиб, пешвоз чиқди-да, ҳар бири билан қучоқлашиб кўришди. — Иш қочиб кетмайди. Сизлар баҳона, мен ҳам жиндек дам оламан. Райкомда бюро кетяпти, шундай одамлар келади, деб бормадим.

— Ислом Усмонович бўладиларми? — сўради Сиддиқов.

Алиев унинг фамилиясини эшитиб, ичида озгина хижолат бўлди. Йўғонтепа иши бошланганидан бери унга учрагани ҳам йўқ, телефон ҳам қилгани йўқ. Туман раҳбарлари одатда бундай нарсаларга эътибор беришади, рашк билан қарашади. Мабодо келиб қолса, уялтирши турган гап.

— Исломжон ўтаман, дедилар. Агар бюро зтароқ тугаса!..

Тешабой ака меҳмонларни боғнинг ўртасидаги гулзор ёнида ёзилган дастурхонга бошлади. Ариқ лабида ковуш юзли, елкадор бир йигит обдаста билан сочиқ ушлаб турарди.

Қўл ювишни Тешабой аканинг ўзи бошлаб берди. Алиев ундан кейин қўл ювар экан, сув тутаётган йигитнинг оёқлари ундан камида икки қадам йироқда эканлигини кўрди ва беихтиёр бошини кўтарди. Исмоилов айтган қўли узун одам шу эди.

Дастурхон атрофига ўтиришаётганда, Исмоилов билан Турсуновлар ҳам келишди. Алиев «шуми?» дегандек узун қўл одамга ишора қилди. Исмоилов бош ирғаб тасдиқлади.

Ҳа, Алиев унинг қўлларига қараб фақатгина узунлигини эмас, саксовулдек пайдор, бақувват эканлигини, косовдек панжаларининг одам панжаларига ўхшамаслигини кўрди. Бу қўллар, бу панжалардан осон чиқиш амримаҳол эди. Сержант Исматовнинг

жасадини кўрганида шундай йўғон, гавдалик одам қандай қилиб ўзини бўғдириб ўтирди экан, деган савол миясига келган эди. Балки икки киши бўлгандир қотиллар, деб ўйлаган эди. Одамбойни кўриб, марҳумга ачиниб кетди. Бечора ҳатто қимирлолмай қолган бўлса керак, бу қўлларнинг исканжасига тушиб.

Хаёллари ҳали тарқалмасдан, Алиев яна ҳайратга тушган воқеа содир бўлди.

Кимдир бир сават баркашдек-баркашдек келадиган тандирдан янги узилган қип-қизил жайдари нон олиб келди. Алиев болалигидан нонни, унинг ҳидини яхши кўрарди. Шунинг учун кўзини саватдан узолмай қолди. Шу пайт Тешабой ака ўрнидан туриб битта нонни олди-да, иссиқлигидан қўлларига «пуф-пуф» лаб, синдира бошлади. Шунда Алиев унинг чап қўлидан кўз узолмай қолди. Тешабой аканинг қўлидаги соат анави қимматбаҳо совғаларнинг биттаси эди. «Полёт» фирмасиники. Рақамлар ёнидаги нуқталар ўшандай ялтирайди. Тешабой ака нон синдираётиб, қўлини қайирганда, нуқталарнинг бўртиб турганлиги аниқ кўринарди.

Алиев оҳиста Исмоиловга қаради-да, ўз қўлидаги соатга ишора қилди, раис синдирган нондан бир бурдасини олиб тишлади. Исмоилов уни тушунди. Бошини қимирлатиб, тахмин тўғрилигини тасдиқлади.

Бир пиёладан чой ичилгач, суюқ овқат тортилди. Бу тўртта-тўрттадан нўхот, қўй қовурғаси солинган серпиез шўрва эди.

Алиев қорни оч бўлса ҳам шўрвадан бир-икки қошиқ ичган бўлди, мазасини ҳам сезмади. У ҳам хурсанд, ҳам чуқур ташвишга тушиб ўтирарди. Унинг Тешабой Султонов ҳақидаги тахминларини шу соат бутунлай тасдиқланган эди. Бу албатта милиция ходими, терговчи учун хурсандчилик эди. Аммо ташвиши хурсандчилигини босиб кетди. Тешабой Султонов янги давр тақозоси билан сузишни билмаган одам сувга ташлаб юборилганидек, иқтисодий ҳаётга, таниш-билишсиз, билимсиз, тажрибасиз тушиб қолиб, тиланчилик қилишдан, очлик, гадоликдан оиласи, бола-чақасини қутқариб, эндигина оёққа туриб келаётган йигитлардан эмас эди. У от қўшилган тайёр аравага ўтирган, кейин ақлини ишлатиб, колхозни бойитган одамлардан эди. Тешабой ака ҳеч кимни овқатига ҳам, стол устига териб ташланган турли ичимликларга ҳам қистамади. Аммо овқат тез-тез янгиланиб турди. Шўрвадан сўнг тугмачадек-тугмачадек тан-

дир сомса келди. Гўшт кабобдан олдин жигар кабоб тортилди. Пахта гулли косаларда иккитадан манти берилди. Охири девзира палов келди.

Ош ейилаётган пайти лейтенант Маҳкамов икки милиционер билан пайдо бўлди. Тешабой ака ҳайрон бўлиб аввал Сиддиқовга, кейин Алиевга қаради. Сўнг кўзойнак тақиб, Маҳкамов узатган ордерни ўқий бошлади.

— Кечирасиз, кечиктириб бўлмагани учун безовта қилишга мажбур бўлдик, — деди Маҳкамов.

Тешабой ака унга қулоқ солмади. Одамбойни қамоққа олиш ҳақидаги ордерни икки марта диққат билан ўқиб чиқди. Кейин Маҳкамовнинг юзига қарамасдан қайтариб берди:

— Аввал бир пиёладан чой ичинглар, ўтиринглар.

— Раҳмат. Кечиринг, Тешабой Султонович. Бошқа иложимиз йўқ эди. Маҳкамов яна бир нарса демоқчи эди, раис қўлини кўтариб, тўхтатди.

— Ўртоқ Алиев, колхознинг шуниси яхшики, раис меҳмон қабул қилаётган пайти, биронта колхозчи уни безовта қилмайди. Нима дердим, милициянинг ўз тартиби бор. Марҳамат! — раис шундай деб ўрнидан турди ва ошхона томонга қараб қичқирди. — Одамбой! Бу ёққа кел.

Аммо уни афтидан ҳеч ким эшитмади, ҳеч ким келмади.

— Одамбой ўчоқбошида, бораверинглар, — деди у Маҳкамовга ва жойига ўтирди. — Қани, олишиб ўтиринглар. Собиржон, сиз мезбонсиз, айтинг, еб ўтиришсин. Бу овқатларни шу Одамбой тайёрлаган, қўли ширин йигит.

Тешабой ака ошга қўл узатди. Жигарранг кунжут ёғини панжалари орасидан оқизиб, катта бир ошам олди-да, оғзига солди.

Алиев бошини эгганича, бир нуқтага тикилиб ўтирарди. Исмоилов ҳам ўзини ноқулай сизди, ошдан ейиш нияти бўлса ҳам қўлини артди. Сиддиқов меҳмондорчилик пайти, ҳакасблари шундай иш қилишларини мутлақо кутмаган эди. Шунинг учун уялганидан қип-қизариб ўзини қаёққа қўйишни билмай типирчилаб ўтирарди.

Ноқулай вазият анча давом этди. Фақат Тешабой акагина тинч, ўзини бепарволикка солиб, хўриллатиб чой ичар, баъзи-баъзида ошхона томонга қараб қўярди.

Жимликни Маҳкамов бузди. Ошхона томондан шахдам юриб келиб, Алиевга мурожаат этди:

— Йўқ. Ҳеч қаердан тополмадик!

— Одамбойни-я? — ҳайрон бўлиб сўради Тешабой ака.

— Ҳа. Бутун боғни айланиб чиқдик.

— Онаси бетоб эди, эрта кетиб қолган бўлса керак-да, — раиснинг хурсандлиги ҳам, ташвишга тушганлиги ҳам билинмасди. — Хавотир олманглар. Эртага мен ўзим уни топтириб, Собиржоннинг олдига юбораман. Маъқулми, ўртоқ Алиев?

— Албатта, — деди Алиев. — Хавотир оладиган жойи йўқ. Кетаверинглар. Маҳкамов кетгач, Алиев Тешабой акага мурожаат қилди.

— Мени кечиринг, Тешабой Султонович. Сержант Исмаатовнинг қотилини зудлик билан қамоққа олишни мен буюрганман. Қотилнинг аниқ кимлиги Сиз меҳмонга чақирганингиздан кейин маълум бўлди. Сизни хафа қилган бўлсак, яна бир марта узр сўрайман. Менинг назаримда сиз, обрўли, халқ ҳурматини қозонган раҳбар одам қотил топилганидан хурсанд бўласиз ва уни қаерда қўлга олиниши сиз учун аҳамиятли эмас, деб ўйлабман.

Кутилмаганда раис Алиевнинг гапларини тасдиқлади:

— Албатта, мен қотил топилганидан хурсандман. Уни аниқлашда сизларга ёрдам беролмаётганимдан хижолат чекиб юрган эдим. Топилгани яхши. Лекин сира кутилмаган одам қотил бўлиб чиқди. Ростини айтсам, мен ҳали ҳам кўниколмаяпман. Бу ярамас менинг кўз олдимда, ҳатто менинг уйимда катта бўлган. Отаси билан биз қадрдон эдик. Қодиржон, ука, балки қандайдир англашилмовчиликдир бу? Ҳеч ақлим бовар қилмаяпти.

— Афсуски, бу аниқланган, Тешабой ака, мени кечиринг, биз тўғри қилмадик.

Алиев чин юракдан шу фикрга келган эди. Идорада, иш столи ёнида қарор қабул қилиш бошқа экан-у, дастурхон олдида шу қарорнинг амалга ошишини кўриш бошқа гап экан. Бунинг устига, Одамбой қочди. Ким, қачон унга айтди? У қандай қилиб уни олгани келганларини билди? Нима бўлса ҳам хунук, одамгарчиликка тўғри келмайдиган иш юз берди. Алиев ўзидан хафа бўлиб кетди.

Нега унда қотилни раиснинг олдида қамоққа олиш фикри пайдо бўлди? Қўрқитиш ниятида эдими? Уни қайириш, бошини эгиш мақсадидами? Ё ўзини кўрсатмоқчи бўлдимми? Биринчи марта Алиев ўз қилган ишидан пушаймон еди. Ҳамкасби Собиржон Сиддиқов, ходимлари Исмоилов, Маҳкамовлардан уялиб кетди. Улардан ҳам кечирим сўраши керак. Лекин қизиқ, нега ёшлар-Исмоилов ҳам, Маҳкамов ҳам уни тўхтатишмади?

Йўқ, ордерни боққа, айни дастурхон атрофида ўтирилган пайти, худди театрда, ё ёмон кинофильмларда бўладигандек кўрсатиш, шу вақтдаёқ қамоққа олинмоқчи бўлган одамни қочириб юбориш жуда катта лапашанглик, ақлсизлик, ожизлик белгилари эди.

Алиев дастурхонни айланиб ўтиб, Тешабой ака олдига келди.

— Раҳмат. Жуда яхши ўтирдик. Яна бир марта узр.

Тешабой ака ҳам ўрнидан турди. Меҳмондорчиликни давом эттиришнинг энди фойдаси йўқ эди. Шундай бўлса ҳам у илтимос қилди.

— Хали эрта, ўтирибмиз-да?

— Йўқ, раҳмат. Агар сизга малол келмаса, яна бир нарсани сўрамоқчи эдим. Марҳума Фотима Салимовага кўлхоз берган совғаларнинг ичидан иккита соат чиқди. Биттаси манави соат. — Алиев чўнтагидан боққа келишаётганда Исмоилов берган Фотиманинг соатини чиқариб кўрсатди. — Сизнинг шахсий совғангиз, жуда яхши соат экан.

— Ҳа... — Тешабой ака соатни олиб чироққа солиб қаради. — Яхши қиз эди. Аълочи. Онасига ўхшарди. Онасини яхши биламан. Правление аъзоси, бригадир, яхши механизатор эди. Бечора онасининг ёшига ҳам етмади.

— Райондаги марказий клуб мудираси Шоҳида Луқмонованинг ҳам шундай қимматбаҳо соати бор экан. Худди қўлингиздаги соатнинг, манави соатнинг нусхаси дейиш мумкин. У ҳам сизнинг совғангиз экан, деб эшитдим.

— Бўлса бордир?.. Билмадим. — Тешабой ака ўйланиб гапирди. — Колхоз катта. Унга алоқадор идоралар, одамлар ҳам кўп. Клуб ҳам бир пайтлари колхозга яхши қарарди. Ҳаваскорларимизни тайёрлаб берарди, концертлар қўйиб кетарди, дала шийпонларида театрлар кўрсатарди. Раҳматли Шоҳида эса анча эпчил аёл эди. Правление унинг хизматларини шу соат билан тақдирлаган бўлиши мумкин.

— Раҳматли дейсизми? — сўради Алиев.

— Ҳа, энди жаноза очилганидан кейин, шунча вақтдан бери топилмаганидан кейин нима дейиш мумкин?

Тешабой ака гапни қисқароқ қилиш мақсадида дарвоза томон юрди. Бошқалар ҳам беихтиёр унга эргашишди.

— Тоғли жой — хавфли жой бўлади. Раҳматлининг отаси ҳам бизда ҳалок бўлган эди. Йўғонтепанинг бошидаги қоядан, адашмасам, тийганиб кетган эди.

— Хабарим бор. Шаҳодат опа, Шоҳиданинг онаси шахсан сиздан миннатдор. Хабар олиб, ёрдам бериб турар экансиз.

Тешабой ака тўхтади. Алиевга ўгирилиб, қўлини чўзди.

— Келиб турунглар. Мабодо ёрдამим керак бўлиб қолса, бемалол.

Алиев хайрлашар экан, Тешабой аканинг ундан ҳафсаласи пир бўлганини сезди. Аммо билдирмади. Самимият билан ишларига ривож, ўзига соғлиқ тилади. Бурилиб кетаётганида, Тешабой ака жилмайиб, фақат у эшитадиган қилиб шивирлади:

— Совганинг арзон-қиммати бўлмайди. Бориға барака, деб кетаверилади. Айниқса, шахсий совға.

У Алиевнинг жавобини кутмасдан, бошқалар билан хайрлаша бошлади.

Машинага ўтиришганда, Алиев сўради:

— Салимовлардан хабар келмади? Тинчликмикан?

— Билмадим, — Исмоилов ҳам хаво гирга тушди. — Уйлари-дан хабар олмаймизми?

— Яхши бўларди, — қўшилди унинг таклифига Алиев. — Лекин сизларни ташлаб, мен ўзим ўтиб келаман. Сен Тошкентга телефон қил. Ҳаммаёқдан сўра.

... Соат ўндан ошган эди. Агар ота-ўғил қайтиб келишган бўлса, албатта чироқ ёниқ бўлиши керак. Чироқ ўчиқ бўлса ҳам, улар қайтишмаган бўлса ҳам, у барибир уйга киради. Зухра билан гаплашади.

Алиев шу ўйлар билан бўлиб, машинанинг таниш, бахтсиз уй эшиги олдида тўхтаганини сезмай қолди.

Кўча эшик очиқ, ҳовли ёруғ эди. Алиев тақиллатмасдан қандайдир умид билан ичкарига кирди. Айвонга олиб чиқадиган цемент зинада муштларига энгагини тираб, Зухра битта ўзи ўтирарди. Алиев дарров тушунди, қўрқмаслик учун уйнинг, ҳовлининг ҳамма чироқларини ёқиб қўйган эди.

— Бемаҳал келдим, кечиринг, — деди Алиев ва омонатгина айвон зиҳига ўтирди. — Демак. Улардан ҳалиям хабар йўқ?

Зухра бошини қимирлатди.

Алиев нима сўраши мумкин? Аксинча, қиз Алиевга ташла-ниши керак ҳозир. «Қани менинг адам билан акам», дейиши ке-рак. Наҳотки, милиция кун бўйи биронта хабарга эга бўлмаса? Игна эмас-ку ахир улар? Кап-катта одамлар, наҳотки бирон жойда ўзларидан из қолдиришмаган? Алиев ҳайрон, у ҳеч қачон ўзини бугунгидек ожиз сезмаган эди. Одамбой, қотилнинг бир-

дан йўқ бўлиб қолиши тушунарли. Қотил ўзини яширишга уринди ва яширди. Муаллим билан ўгли ўзларини яширмаганларку? Улар Фотимани зўрлаганларни топиш ва улардан ўч олиш учун эрталаб уйдан чиқиб кетишган. Ўч олмоқчи бўлган одамлар ҳеч кимга ҳеч нарса демасдан бирон жойда бекиниб ётмайдик-ку? Уларнинг Зокир Сотиболдиевни кига борганлари аниқ. Неча киши бўлган у ерда ҳаммаси бўлиб? Қани улар?

Алиев Зуҳрани ёлғиз қолдиргиси келмади.

— Зуҳра, менинг ишларим бор. Кетишим керак. Ёлғиз қолмаслигингиз учун бир одам юборайми?

Зуҳра бошини кўтарди.

— Адамни топиб беринг...

— Ҳаракат қиляпмиз. Эрталаб келаман. Хайр.

— Хайр.

Зуҳра ўрнидан турди, аммо кузатгани чиқмади. Алиев эшикка етганда, тўхтатди.

— Ўртоқ майор! Улар тирикми?

Унинг саволидан Алиев сесканиб кетди. Наҳотки бу хонадондан яна ўлик чиқса?

— Менимча, улар тирик... Агар тирик бўлишмаса топиларди.

— Раҳмат.

Зуҳра яна жойига ўтирди. Алиев яна бир нарса деб уни юпатмоқчи бўлди-ю, лекин нима дейишни билмади. Бирпас жим туриб, эшикка чиқди. Йўлакда коса кўтарган Зуҳра тенги қизга дуч келди. Кийимлари, қийиқ кўзларидан у ўзбек эмас эди, корейс ёки қозоқ қизи бўлиши мумкин.

Қиз унга соф ўзбек тилида салом берди-да, сўради:

— Абдулла ака бор эканларми?

— Йўқ. Зуҳранинг ўзи ўтирибди. Сиз ким бўласиз?

— Қўшнимиз биз. Зуҳрага овқат олиб келаётувдим. Мен Светаман.

— Жуда яхши, Света,— хурсанд бўлиб кетди Алиев. — Иложи бўлса Зуҳра билан бирга бўлинг. Биз адаси билан акасини қидиряпмиз.

— Мен Зуҳрани ёлғиз қолдирмайман. Бирпас туриб дадамлар ҳам чиқадилар.

Алиев анча хотиржам тортиб, машинага ўтирди. Меҳмонхонага келганда Исмоилов уни нохуш хабарлар билан кутиб турарди. Маҳкамов ҳам у билан бирга эди.

Алиев хабарлар кўнгилсиз эканини иккаловининг юз-кўзиданоқ билди. Лекин Тошкентдан етказилган хабар уни даҳшатга солиб юборди. Бешёғочда, Қозирободга кетаверинидаги жар бўйида қурилган лағмонхона олдида бир одамнинг ўлигини топишибди. Тахмин бўйича Абдулла Салимовга ўхшар эмиш. Лекин ҳар эҳтимолга қарши уни биладиган одам юборишни капитан Раҳмонов илтимос қилибди.

— Нима, башараси...

— Ҳа, — уни тушунди Исмоилов. — Боши, юзи мажақланган эмиш.

— Ҳеч кимни юбормаймиз! Ўзимиз борамиз! Ҳозироқ жўнаймиз. Лейтенант Маҳкамов, нима бўлди?

Маҳкамов бошлиғининг саволига тайёр эди. Боғда юз берган ҳодиса — Одамбойнинг қочиб кетишига у биринчи галда ўзини гуноҳкор ҳисобларди. — Айб менда, ўртоқ майор. У ҳожатхонага кириб чиқай, деди. Башарасидан қочадиган одамга ўхшамасди. Нимага қамоққа олинадиганини ҳам билмагандек кўринарди. Мен аҳмоқ шундай деганда қўлига аввал кишан солмайманми?! Аҳмаджонни бирга юбордим. Икки минут ҳам ўтгани йўқ, Аҳмаджон югуриб келди йўқотдим, деб. Уччаламиз ҳожатхонага қараб югурдик. Ҳожатхонанинг эшиги ланг очиқ, ичида ҳеч ким йўқ эди. Бутун боғни айланиб чиқдик. Йўқ! Худди ер ёрилган-у тушиб кетгандек!..

Алиев индамади. Иккала лапашанг йиғитлар шаънига айтиш мумкин бўлган гапларни ичига ютди. Ҳозир уришгани, сўккани билан қотил қўлларини чўзиб олдиларида пайдо бўлиб қолмайди.

— Нима дейсиз, раиснинг ваъдасига ишонса бўладими? — сўради у.

— Йўқ, — гапга аралашди Исмоилов. — Раис иложи бўлса уни қочириб юборади бунданам узоқроққа!..

— Билмадим, — деди Маҳкамов. — Аммо, ўртоқ майор, бу боғда бир сир бор. Қандайдир биз билмаган, кўзга кўринмайдиган бошқа йўл бор-ов... — Расул Икромович, сиз Одамбойнинг уйини кузаттиринг. Онасининг олдига келиши керак. Кампирнинг ундан бошқа ҳеч кими йўқ, деб эшитганман.

Раҳбарларда кам учрайдиган ҳислат бошлиқларида борлигидан иккала лейтенант хурсанд эдилар. Маҳкамов ўзини қанча койимасин, дилида қотилни раиснинг боғида қамоққа олишга қарши эди. Аммо бошлиқнинг обрўси олдида фикри нотўғри бўлиб чиқишидан ҳадиксираб, ҳеч нарса демаган эди. Ҳозир у

хато қилганини тушунди. Ҳеч кимга бўлмаса ҳам, бамаслаҳат иш олиб борадиган ўз бошлиғига фикрини айтиши керак эди. Машҳур раис олдида унинг уялиб қолишига йўл қўймаслиги керак эди. Аммо Одамбойга қойил қолиш керак. Уни қишлоқда ақли расо одам ҳисоблашмайди. Ҳатто жинни ҳам дейишади. Лекин у бугун ўнта ақли расо одам қилолмайдиган ишни қилди.

— Қани, кетдикми? — унинг хаёлини бўлди Алиев. — Ўктам Қўчқорович, кетишдан олдин телефон қилиб қўйинг, Алижон бир соатдан кейин ўша ёққа борсин. Иложи борича Сотиболдиев ва унинг шериклари ҳақидаги маълумотлар билан борсин.

Исмоилов ўрнидан туриб, қўлидаги сигаретасини деразадан меҳмонхона ҳовлисига улоқтирди-да, даҳлизга чиқди. Телефон фақат навбатчи олдида бор эди.

Алиев ўз мулоҳазаларини Маҳкамов билан ўртоқлашди.

— Тўғри. Лекин, Қодир ака, бир фикр бор. Раис ўз фойдаси йўлида ҳеч кимни аямасдан, босиб-янчиб кетадиган одам. Бунга шубҳангиз бўлмаса керак. Биздан олдин Одамбойни ўзи туттириб, йўқ қилиб юборса-чи?

— Бу фикрни ҳам ҳисобдан чиқармаслик керак. Нима таклиф қиласан?

— Таклиф шуки, ёқадими, ёқмайдими, битта одам унинг ёнида бўлиши керак. Одамбойни тутмагунимизча, у раиснинг ҳар бир қадамидан хабардор бўлиб турсин.

— Ким?

— Қаршилик қилмасангиз, мен борай.

Алиев рози бўлмади.

— Собиржон Сиддиқовга бу вазифани юклаймиз. Аввало раис ундан чўчимайди, кейин у ўз одами. Сизнинг ишларингиз кўп.

Алиев кўчага чиқди, машинасидаги телефонда коммутатор орқали Сиддиқов билан уланди. Сиддиқов таклифга дарҳол рози бўлди. Ўзи ҳам шуни ўйлаганини, маслаҳат қилмоқчи бўлганини айтди. Раиснинг Одамбой қаерда бекиниб ётганини билишига Алиевнинг шубҳаси йўқ эди. Сиддиқов унга қўшилди.

— Боғни яхши биламан. Боя кетганимиздан бери ўйлайман. Каёққа ғойиб бўлди экан? Биласизми, Қодиржон, назаримда ошхона томонда яширин йул бор. Яширинки, ҳеч ким у томонга ўтмайди. Ўтин, кўмир келади у томондан. Одамбой шу ёқдан қочган. Уйига одам қўйдим. Аммо ҳозирча дараги йўқ. Уйига у келиши керак. Эшитганмисиз, йўқми, билишимча, онаси бетоб. Овқатига Одамбой қарайди.

— Шаҳардан хунук хабар келди, — Алиев шаҳарга тушиб чиқиш сабабларини айтиб берди. Агар мурда Салимов бўлиб чиқса, унда ўғли Ҳамидулла қаёқда қолди? Шуларни ҳам суриштириш лозим. Қидиришни кучайтирмасак бўлмайди. Ҳама мўлжалланган жойларда навбатчилар борми?

— Бор-у, лекин ҳеч қандай хабар йўқ. Зангори «Жигули» умуман шаҳарда юрмабди. Номерини ҳам пунктларга берганман. Бу ерда ҳам тинчлик.

— Майли, ҳушёр бўлинг.

Машинага ўтириши биланоқ Исмоилов унга Рамз билан учрашганини, бу олифта йигит унга ёқмаганини, соатнинг эгаси у эмаслигини айтиб берди.

Шофёр иш зарурлигини билганидан машинани одатдагидан тезроқ ҳайдай бошлади. Жумабозорга келишганда, ён кўчадан бир қора «Жигули» чиқиб, уларга эргашди. То Қўйлиққа етгунларича орқаларидан келди. Қўйлиқ чорраҳасидан ўтилганда, кўприк остига кирди-да, қайтиб чиқмади.

Алиев «буни қандай тушуниш керак?» — деган маънода Исмоиловга қаради. Орқа ойнадан кўз узмай келаётган Исмоилов жавоб бериб улгурмади. Кўприк тагидан бир машина чиқиб, яна уларга эргашди. Аммо бу машина бошқа рангдаги «Жигули» эди.

— Бизни қўриқлайдиганлар кўпайиб кетди-ку? — кулди Алиев.

— Наҳотки улар ҳам раиснинг одамлари бўлса? — иккиланиб, айна пайтда ҳайрон бўлиб сўради Исмоилов.

— Бир нарса дейиш қийин...

* * *

Тешабой Султонов Одамбойнинг қамалиши уни бадном қилишини билса ҳам хаёли кирди-чиқди одамга қулоқ солишларига, унинг гапи билан шундай ҳурматли, йигирма йиллик раисни қамашларига ишонмасди. Яна бир уни хотиржам қилган нарса бор эди: Одамбойнинг уни сотишига кўзи етмасди. Одамбой унинг назарида уйда катта бўлган ити эди. Ит эса эгасига содиқ бўлади. Раиснинг бадном бўлишига келганда, бу энди вақтинчалик гап. Одамбой қамалса, гап тарқайди, содиқ хизматкори қамалибдими, демак, ўзида ҳам бир гап бор, дейди уни кўролмайдиганлар. Ҳар хил латифалар тўқишади, баъзи идораларга сай-

ланмай қолади, мажлисларнинг тўрида ўтириш камаяди. Булар вақтинчалик гаплар. Унга албатта қийин бўлади. Т е н г қ у р , унинг сингари обрўга эришиб олган раислар, совхоз директорлари ундан узоқлашишади. Кўриб ўзини кўрмаганликка солиб кетадиганлар ҳам пайдо бўлади. Аммо тишни-тишга қўйиб ҳеч нарса бўлмагандек юриш керак. Шунда алам ҳам тез ўтиб кетади, Одамбой ҳам хаёлидан кўтарилади. У шу фикрга келди-ю, бир сесканиб тушди. Одамбой хаёлдан кўтарилишини у бошқача шаклда кўриб қолди. Уни тутишларини, қамашларини кутиб ўтириш, қамоқда нима дер экан, деб хавотирга тушиш кимга керак? Шу кун-кеча катта бўлиб қолган майор Алиевгами? Унинг ёнида кимлар бор яна? Бу ёққа келиб, унинг ишларини шубҳа остига олишни ким унга буюрди?

Тешабой Султонов бир ўзи ҳали йиғиштирилмаган дастурхон ёнида ўтириб, шуларни ўйлар экан, Ислом Усмоновни чақиртириб келишни лозим топди. Телефон қилиб, ҳали ҳам бюро мажлиси тугамаганлигини билдида, ҳукумат телефонида котибни чақирди.

— Келмасангиз бўлмайди. Ҳа, улар кетишди. Лекин зарур гап бор. Ярим соатга танаффус эълон қилинг-да, келинг.

Ислом Усмонович йўқ деёлмади. Тешабой Султонов уни бекорга безовта қилмас эди.

— Қирқ минутда етиб бораман. Мажлисни тугатаман, — деди.

— Қорабой! — чақирди Султонов Одамбойнинг ошхона бўйича ёрдамчисини.

Чиндан ҳам қорачадан келган чайир бир йигит югуриб раиснинг олдига келди.

— Одамбой сенга ҳеч нарса демадимми?

— Йўқ, ота. Анавиларга битта таҳорат ушатиб олай, дедида, ҳожатхонага ўтди. Қайтиб чиқмади. Мен кўрмай қолдим чиққанини.

— Майли. Келинойингни ула.

Раис ҳовлига чиқди. Дастурхон ҳамон йиғиштирилмаган эди. Ўз жойига бориб ўтирди.

Қорабой қизил симли телефонни меҳмонхонадан олиб чиқиб, трубкани рансга узатди. Ўзи телефонни ушлаб турди.

— Салтанат? Ҳа, ётувдингми? Яхши, ётмаган бўлсанг, машина юбораман, ейдиган у-бу олгин-да, анави Абдулла муаллимникига ўтиб кел. Зуҳра деган қизи ёлғиз қолган. Битта ўзи юра-

гини ҳовучлаб ўтиргандир бечора. Ҳол-аҳвол сўраб, овқат едир. Бирпас ўтир олдида. Йўқ, на отасидан, на акасидан дарак йўқ. Иккалови эрталаб уйдан чиқиб кетишганича, ҳеч қаердан топилмаяпти. Тушундингми? Баракалла. Ҳозир машина боради. Султонов трубкани узатди. Кўзларига ёш келган Қорабой трубкани қўлидан тушириб юборди.

— Кечиринг, ота!

— Ҳечқиси йўқ, — раис уни юпатди. — Менинг ҳам юрагим ачиб кетяпти. Безорилар ўлдириб кетган бўлиши ҳам мумкин. Битта уйда шунча ўлим...

— Иккаловиниям ўлдиришганмикан, ота? — қўрқиб сўради Қорабой.

— Ким билади. Балки иккалови ҳам омондир? Сен ўзинг ҳеч нарса эшитганинг йўқми?

— Йўқ. Фотимани зўрлаганларни қидириб ота-бола азонда уйдан чиқиб кетишибди, деган гап юрибди қишлоқда. Бошқа ҳеч нарса эшитганим йўқ.

— Аҳмоқлар! — куйиниб гапирди раис. — Милиция бор, колхоз бор, ярамаслар топилади. Жазосини оларди. Нима қилар экан, уларни қидириб?! Барибир тополмайди. Кўча юзасида мана биз, деб туришар эканми? Мен Абдулла муаллимни айтяпман. Эслик одам эди. Ўғли, Ҳамидулла, майли, ёш, қизиққон. Уни нима жин урди?

— Ота-да, чидолмаган, — деди Қорабой.

— Бу гапинг ҳам тўғри, Қорабой! Чой қайнат, қозоннинг таги-га ўт қала. Ҳозир Ислом ака келади. Хуллас, ўзинг билиб қилавер бу ёғини. Менга кўк чой келтир. Уйга машина жўнат.

Қорабой кетди. Тешабой Султонов учун Абдулла муаллимнинг ўч олиш ниятида уйдан чиқиши мутлақо кутилмаган ҳодиса бўлди. Ҳамидулла тинчиши билан бу қозон ҳам ёпиқлигича қолар, деб ўйлаган эди. Муаллим Зокирникига ўғлини қидириб борганми ё атайин қасос умидида борганми — раисга қоронғу эди. Унга ота-боланинг маслаҳати ҳам аён эмасди. Шу боис гаранг эди. Эрталаб уйига Тўхтамурод келиб, бўлган воқеани айтиб берганида, аввал у ўзини йўқотиб қўйди. У икки марта қамалиб чиққан Тўхтамуродга ҳам, Зокир полвонга ҳам ишонмасди. Улар қўлга тушса, албатта кўп нарсалар очилиб кетарди. Аммо қизни зўрлаганларидан кейин, муаллимни отиб қўйишлари ақл бовар қилмайдиган янгилик эди. У Тўхта қийшиқни ҳам, Зокирни ҳам бўралаб сўқди. Тўхтамурод бошини ҳам қилиб, жим тураверди.

Айбдорлигини у биларди. Тўппончани ишлатмаслик кераклигини ҳам биларди. Лекин шайтон йўлдан урди. Шошиб қолиб, энг осони отиш бўлгани учун ҳам отди.

— Қанча уришсангиз ҳам арзийди. Мен ўзим ҳам ачиниб кетяпман. Қизи бошқа гап эди. Зокирингиз билан Исроилингиз йигирма бирда ютқазиб қўйишди. Биринчи ким учраса, шуни олиб келишдан ўйновди-да.

— Бўлди, эшитганман! – уни бўлди Султонов.

— Йўқ, ота. Сиз мендан ҳам эшитинг-да. Мен честна ўйнадим. Олиб келишгандан кейин қайтариб юборсам, нима деган одам бўламан? Улар бошимга чиқиб олишади. Агар ўзини осиб қўйишини билганимда... Бир амаллаб, эрга тегиб кетади, деб ўйловдим. Ўзи ўжар экан. Дарров бориб ўзини осибди. Унга ўхшаганлар юрибди-ку. Бир-иккита бор, ўзлари келиб туришди. Ўрганиб қолишган. Бу бошқача экан. Отаси аҳмоқ экан, биз билан тенг келиб бўладими? Иннакейин... ўзимни осаман деганда, тегмасдим. Ахир мен ҳам одамман, тушунардим...

— Хўш, энди нима қилмоқчисанлар? – жаҳлдан раис ўзини зўрға босиб турарди.

— Уришманг, ота. Бўлар иш бўлди. Бошқа қилмаймиз. Тек ўтирамиз энди. Нима десангиз, шуни қиламиз.

Тўхта қийшиқ йиғлагудек бўлиб, бошини эгди.

— Ўлик қатда?

— Исмоилнинг машинасида, багажникда. Зокир шаҳарга борайлик. Қоронғида жарга ташлаймиз деяпти.

Ота шу фикрни маъқуллади:

— Машинани ҳам йўқ қилларинг. Янтоқми, Бўками, шу томонга бориб ёқворларинг.

— Бўпти ота. Шундоқ қиламиз.

— Ўзларинг бирон ҳафта шаҳарда бўлларинг, жой бор, биласанлар! Чақирсамгина, бу ёққа келасанлар!..

— Хўп бўлади. Ўрага тушгандек ўтирамиз.

Султонов улардан қанчалик жирканмасин, уларнинг қанчалик ифлос, паст эканликларини билмасин, уларсиз ишлаши қийинлигини биларди. Улар ҳеч нарсада гапни иккита қилишмас эди. Одамбой сингари улар ҳам қуллари эди. Айниқса Ҳамидулласиз, шаҳарда ишлаши қийин. Булардан ҳам воз кечиб юборса оғир бўлади. То одам топиб қўлига ўргатгунча анча вақт ўтади...

— Жўналаринг.

Раис гап тамом дегандек, қўлини силкитди.

Тўхтамурад эшик тагига борганда, тўхтади:

— Биз-ку, из қолдирганимиз йўқ. Лекин, ота, анави Ҳамид гуллаб қўймаса бўлди. Синглиси экан-да, а?

— Ундан хавотир олмаларинг.

— Раҳмат, ота. Яхшиям бахтимизга сиз борсиз!..

— Бўлди, йўқол...

Султонов жеркиб берди...

... Ҳа, шу чатоқ бўлди, Абдулла муаллим ўлмаслиги керак эди. Салтанат муаллимнинг уйига боргани яхши. Энди Зухрасини тинчитиш керак. Ўқимоқчи бўлса, уни институтга жойлаб келади, эл олдида яхши бўлади бу иши.

Дарвоза томонда машина чироқлари кўринди.

Султонов ўрнидан туриб, ўша ёққа, Усмоновни кутиб олгани юрди.

— Бугунгидек сизни ҳеч қачон соғинмаган эдим!

Султонов қулочларини ёзиб, машинадан тушаётган меҳмонни қучоғига олди.

— Маҳмадоналар кўпайиб кетган. Икки соат бурун тугатиш мумкин эди, — деди Ислом Усмонов ҳам уни қучоқлаб. — Лекин нима дейсиз? Давр ўзгариб кетди. Доно гапларни эшитгандек қулоқ солиб, энсангиз қотса ҳам, индамай ўтирасиз. Ҳозир раҳбар гапиршдан кўра эшитишга ўрганиши керак. Эшитиб-эшитиб, ҳамма бир-бирига тўйгандан кейин, битта гап билан ўз режангизни айтишингиз керак. Шунда ҳамма лаққа тушади, ҳамма мани гапим маъқул бўлди, деб ўйлайди. Хўш, тинчликми?

— Олдин бир пиёла чой ичиб олинг.

Раис уни дастурхонга бошлади. Бошлигининг одатларини яхши билганидан бир фужер тўлатиб, арман конягидан, ўзига эса пиёлани тўлдириб ароқ қўйди. Қорабой иссиқ сомсани олиб келиши билан, фужерни Усмоновга узатди.

— Қани, шуни олиб юборинг. Асабларни бироз бўшатайлик.

Усмонов йўқ демади. Фужерни олар экан, кўзи билан ейдиган нарса қидирди. Маъқулроғи узум бўлди шекилли, шундан икки донасини узиб олиб, бир «куҳ»лади-да, Султоновга қаради.

— Қани, олайлик, олдирмайлик.

— Яшанг!

Фужер билан пиёла бир-бирига оҳиста тегиб, эшитилар-эшитилмас товуш чиқарди. Султонов котибнинг охиригача ичиб юборганини кўриб, пиёлани бўшатди. Битта сомсани оғзига солди. Кутмасдан яна фужерни ва ўз пиёласини тўлдириди.

- Самарқанддан келишдимми? — деб сўради Усмонов.
- Хат келди. Мошина, рефрижератор эртага келади. Ҳаммасини ўша ёққа жўнатворайми?
- Ҳа. Кейин ўша ердан тарқатасиз.
- Бўпти. Сизни безовта қилганимнинг сабаби Алиев менга ёпишяпти. Қани, олинг. Манави сомса жуда яхши бўлган. Боя Одамбойни шу ердан қамоққа олдирмоқчи бўлди. Одамбой қочди. Лекин узоқ яшириниб юролмади. Улар тутишади уни. Алиев гапга кўнадиган одамга ўхшамайди. Буларнинг соҳасида ишнинг катта-кичиги бўлмас экан. Тўрт-беш кун ичида жуда қийнаб юборди. Исмаатовни ўлдирган Одамбойлигини билди. Бола-чақасини қўрқитувдик, уйига қаматиб, қоровул қўйди. Ўзи гапга кўнмайди. Соатларимнинг ҳам тагига етибди.
- Манавиларни-я? — Усмонов қўлидаги соатни кўрсатди.
- Ҳа. Бриллианти борлигини, мен совға қилганимни билибди.
- Ўзингиз ҳам, Тешабой ака, шу ишни чакки қилдингиз-да.
- Йўқ. — кулди Султонов. — Сизни йўриғингиз, сиз билан муносабатларимиз бошқача. Қизлар-чи, улар бунинг нархини билишмас эди. Соат уларнинг қўлидаги менинг бойлигим эди. Керак пайти айтардим уларга. Керак пайти ўзларини ечинтиргандек, қўлларидан ечиб оламан, девдим. Кейин совғанинг арзон, қиммати бўлмайди. Аммо буни назаримда Алиев тушунмаяпти. Бошқа маъно қидиряпти. Агар уни йўлини топ, десангиз, йўли бор. Шундай қиламан. Йўқ, сабр қил, яшайверсин десангиз, уни бошқа ишга ўтказиш керак. Бу ёққа қадам босмасин.
- Эртагача сабр қилинг. Бир гаплашиб кўрай. Шуми?
- Шу.
- Йигитларингизга ҳушёр бўлинг, Алиев масаласи бир ёқлиқ бўлгунча, бир қадам ҳам жилишмасин.
- Тайинладим.
- Гапингиз тўғри, Тешабой ака, — Усмонов фужерни қўлига олди. — Бу соҳада катта-кичкина лавозим йўқ. Ҳар битта одамни чертиб кўриш керак экан. Билмай қолдик. Башарасидан қиздек, кўнимли бўлиб кўринган эди. Жалолов маслаҳат сўраганда, билганингни қилавер, деб юборган эдим. Ўшанда тўрт-беш одамнинг ичида Сиддиқовнинг номзоди ҳам бор эди.
- Баракалла! Мана бу бошқа гап эди.
- Майли, уриниб кўрамиз. Алиевни бошқа зарурроқ иш кутиб тургандир балки? Шундай иш йўқ бўлса, топтираимиз.

Алиев суд-медицина институтининг музхонасидан кайфияти ниҳоятда бузилиб чиқди. У Абдулла Салимовни таниди. Уни фақат уришган эмас, тўппончадан икки марта отишган. Битта ўқ чаккасига, иккинчиси умуртқа суягига тегиб, тиқилиб қолган. Ўликни кейин жарликка келтириб ташлашган. Шундай қилиб, уч кун ичида бир хонадондан иккита ўлим чиқди. Бу даҳшат эди. Ҳамидулла Салимов қаерда экан? Милицияда ҳеч қандай хабар йўқ. Наҳотки уни ҳам ўлдиришган бўлса?!

Абдулла муаллимни кўмиш маросимига бутун қишлоқ, туман одамлари кўчиб келди, деса бўлади. Фотиҳага келганларнинг ҳам кечгача кети узилмади.

Зуҳра отасининг ҳалок бўлганини эрталаб, қора рангга бўялган автобус ва уч-тўртта оқ халат кийган одамлар, милиция ходимлари келганида билди. Кечаси билан мижжа қоқмай чиқиб, яна ўша жойида, айвон зинасида ўтирган эди. Фақат колхоз расининг хотини Салтанат опа келгандагина айвонга кўтарилиб, хонтахта ёнига ўтирди. Ярим соатлардан сўнг, у кетганидан кейин, яна зинапоёга кўчди. Шу ер унга қулай туюлиб қолди. Мол безовта бўлса шу ердан туриб бориши осон, эшик тақилласа ҳам югуриш ўнғай. Ёлғиз қолганидан бери айвонга, ундан уйларига олиб чиқадиغان зинапоё унинг учун умид курсиси бўлиб қолган эди.

Машина келиб тўхтаганини эшитди-ю, юраги орқасига тортиб кетди. Кичкина енгил машина бунақа зардаланиб, қийналиб тўхтамас эди. Шундан у хавотирга тушди. Агар адаси билан акаси бўлса, улар ўзлари келишмаган, уларни олиб келишган. Шу фикр хаёлига келиб, у бўшашиб кетди. Машина эшиклари тарақлаб очилганда, у кучини тўплаб, ўрнидан турди-да, эшикка югурди. Аммо эшик олдида тўхтади.

Баланд бўйлик оқ халат кийган киши унинг йўлини тўсди.

— Синглим, бандалик, — деди у паст овозда.

— Нима, — тушунмай сўради Зуҳра.

— Бандалик, синглим, — қайтарди бироз овозини кўтариб оқ халатдаги киши. — Отангизни олиб келдик.

— Қанилар? — сўради Зуҳра атрофга аланглаб, гўё адаси кйриб келаётгандек.

— Машинадалар. Олиб кираверайликми?

Зухра шундагина врачнинг гапига тушунди.

— Ада! Адажон! – деб қичқириб юборди ва у ва ўзини автобусга отди. Абдулла аканинг жасади оқ чойшабга ўраб қўйилган эди. Зухра уни тортиб, адасини кўрмоқчи бўлди. Аммо кимлар қўлидан ушлаб қолди.

— Кўролмайсиз. Юзлари ўраб қўйилган.

Зухра ўзини тутолмай йиғлаб юборди.

Жасадни уйга олиб кириб, катта хонага қўйишди. Дарҳол уйдан олиб чиқиш вақти, жанозани қаерда ўқиш масаласи эркаклар орасида муҳокама бўлиб кетди. Имом келиб, ҳамма масалани ҳал қилди. Зухрадан улар ҳеч нарса сўрашгани, уни безовта қилишгани йўқ.

Зухра бир маҳал уйида бўлаётган тўполон, йиғи-сигини туш бўлса керак, деб ўйлади ва хотинлар даврасини ёриб, айвонга югурди. Зинапоядан ҳатлаб чиқиб, отаси ётган хонага кирди. Йўқ, отасининг ўлгани, ўлдирилгани рост эди. Одамлар келиб уни охириги маконига олиб кетишга ҳозирлик кўраётганлари ҳам рост эди.

Кексалардан кимдир унинг тирсагидан ушлаб, чеккага тортди.

— Қизим, жанозадан олдин отангизнинг бирон-яримтадан оладиган-берадигани ҳақида сўроқ бўлади. Ким жавоб беради?

Зухра ўйланиб ўтирмади:

— Мен.

— Эркак одам бўлгани маъқул эди.

— Бу уйда эркак ҳам, аёл ҳам энди мен. Нима десанглар шуни қиламан, ота.

— Баракалла. Раҳмат. Фарзанд шундоқ бўлиши керак.

Чол Зухранинг пешонасидан ўпди.

— Бардам бўл, қизим. Худо сенга ёруғ кунлар ҳам ато қилгандир...

Зухра ўз хонасига кириб белидаги рўмолни ечди. Чолнинг айтганларини қилиш учун, тобутнинг олдида бориш учун бошқача роқ кийиниши керак эди. Бошига дўппи кийди. Отасининг токча ёнида осиелик турган юпқа чопонини крепдешин кўйлагига устидан кийиб, қийиқ билан белини боғлади.

У шундай кийиниб, айвонга чиққанда, ҳовли тўла одам жанозага тайёр эди.

Тобут айвонга олиб чиқиб кўйилди. Бош томонга қишлоқнинг оқсоқоллари, имом ўтиб, аёлларга йиғини тўхтатишни буюришди. Зуҳра билан гаплашган чол кўзи билан уни топиб, зинапояга ишора қилди.

Зуҳра у кўрсатган жойга келди.

Таниш чол имомнинг қулоғига нимадир деб шивирлади.

Имом Зуҳрага қаради.

— Мабодо биронта одам «отангиз мендан қарздор эдилар», деб келса, шу қарзларини узишга қодирмисиз? Шу қарзларини бўйнингизга оласизми?

— Ҳа, — деди Зуҳра. Лекин ҳаяжондан бўғилиб овози яхши чиқмади. У овозини ростлаб, қайтарди. — Отамнинг ҳамма қарзларига мен жавобгарман, бўйнимга оламан.

— Раҳмат.

Кимдир Зуҳранинг қўлидан тортиб, одамлар орасидан олиб чиқди.

Жаноза ўқиб бўлиниши билан тобут денгизда чайқалган кемадек, одамлар устида пайдо бўлди. Зуҳра олдинга ўтди. Қишлоқ марказига етишгунча у битта ўзи тобут олдида юрди. Кейин ёнида Асом ака пайдо бўлди. Кўп ўтмай, синфдош ўғил болалар уни ўраб олишди.

Янги қазилган қабр тупроғи қуриб улгурмаган Фотиманинг қабри ёнида эди. Сал нарида раҳматли онаси ётарди. Ўтган йили Абдуллажон кичкина қора мармар топиб келиб, қабр устига қўйдирган эди. Мана энди учовлари қатор бўлишди.

Амакиси қаршилик кўрсатса ҳам, Зуҳра қабрга ўзи тушди. Гўрковга отасининг белидан кўтариб узатди.

— Адажон! Кечиринг мени. Бирга бўлганимда балки ҳаёт бўлармидингиз?!

Зуҳра ичида шундай деб, кеча эрталаб отасининг чиқиб кетганини билмай қолганига, у билан бирга бормаганига пушаймон қилди.

«Сенга яхши бўлди, Потий, — хаёлидан ўтказди у фотиҳа ўқиладиган пайтда. — Ойимлар ёнингда эдилар. Мана энди адамиз ҳам ёнингга келдилар».

— Ҳалойиқ! — қичқирди кексалардан кимдир. — Абдулла муаллим қандай одам эди?

Қабристон бир чайқалиб кетди.

— Яхши одам эди!

— Омин! Жойи жаннатда бўлсин! Оллоҳу акбар!

Ҳамма яна фотиҳага қўл ёзиб, юзларига суртди.

«Адам ҳақиқатан ҳам жаннати одам эдилар,— ўйлади ўзича ариқ лабида ўтирган Зуҳра. — Потий, сен ҳам жаннатда бўласан. Ойимлар ўшатта бўлсалар керак. Болаларининг роҳатини кўрмай кетганлар жаннатда бўлади, дейишади. Улар жаннатдалар. Потий, биламан, сен уларни дарров топасан. Бирга бўласизлар. Фақат мен бу ёқда ёлғизман. Сен билан, сизларнинг ёнингизда бўлишни қанчалик истаётганимни билсанг эди!.. Энди қандай яшайман? Лекин яшашим керак. Агар мен ҳам кетсам, ҳеч қандай из қолмайди. Биламан, тўғри деяпсан. Биздан из қолдир. Одамлар Фотима-Зуҳраларни билишсин, уларнинг ота-оналарини билишсин. Баракалла, шундай яхши одамлар бор экан, дейишсин. Отасига раҳмат. Онасига раҳмат, дейишсин, деяпсан. Топдимми, Потий? Айтганингни қиламан. Агар мен ҳозир орқаларингдан кетсам, сени зўрлаганлар, адамнинг қотиллари чапак чалишади. Сизларнинг ўчингизни оламан. Кўрасан, улар ҳали кўп пушаймон ейди».

— Зуҳра, ҳамма кетиб бўлди. Юр.

Бу Рамз эди. Зуҳра жавоб бермади. Аммо гапига қулоқ солди. Ўрнидан туриб, йўлга тушди: Фотима. Адажон! Тинч ётинглар! Эрталаб келаман, — деди ичида у. — Сизлардан хабар олиб тураман. Бировлар устингиздан юрмасин, қараб тураман. Қабрларингизни ўт босмасин, супуриб тураман. Ҳар ҳайитда, ҳар пайшанба келиб, шам ёқаман, нури дилингизни ёритади. Сизлар билан бирга бўлгандек бўламан ўшанда! Адажон! Фотиманинг ёнида тинч бўлинг. Мендан, бу дунёда ёлғиз қолган қизингиздан хавотир олманг, эҳтиёт бўламан. Ёлғиз юрмайман. Эшикларни тамбалаб ётаман. Ада! Сизни қанча одам яхши кўришини билсангиз эди! Улар жуда кўп. Улар сизга ўхшаган яхши одамлар. Менга қараб туришади. Бир нарса бўлгани қўйишмайди. Тинч бўлинг. Фотимани овутинг. Кўп эзилмасин. Бир гап эшитдим. Бу дунёда эзилган одам, у дунёда бахтли бўларкан, роҳатда яшаркан. Фотимага шуни айтинг!..»

Уч кун таъзия билдириб келган одамларнинг кети узилмади. Уч кун Зуҳра тўн, дўппи кийиб эшикда турди. Аёллар келганида эса бошига рўмол ўраб ҳовлига кирди.

Уч кун у ўзининг ёлғиз қолганлигини сезмади. Олис-яқин қўшнилар, қариндошлар келиб туришди, баъзилари ётиб қолди. Тўртинчи куни бир ўзи қолиб, Зуҳра бошига тушган кулфатнинг

оғирлигини ҳис қилди ва қўрқиб кетди. Ҳувиллаган катта ҳовли, бўм-бўш хоналар уни чўчитиб юборди. Шу, тўртинчи куни сигир соғгани молхонага кирганида биринчи марта юрагини ваҳм босди. Ярим коронғу молхонанинг бурчақларидан, устунига Фоти-ма ўзини осган ҳужрадан ғалати, бадбашара ҳайвонлар, ажина-лар, одам башарасига кирган илонлар ва яна аллақандай мах-луқлар чиқиб келиб, уни ўраб олаётгандек бўларди. Унинг ҳаяжо-ни, уни босган титроқ сигирга ўтди. Бир-икки челақни тепиб, сут-ни ағдаришига оз қолди. Зуҳра чала соғин сигирни безовта қили-шини билса ҳам, узоқ ўтиролмайдди, ҳар ғалгининг ярмини соғиб, молхонадан худди биров қуваётгандек отилиб чиқди. Шу куни акасини кўп ўйлади. Қаерда экан у? Нега адаси билан чиқиб ке-тиб йўқолди? Қаерларда юрибди экан? Тирикмикан ишқилиб?

Қабристондан машинасида олиб келиб қўйган лейтенант кел-ганида унинг биринчи илтимоси акаси ҳақида бўлди.

— Уни топиб беринглар. Бир ўзим бу уйда қолгани қўрқаман.

— Қидиряпмиз, — деди Исмоилов. — Афсуски, шу кунгача ҳеч қаердан дараги чиқмаяпти.

— Ўртоқ Алиев ваъда берган эдилар, — эслатди Зуҳра. — Ми-лиция аралашади, уйингиздан бошқа ўлик чиқмайди, деган эди-лар. Ўшандан кейин адамдан ажрадим. Милиция бунча ожиз? Наҳотки биронта жиноятчини тополмаса? Одам ўлдириш жуда осон бўлиб қолибди-ку?!

Исмоилов эътироз билдирмай уни эшитди. Нима ҳам дерди? Опаси, отасидан бир ҳафта ичи ажраган одам тагин ҳам оғирлик қилиб гапиряпти. Бошқа одам бўлса милицияни олиб бориб, олиб келарди. Аммо у кўп нарсани айтгиси, тушунтиргиси келса ҳам, Зуҳранинг ҳозирги аҳволида, асаблари гортилиб турган пайтда ҳеч нарса дегиси келмади. Агар у гапирадиган бўлса, биринчи ғалда нима учун майор Алиев ўрнига у келганидан гапни бош-ларди. Бугун эрталаб бутун бўлим учун кутилмаган ҳодиса юз берди. Майорни вазир ўринбосари чақирди. Бир соат дегандаги-на Алиев қайтиб чиқди. У ишдан бўшаган эди. Бошлиқ билан иккови ўртасида нима гап ўтди, Исмоилов билмайди, лекин асо-сий келишмовчилик Йўғонтепа ишларидан келиб чиққанини Алиев айтди. У тўла мустақиллик ва ишонч сўраган. Ўринбосар талай шартлар қўйган. Алиев рози бўлмагач, бошқа ишга ўтиш-ни таклиф қилган. Бунга ҳам Алиев кўнмаган. Ён босиш, дили-

га ўтиришмаган, виждони кўтармайдиган таклифларни қабул қилиб ишлашдан кўра, ишламаган маъқул деган ва ариза ёзиб, ташлаб чиққан.

— Пенсияга бемалол чиқсам бўлади. Йигирма етти йил бўлибди шу соҳада ишлаётганимга.

— Унда мен ҳам кетаман, деди капитан Раҳмонов. — Нима кўп ҳозир, кооператив кўп. Жон-жон деб ишга олишади. Ҳаммаёқда юрист керак. Маошим ҳам ҳозиргидан яхши бўлади. Ростини айтсам, Қодир Алиевич, сендан андиша қилиб юрувдим.

— Мени директор ўринбосарлигига таклиф қилишяпти. Шунга борсаммикан мен ҳам? — савол назари билан Раҳмоновга қаради Маҳкамов.

— Қаерга?

— Сизга ёқмайди.

— Айтавер. Балки ўша жойга мени тавсия қиларсан?

— Бозорга. — Маҳкамов кулиб юборди. — Қалай? Зўрми?

— Қойил, — унга ҳавас билан қаради Исмоилов. — Мени ҳам олиб кет.

— Директор ўринбосари ўрни битта-да, — жиддий жавоб қилди Маҳкамов.

— Менга паттачилик ҳам етади. Кунига юз сўм тушиб турса, ўтгизини сенга бериб турсам... икки йилда кооператив уй ҳам сотиб олардим. Нима дединг?

— Бўлди, майдалашманглар, — деб ўрнидан туриб кетди жаҳл билан Алиев. — Ҳаммага жавоб.

Гап бўлинди. Бунинг устига, Алиев одамларини узоқ ушлаб ўтиргиси келмади. Ҳаммасининг иши бор. Хонасини ҳам йиғиштириб, сейфни тозалаб қўйиши керак эди. Албатта, вазирга бу гап бориб етиши билан у чақиртиради. Алиевни ўзи олиб келган бўлса ҳам, Марказқўм юборган ўринбосари билан жанжаллашмайди. Битта қўлидан келадиган иш — тузукроқ иш таклиф қилиши ё каттароқ пенсияга тавсия этиши мумкин.

Алиев Жалолов билан узоқ тортишиб ўтирмади. Унинг илди-зи бақувватлигига, Султонов билан чатишиб кетган жойлари борлигига тушунди. Лекин уйда бўладими, бошқа ишга ўтади-ми, ўлдирилган ота-бола ишини шундай ташлаб қўймайди. Қандай бўлмасин, уларнинг қотилларини топади.

Алиевнинг хаёлига Султоновнинг Фотимага қилган совғаси келди. Соат сейфда эди. Олиб, Исмоиловга берди:

— Исбот сифатида Шоҳиданики турса бўлади. Буни Зуҳра Салимовага бер. Раисга қайтариб бериш аҳмоқлик бўлади. Айт, нархини. Нима қилса қилсин. Маъракалари кўп. Керак бўлиб қолар. Хуллас, ихтиёр ўзида.

Исмоилов Зуҳранинг таънали гапларини эшитиб, эрталаб бу ёққа келишдан олдин бошлиғининг хонасида бўлган ана шу суҳбатни эслади. Беихтиёр чўнтагига қўл солиб, соатни чиқарди. Аммо беришдан олдин, милициянинг ожизлик қилаётганига иккинчи сабаб ҳам борлигини айтмоқчи бўлди. Кўкнорифурушлар янги одамлар эмас, милицияда ишлаётганлар бу соҳада катта тажрибага эга эмаслар. Шунинг учун қотилларни тутиш ҳам, кўкнорифурушларни топиш ҳам чўзилиб кетяпти. Лекин албатта улар топилади, гуноҳкорлар жавобгарликка тортилади. Исбот талаб қилмайдиган бир мулоҳаза бор, тўғрироғи, ҳаётда тасдиқланган фикр бор, қотил қурбонидан ҳеч маҳал узилиб кетолмайди. Қурбонга алоқадор жойларда, ишларда ўралашиб юради ва бир кун тугилади. Бунинг учун қидириш билан бирга сабр-тоқат билан иш юритиш зарур.

Бу гапларни у Зуҳрага айтмоқчи эди, унинг ғамгин кўзларига қараб, гапни соатга буриб қўяқолди:

— Сизга Қодир ака чуқур таъзия билдириб юбордилар. У киши, менга ишонинг, катта мутахассис. Фожиаларнинг сабаблари очилади. Қотиллар тугилади. Бунга вақт керак. Мени тушунинг. Манави Фотиманинг соати. Биз текширдик. Бу соат ҳозирги пулда камида ўн минг сўм туради. Раис опангизга шундай қимматбаҳо совға қилган. Олинг. Нима қилсангиз қилинг. Ихтиёр ўзингизда. Ҳозир Фотиманинг, адангизнинг маъракаларига балки ярар.

— Ўн минг дедингизми? — соатни олар экан, ҳайрон бўлиб сўради Зуҳра. — Тиллами, нима бу?

Исмоилов тушунтирди.

— Фотима... Фотима билганмикан қимматбаҳолигини?

— Билмаган бўлса керак. Тўғрироғи, билиб улгурмаган.

— Раисдан сўрамадингизми?

Зуҳрадан у бу саволни кутмаган эди. Боши ғам ва аламдан говлаб турган одам совуққонлик билан совғанинг тагига етмоқчи эди. Исмоиловга бу ёқди. Шунинг учун у бор гапни айтиб қўя қолди:

— Сўрадик. Чунки, раис Тешабой Султонов бошқа аёлга ҳам шундай соат совға қилган.

— Кимга?

— Шоҳида Луқмонова деган аёл. Дуркентдаги клуб мудираси.

— Биламан. Колхозга ҳаваскорлар билан тез-тез келиб, концерт бериб турарди. Йўқолган аёл-да, шундайми?

— Шундай, — Исмоилов қўшимча қилди. — Эри шу колхоз фермасида зоотехник бўлиб ишлар экан. Биз у киши билан гаплаша олмадик. Таллинда экан. Қайтишини кутяпмиз. Балки, совганинг сабабини билар.

— У билмаса ҳам халқ билади.

— Лаббай? — тушунмай, ёки яхши эшитмай сўради Исмоилов.

— Шоҳида Луқмонова раиснинг ўйнаши эди.

Зуҳра бу гапни хотиржамлик билан айтди. Эркак киши билан гаплашаётганидан уялмади ҳам.

— Буни исбот қилиш керак.

— Исбот... Наҳотки исботлаш шунчалик қийин бўлса? Хўп. Исбот қилдинглар, дейлик. Кейин нима қиласизлар? Бу исбот билан раисни жавобгарликка тортиб бўлармиди? Ўзи рози эди деса, нима қиласизлар? Исмоилов Зуҳранинг очиқ ва аниқ гапларига қойил қолди ва шундай қизнинг бошига кетма-кет кулфат тушганига яна бир бор ачинди. Ҳали акаси нима бўлгани номаълум. Қодир Алиев ҳақ. Бу ишни тўхтатиб бўлмайди, тўхта-тиш — жиноят.

— Саволингиз ўринли, Зуҳра. Биз уларнинг алоқалари орқали аввало ўша аёлнинг ўзи қаердалигини, унга нима бўлганини билмоқчимиз. Ахир ўзингиз ўйланг, кап-катта бир одам тўрт ойдан бери йўқ. Кимлардир онасини жаноза очишга кўндиришган. Шу билан қидирув тўхтатилади, деб ўйлашган. Аммо биз тўхтатмоқчи эмасмиз. Ўликми, тирикми, ўша аёлни албатта топишимиз керак.

Зуҳра индамади. Кўчадан икки аёлнинг йиғиси эшитилди. «Қариндошлар келди!» — хаёлидан ўтказди Исмоилов ва ўзини четга олди. Зуҳра эшикка бориб, аёллар билан қучоқлашиб кўришди. Аммо йиғламади. Қанча ўзини мажбур қилмасин, кўзига ёш келмади.

Аёллар ичкарига ўтишди. Зуҳра Исмоиловнинг рўпарасида тўхтади.

— Кечирасиз... — деди у Исмоиловга тик боқиб. — Жиноятчилар топилмаса, мен сизлардан рози бўлмайман... Хайр.

У жавоб кутмади. Орқасига бурилиб, айвон томон юриб кетди. Исмоилов туман милиция бўлимига келганида, Азим Турсунов ким биландир шахмат ўйнаб ўтирарди. Уни кўриб, ўрнидан бир кўзголда-ю, лекин турмади.

— Келинг, лейтенант!..

Исмоилов нима бўлганини дарҳол фаҳмлади. Алиевнинг кетгани ҳақидаги хабар етиб келибди. Лекин у Турсуновни хурсанд қилган воқеа-нинг иккинчи ярмини билмас эди. Турсунов яшириб ўтирмади. Чой ўрнига шу хабар билан уни меҳмон қилди:

— Собир ака Тошкентга кетдилар. Чақиришибди. Биласизми нега?

Исмоилов елкаларини қисди.

— Алиевнинг ўрнига қўйишмоқчи.

— Табриклайман, — деди Исмоилов, аммо ичида афсусланди.

— Ҳа, чиндан ҳам табрикласангиз арзийди. Алиев ҳиқилдоғимга келувди! Ўртоқ лейтенант! Кечқурун бизникига марҳамат. Кўпчилик эмас, тўрт-беш киши бўлади. Агар қайтишга улгурсалар, Собир акам ҳам бўладилар. Кейин ўзингиз билган Тешабой ака. Раисимиз. Мен сизга айтсам, Ўктам Қўчқорович, Алиев битта катта хатога йўл қўйди. Хуфия кўкнорининг биринчи душмани ким? Тешабой Султонов. Ўзи бориб, шунча яширин кўкнори топилганини айтди. Келиб-келиб шундай, хизмат кўрсатган, бутун вилоятнинг обрўйи бўлган одамни шубҳа остига оладими? Падарига минг лаънат ўша соатларни. Тешабой ака, миллионер колхознинг раиси, бир пуф деса, оғзидан иккита эмас, икки юзта шунанга соат тушади. Шунга ундан гумонсираб, орқасига одам қўйиб юрибди! Агар Жалолов айтганларидек, Тешабой ака билан бамаслаҳат иш қилинганда, яширилган кўкнори ҳам топиларди, ким билади, ҳалиги раҳматли Ашурали ҳам нобуд бўлмас эди. Нега бундай деярли Турсунов, дерсиз ҳойнаҳой? Кўпчиликдан қуён қочиб қутулмайди. Уч киши келдиларинг. Биз билан ўн киши. Хўш, нима қилдик? У ёққа бордик, бу ёққа бордик. Пақ этиб шу пайтда Исматовни ўлдириб кетишди. Анави Одамбойга келсак... Йўқ, ўлдирган у эмас. У ким ўлдирганини билиши мумкин. Лекин у ўлдирган эмас. Собир ака биринчи қиладиган ишим, ордерни йўқ қилиб келаман, дедилар. Тўғри-да! Раиснинг холис хизматкорини қамаш, раисдан ҳам шубҳа қилиш, деган гап. Буни ҳамма билади. Билиб туриб раисга шундай муносабат, кейин қан-

дай бўлади? Бу билиб туриб, обрўни йўқ қилиш, деган гап. Қани, юр, Валижон, бўлмаса фарзинингни олиб қўяман!

Турсунов шу билан гап тамом, дегандек, Исмоиловдан кўзини олиб, шахматга тикилди.

Исмоилов яна бир марта Алиевнинг ҳақлигига ишонди. Турсунов раиснинг одами эди.

Кўпчилик эмас, ўн-ўн бешта одам бойлик орттириш, ҳоқимият эгаллаш йўлида бир бўлиб, ўз манфаатларининг ҳимояси учун турли хиёнат, алдамчилик, фаҳш, қаллоблик, қотилликкача боришларини кўриб, Исмоилов улар билан ёнма-ён юрганидан, уларнинг адабини беролмаганидан нафратланди. Турсуновнинг гапларини у тишини-тишига қўйиб эшитди. Қани энди ихтиёр унда бўлса-да, шарақлатиб шу тиржайган башарасига солса? Қандай қонун ҳимоячиси бўлди шу Турсунов? Қандай қилиб жиноятга қарши курашаётган идорада жиноятчи пайдо бўлиб қолди? Одамбой, Зокир полвон, Исроил деганлар Турсуновлар олдида мишиқи болалар! Асосий жиноятчилар Султонов, Турсунов ва уларнинг ҳомийлари. Ким билади, Алиев яхши фикрда бўлса ҳам, Сиддиқовнинг улар билан тили бирдир? Демак, Одамбойни қидиришга ҳожат йўқ. Топилгани билан уни Сиддиқов қаматмайди. Наҳотки шундай бўлса?

— Одамбой ўзи топилдими?

— Ордер бекор қилинмагунча топилмайди, — бошини кўтармай жавоб берди Турсунов. — Нима эди? Қамоққа олмоқчимидингиз?

Турсунов сигаретадан сарғайиб кетган йирик тишларини кўрсатиб кулди.

— Аммо-лекин шеригингизни роса мулзам қилди-да, қочиб! Бу Маҳкамов ландовур одам экан. Жиноят қидирув республика органида ҳам шунақа одамлар ишлайдими? Битта ошпаз уни шарманда қилиб кетди. Тагин бошлигининг олдида! Мен Алиевнинг ўрнида бўлсам, ўша заҳотиёқ уни ишдан четлаштираддим.

— Ҳозирча сиз ҳам, мен ҳам Алиев эмасмиз, — унинг кинояларини тўхтатгиси келди Исмоилов. — Қочиб кетгани бир ҳисобда ёмон бўлмади.

— Нега? — ҳайрон бўлди Турсунов.

— Қочиб кетган одам биринчи галда кимнинг олдига боради? Кимнинг ишини қилаётган бўлса, ўшанинг олдига боради, ҳисоб беради.

— Гапингиз тўғри.

— Тўғри бўлса, унинг қочгани бизнинг фойдамиз бўлди. Икки қўллаб бошлиғини ҳам тутиб беради. Бунинг чораларини аллақачон кўриб қўйганмиз.

Турсунов ғалати бўлиб кетди. Уйланиб туриб, қўлидаги пиёда донасини тахта устига ётқизди-да, ўрнидан турди.

— Кейин давом эттирамиз. Телефон қилишим керак.

У Исмоиловга қўлини чўзди.

— Бўпти бўлмаса, кечқурун кутаман.

— Кутманг. Боролмайман. Хайр.

Исмоилов уни ташвишга солиб қўйганидан хурсанд бўлиб хонадан чиқди.

Турсуновнинг ким билан гаплашмоқчи бўлганини, кимларни огоҳлантирши мумкинлигини у биларди. Шунинг учун у Сиддиқов билан учрашиш-учрашмаслигидан қатъи назар, Сотиболодиев ва унинг шерикларидан дарак топиши керак эди. Йўғонтепага бугун келишидан иккинчи мақсади шу эди. Майор Алиев ундан шуни илтимос қилган эди. Лекин бугун бу одамларнинг уйлари-дан хабар олиб бўлмайди. Шунинг учун ноҳия марказига тушишга, Сиддиқовнинг келган-келмаганлигини билишга, қоронғида қайтиб, уйларни айланишга қарор қилди.

Вилоят милиция бошқармасида кеч кириб келаётганига қарамай, ҳамма ўз жойида эди. Сабаби маълум эди, албатта. Улар Сиддиқовни кутишарди. Исмоилов бирпасда «талаш» бўлиб кетди. Уни у хонадан бу хонага тортишди. Ҳамманинг дарди битта эди: Сиддиқов кетадими, қоладими? Исмоиловнинг бу ҳақда биринчи марта шу ерга келиб, Турсуновдан эшитганига ҳеч кимнинг ишонгиси келмасди.

— Алиев нима қиладилар энди? – сўради кимдир қизиқиб. – Мен бундай маданиятли, иш биладиган терговчини кам биламан.

Исмоилов уларни тинчитди. Алиевнинг қўлида ҳунари бор. Яхши юрист. Фан номзоди. Ҳозир бундай юристлар ҳаммаёқда керак. Бунинг устига, уни бўшатишгани йўқ. Жалолов, вазир ўринбосари билан келишолмай, ўзи бўшади. Бир кун келиб вазир ҳам, унинг муовини ҳам пушаймон бўлишади. Чунки Алиев тўғри йўлдан кетаётган эди. Яна бир мулоҳаза шуки, Алиев билан Сиддиқов бир-бирларидан кескин фарқ қилсалар ҳам, бошланган ишни тўхтатиб бўлмайди. Охирига етказиш керак. Бутун бўлим Алиевнинг фикрига, унинг мулоҳазаларига шерик эди. Янги бошлиқ бу билан ҳисоблашиши керак бўлади. Ҳисоблашмаса, бутун бўлим истеъфога чиқади. Бу эса жанжал деган гап.

Исмоилов жўрттага шундай деди. Жуда бўлмаганда, бошқармадагилардан биттаси унинг гапларини Сиддиқовга етказди. У шунда ўйланиб қолиши табиий. Исмоилов яна битта гапни айтиб юборди:

— Норасмий суратда майор Алиев кўкнорифурушлар иши билан шуғулланаверади. У ўзи бошлаган ишни чала ташлаб кетадиган одам эмас.

У шу гаплардан кейин бошқарма ходимлари ўртасида ноқулай вазият пайдо бўлганини сезди. Ўзини ҳам ортиқча одамдек ҳис қила бошлади. Алиев учун изтироб чекаётганини мутлақо билдирмаслик ниятида қўлини омонатгина қўйиб, хайрлашган бўлди-да, чиқиб кетди.

Исмоилов Зокир Сотиболдиевнинг дарвозасига етганда кимнингдир шарпаси кўринди. Машина яқинлашганда, шарпа ўзини четга олиб, кўчанинг нариги бетига ўта бошлади.

Исмоилов бу шарпа Зуҳра Салимова эканини кўриб, ҳайрон бўлди. Бу ёқда у нима қилиб юрибди? У беихтиёр машинани тўхтатди. Зокир полвонларникида ҳеч ким йўқлиги кўриниб турарди. Шунинг учун у бемалол машинадан тушиб, қизни чақирди.

Зуҳра тўхтаб, у томонга ўгирилди. Исмоилов унинг олдига борди.

— Тинчликми, Зуҳра? Бу ерда нима қилиб юрибсиз?

Зуҳра хўрсинди.

— Акам Зокир акаларникига келиб турардилар. Уйда ҳеч ким йўқ, тақиллатдим. Ҳеч ким жавоб бермади. Биласиз-а, Фотимани... шу уйга олиб келишган.

— Биладан, Зуҳра! – Исмоилов уни ўзича овутмоқчи бўлди. – Сиз ёлғиз юрманг. Уларнинг миясида яна нима гап, билмаймиз. Мендан тортинманг. Яқинда Қодиржон ака ҳам келадилар. Биз у киши билан қотилларни албатта қидириб топамиз. Сиз тинч бўлинг. Акангизга ҳайронман. Улар акангизни ўлдирмасликлари керак. Акангиз уларга, Султоновга яқин одам бўлган. Сотиболдиев ва унинг шериклари каллакесар одамлар, раиснинг топшириғи билан иш кўриб юрган одамлар: Акангиз ҳам Султонов билан яқин бўлган. Биласизми шуни?

Зуҳра бошини қимирлатди.

— Ўртоқ Алиев нега келмадилар?

— У киши... бошқа ишламайдилар бу бўлимда. – Ростини айтишни лозим топди Исмоилов.

— Бўшатишдимиз?

— Ўзлари бўшадилар, десак тўғри бўлади.

— Бўшатишибди-да, — хулоса қиди Зуҳра. — Айтинг, бизнинг гуноҳимиз йўқми бўшашларида?

— Йўқ. У киши, боя айтганимдек, қотилларни топишга қаттиқ киришганлар.

— Шу ишлари кимгадир ёқмагандир?

Исмоилов жавоб бермади.

— Ҳа, кимгадир ёқмаган. Мен буни Фотиманинг жасадини уйга шошилинич жўнатишганида пайқаган эдим. Ҳеч ким қулоқ солмади. Қаерларга, кимларга телефон қилганим эсимда турибди. Уларнинг жавоблари ҳам қулоғимда. Алиев зўравонларга ёқмаганлар. Келадилар, дедингизми?

— Ҳа, келадилар. Биз қидиришни тўхтатмаймиз. Агар расмий тўхтатилса, биз норасмий, ўзимизнинг кучимиз билан ҳақиқатни топишга ҳаракат қиламиз

— Раҳмат, — Зуҳранинг бироз дили ёришгандек бўлди. «Милиционерларнинг ичида ҳам яхши одамлар бор», деган фикр хаёлидан ўтди. Куни кеча Алиевни ҳам кўргани кўзи йўқ эди. Турсуновни бўлса-ку, агар тўппончаси бўлса, ўша куни Фотиманинг ўлигини текшираётганда унга айтган гаплари учун отиб ташлар эди.

— Фақат айтиб қўйинг, келсалар мен билан учрашсинлар. У кишига айтадиган гапларим бор. Кейин битта нарса кўрсатаман. Агар вақтинча бўлса, ҳозир бизникига кириб кетинг, сизга ҳам кўрсатаман.

— Унда бирга кетамиз. Ўтиринг машинага.

Исмоилов машинасининг эшигини очиб, уни таклиф қилди. Уйда Зуҳра унга Фотиманинг хатини кўрсатди.

— Мени кечиринг. Ўртоқ Алиев ҳам кечирсинлар. Хатни илгарироқ кўрсатсам бўларди, Аввал ўқинг, кейин айтаман.

Исмоилов хатни ўқиб чиқиб, яна бир марта Алиев ва у тўғри йўлда эканликларини тушунди, хатни олдинроқ кўрсатмаганларига ачинди.

— Менга бир нарса демоқчимидингиз? — сўради у Зуҳрадан.

— Ҳа. Агар... Фотима акамни ёзмаганда, ўша куниёқ кўрсатардим хатни. Биз, адам билан иккаламиз аввал акамнинг ўзидан сўрамоқчи бўлдик. Фотима адашмаган экан. Ҳовлида акам бор экан ўшанда. Маст экан. Уларнинг кимлигини акам айтиб берди. — Зуҳра оғир хўрсинди. Гапиришга қийналаётганини Ис-

моилов кўрди, лекин тўхтатмади. У гапириб олиши керак эди. Балки шу билан бироз енгил тортарди? Бироздан сўнг, у нафасини ростлаб гапида давом этди. – Биттаси Зокир Сотиболдиев, иккинчиси, Фотима бошлиғи деб ёзгани, Тўхтамурод қийшиқ, учинчиси Исроил Маматов. Битта Зокир Йўғонтепада яшайди. Уйини кўрдингиз. Қолган иккитаси уникига келиб туришар экан. Асли уйлари, биттасиники Дуркентда, биттасиники Тошкентда экан. Тагин билмадим.

— Нега энди дарров бизга айтмадинглар? Ахир биз ўша куни шу ерда эдик-ку? – хуноби чиқиб сўради Исмоилов.

— Энди ачинапман, — Зуҳра унга қўшилди. – Лекин ўша адамларнинг гаплари маъқулдек кўринди. Уйимиздан ўлик чиқди. Иккита эркак эса қўл қовуштириб ўтирибди. Аввал қизларининг қотиллари билан адам ўзлари гапланимоқчи бўлдилар. Акам ҳам хатни ўқигандан кейин ғазабланиб кетдилар. Икковлари эрталаб, уларни топмоқчи бўлишди. Эрталаб турсам, улар йўқ. Ўша ёққа, Зокирларникига кетишибди, деб ўйладим.

— Тўғри ўйлагансиз. Шундаям бизга хабар қилганингизда менимча кечикмасдик. Биз Сотиболдиевларникига кечикиб бориб қолдик. Биринчи унинг уйига борганимизда Дуркентга тушмай, балки фалокат юз бермасди, адангиз тирик қолардилар.

Исмоилов кейсини очиб, Абдулла аканинг рўмолга ўралган ов пичоғини олиб, Зуҳрага кўрсатди.

— Танияпсизми?

— Ҳа. Адамларники. Лекин ҳеч ишлатмаганлар.

— Бу гал ишлатганлар, — деди Исмоилов. – Лекин қотилларнинг биттасигина енгил ярадор бўлган. Аммо, Зуҳра, Зокирларникида бўлган тўқнашувда акангиздан ҳеч қандай из йўқ. Акангиз адангиз билан ўша уйда бўлганига шубҳамиз бор. Аниқ биласизми адангиз билан кетганини?

Зуҳра ўйланиб қолди. Қандай бўлибди ўша куни? Адаси, акасига: «Кир, дамингни ол», деди. Акаси ўз хонасига кириб кетди. Зуҳра ҳам уйга кўтарилди. У адасининг кечаси билан юриб чиқганини билади. Ўзи ҳам ухлагани йўқ. Азонга яқин кўзи илинди. Туриб қараганда, адаси ҳам, акаси ҳам уйда йўқ эди.

У шуларни Исмоиловга айтиб берди.

Исмоилов ҳайрон эди. Ҳамидулла Салимовнинг фамилияси, қачон йўқолганлиги бутун республика милициясига маълум. Қаёққа кетиши мумкин? Агар отасисиз, ёлғиз ўзи уйдан чиқиб

кетган бўлса ҳам биронта одам уни шунча вақт ичида кўрган бўлиши керак эди. Ё ўзининг изи чиқарди. Қодир ака Тошкентга кетаётганда уни кўрган. Лекин ярим кечада у қаёққа кетаётган эди. Бунга ҳеч ким билмайди. «Шифокор» ерларида чиндан ҳам галати ишлар юз берапти. Бошқараётган одам ким экан? Алиев айтганидек, улар кўпчиликмикан? Маркази қаерда экан, ё уч бошлиқ аждаҳо Йўғонтепанинг ўзидамикан?

— Акам топилса, кўп нарса юзага чиқарди, назаримда.

Зуҳра ҳақ эди. Лекин Исмоилов дилининг қаеридадир Ҳамидулла Салимовнинг топилишига ишонмасди. Оз бўлишса ҳам, кирдикорларидан хабардор бўлганларни йўқ қилиб келишяпти. Ҳамидуллани ҳам йўқ қилган бўлишлари мумкин.

— Зуҳра, билмайсиэми, акангизнинг тоғда, ё довоннинг нариги томонида ҳеч қандай иши бўлиши мумкин эмасми?

— Ишни билмайман. У томонларга лекин кўп бориб турарди. Қолиб ҳам кетарди, уч-тўрт кунга.

— Мен Турсуновга айтаман. Ўша томонлардан ҳам суриштираман.

— Фойдаси йўқ, — Зуҳра қўлини силтади. — Қидириш керак. Лекин Турсунов бу ишни қилмайди. Сиздан илтимос, акамни бошқа одамларга, янги одамларга қидиртиринглар. Агар бу ердигиларга ташлаб қўйсаларинг, у топилмайди. Балки ўзлари беки-тиб қўйишгандир? Балки ўлдириб юборишгандир?

— Ундай деманг, — Исмоилов дилида шундай фикрга қўшилса-да, ҳозир, ҳувиллаган уйда ёлғиз қоладиган Зуҳрага эътироз билдирди. — Яхши ният қилайлик. Фақат битта илтимос, қандайдир бир янгилик эшитсангиз, дарҳол бизга хабар қилинг. Мени вилоят милиция бошқармасидан, прокуратурадан топишингиз мумкин. Телефонларни ёзиб бераман.

Исмоилов каеисидан ёндафтар олиб, бир варағини йиртди ва иккита телефон ёнига, ҳар эҳтимолга қарши ўз уйининг телефони ҳам ёзиб берди. У кетганидан сўнг, Зуҳра алламаҳалгача шу ёндафтар варағига тикилиб ўтирди. Фотиманинг хатини қайтадан ўқиб чиқди. Унинг назарида у ўқимади хатни, Фотиманинг ўзи қулоғи тагида гапириб турди. Унинг дард тўла овози Зуҳрани эзиб юборди. «Дод!» деб кўчага югургиси келди-ю, ўзини ушлаб қолди. Бир нарса билан алаҳсиш учун, молхона олдига борди, сигирга терт қора бошлади. Шу пайт Исмоилов қайтиб келди. Зуҳра уни кўриб севиниб кетди. У қўлларини артиб, лейтенант қаршисига юрди.

— Кечирасиз, — деди Исмоилов. — Яна безовта қилдим. Фотиманинг хатини эрталабгача бериб туrolмайсизми? Албатта, менга ишонсангиз. Бир-иккита нусха кўчириб олардим. Бизга бу жуда керак.

Зуҳра Исмоилов ёзиб берган телефонлар қоғози устига икки буклоғлик хатни олиб узатди.

Исмоилов хайрлашиб кетди. Зуҳра яна тертга уннади. Қориб, сигирга, қўйларга бериб чиққач, яхши кўриб қолган жойи, айвон зинапоясида ўтириб адасини ўйлаб кетди. Акасини кўргандек бўлди. У Йўғонтепадан сўқмоқ йўл олиб чиқадиган баланд қоя устида турарди. Чиройли, қора кўзлари пастга тикилган, қалин лаблари нималарнидир шивирлайди. Зуҳра «Ака!» деб қичқиргиси келди, унинг ёнига кўтарилиб, дилидаги энг яхши гапларни айтгиси келди, уйга олиб тушиб овқатлантиргиси, ухлатгиси келди, аммо овози чиқмади, акаси уни эшитмади. Эшитмади-ю, уни кўриб тургандек бўлди шекилли, қўлларини кўтариб силкитди, хайрлашган бўлди. Кейин худди сувга шўнғигандек, қўлларини ёзмасдан ўзини пастга ташлади.

— Ака! — қичқириб юборди Зуҳра ва ўрнидан туриб кетди.

Аланглаб атрофга қаради. Ҳовли жимжит эди. Хужра томондан қу-қулаган товуқ овози эшитилди. Зуҳра оғир хўрсинди. Айвонга кўтарилиб, ҳамма хоналарнинг чироқларини ёқиб юборди. Кейин ўзи сезмаган ҳолда адасининг хонасига кирди. Қозиқда илиқлиқ турган банорас тўн, қийиққа қаради. Кичкина ёзув столи устидаги китобларни бир-бир кўзидан ўтказди. Адаси авторучкага ҳеч ўрганолмаган эди. Тўғрироғи авторучкада ёзишни хуш кўрмасди. Саксон олти пероли ингичка ручкада сиёҳда, кўпроқ бинафшаранг сиёҳ билан ёзишни яхши кўрарди. Шиша сиёҳдон, тўртта-бешта ингичка ручка солинган кўп қиррали стакан жойида турибди.

Зуҳра акасининг хонасига ўтди. Темир каравот бошида икки кун бурун кийган кийимлари бетартиб, ғижим бўлиб ётарди. Ўрни ҳам йиғиштирилмаган. Зуҳра акасининг бор-йўқлигини билиш учун ўша куни эшикдан бирров қараб, уйни йиғиштириш хаёлидан кўтарилган эди. У дарҳол кийимларни каравот устидан олиб эшик тагида турган стул суянчиғига илди. Ўрнини йиғиштирди. Шу пайт ёстиқ устида ётган, катталиги гугурт қутисидек келади-ган қалин атлас қоғозга кўзи тушиб уни қўлига олди. «Тақсим». Клуб. Сулаймонов 26 б» деб ёзилган эди унда. Бурчагида рақамлар ҳам бор эди. «371» ўқиди у. «Тақсим» дегани нима бўлдий-

кин, ўйлади у. Ҳар эҳтимолга қарши хонани, акасининг кийимларини йиғиштириб, чиройли қилиб тахлагандан кейин, айвонга чиқди-да, Исмоилов ташлаб кетган телефон қоғоз ёнига шу визиткани ҳам қўшиб қўйди.

Эшик тақиллади.

— Ким? Кираверинг! – айвондан туриб овоз берди Зуҳра ва тушиб, эшик томон юрди.

— Бу мен, Зуҳра! Ёлғизмисан?

— Ҳа. Нима эди? Ким? Кираверинг!

Эшик қия очилиб, эркак кишининг боши кўринди. Зуҳра уни таниди. Отбоқар Алиқул эди.

— Кириг, Алиқул ака. Тинчликми? – сўради Зуҳра.

— Сени кўргим келди, ичкарига кирди Алиқул. – Ростдан ҳам ҳеч ким йўқми?

— Ким бўлиши мумкин? – унинг саволига савол билан жавоб берди Зуҳра. – Фотима йўқ. Адам ҳам йўқлар.

— Ҳа, эшитдим. Бандалик. Зуҳра, бандалик. Бошингга бирдан жуда кўп кулфат тушиб қолди, синглим. Нима қиласан энди?! Чидашдан бошқа иложинг йўқ. Мен ҳам итдек эзилиб юрибман. Мени уришганини эшитдингми?

— Кўрдим, деди Зуҳра.

— Кўрдим? Бормидинг ўшатда?

— Янги отларни кўргани борувдим. Йиғладим сизни уришаётганини кўриб. Лекин сиздан жаҳлим чиқди. Улар урса индамай ётавердингизми? Сиз ҳам урмайсизми?

— Э, Зуҳра, нима деяпсан? – хўрсинди Алиқул, — улар ўлдиришдан ҳам тоймайди. Бола-чақам нима бўлади? Улар болачақаниям аяшмайди. Лекин, Зуҳра, мени бир чеккага қўяйлик. Мен бошқа нарсага келдим. Аканг билан бир пайтлар ўртоқ эдим. Йўқолганини эшитиб, жуда хафа бўлиб кетдим. Қиплоқда яна ким йўқолган эди, биласанми?

Зуҳра йўқ, дегандек, елкаларини қисди.

— Зоотехник Пўлатжоннинг хотини. У ўлган.

— Қаердан биласиз? – сўради Зуҳра.

— Биладан. Уни ўлдиришган.

— Ўлиги қаерда?

— Тепабоғда, — Алиқул ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилиш учун яна бир атрофга қараб чиқди. Кўнгли хотиржам бўлиб, давом этди. — Тепабоғда сир кўп. Лекин Шоҳиданинг жасади шу ердалигини биладан.

— Алиқул ака, тузукрўқ гапиринг, ҳеч нарсага тушунмаяпман. Ким ўлдирган уни? Нега? Нима учун шу пайтгача Тепабоғда ўлиги ётибди? Зуҳра яна бир нарсани билмай турарди. Нега Алиқул унинг олдига келди? Нега унга бу даҳшатли ўлимни гапириб беряпти? Бошидаги иккита ўлим унга етмасмиди?

Алиқул уни тушунди шекилли, гапни бошидан бошлади.

— Олдингга келишимдан мақсад, менинг бир гумоним бор. Ҳамид йўқолмаган. Уни ўлдиришган. Агар гумоним тўғри чиқса, унинг жасади Тепабоғда. Шунга айтай деб, олдингга келдим. Мелисага айтганининг фойдаси йўқ. Тепабоғ раисга қарайди. У ерда фақат унинг одамлари бўлади. Мелисада ҳеч ким раисни шубҳа остига олмайди. Нега шундай гумон қилаяпсиз, деб сўрамайсанми?

— Нега? – унинг айтганини қилиб сўради Зуҳра.

— Шоҳидани улар шу боғда ўлдиришган. Мен кўрмаганман. Лекин шундай бўлганини биламан. Шоҳида баъзан раисга эркалик қилиб, отга миндиришни сўрарди. Раис шунда менга тўриқни боққа олиб боришни буюрарди. Шоҳида тўриқни миниб, боғда бир соат, ярим соат айланарди. Чоптиргани қўрқарди. Шундай, секин юганидан тортиб юрарди. От миниб, суратга ҳам тушган. Суратни раиснинг ўзи олган. Отни миниб зериккандан кейин мен олиб кетардим. Ўлдирилган куни ҳам у от минган эди. Лекин жуда хомуш эди. Шоҳидани ўзи кўрганмисан? Э, бунақа гўзал хотин бу дунёда йўқ. Мен кўрганман. Отни етаклаб кетаётганимда, унинг қичқиргани эшитилди. Тўхтадим. Аммо раис мени кўриб қолиб, ҳайдади. У ҳам ўша куни хуноб эди. Мен нима қилардим? Фермага кетдим. Лекин ўша куни Шоҳида Тепабоғдан тушгани йўқ. Пўлатжон ярим кечагача хонасида ўтирди. Кейин ёлғиз ўзи машинасида уйига, Дуркентга жўнади.

— Нега ўлдиришди? – ҳайрат ичида сўради Зуҳра. – Кейин нега Пўлат ака қаердалигини билатуриб, тўполон қилмади.

— Пўлатжон суриштирган. Раисда ишини битиргандан кейин кетди. Қаёққа кетди, билмаймиз, дейишган. Анани, маймун, Одамбой шундай деган. Шундан кейин Пўлатжон мелисага хабар қилди. Мелиса ҳалигача қидириб юрибди. Тополмайди, мен сенга айтсам, Шоҳида ўша боғда. Ўлиги ўша боғда.

— Балки тирикдир? Раис билан яхши бўлса, шунақа ҳаёт унга ёққанидан ўзи бекиниб ўтиргандир?

— Йўқ. Менам аввал «уч-тўрт кун ўйнаб олай», деган бўлса керак, деб ўйловдим. Шу пайтгача битта-яримта кўрарди. Боққа ўтин, кўмир олиб борилади. Раис газда пишган овқатни ёқтир-

майди. Шофёрми, битта-яримта уни кўрарди. Ҳеч ким кўрмаган. Биласанми... Боғда яширин бир жой бор. Шоҳида ҳам, Ҳамид ҳам ўшатда. Хафа бўлма, одам гумон қилиши мумкинми? Мани гумоним шу.

— Нега милицияга айтмадингиз. Алиқул ака?

Зуҳра сўради-ю, бекорга сўраганини тушуниб, бошини қуйи эгди.

— Биламан, фойдасиз.

— Йўқ, вилоят милиция идорасига бордим. Аммо Сиддиқов йўқ экан. Бошқалар билан гаплашган, балки бошлиқнинг ўзи билан ҳам гаплашган фойдасиздир? Тошкентга бориш керак, — таклиф қилди Алиқул. — Мен тушолмайман. Сен туш. Фотиманинг ўлими, адангни ўлдирганлар, кейин анави кўкнорифурушлар билан Алиев деган одам шуғулланаётган эмиш. Тўғрими?

Зуҳра тасдиқлади.

— Тўғри бўлса, шу одамга айтиб бериш керак менинг гумонимни. Тепабоғни бир ағдар-тўнтар қилиб чиқиш керак. Нима дейсан?

— Билмадим. Лекин ҳеч ақлим етмаяпти. Бу қандай бўлди? Одамлар бирин-кетин ўлиб кетаверса, ўлдирганлар пинагили бузмай юраверса?!

— Унчалик эмас. Алиев келганида улар типирчилаб қолишди. Раис ҳам. Бўлмаса, ҳар куни фермага борарди. Келмайди. Яна бир гап эшитдим. Пўлатжон билан бирга кетганлардан биттаси қайтиб келди. Қолганлар мол билан бирга келишаркан. Пўлатжон аварияга учраб, ўшатда касалхонада ётган эмиш. Аҳволи жуда оғир эмиш. Машина уриб кетибди. Ў, Зуҳра, сингилгинам. Қўрқаман. Булар ёмон, уйингга келгунча беш-олтита кўчани айланиб келдим, кўришмасин деб!

Алиқул аланглаб, яна ҳовлининг ҳамма бурчагига, кўча эшик томонга бир-бир қараб чиқди.

— Алиқул ака! Сиз нимадан қўрқасиз? — унга раҳми келиб сўради Зуҳра. — Битта ўша тўриқни буқа сузиб юборганими?

— Раис бировни ёмон кўриб қолмасин. Кичкинагина хато туядек кўринаверади кўзига. Адои тамом бўлмагунича қўймайди. Пулимни эллик поизга камайтириб қўйди. Кимга айтаман буни? Ким қулоқ солади? Майли, менинг ишларим бир ёқлик бўлар. Ҳалиги гумонимга ҳушёр бўл. Ўша Алиевга айт. Алиқул яна бир атрофга аланглаб, сўнг эшик томон юрди. Зуҳра уни кузатиб кўчага чиқди. Олисда ёниб турган иккита чироқ бирдан ўчди. Бу ма-

шинанинг чироғи эди. Кўча қоп-қоронғи бўлиб қолди. Нега ёниб турган эди-ю, нега ўчди? Ҳайрон бўлди Зуҳра. Аммо анча узоқда бўлгани учун диққат қилмади.

— Менинг келганимни ҳеч кимга айтма! – кўчада ҳеч ким бўлмаса ҳам шивирлаб гапирди Алиқул.

— Хавотир олманг.

Зуҳра бирпас унинг орқасидан қараб турди. Қоронғулик ичида у кўринмай кетгач, эшикни беркитиб, танбалади. Яна ёлғиз қолгани эсига тушди, қайтиб эшикнинг танбасини олди. Занжирни ҳам ечди. Табақаларини ланг очди. Шундан кейин бироз тинчигандек бўлди. Айвонга келганда, зинапоя ёнидаги устун тагида Исмоиловнинг телефон қоғози ва акасининг чўнтагидан тушган «Тақсим» клубининг таклиф қоғозини кўриб қолди. Светаларни кига чиқиб сўрагиси келди. Светаларнинг уйи тўрт ҳовли нарида эди. Эшикни ёпмоқчи бўлди. Кейин айниди. Уйда нима бор эдики, ўғри олиб кетади? Бунинг устига ёлғиз қолганидан бери, унга ҳеч нарсанинг аҳамияти қолмаган эди. Светаларникида яна бир нарсани илтимос қилади. Энди у мол боқа олмайди. Товуқларнинг ҳам кераги йўқ. Иккала қўйни ҳам боқиши қийин. Ким ем олиб келади? Беда, пичан? Адаси қиларди бу ишларни. Баъзан Ҳамидулла акаси ҳам кунжара, шелуха олиб келарди. Бу ишларни Зуҳра қилолмайди. Шунинг учун Фотима ва адасининг йигирмаларидан сўнг, Светанинг отасидан молларини сотиб беришни сўрайди. Битта одам қанча овқат ерди? Жуда тухум егиси келса, сут ичгиси келса, қўни-қўшнилardan сотиб олади. Тўсатдан келган бу қарор унга маъқул бўлди, бирмунча енгил ҳам тортди.

У ўн қадамча юрганида олдинда кимнингдир шарпаси кўринди ва оёқ товушлари эшитилди. У танигандай бўлди.

— Света?

— Мен! – жавоб қилди шарпа. – Зуҳра, сенмисан?

— Мен!

Улар севишиб бир-бирларининг қаршисига югуришди.

— Вақтлироқ чиқмоқчи эдим. Ойим овқатга кеч уннадилар. Лағмон қилувдик. Сенга олиб келяпман.

Света икки қулоғидан ушлаб турган кострюлкани баландроқ кўтарди.

— Мен сизларни кига кетаётувдим.

— Тинчликми?

— Тинчлик. Бир-иккита маслаҳатли гапим бор эди. Аданг уйдадилар?

– Ҳа, маъқул. Бирга овқатланамиз.

Светаларникида телевизор кўриб ўтиришган эди. Корейсча видеофильм. Зуҳра фильмни телестудия беряптими, ё ўзлари кассе-та қўйиб кўришяптими, эътибор бермади. Фильм воқеаси нимадан бошланганини билмаса ҳам қизиқтириб қўйди. Баланд тоғлар орасида қасрлар, феодаллар ҳаёти, полвонлар кураши, отларда қувишлар...

Чиройли бир аёл далада ишлаётган эрига овқат олиб кетяпти. Ёнида уч-тўрт яшар қизи ҳам бор. У онасидан ортда қолмаслик учун дам югуради, дам онасини чақириб ерга ўтиради. Бирдан қаёқдандир дарахтлар ортидан тўртта қароқчи пайдо бўлади. Улар аёлни тўхтатадилар, қўлидан овқатни юлиб олиб ейдилар. Кейин уни зўрлайдилар. Ҳеч нарсага тушунмаган қизи йиғлайди. Қароқчиларга ёпишиб, онасини қутқармоқчи бўлади. Қароқчилар уни тепиб юборадилар. У ҳушидан кетиб, йиқилади. Ўзига келиб, ўрнидан турганда, ҳаммаёқ жимжит, қароқчилар кетиб қолишган. Онаси эса қонга беланган. Кўкрагига ханжар санчилган. Хатарли, жангта чорловчи музика янги райди. Қиз бирдан катта бўлиб қолади. У бетоб ётган кекса отасининг олдида хўрланган онаси учун қасос олишга қасам ичади. Турли кураш йўллари-ни ўрганади. Қиличбозлику, каратэ усулларини бир-бир ўрганиб чиқади ва қароқчиларни қидириб кетади. Битта-битта ҳаммаси билан курашиб, улардан онасининг қасосини олади.

Бундай фильмларни Зуҳра илгари кўрмаган эди. Каратэ, ушу ва яна бирқанча олишув усулларини у эшитган, озгина биларди ҳам, аммо шулар ҳақидаги фильмни кўрмаган эди. Азадор бўлса ҳам фильмни кўриб ўтирди. Кейин кетмоқчи бўлиб ўрнидан турди.

— Зуҳра, балки бизникида ётиб қоларсан? Битта ўзинг ҳувиллаган уйда нима қиласан?

— Шундай қил, қизим, — қўшилди Светанинг отаси, — Ўртоғинг билан гаплашиб ётасан.

Зуҳра ўйланиб қолди. Йўқ, у уйга чиқиши керак. Беш-ўн кун ўтсин, кейин майли. Ҳозир у уйда бўлиши керак. Фотима, адасининг руҳлари уйда кезиб юргандир. Уйда ҳеч ким бўлмаса, эзилишади.

— Раҳмат. Бошқа гал. Амаки, сизда гапим бор эди. Молларни сотиб берсангиз. Мен энди уларга ёлғиз ўзим қарай олмайман.

— Ихтиёр ўзингда, — деди Светанинг отаси. — Лекин менинг маслаҳатим, шошилма. Мен қарашиб тураман. Сен ўқишга кириш-кирмаслигингни ҳал қил. Тошкентда яшайсанми, ё шу ердами, буни ҳал қил. Ана ундан кейин сотсак бўлади. Унгача шошилма. Биз қарашиб турамиз.

Зуҳра хурсанд бўлиб кетди. Миннатдорчилик билдириб, ҳовлига тушаётганида, клубни эслаб қолди.

— «Тақсим» — савдо клуби, — тушунтирди Ким амаки. — Клубни Қўйлиқдаги корейслар очишган. Эшитимча, ҳозир у клуб ёпиқмиш. Пул тўлаб кирилармиш унга. Беҳужжат ҳеч ким киролмасмиш. Нима эди?

Зуҳра акасининг ўрнидан топиб олган қоғозни кўрсатди.

— Ҳа, бу клуб аъзоларига бериладиган ҳужжатга ўхшайди. Бурчагида номери бор. Мана, кўраяпсанми, уч юз олтмиш бир.

— Раҳмат.

Зуҳра Света билан кўчага чиқди. Уйга боргиси йўқ эди. Аммо боргани маъқул. У энди катта қиз. Уйнинг, ҳеч кими йўқ уйнинг у энди каттаси. Бундан буёқ унинг уйида ундан катта одам йўқ. Кечагина ўйиндан, отлар, коптокдан хаёли бўшамаган қиз, қайси институтга киришини ҳам ўйин билан бўлиб аниқлай олмаган ўқувчи, бугун бирдан кап-катта одам бўлиб қолган, бир кунда хаёлидан, дилидан қиз болада бўладиган орзу-умидлар кўтарилиб, улар ўрнини отаси, опаси ва бедарак кетган акасининг гами қоплаб олган эди.

— Қолақол бизникида? — илтимос қилди Света.

Шундай деди-ю, бирдан кутилмаган фикр миясига келди:

— Тўхта! Мен чиқаман сизларникига! Айвонда бирга ётамиз. Майлими?

Зуҳра ўртоғидан миннатдор бўлиб, уни қучоқлади.

— Мен ҳозир. Айтиб чиқаман.

Света рухсат олгани ичкарига югуриб кетди. Кўп ўтмай ўзининг чойшаб, ёстиғини кўтариб чиқди.

— Овора бўлмайсан.

Икки ўртоқ ўша кунни тонгга яқингина ухлашди.

Света халқ хўжалиги институтига ҳужжатларини топширмақчи бўлиб турганини айтиб берди. Йўғонтепадан фақат угина институтга кираётган экан. Зуҳрани тортиб кўрди. Бошқа фанларга қараганда математикадан ҳарҳолда тузук баҳолар олиб ўқиганини эслатди. Зуҳра умуман ўқиш-ўқимасликни ҳали ҳал қилмаганини, отаси тириклигида Фотиманинг ўлиmidан кейин

бу йил қишлоқда қолишини сўраганини айтди. Ҳозир у нима қилишини билмасди. Отаси йўқ. Тошкентга бориб, ўқишга мабодо киролмаса, аҳволи нима кечади? Кирса, уйни нима қилади? Сигир-бузоқни Светанинг отаси билан келишди. Катта уйда бир ўзи қандай яшайди? Кейин нима иш қилади? Далада ишлайдими? Наҳотки ўн йил далада ишлаш учун ўқиган бўлса? Ундай деса, ҳозир ҳаммаёқда турли артеллар ташкил этиляпти. Балки шулардан биттасига кирадими?

Света унинг кўп гапларига қўшилмади. Нима бўлса ҳам Тошкентга боришни, ўша ерда яна бир ўйлаб кўришни маслаҳат берди. Тошкентда холаси яшайди. Уни Зуҳра ҳам танийди. Катта ҳовлиси, тўрт-беш хонадан иборат уйи бор. Агар Света институтга киролмаса, шу холасиникида яшайди. Зуҳра ҳам у билан бирга туриши мумкин. Зуҳра ўқишга кириш ҳақида ҳеч нарса демасди. Лекин Тошкентга тушиб чиқишга розилигини билдирди. Света бироз кўнгли ёришиб, ухлаб қолди. Зуҳранинг ҳам кўп ўтмай кўзи илинди. У албатта Тошкентга тушиши керак эди. Зокирларни топиш керак. Унинг учун энг муҳим вазифа шу эди. У Исмоиловнинг гапларини эслади. Яхши одам бўлса керак. Алиев ҳам яхши одам кўринади. Лекин уларнинг қўллари калтага ўхшайди. Шунча воқеалар бўлиб ўтди, шунча одам ўлди, йўқолди. Улар эса ҳамон майда-чуйда нарсалар билан овора бўлиб юришибди. Зуҳранинг назарида акасини топиш, унинг тирикми, ўликлигини аниқлаш узоғи билан бир кунлик иш эди. Нима бўлибди, битта вертолётда айланиб чиқилса?! Ҳамма постларни суриштириш, айланиб чиқиш ҳам милицияга унча қийин бўлмаслиги керак. Кейин, нима учун гумонларини текшириша олишмайди? Раис ҳақида анча гапларни эшитишди, ўзлари ҳам билишади. Лекин ундан ҳеч нарса сўрашгани йўқ. Қўрқишармикан? Ё андиша қилишармикан? Жиноятга алоқадор ишларда қандай андиша бўлиши мумкин? У агар Алиев ёки Исмоиловларнинг ўрнида бўлганда, раисни олиб бориб, олиб келарди. Обрўли раис бўлса ўзига! Халқнинг меҳнати билан у шу обрўга эришди. Акасини сўрарди ундан. Кейин адасининг қотилларини топиб беришни талаб қиларди. Шу колхоз ерида яшадими улар, раис олдида, колхоз идораси олдида жавобгар. Унинг кўз олдига эркакча кийиниб, сочларини танғиб, онасининг қотилларидан қасос олган корейс қизи келди. Жуссаси Зуҳрадан катта эмас. Ихчам, қайтанга, Зуҳрадан ҳам нимжон. Албатта кинода ҳар нарса қилиш мумкин. Тўртта экан-у, ўнта қароқчи билан ҳам олишиб, ғолиб чиқиш мумкин. Ҳаётда қийин.

Мана, Зуҳра, биров билан олишиш у ёқда турсин, ёлғиз ётгани қўрқяпти. Тағин ўз уйида. Йўқ, у қизга ўхшаб Фотима, адаси учун қасос олиши қийин. Алиевдан илтимос қилади, уларни топтиради! Алиев ёрдам бермаса, қўлидан келмаса, ҳукуматгача боради. Нима учун энди битта уйдан иккита бегуноҳ одам ўлиб кетавериши керак экан? Бунақада қандай яшаб бўлади? Боради, ҳукуматнинг катталаригача боради. Ҳозир эса Света билан шаҳарга тушганда, Алиевни топади. Исмоилов унинг қаердалигини айтиб беради. Ўзи айтди-ку, «Алиев келиб сиз билан учрашмоқчи», деб. Қизиқ, акасига нима бўлди экан? Наҳотки, Алиқул аканинг гаплари тўғри бўлса? Боғни қандай текшириш мумкин? Буни фақат милиция қилиши мумкин. Лекин милиция қўлида ҳеч нарса йўқ. Алиқул ака қўрқяпти. Зуҳра ўзи бекитиқча кирсинмикан боққа? Битта ўзи нима қила оларди? Одамбой билан гаплашсинми? Алиқул аканинг гумонлари тўғри бўлса, Одамбой унга икки дунёда ҳам ҳеч нарса айтмайди. Нима қилиш керак? Нима қилса, Фотимаю адасининг руҳларини шод этади, ўзи ҳам тинч бўлади?

Эрталаб Света уйдан нонушта олиб келгани кетди. Зуҳра чой қўйди.

— Кечаси Алиқул отбоқарни машина босиб кетибди. — Светанинг уйдан нонушта билан кўтариб келган гапи шу бўлди.

XI

Абдулла ака билан Фотиманинг йигирмалари ўтказилган уни Йўғонтепадан чиққан иккита рефрежератор автоинспекция пости олдида тўхтатилди. Машиналар «Шифокор» базасидан кузатиб келаётган милиция ходимлари, уларда турли доривор ўтлар орасида кўкнори борлигини билишарди. Аммо қанчалиги ва қаерга олиб кетилаётгани номаълум бўлганидан, йўлда қўлга олишни лозим топишди. Иккала машинага кўкнори пояси билан ортилган, устидан брезент билан тортилиб, коғоз яшиқлар, қопларга солинган ўтлар билан бостирилган эди.

Экспедитор йигит юкларнинг ҳаммаси Тошкент фармзаводига олиб кетилаётганини айтди ва тегишли ҳужжатни кўрсатди. Аммо заводда ҳеч ким бу юкларни талаб қилмаган эди.

Собиржон Сиддиқов Алиевнинг тахминлари тўғри чиққанини, фақат муддатда бироз адашганини ўз рапортида кўрсатди.

Аммо генерал Жалолов бунга эътибор бермади. Сиддиқов иштирокида ўша куниёқ колхоз раиси Тешбой Султоновни қабул қилди.

Султонов юклардан мутлақо хабарсиз эканини, аммо кўкнори топилганидан ниҳоятда хурсандлигини айтиб, миннатдорчилик билдирди. Гап орасида Сиддиқовни мақтаб қўйди:

— Мана, Собиржон келишлари билан аҳвол ўзгарди-қўйди. Яқин орада ҳаммаёқ тартибга тушиб қолади.

— Отбоқарингизни уриб кетган машина топилдими? – гапни буриб сўради Сиддиқов.

— Йўқ, топилмади. Турсунов, Азимжон бу иш билан қаттиқ шуғулланяпти. Лекин мен сизларга айтсам, отбоқар йигит, раҳматли ғирт маст экан. Ўзини йўқотиб қуйиш даражасида маст бўлиб юришни илгари пайқамасдим. Биласизми, от жонивор ароқ ҳидига ҳеч чидай олмайди. Маст одам олдига келса депсиниб ер тепади, нари кетишга интилади. Шунинг учун уни бошқа ишга қўймоқчи буриб юрган эдим.

— Ундай бўлса айб ўзида экан. Юкларни акт қилиб, тезроқ бериб юбориш керак. Ҳар ҳолда бизнинг ишимиз, деб колхоз зарар кўрмаслиги керак.

Сиддиқов озгина сабр қилиш керак, гап фақат экспедиторда эмас, колхоз базасининг ходимлари, шофёрлар ҳам жиддий текширилиши керак, демоқчи эди, айтолмади.

— Раҳмат. Базадагилар билан ўзим гаплашиб оламан. – Унинг ўрнига гапирди Султонов. Унинг бу гапи текширишларга ҳожат йўқ, дегани эди. Ўша куни яна иккита юк машинаси тугилди. Ўргатилган искович итлар уларда янчилган кўкнори борлигини аниқлади. Аммо Жалоловнинг буйруғи билан бир ярим тонна кўкнори «Шифокор» колхозига акт қилиб берилди.

Алиев булардан беҳабар эди. Ишдан бўшаганидан бери, Сиддиқов унга бир марта ҳам телефон қилмади. Бир марта у бозорга кетганида, вазир ёрдамчисининг телефон қилганини Санобар айтди. «Нима деб қўяй?» деган саволига ёрдамчи ўзим телефон қиламан, дебди. Лекин телефон қилгани йўқ. Алиев ҳам биринчи бўлиб телефон қилмади. Бўлаётган ишлардан капитан Раҳмонов, Исмоилов, Маҳкамовлар уни хабардор қилиб туришарди, уйга келишарди. Алиев уларнинг келишидан хурсанд эди. Лекин ишла-

ридан норизо эканликларини кўриб, уларга ачинарди. Янги бошлиқ билан ишлай олмаслигини биринчи бўлиб Раҳмонов айтди. Бундай дейишга унинг асослари кўп эди. Сиддиқов расмий равишда ишга келган кунининг эртасигаёқ, унинг Йўфонтпега алоқадор ҳамма ишларини тўхтатди. Заводларга қатнашини бекор қилди.

— «Тумор» деган корхона ташкил бўлибди. Италия билан бирга. Шунга таклиф қилишяпти. Аввал бир ярим ой Миланда ўқиб келарканман, — деди у бир куни келганида.

— Нима иш қилар экан бу корхона? — қизиқиб сўради Алиев. Чунки уни ҳам бир-икки жойга таклиф қилишаётган эди.

— Уй-рўзгор буюмлари ишлаб чиқарар эмиш. Эллик фоизи республикада қолар экан, эллиги чет элларга валютага сотилар экан. Хом ашё биздан. Мармар чиқиндиси, қум, соғ тупроқ... яна оёқ остида эътиборсиз ётган алланималар. Хуллас, йўқдан бор қиладиган корхона бўлар экан.

— Нима қиласан?

— Бораман. Ишлаб кўрай, — қатъий равишда гапирди Раҳмонов. — Унгача сени қайтаришар жойингга. Балки вазир ўринбосари ҳам қилишлари мумкин. Бу аҳвол узоқ давом этмаслигига кўзим етиб турибди. Лекин ҳозир у ерда ишлолмайман. Кейин биласанми, кўрқяпман.

— Кўрқяпман? — ҳайрон бўлиб сўради Алиев.

— Ҳа. Тухмат билан бирон нарсани бошимга ташлаб юборишлари мумкин.

— Бу гапингга мен ҳам қўшиламан, — рози бўлди Алиев. Жалолов, Султоновга ўхшаганлар билган, истаган ишини қилиши мумкинлигини у тушунган эди. — Унда тезроқ кет.

— Аризам ёнимда.

Орадан икки кун ўтмай, Раҳмонов истеъфога чиқди. Учинчи куниёқ, ўртоғиникига келиб, «Тумор»га ишга кирганини, бир ҳафтадан сўнг Италияга кетаётганини гапириб берди.

— Мен нима қилай? — сўради ундан Алиев.

— Менинг йўлимдан юр. Таклифлар бор, деяпсан-ку.

— Таклифлар бор. Лекин анави бечора Фотима-Зухралар кўз олдидан кетмаяпти. Бошлиқингга билдирмай бу ишни охирига етказмасам, тинчимайман. Ўзимни гуноҳкор ҳис қиламан.

— Йигитлардан илтимос қилдим. Йўфонтпеа иши бирёқлик бўлмагунча жойларида бўлишади, кетишни ўйлашмайди.

— Мана бу гапинг яхши. Раҳмат. Маҳкамов ҳам айтди.

Санобар эрининг ишдан бўшаганини эшитиб, аввал ишонмади. Кейин боши осмонга етиб севинди. Равшан эса ажабланганини яширмади.

— Дада, бу ожизлик эмасми? — деди у.

— Билмадим, — самимий жавоб берди Алиев. — Балки, қолиб курашиш керакмиди? Гапинг тўғридир. Лекин бу ожизлик эмас. Мен ишни ташламайман. Охирига етказаман.

Санобар эрининг режаларини билиб қолиб, хавотирга тушди. Уни бу йўлдан қайтаришга уриниб кўрди. Аммо Алиев Фотима билан нима бўлганини, Абдуллажон Салимов, сержант Исмаатовларнинг ўлимларини айтиб берганидан кейин, у қаршилик қилмади.

— Фақат энди жудаям эҳтиёт бўлишингиз керак, — илтимос қилди у. — Сизга туҳмат қилишлари, хуруж қилишлари мумкин. Болалар ҳам эҳтиёт бўлишлари керак. Энди уларни ҳеч ким кўриқламайди.

— Райҳонга мен жавобгарман, — ваъда берди Равшан.

Абдулла Салимов ва Фотималарнинг йигирмасига у ўз «Жигули»сида борди. Ҳамон уни кузатаётганликларни билганидан, у секин юрди. Шу туфайли одамлар сийраклашиб қолганда кириб борди. Исмоилов кўча оғзида уни кутиб олди. Эшик олдида Абдуллажоннинг амакиси, куёвлари билан туришарди. Зуҳра кўринмади.

— Қаердалигини биламан, — деди Исмоилов улар кўчага чиқишганда.

— Қабристонда, — тахминини айтди Алиев.

— Борасизми?

— У билан учранишим керак. Фотиманинг хатини қайтардингми?

— Эртасигаёқ берганман, — Исмоилов собиқ бошлиғининг нима учун хатни эслаб қолганини англамади.

Алиевнинг ўзи тушунтирди.

— У акасининг овозини таниганини ёзади. Шундайми?

— Ҳа.

— Акасини йўқ қилганлар, Фотимани зўрлаганлар, Абдулла акани ўлдирганларнинг ўзи бўлса-чи? Сен шуни ҳеч ўйлаб кўрдингми? Акаси Фотималигини билмаган, дейлик... Лекин Фотимани Ҳамидулланинг синглиси эканлигини улар билган, фақат биздан кўрққан, барибир бир кун бизни сотади, деб ўйлашлари мумкин эмасми?

— Мумкин, — қўшилди унинг фикрига Исмоилов. — Аммо исбот учун зарур бўлган машина Янтоқда ёниб кул бўлди. Қоннинг эгаси топилсагина биз Сотиболдиевларни олишимиз мумкин. Ана ўшанда акаси ҳақида гап бўлишини умид қиламиз. Сиз уни ўлдиришган, деб ўйлайсизми?

— Ҳа. У уларнинг ичида бўлган, раиснинг ҳам баъзи ишларидан хабардор, кўкнори бу ердан кимларга кетган — билган бўлиши керак. Кейин яна ким билсин: Шоҳида билан нима бўлганини ҳам у билгандир. Синглиснинг ўлими уни ағдар-тўнтар қилиб юборган. Бунинг устига хат. У хатни ўқиган. Зуҳра шундай деяпти-ку? Шуларнинг ҳаммаси унинг адасини кутмасдан уйдан чиқиб кетишига, кимнингдир олдига бориб, ҳисоб-китоб қилмоқчи бўлишига мажбур қилмаганмикан? Шунинг учун уни ўлдириб, худди адасидек бирон жойга олиб бориб ташлашган. Менимча, шундай. Мен ўзимни кечирмайман. Уни кўрдим ўша кун. Нега кетидан бормадим? Борганимда, омон қолармиди?

— Ўлганига мен ҳам кўпроқ ишонаман, — қўшилди Исмоилов. — Лекин хаёлимда бир фикр юрибди. Фотима номусига чиқолмай ўзини осди. Ҳамидулла ҳам синглисига ўхшаши мумкин эмасми? Ҳарҳолда, қон бир. Масалан, тоққа чиқиб, бирон қоя устидан ўзини ташлаб юбормаганмикан? Агар шундай қилган бўлса, ётгандир ўлиги бирон қоянинг тагида. Биз у томонларни қидирганимиз йўқ. Вертолёт бир айланиб чиқди, холос.

— Билмадим, — Алиев елкаларини қисди. — Хўп. Мен кетдим. Зуҳра билан ўзим учрашаман. Гапим битта. У бизга ишониши керак. Мен ундан хавотирдаман. Олов қиз. Алам устида у ҳам ўзича бир нарса қилиб қўймасин.

Улар Алиевнинг машинаси олдида хайрлашдилар.

Исмоилов Турсунов билан учрашиши, унга билдирмасдан Алиқул отбоқарнинг ўлими билан шуғулланиши керак эди. Алиев билан унинг фикрича, бу ўлим ҳам тасодифий эмас эди.

Алиев Зуҳрани худди тахмин қилганидек, отаси ва Фотиманинг қабрлари олдида кўрди. У қалин ўт устида эркакдек чордона қуриб ўтирарди.

Зуҳра унинг келганини сезмади.

— Яхшимиз, Зуҳра?

Алиев қизни чўчитиб юбормаслик учун паст овозда сўрашди. Шундай бўлса ҳам Зуҳра бир сесканиб тушди.

Зуҳра ўрнидан турди.

— Узоқ қолиб кетдингиз, — деди Алиев. — Шунинг учун келдим. Бундай ёлғиз юрманг.

— Шунча ўлим етмасмикан? — киноя билан жавоб қилди Зуҳра.

— Барибир сизни ўз қизимдек кўраман, Зуҳра.

— Сизга ҳам ишониш қийин.

— Нега? — ҳайрон булди Алиев.

— Мени қизингиздай кўрсангиз, нега ишдан бўшаб кетдингиз?

Зуҳра қабристон дарвозаси томон йўл олди. Алиев унинг ёнига ўтди.

— Сиздан яширадиган жойи йўқ. Ҳа, мен бўшадим. Лекин бу бошланган ишни ташлаб кетиш деган гап эмас. Менинг энди чекланадиган жойим йўқ. Ўзим хон, ўзим бекман. Билганимча қотилларни топишга интиламан. Охирига етмагунимча қўймайман. Менга, синглим, ишонинг. Адлия ходими учун бегуноҳ одамнинг ўлиmidан кучли жазо йўқ. Мен шундай жазо олишни истамайман. Фақат, кучли рақибларга дуч келдик. Айрим одамлар уларни суяяпти. Аммо, барибир ҳақиқат рўёбга чиқади. Дунёда яхши одамлар кўп. Милицияда ҳам.

Зуҳра жавоб бермади. Алиевнинг юз-кўзидан яхши одамлиги билиниб турибди. Лекин, у фақат милицияга ишониб ўтирмайди. Ўзи ҳам бир нарса қилиши керак. Энди у бевақт, фожиали ҳалок бўлган отаси учун ҳам қиз, ҳам ўғил. Фотима учун ҳам сингил, ҳам ука. Алиев, Исмоилов, умуман, милиция, прокуратура ўз йўлига. Зуҳра ўзи ҳам бир нарса қилиши керак. Бўлмаса, ёлғиз қолди — эзилаверади, кўз олдидан Фотиманинг маъюс қиёфаси кетмайди, адасининг молхонада осилиб турган Фотимани кўриб, ўкирганини унутолмайди. Наҳотки қотиллар, ўша зўравонлик қилганларнинг ота-оналари йўқ, опа-сингиллари йўқ? Наҳотки, одамлар шунчалик ўзларининг одамлик башараларини йўқотганлар? Уларнинг яшаши, минглаб, миллионлаб адаси, Фотимага ўхшаганлар орасида юриши, улар билан гаплашиши, овқатланиши, тўй-ҳашамларда бир лагандан ош ейишлари қайси мантиққа тўғри келади? Алиев ўз машинасида уни уйга олиб келиб қўйди. Хайрлашаётиб, уй адреси, телефони ёзилган таклифномасини берди. Зуҳра уни оларкан, акасининг ўрнидан топиб олган клуб таклифномасини эслади, уйдан олиб чиқиб кўрсатди.

Алиев капитан Раҳмоновнинг шу клуб ҳақидаги гапларини хотирлади.

— Ҳозир бундай клублар кўп очияпти. Мен суриштираман. Зуҳра, Тошкентга тушгунингизда бизникига кириңг. Олдин телефон қилиңг. Уйдагиларга сизни айтиб қўйганман.

Алиев машинаси томон кетаётиб, яна тўхтади.

— Албатта ўқишингиз керак. Хужжатларни топширадиган вақт бўлиб қолди. Адангиз ҳаёт бўлганларида, мен ҳеч қандай маслаҳат бермасдим. Энди эса менинг гапимга қулоқ солинг.

Зуҳра миннатдорчилик билдириб, хайрлашди.

Уйга кирганда, амакиси уни олдига чақирди.

— Зуҳра, болам, йигирмани ҳам ўтказдик. Қишлоғингга раҳмат. Ҳамма харажатни ўзи кўтарди. Кексалар охиригача туриб беришди. Энди менга рухсат. Опоқойингни ёлғиз қолдириб бўлмайди. Кетаман. Кетиш олдидан сенга айтадиган икки оғиз гапим бор.

Ҳожимурод ака бошини ҳам қилиб бирпас ўйланиб ўтирдида, кейин Зуҳрага қаради.

— Қабристонда узоқ қолиб кетдинг. Ниятинг кўзларингдан билиниб турибди. Адангдан, Фотимадан бизни жуда қилганлардан ўч олмоқчисан. Формали, беформа мелисалар ҳам уйингга тез-тез келадиган бўлиб қолибди. Кекса қариндошларингни хафа қилма. Бўлар иш бўлди. Энди ўзингни ўйла. Улар ёмон йўлга кирган одамлар. Қўлидан ҳар бало келади. Сендан ҳам ажралиб қолишимиз мумкин. Мелисаям уйингга келмасин, сен ўзинг ҳам тек ўтир. Мактабни битирдинг. Тошкентга тушиб, ўқимоқчи бўлсанг, ана, ўқи. Аммо ҳеч кимни қидирма, ҳеч кимга ўчакишма. Мени кечир. Яқин қариндошларингдан амманг билан мен қолдим. Мен ҳам ёнингда яшолмайман. Шунинг учун ёрдам беролмайман сенга, ёнингда туролмайман. Неча куним қолди, худо билади. Иннакейин, ҳозир ҳамма ўзи билан ўзи овора. Куёвларим машиналарида олиб келмаганда, ўзим келолмасдим. Уқдингми, болам, гапларимни? Сен омон бўлишинг керак, туп қўйиб палак ёзишинг, Абдуллажон жиянимдан бир зурриёт қолиши керак. Оғиз очмай қўя қол. Менинг гапимга қулоқ тутсанг, гўримда тинч ётаман.

— Амакижон! Нега унақа ёмон ният қиласиз?

— Гапнинг рости ҳам шу. Сезиб турибман, бу охириги келишим. Худога илтижо қиламан, сенлар мендек узоқроқ умр кўринглар. Эварали, чеварали бўлларинг. Ҳа, айтгандек, уйда ёлғиз яшашдан қўрқсанг аммангникида тур. У билан гаплашганман, рози. Лекин ҳовлини сота кўрма. Ўзингга керак бўлади. Қани, омин!

Ҳожимурод ака фотиҳа ўқиб, ўрнидан турди. Зуҳрани бағрига босиб, пешонасидан ўлди. Унинг бағридан келган ўткир, аммо ёқимли, нима биландир адасининг ҳидини эслатадиган бўй Зуҳрани ҳаяжонга солиб, ўзи сезмаган ҳолда тўлқинланиб кетди, кўзлари намланди.

Ҳожимурод ака эшик томон йўл олди. Куёвлари, қизлари ҳам Зуҳра билан хайрлашиб, машиналарига ўтиришди.

Зуҳра анча вақт ўйланиб кўчада туриб қолди. Шу алпозда қанча турди, билмайди, бирдан кўзлари чарақлаб кетди. Уйдан юз қадамча наридаги муюлишда у ўзининг синфдош ўртоқларини кўрди.

Зуҳра югуриб улар олдига боргиси, ҳар бирини қучоқлаб ўпгиси келди. Улар уни кўргани келишар эди.

Улар келишиб, ўғил болалар қўл бериб, қизлар қучоқлаб кўришишаётганда, Зуҳра ўзини ушлаб туролмади, қизлардан кимнингдир елкасига пешонасини қўйиб, йиғлаб юборди. Бу йиғи ҳам алами, дарди, ҳам уни, Фотимани унутмаган, ҳурмат қилиб келган синфдошларига раҳмати эди.

— Қабристондан келяпмиз, — деди ҳамманинг номидан Рамз. — Фотима билан адангизнинг қабрига ҳам гул қўйдик. Ўқитувчилар ҳозир ўша ерда.

— Раҳмат. Қани, ичкарига киришар, бу ерда турманглар.

Зуҳра ҳаммадан олдин айвонга кўтарилиб, жой ҳозирлай бошлади. Аммо ўртоқлари уни ҳеч нарсага уринтиришмади.

— Сен ўтир, биз ўзимиз қиламиз! — деди дугоналари ичида энг чаққони Мунира.

— Биз фақат сени кўргани келдик. Дастурхонга уннама, — деди Зуҳранинг партадош дугонаси, ёшлигида ўриқдан йиқилиб, оқсоқ бўлиб қолган Нозима.

— Йўқ-йўқ, ҳамма нарса тайёр. Бир пиёладан чой ичирмасдан кетказмайман сизларни!

Зуҳра шундай деб, ўчоқбошига юрди. Ортидан икки-уч ўртоқлари эргашди.

Учта чинни лаганда ош сузиб келди. Мунира чой дамлади.

— Олинглар.

Болалар ошга қўл узатишаётганда, кимнингдир эсига тиловат қилиш лозимлиги тушиб қолди-ю, ҳаммалари бир-бирларига қараб қолишди. Кўпчилик болалар Қуръоннинг оғиздан-оғизга ўтиб юрадиган машҳур сураларини билишса-да, лекин бундай кунда тиловат қилишмаганидан тортиниб туришар эди. Шу пайт кимнингдир майин, ҳали қотмаган, аммо беихтиёр ўзига тортадиган овози эшитилди.

— Авзу биллаҳир минаш-шайтонир рожийм. Бисмиллиҳир роҳманир роҳийм!

Зухра уни таниди. Синфдаги энг охирги партада ўтириб, доска ёнига чиқишдан ҳар доим чўчидиган, зўр-базўр мактабни тамомлаган, аммо ҳамма яхши кўрадиган Забиҳилла эди. Бўйи пастигидан кўпчилик уни «Забиҳ пақана» деб чақирарди. Зухра унинг шундай ширали овози борлигини, қироат билан ўқишини биринчи марта эшитиши эди. Бошқалар ҳам унга ичларида ҳавас билан қараб қўйишди.

Ҳозиргина, алланарсаларни бир-бирларига шивирлаб, ош келиши билан шошилишча унга қўл чўзган болалар бирдан сипо тортиб қолишган эди. Қироатдан сўнг Зухра бошқатдан овқатга таклиф қилишга мажбур бўлди. Улар ошни гап-сўзсиз ея бошладилар. Зухра уларни шу тобда ҳам таниб, ҳам танимай қолди. Ўйга ботиб, чайналиб ош ейишар экан, у ўртоқларининг ҳар бирига битта-битта қараб чиқди. Биронтаси битирув имтиҳонлари пайтидаги, ҳатто битирув кечасидаги ўртоқларига ўхшамас эди ҳозир. Ҳаммалари бирдан бошларига катта ташвиш, қайғу тушган, олис, машаққатли йўл бошида турган йўловчиларга ўхшашарди. Нима кутаётган экан уларни олдинда? Забиҳилла тиловат қилган пайтда, балки улар Қуръоннинг сеҳрли сўзлари оҳангида ўз тақдирларини ўйлаб кетишгандир?! Ўйчан, маъюс бўлиб қолишгани балки шундандир? Нима бўлмасин, биронтасининг тақдири Фотиманикига, адасиникига ўхшамаслиги керак. Бунинг учун биринчи галда, Фотимаю адасининг қотилларини топиши керак.

Унинг хаёлида ҳам, дилида ҳам энди шу фикр эди. Амакисининг маслаҳатларига у қулоқ сололмайди. Қулоқ соладиган бўлса, яшамагани маъқул. Нега энди бир одам иккинчи одам устидан зўравонлик қилиши керак? Тўғри, беш панжа баробар эмас. Лекин биттасини тишласангиз, ҳамма бармоқларингиз оғрийди. Одамлар тенг яратилган. Тенг бахт топишга ҳаққи бор, ахир.

Адаси ҳам ўлгач, шу ва шунга ўхшаш фикрлар Зухранинг бошида кўпроқ ўралашадиган бўлиб қолди. Камбағал-ожизларни ҳимоя қилган паҳлавонлар эсига туша бошлади. «Минг бир кеча», «Рустами дoston», «Алпомиш» қаҳрамонлари хаёлига суқилиб келарди. Демак, ҳозир ҳам шундай паҳлавонлар, ўзини бошқалар ҳаётининг ҳимоясига бағишлайдиганлар бўлиши керак. Балки бордир, шундайлар? Уларни фақат Зухра билмас? Аммо уларнинг қишлоқларида, бундай одамлар йўқ ҳисоби. Бўлишганида, Фотимани ҳалок қилганлар, отасини азоблаб ўлдирганлар, тинч юрармиди? Зухра нима учун ўша кинода кўрган корейс қизига ўхшаши мумкин эмас? Барчинга-чи? Гап

жуссада эмас, корейс қизи Зуҳрадан ҳам нимжон эди. Демак, гап юракда. Юрак ботир бўлса, қўл ҳам ботир бўлади. Болалар лаганларни йиғиштиришди. Кимдир Зуҳрага ҳам чой узатди.

Забиҳилла яна тиловат қилди. Фотиҳадан сўнг, баъзи қизлар Зуҳрага ёрдамлашгани ошхонага ўтишди. Қолганлар ўз режаю мўлжаллари ҳақида гаплаша кетишди. Кўпчилик Тошкентга тушиш, институтга кириш ниятида эди. Қишлоқда қоладиган фақат икки киши бўлиб чиқди. Биттаси Забиҳилла, иккинчиси Фотиманинг орқасидаги партада ўтирадиган, тўладан келган қиз, Маърифат. Забиҳилла оиланинг каттаси эди. Кетиб қолса, уйдагилар қийналиб қолишади. Маърифатни эса узатишаётган экан. Афтидан, у хафа эмас эди. Ўқимоқчи бўлганларнинг бирдан кайфиятлари бузилиб кетди. Маҳфузанинг адаси Тошкентдан топиб келган хунук хабар бунга сабаб бўлди. ТошМИга киришга ёрдам бермоқчи бўлган таниши йигирма минг сўраганмиш.

— Вой-бў! Куппа-кундузи шилиш-ку бу! – деди йигитлардан бири.

— Ундан ҳам баттар! – деди бошқаси. – Қани, айтинглар, шу йигирма минг сўраган одам бизнинг кўзимизга қандай қараб ўқитади?

— Қарамай ўқитади-да! – киноя қилди қизлардан бири.

— Халқ хўжалиги институтида ҳам ўн мингдан кам эмасмиш кириш. – Света шундай дея, уялиб бошини эгди. Отаси келишиб келганини у Зуҳрага айтган эди.

— Бунақа қилиб ўқигандан ўқимаган маъқул.

— Мен бормайман ТошМИсига, — деди бир чеккада ўтирган хунуккина қиз Солиҳа. – ТошМИга фақат чиройли қизлар кираркан. Аёл дўхтирларга қара, ҳаммаси бир-биридан кўҳлик. Мен нимамага... кираман.

— Қаердан топдинг бу гапни, — бидиллашди қизлар.

— Телевизордан. Қайси аёл дўхтир телевизорга чиқиб гапирмасин, ҳуснига одам маҳлиё бўлиб қолади.

— Телевизорга чиройлиларини топиб чиқаришади-да, вой сени қара-ю.

— Мен барибир бораман ўша ТошМИсига! – деди Маҳфуза. – Ўз кучим билан кираман, кўрасанлар.

— Сен-чи, Зуҳра, нима қилмоқчисан? – сўради дугоналаридан бири. Ҳамма ялт этиб унга қаради.

Зуҳра шу саволни кутган эди. Алиевнинг маслаҳатидан кейин у ўйланиб қолган, албатта, бирон қарорга келиши керак эди. Ўқимаса, уйда қолса, колхозда ишлайди. У буни истамасди. Теша-

бой Султонов қўл остида ишлаш унинг учун Фотима хотирасига, адаси хотирасига хиёнат қилиш билан баробар эди. Ҳали бирон нарсани тайинли билмаса ҳам, у Фотима, адаси фожиаларини негадир раисдан кўрарди. Бунга сабаб – акасининг ялтоқланиб раис билан гаплашиб турганини кўриб қолган эди. Ўшанда хаёлидан кўп нарса ўтди. Ўтди-ю, буvasи тенги одамни, кўпчилик соясига салом берадиган одамни ёмон кўриб қолди.

— Билмадим, — ростини айтди Зуҳра. — Аммо уйда қола олмайман. Тошкентга кетсам керак. Ўқийманми, ишлайманми, ҳозирча аниқ ўйлаганим йўқ. Сизлар бир маслаҳат берарсизлар?

Болалар бир нарса дейиша олмади. Зуҳра қисқа вақт ичида жуда ўзгариб кетган, улгайиб қолгандай эди. Унга қандай маслаҳат бериш лозимлигини ҳам улар билишмасди. Лекин бу уйда ёлғиз туrolмаслиги ҳаммага тушунарли.

Зуҳра ниятини сал очди:

— Фотима пединститутга кирмоқчи эди. Ўрнига мен ҳаракат қилиб кўрсаммикан?

— Колхоз ҳисобидан борсанг, кирасан, — деди Рамз.

Зуҳранинг жаҳли чиқди.

— Қаёқдаги гапларни айтасан! — унинг гапини кесди Зуҳра. — Энди келиб-келиб шуларга ялинаманми! Ўзим кираман. Маҳфуз, сен ҳам ТошМИга бор. Ҳусн билан, пул билан доктор бўлганларнинг ҳеч кимга кераги йўқ.

Болалар унинг гапларига қўшилишди. Сўнг бироз гаплашиб ўтириб туришди. Эшикка чиқишганда, у Рамздан бир минутга қолишини илтимос қилди. Ҳамма хайрлашиб кетгач, сўради.

— Фотимани чиндан ҳам... Яхши кўрармидинг?

— Ишонмайсанми? — ҳайрон бўлди Рамз. — Кейин, нега сўраясан?

— Уни азоблашган, биласан.

Рамз бошини эгди.

— Милиция ҳеч нарса қилолмаяпти. Топилмаяпти. Кимгадир қотиллар топилмагани маъқул. Биламан, бу ерда милиция, прокуратура ҳеч нарса қилолмайди. Терговчи бир марта ҳам келгани йўқ. Мен борсам, ўзимиз керак бўлганда чақирамиз, дейишади. Мени ёш бола қилишяпти. Шошмай туришсин, қотилларни ўзим топмасам...

— Нима? — тушунмай, анграйиб қолди Рамз. — Ўзим топмасам?

— Ҳа.

— Эсингни ебсан! Сени ҳам ўлдириб кетишади-ку. Уларни билмас экансан!

— Кимдир шуғулланиши керакми? Ё шундай қолиб кетаверсинми? Мен сендан зарур бўлиб қолса ёрдам берасанми, демоқчи эдим. Холос.

— Зуҳра, тушун,— оғир хўрсинди Рамз. — Улар кўпчилик. Милиция эплолмаётган ишни биз қандай эплардик? Иккаламиз-нияма бўғизлаб кетишади.

— Бўлди, тушунарли, — деди Зуҳра. У дилида шундай жавоб олишини билган, сўраганига пушаймон эди.— Гапимиз шу ерда қолсин. Ҳеч кимга айтиб юрма.

— Мени кечир, Зуҳра. Бунақа ишлар қўлимдан келмайди. Сенга... сенга ҳам маслаҳат бермайман. Ахир, сен...

— Хайр! Келганинг учун раҳмат.

Зуҳра ўгирилиб ҳовлига кириб кетди.

— Зуҳра!

Аммо Зуҳра тўхтамади. Рамз эшик олдида турди-турди-да, кейин уйи томон жўнаб кетди.

У Зуҳрага тилёғламалик қилолмади. Отаси ҳақ. Бу хонадондан энди у ўзини тортиши керак. Зуҳрнинг ниятларига шерик бўлса, ўлиб кетиши ҳеч гап эмас. Ўлган ўлди, бўёғи синди. Буёғига у узоқ яшаши, ўзига доғ туширмаслиги керак.

Шунинг учун у Зуҳрага берган ваъдасида ҳам турмади. Зуҳранинг гапларини ўша куниёқ отасига айтиб қўйди. Отаси уни маъқуллади ва ўз навбатида Абдулла муаллимнинг қизи нима ниятда юрганини Тешабой Султоновга етказди. Ўзича у савоб иш қилган эди. Йўғонтепада юз бериши мумкин бўлган фожиаларнинг олдини олган, Абдулла муаллимнинг иккинчи қизини ножўя ҳаракат, фалокатлардан асрамоқчи эди...

* * *

Зуҳра айвонга яқинлашганда, Светанинг ошхонада ивирсиб юрганини кўриб қолди. Кўпчилик ичида у ҳам чиқиб кетган бўлса керак, деб ўйлаган эди. Шу ердалигини кўриб севинди ва югуриб олдига борди.

— Кетмаганинг яхши бўлибди, Света!

— Ёлғиз қолиб, эзилмагин дедим.

Света ҳақ. Ёлғиз қолса, барча воқеаларни эслаб эзилаверади-эзилаверади. Ҳозир эса ўртоғининг олдида анча хотиржам торт-

ди. Чинданам, аввал милицияга бориб учрайди. Нима қилишини аниқлаб олади. Кейин уйларининг калитини Ким амакига ташлаб, биттасини ўзида қолдиради. Учинчи боғлам калит – Фотиманинги калитлари қаерда экан? Юраги бир «шиғ» этиб кетди. Отасининг қотилларида бўлса-чи? Балки кечаси бостириб келиб қолишар. «Келишса нима?» – У ўзини тинчитди. Уйда улар оладиган нима ҳам бор? Тилла бўлмаса, пул бўлмаса, нимани олишади? Зуҳранинги кўз олдидан кинода кўрган корейс қиз ўта бошлади. Тўрт киши кечаси бостириб киришди уйга. Қиз уларнинг келишини кутган, шунинг учун устидаги кўрпанинги остига ханжар яшириб қўйган. Панжалари унинг бандига тегиб турибди. Қароқчилар яқинлашганда, бир силтаниб ўрnidан туради-да, биттасининг қорнига ханжарни санчади. Бундай тез ҳаракатни кутмаган қароқчилар довдираб қолишади. Қиз шундан фойдаланиб, кўрпага ўраниб ўзини оёқлари остига ташлайди ва икки қароқчи мувозанатини йўқотиб йиқилади. Қиз ўрnidан тура солиб эшикка югуради. Қароқчиларни устидан қулфлаб, уйга ўт қўйиб юборади.

Икки ўртоқ суҳбатлашиб ўтириб қолишди. Тошкентга жўнашга қарор қилишди. Бир ҳафтадан сўнг институтларда ҳужжатларни қабул қилиш бошланади, эртaroқ тинчиб олиш маъқул, деди Света. Унинг халқ хўжалиги институтига кириши аниқ эди. Зуҳра нима қилади? Ҳақиқатан ҳам шу институтга киргани яхшидир?

— Адам ўқитувчи эдилар. Мен ҳам ўқитувчилик қиламан. Агар кира олсам, — деди Зуҳра.

— Кирасан, — далда берди Света. — Яхшилаб тайёрлансанг, кирасан. Агар Фотимага ўхшаб қунт қилганингда, сен ҳам медал олардинг!

Йўқ, — унинг фикрига қўшилмади Зуҳра. — Фотима ақлли эди. Бир марта ўқигани шундай миясига қуйилиб қоларди. Мен унга ўхшамайман. Озгина уйдан четроқда юриб келишим кераклиги учун ўқишга кирмоқчиман.

— Унақа дема, сен уйга боғланган одамсан. Яхшиси, ҳар ҳафтада келиб турайлик. Ётоқ излаб юрма, холамларникида бирга турамиз.

— Яхши. Бораверайлик-чи олдин...

Зуҳра ўртоғининг қўлини маҳкам сиқди.

Света чиқиб кетгач, Зуҳра барибир уйда ўтира олмади. Туман прокуратурасига отланди. Акасининг иши билан шуғулланаётган терговчини топса бас. У прокуратурага кириб борганда

терговчи Нозим Фузаилов ўзида экан. Зуҳрани кўриб негадир энсаси қотди. Зуҳра унинг бу гал ҳам мужмал жавоб қилишини сезди. Қанақа лоқайд одам экан, ўтган гал сиз овора бўлманг, мен ўзим бораман, деган одам ўн бир кун ичида бир марта ҳам хабар олгани йўқ.

— Мен ўзим борардим, — деди у яна. — Чакки овора бўлибсиз.

— Ҳар куни овора бўлишга тайёрман, иш юришса бас. Бирон янгилик борми?

— Янгилик шуки... — Фузаилов ямланди.

Гапираверинг!

— Акангизнинг ишини... мен... қайтариб бердим, — деди ниҳоят Фузаилов ва оғир юкдан қутулгандек, Зуҳрага қаради.

— Нега? — ҳайрон булди Зуҳра. Терговчининг айтган гапи яхшими, ёмонми, у тушунмади.

— Сизга ростини айтсам... — терговчи шундай деди-ю, яна мижғовланиб, тўхтаб қолди. Зуҳра ўзини босди. Индамай кутди. Ниҳоят, терговчи гап бошлади. — Биласизми, мен... районингизда янги одамман. Атиги уч ой бўлди шу ерга ишга чақиривганига. Ҳали ҳатто кўчиб ҳам келганим йўқ. Акангизнинг иши иккинчи мен текшираётган иш эди. Лекин... ё мен ёқмай қолдим бу ердагиларга, ё акангизнинг ишини очишни исташмаяпти. Иккита-учта ёмон хат олдим... Машинамни уриб кетишди. Бир одам телефонда ё кетасан, ё ўласан, деб дўқ урди. Нима қилганим маъқул, ҳали аниқ билмайман. Прокурор хабардор. Лекин ҳеч нарса дегани йўқ. Афтидан, менинг баъзи гапларм унга ёқмади. Акангизнинг иши унинг қўлида. Кимга беради — билмайман. Мендан хафа бўлманг. Назаримда, мен бу ерга тўғри келмадим. Ундай деса, сизнинг оилангиз ҳам бу ерда кимларгадир тўғри келмаган. Мен кетаман. Шу тўғри бўлса керак. Сиз озгина кутинг. Прокурор бугун-эрта янги терговчи белгилайди.

Зуҳра йигитнинг гапларини эшитиб, Алиевни эслади. Бу ердан у ҳақиқат топиши амримаҳол эди. Терговчи унга ишониб, бор гапни айтган бўлса ҳам, Зуҳра ундан астойдил хафа бўлди, ҳатто унинг силлиқ, тоза, оппоқ юзига, бежо ўйнаб турган кўзларига қараб, жирканиб қўйди.

— Қўрқдингизми? — дея кесатиб ўрнидан турди. Унинг қандай жавоб беришидан қатъий назар, энди у билан гаплашиш бефойда эди.

— Тўхтанг, — Фузаилов чаққонлик билан ўрнидан туриб, унинг йўлини тўсди, — менинг гапларим фақат...

— Қўрқманг, шу гап шу ерда қолади. Аммо шу юрак билан қандай терговчилик қилиб юрибсиз? Бўшатинг йўлни.

Фузаилов қизариб кетди, аммо ҳеч нарса демай, ўзини четга олди.

Зухра прокуратуранинг кўримсиз ҳовлисига чиқиб, бирпас туриб қолди. Фазаби сал босилгандек бўлди. Сўнг прокурорга кириб, ишни кимга топширишини суриштирмоқчи бўлиб, орқасига ўтирилди. Аммо шу заҳоти фикридан қайтди.

XII

Ўт ўчирувчилар ҳам, милиция ҳам кечиккан эди. Худди биров атайин қилгандек, уйнинг ҳамма хоналаридан ўт бирдан чиққан, шу заҳотиёқ ўчоқ бошидаги газ турган иккита баллон портлаб, ҳаммаёқни остин-устун қилиб юборган эди. Кимдир, аёл киши, хабар бергандан кейин етиб келган ўт ўчирувчилар ҳеч нарса қилишолмади. Уй тамом ёниб тушди.

Эрталаб бутун қишлоқ шу ерга йиғилди. Кечагина ўтган-кетганининг ҳавасини келтириб турган, баланд томига оқ тунука ёпилган уйдан қурум босган деворларгина қолган эди.

Зухра Светанинг ёнғин ҳақидаги гапларини хотиржамлик билан эшитди. — Бир одам «худонинг газаби бу», деди. Менимча, тўғри айтди. Зокир семизнинг ўзи ҳам ёниб кетса яхши бўларди!

Зухра индамади. Фотиманинг хатини у Светага кўрсатган эди. Ўшандан бери Света газабда, Фотимани зўрлаганларни кучи етса, бўғиб ўлдиришга тайёр эди. Ўшалардан биттасининг уйи ёниб, кул бўлгани уни севинтирган, хушхабарни шошиб ўртоғига етказиш ниятида югуриб келган эди. Зухранинг бепарволигидан ичида жиндек хафа бўлди. Севиниши керак бунга! Ҳали бу оз. Зокир, унинг шериклари бошига бундан ҳам оғир кулфатлар ёғилади ҳали. Худо етимни хафа қилганларни кечирмайди.

— Буларнинг бошлиғи Тўхта қийшиқмиди? Ўшанинг ҳам уйи ёниб кул бўлсайди?

Зухра ўртоғининг кўзларига ялт этиб қаради. Йўқ, Света ҳеч нарса сезмаган, бу гапни у астойдил уни, Фотимани яхши кўрганидан айтган эди. Шундай бўлса ҳам у чап қўлининг куйиб, қабариб чиққан кафтини ўртоғидан яширди.

— Нега индамайсан? Бир нарса десанг-чи! – деди Света унинг елкасига туртиб.

— Ўйлаяпман.

— Нимани?

— Улар шунақа жазолангани билан Фотима ёки адам тирилиб келишармиди? Ё акам топилармиди?

— Барибир. — Светанинг жаҳли чиқди. — Улар жазосини олиши керак. Бўлмаса ёмонлар ёмонлик қилаверади, яхшилар ўлиб кетаверади. Шундай бўлишини истайсанми? Зуҳра, сен мени тўғри тушун. Мен қондан жудаям қўрқаман. Қасос олиш қонхўрлик эмас. Қасос олиш ҳар хил бўлади. Менинг холам қамалиб чиққан. Унга туҳмат қилишган. Тўрт йил ётиб чиқдилар. Отишни биладилар, каратэ, у-шу, яна қандайдир кураш, уруш турларини биладилар. Уни қаматганларнинг баъзиларидан ўзи ўчини олган. Қандай қилиб олган — буни айтмайди, дадамга ҳам айтмаган. Агар шундай қилмасам, умр бўйи эзилиб ўтардим. Улар эса устимдан кулишарди, дейди. Мен холамни тушунаман. Сенга эса ҳайрон бўлиб турибман. Менга ўхшаб сен ҳам севинишинг керак. Милиция эп-полмаган ишни тақдир қиляпти, худо қиляпти. Зокирнинг ўзи ҳам ёниб кетгани яхши эди. Балки, шундай бўлгандир. Нима дейсан?

Зуҳра елкаларини қисди. Албатта, бундай эмас эди. Зокир уйда йўқ эди. Зуҳра ҳамма хоналарга кириб чиқди — Зокир йўқ.

— Майли, шу ҳам катта гап. Энди бундай уй кўриши амри-маҳол.

Света ўртоғини қучоқлаб, юзидан «чўлп» этиб ўпди-да, уйига кетди.

— Кечқурун чиқаман! — Йўлакдан унинг овози келди.

Зуҳра анча тинчиди. Ўзидан ҳам кўнгли тўлгандек бўлди. Биринчи иши муваффақиятли чиққан эди. Муҳими ҳеч ким, жонажон ўртоғи ҳам ундан гумонсирамади. Зуҳра, куйган кафтига пуфлаб, оғриқни босган бўлди ва негадир йиғлаб юборди.

Унинг бу йиғиси алам билан бирга қиз бошига тушган дастлабки ишнинг ўнгидан келганидан эди. Ҳали олдинда қанчадан-қанча шундай ишлар турибди. Иккинчи қиладиган ишини, худди унинг дилидагини ўқигандек, Света айтиб берди. Тўхта қийшиқнинг уйи ҳам ёниши керак. Бунинг учун колхоз идорасига боради. У ерда колхоз кадрлар бўлимининг мудири Малоҳат опани топади. Бу хотиннинг билмаган одами йўқ. Адреслар ҳам унинг қўлида.

* * *

Малоҳат опа хонасида эди. Зуҳрани кўриб, кўз ёши қилди. Уйда ёлғиз ўтирмасликни, Тошкентга бориб ўқишга кириш кераклигини маслаҳат берди. Қандай қоғоз керак бўлса, қилиб

беради. Колхоз степендиантларига ҳам қўшиб қўяди. Нима, қўшимча юз сўм олиб турса ёмонми? Яна нималарнидир гапирди, Зуҳра бошини эгиб қулоқ солди.

— Худо бор, болам, худо бор! Ана Худонинг ғазабига учради-ку, Зокир. Раисимиз, Тешабой ака, катта одам, тилла одам. Лекин тийин устида ўн думалоқ ошади. Йўлини топиб, шу қиморбозларнинг ҳам пулини оляпти! Мен шунга ҳеч қўшилолмаман. Қиморбозларнинг ҳеч маҳал бири икки бўлмаган. Уларнинг пулида барака бўлмайди. Нега десанг, пешона тери билан, меҳнат билан топилмаган. Қап-катта одам, шуни билмайди, билсаям, ҳаром-ҳаришдан ўзини тортмайди. Колхоз учун агар зарур бўлса, ўғрини ҳам ишлатаман, дейди. Бир-икки айтдим, шуларни бўшатиб юборинг, деб. Қани қулоқ солса.

Шу ерга келганда, Зуҳра чидамади.

— Менга ҳам, Малоҳат опа, шулардан биттаси керак эди.

— Ким? — ҳайрон бўлди у.

— Тўхтамурод ака.

— Вой, Тухта қийшиқми?

— Ҳа.

— Уни нима қиласан? — Малоҳат опанинг жаҳли чиқди. — Зокирдан ҳам баттар-ку?!

— Биламан, эшитганман, — деди Зуҳра қайсарлик билан.

Малоҳат опа энди негадир ўрнидан туриб, столни айланиб ўтди-да, Зуҳранинг ёнига келиб, қулоғига шивирлади.

— У ўтакетган хотинбоз! Отделкадр бўлиб, мен ҳам ундан қўрқаман!.. Малоҳат опа семиз бўйнию лўппи юзларини силаб қўйди.

— Нима ишинг бор эди унда? Ё сирми буям? — деди жойига қайтиб.

— Нега сир бўлсин, Малоҳат опа. — Кап-катта хотин тик тургани учун Зуҳра ҳам ўрнидан турди. — Акам бедарак кетган куни шу Тўхтамурод ака билан кўришган экан. Сўрамоқчи эдим, зора бирон нарса билса?..

— Унда бошқа гап. Лекин эҳтиёт бул. Ёлғиз борма, ўртоқларинг билан бор.

Малоҳат опа жавонлардан биттасини очиб қоғозларни титкилай бошлади.

— Хўш, Тўхтамурод Очилов... эллик саккизинчи йилда туғилган. Буни сенга кераги йўқ. Турар жойи... Дуркент, генерал Фуломов кўчаси, 35-уй. Ёзиб оласанми?

Малоҳат опа адресни қайтарди, кейин папкани ёпиб, жойига қўйди.

— Мени яхши эшитдинг-а! Битта ўзинг борма. Аканг мўмин-қобил бола эди. Армиядан бузилиб келди. Наша чекаркан. Шуниси ёмон бўлди. Бечора... Омон бўлса, шу пайтгача дараги чиқарди. Мени кечиргин-у, юрагим сезиб турибди, акангни ўлдириб кетишган. Бирон жарда, тошларнинг тагида ётибди. Биз томонда бунақа жойлар кўп. Қизим, болажоним, ўзингга эҳтиёт бўл, ҳамма нарса пулга чақиладиган пайтда одамлар бузилиб кетди. Ҳозир шундай бўляпти. Билмадим, охири нимага бориб тақалар экан?

Зуҳра ойисининг сергап, аммо кўнглида кири йўқ ўртоғи билан хайрлашиб, бозорга борди. Район марказидан келадиган автобуснинг сўнги бекати шу ерда эди. У кўп кутмади. Автобус келиб, ўн минутлардан сўнг қўзғолди.

Генерал Фуломов кўчаси универмагининг чап биқинидан бошланар экан. Зуҳра шу ёққа бурилганда бир қўлида бола, бир қўлида беш-олтита гижда нон кўтарган аёл кетаётганини кўрди. Аёл шошмасдан, секин борарди. Қўлидаги бола ҳали кичкина бўлса керак. думалоқ бошини онасининг елкасига қўйиб, бош бармоғини сўрарди. Зуҳрага кўзи тушиб, у бошини кўтарди, қўлини оғзидан олиб жилмайди. Зуҳра нима учун у иштаҳа билан қўлини сўраётганини тушунди – тиши чиқаётган экан. Жилмайганида пастки қип-қизил милкени ёриб чиқаётган иккита окшоқдек тиши кўринди. Зуҳра беихтиёр унга қараб бармоқларини ўйнатди. Бола қийқириб кулди. Шунда онаси тўхтаб, орқасига ўгирилди. Ёшгина жувон экан. Зуҳра салом берди.

— Мени кимгадир ўхшатди.

— Ҳаммага шунақа қилади, — аёл хурсанд бўлиб гапирди, хафа бўлибми, Зуҳра англамади.

— Яхши одати бор экан, ётсирамас экан. Отинг нима сени, болакай?

— Дилмурод, дегин, — онаси ўғлини эркалаган бўлиб, бошидан ўпди.

— Жуда яхши, ширин бола экан. — Зуҳра ўтиб кетмоқчи эди, негадир тўхтади. — Ўттиз бешинчи уй шу ёқдами?

— Ҳа. Ким керак эди? — сўради аёл.

— Шу уйдагиларни кўрмоқчи эдим, — Зуҳра ноаниқ бир гап қилди. Яна бир нарса демоқчи бўлган эди, аёл уни тушунгандек бўлиб, баҳона қидириб ўтиришга ҳожат қолдирмади:

— Ижроқўмданмисиз?

— Ҳа, — бошини қамирлатди Зуҳра.

— Юринг мен билан. Ҳов анави кўк дарвоза.

Аёл олдинда кўринган дарвозалардан биттасига ишора қилди. Зуҳра у билан ёнма-ён юришга мажбур бўлди. Бола у томонга энгашиб, қўлларини ёзди.

— Жим тур! – уришди онаси. – Уят бўлади.

Бола яна талпинди.

Зуҳра уни қўлига олди.

— Майли. Бола-да.

«Унинг ҳам шундай ширин-ширин болалари бўлса-чи?» – яна хаёлидан ўтказди Зуҳра. Майли, нима бўлса бўлди. Ҳозир уйга кириб билади. Болалари бўлса, ота-онаси бўлса, бошқа чора топишга тўғри келади, бошқа режа тузади.

Кўк дарвозанинг бир табақаси очиқ эди. Жувон уни яна озгина итариб очди.

— Келинг.

Зуҳра ҳайрон бўлиб қолди.

— Вой! Сиз шу уйда турасизми?

— Ҳа, шу уйда тураман. Юринг, тортинманг.

Жувон уни ичкарига бошлади.

«Тавба! – ўйлади ўзича Зуҳра. – Хаёлим тўғри чиқди-қўйди. Нима қиламан энди, бу уйда? Кетиш керак. Тезроқ Тошкентга бориш керак. Тўхта қийшиқнинг ўзини топин керак!»

— Сиз Тўхтамурод Очиловнинг оилалари бўласизми?

— Ҳа. У кишида нима ишингиз бор эди?

Зуҳра яна ўзини ноқулай сизди. Боя аёл ўзи уни «ижроқўмданмисиз?» деб қутқазган эди, шунинг учун баҳонани шу томондан қидирди.

— Фақат у кишини эмас. Ҳамма оила аъзоларини янгидан рўйхатга олиб қўйиш керак экан.

— Ундай бўлса бошқа гап. Мен жиндек хавотир олдим, — аёл боласини сўрига ўтқазиб, жилмайди. – Тўхтамурод акамнинг командировкалари жуда кўп. Ҳозир ҳам йўқлар, қаердаликларини билмайман. Экспедиторлар колхозда, биласизми машҳур «Шифокор» колхозини? Ана шу колхозда ишлайдилар. Колхоз раиси у кишини жуда яхши кўради. Ҳамма қийин ишларни у кишига топширади. Мол қидириб кетишган.

— Қанақа мол? – қизиқди Зуҳра.

— Ҳар гал ҳар хил. Бир қишлоқдан, колхоздан шаҳарга мол олиб кетишади. Доривор ўт, сабзавот, полиз... Бир шаҳардан қишлоққа мол олиб келишади. Ўтган баҳор машина-машина тахта олиб келишди. Бу гал билмадим, нима олиб келишаркин.

Шу пайт, бир қиз ҳовлига кириб келиб, аёлни қучоқлади.

— Опанг билан саломлашмайсанми?

— Ассалому алайкум!

— Ваалайкум ассалом.

— Нечанчи синфдасан?

— Иккинчига ўтдим. Ҳамма баҳоларим беш!

Қизча оёисига қараб қўйди.

— Отинг нима?

— Элёра.

— Элёра. Жуда чиройли исминг бор экан.

— Опамларники ҳам чиройли, Сайёра.

Зуҳрага аёл ҳам, болалари ҳам ёқди. Наҳотки шу одамлар Тўхта қийшиққа алоқадор бўлишса? Аёл уни эрим деса, болалари дада, дейишса? Наҳотки шу фариштадек одамларни алдаб, уйга келмай, бировларга зўравонлик қилиб, қон тўкиб яшашни у ярамас ҳаёт деб билса!

Зуҳра Тўхта қийшиқнинг хотини ҳеч нарсани билмаслигини кўриб ҳам ҳайрон бўлди, ҳам унга ачинди. Бир кун келиб билди, ҳамма сирлар фош бўлади, эрининг қандай ваҳший одамлигини эшитди. Балки ҳозир ҳам билар? Балки Зуҳранинг олдида ўйин қилаётгандир? Йўқ, бунга ишониб бўлмайди. Агар эрининг қандай одамлигини билганида, ўзини бундай тутмасди. У бахтсиз аёлга ўхшамасди. Тўхта қийшиққа Зуҳра бир ҳисобдан қойил қолди. Шунчалик маккорлик қилиш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермайди.

— Элёра, жоним, битта қалам билан, бир варақ қоғоз бер. Шошиб келаверибман.

— Дарров бер, қизим! – шоширди қизини аёл.

Зуҳра сумакасига битта дафтар солиб олмаганига пушаймон бўлди. Индамай кетса, Сайёра унга ишонмаслиги мумкин эди. Эрига айтса, у Зуҳрани қидиришга тушишдан ҳам тоймайди. Ҳозир ҳам эрига айтиши мумкин. Лекин ҳозир қоғоз эсимдан чиқибди дегани, ёзмасдан кетди, деганидан ишончлироқ эди. Шундай бўлса ҳам Зуҳра ёлғон гапирётганидан, ёлғон иш қилаётганидан уялиб турарди, тезроқ кетишга интиларди. Шошиб Элёра узатган қоғозни олдида, ёза бошлади:

— Очилова Сайёра, Очилов Элмурод, Очилова Элёра. Ўртоқингизни ёздим.

— Ёшимиз керак эмасми? – сўради Сайёра.

– Ҳар эҳтимолга қарши ёзиб олай.

— Ёзиб олинг. Керак бўлиб қолади. Адамиз уттиз иккига кирдилар яқинда. Мен олтмиш тўртда туғилганман. Элэра саккизга киряпти. Паҳлавонимиз Элмурод бир ярим ёшда.

Зухра раҳмат айтди-ю, қоғозни сумкасига солиб, эшик томон юрди. Кўчага чиққанда ўзини жуда ёмон ҳис қилди. Кимга қўл кўтармоқчи эди? Шу болаларгами? Шу аёлгами? Яхшиям, келди. Ёлғон-яшириқ баҳоналар билан бўлса ҳам уйга киргани яхши бўлди. Эсиз болалар, эсиз аёл. Улар Зухрага жуда ҳам ёқиб қолишган эди. Йўқ, у бу уйга иккинчи келмайди. Бечора соддадил жувонга, унинг қувноқ болаларига буюрсин бу уй. Аммо Тўхта қийшиқ билан у учрашади. Уни қидиршни Тошкентдан бошлайди. Осмонда бўлса ҳам, ернинг тагида бўлса ҳам топади, ҳаммаларини топади. «Худоё, ўзинг мадад бер! Бегуноҳ ўлганлар ҳаққи, ниятларимга етказ!» Зухра беихтиёр шундай деди ва ўзида қандайдир енгиллик ҳис қилди.

* * *

Эшик аввал тақиллади. Сўнг қия очилиб, эркак кишининг боши кўринди. Зухра колхоз молбоқари Толиб полвонни дарров таниди. Алиқулга ўхшаб, у ҳам Зухрани биларди. Бошқа мактаб болаларидан кўпроқ Зухра фермага борарди. Мактабнинг физкультура ўқитувчиси фермада чавандозлар тўғарагини очган эди. Ўғил болалар қатори, Зухра шу тўғаракка қатнашарди.

— Келинг, Толиб ака, — деди Зухра ажабланиб. — Тинчликми?

— Э, сўрама! — Толиб полвон олазарак бўлиб атрофга қаради. — Йўлакка кириб гапирай. Кўриб қолмасин тагин биров!

У ичкарига кириб эшикни ёпди. Зухра уни айвонга бошлаётган эди, тўхтади.

— Йўқ, шошиб турибман, жиянимникига ўтиб келяпман. Зухра, менга қулоқ сол. Тошкентдан сизларникига милиса идорасидан келиб туришибди. Шуларга айт, Толиб полвоннинг зарур гапи бор экан, де. Мана адрес. Мен энди қишлоқдан кетдим. Бола-чақамга жияним қараб туради. Жойлашиб олиб, келаман. Уларни ҳам олиб кетаман. Тешабой Султонов раис экан, энди менга тинчлик йўқ. Алиқул район катталарига шикоят қилди. Оқибати нима бўлди, биласан. Мен районга бормайман. Жим ҳам юрмайман. Айт, албатта мен билан учрашишсин. Хўпми?

У бир парча қоғозга ёзилган адресни Зухрага узатди.

— Йўқотма. Йўқотсанг, жиянимдан сўра. Фақат сенга айтади қаердалигимни.

Толиб полвон эшикни қич очиб, кўчанинг иккала томонига бир-бир қаради-да, чиқиб кетди.

«Нима бўляпти ўзи? – хаёлидан ўтказди Зуҳра. – Илгари ҳам шундаймиди? Одамлар шундай хавфсираб яшашармиди, ё энди шундай бўлиб қолишдимми?»

Зуҳра шу ўй билан айвонга кўтарилиб, ўз хонасига кирди. Бирдан ёзув столи ёнида Фотима ўтиргандек бўлиб кетди. Тисарилиб, эшикка суянди. Яна стол томонга қаради, ҳеч ким йўқ эди. Столга айвондаги устуннинг сояси тушиб турарди. У стол ёнига бориб ўтирди. Шу тоб Фотиманинг хатига кўзи тушди. «Ўтган кунлар»нинг ичидан четлари чиқиб турарди. Хатни ёддан билса ҳам, яна ўқий бошлади. Йўқ, ўқимади, қулоғи остида Фотиманинг ширали овози янграй бошлади:

«Зуҳра! Мендан бир зумгина кичкина синглим, дилкаш ўртоғим, ақллигим, меҳрибоним!..»

Дераза олдида ироқи дўппи, атлас кўйлак кийган Фотима турарди. Майда ўрилган сочларининг ярмини у негадир кўкрагига ташлаб олибди. Битта ўримини эса бармоғига ўраб Зуҳрага кўрсатяпти.

— Сенинг ҳам сочингни шунақа ўриб қўяйми? Юр! Бу ёққа чиқ! Мен сочингни ўраман, сен бекор ўтирмай ўсма эзасан. Юра қол!

Фотима уни имлаб тисарилди. Зуҳра беихтиёр ўрнидан турди ва отилиб айвонга чиқди. Айвонда ҳеч ким йўқ эди. Молхона томондан товуқнинг қа-қағлагани эшитилди. Таниди, бу олачипор товуқ эди. Фотима уни яхши кўрарди. Тухум илитиб ютишадиган бўлса, Фотима шу товуқнинг йирик, пуштиранг тухумини танларди.

«Соғинибди, — хаёлидан ўтказди Зуҳра. – Мен ҳам соғиндим. Олдига бориб келаман. Бопқа қиладиган ишим ҳам йўқ кечгача».

У қабристонга етиб келганда, қуёш энди дарахтлар ортига ўтган, ҳали ботишига анча бор эди.

Фотима билан отасининг қабрлари кўча деворга яқин, катта оқ тутнинг тагида эди. Зуҳра оёқ томонга ўтирди. Ичида салом берди, ўзи билган суралардан ўқиб тиловат қилди.

— Мана, келдим, Фотима, ада, — Зуҳра кафтлари билан иккала қабрни силади. – Соғиниб кетдим. Нима қилмай, қаерда бўлмай, кўз олдимдасизлар. Лекин кўрмайман. Йўқ, кўраман,

гаплашаман сизлар билан. Аммо яқинлашганимда, бағримга олмоқчи бўлганим, юз-кўзларингиздан ўпмоқчи бўлганимда, йўқ бўлиб қоласизлар. Уйда бўлсам ҳовлини икки-уч айланиб чиқаман. Кўчада бўлсам, сиз юрган кўчаларни айланаман. Аммо сизни тополмайман. Адажон, Фотима! Мени қўрқади, деб ўйламанглар. Сизларсиз, бошимга тушган ёлғизликдан қўрқаман. Сизларни эса кўргим келади, юрагим тўлиб кетди, гапирадиган гапларим кўп.

Зуҳранинг бутун вужудини титроқ босди, ичида йиғи тўлқинланиб келиб, кўзларига ўтди. Лабларига оқиб тушган шўртанг томчиларни кафти билан артар экан, беихтиёр қулоқ солди. Қабристон жимжит эди. Фақат тепада нимадир шитирлади. Зуҳра бошини кўтариб қаради. Тут шохига чиройли бир мусича келиб қўнди. Тумшугини патларига бир-икки ишқалаб, ку-кулади. Кўп ўтмай унинг ёнида иккинчи мусича пайдо бўлди. У ҳам бир-икки қанотини қоқди, шохлар орасидан бошини энгаштириб Зуҳрага қарагандек бўлди.

— Бу ким? – сўради шеригидан.

— Танимадингми? – жавоб қилди олдин қўнган мусича. – Ёш умри хазон бўлган Фотиманинг эгизак синглиси, Зуҳра.

Зуҳра уларни эшитди ва ҳайрат ичида уларнинг гапларини кута бошлади. Қизиқ, нима дейишар экан яна? Нималарни билишар экан?

— Бечора анча ўзгарибди! Энди танияпман. Қандай шўх, қувноқ қиз эди!..

Иккинчи мусича бошини бир-икки силкитиб ўртоғига яқинроқ сурилди.

— Мен ҳам унга жуда ачинаман, — деди биринчи мусича. — Ёш бошига шунча ташвиш.

— Отаси, Фотиманинг дардлари етмас эканми унга?

— Ташвиш шуки, қотиллардан ўч оляпти. Биттасининг уйига ўт қўйди. Яна кўп ишларни мўлжаллаб қўйган.

— Покиза, ҳалол одамлар бундан хурсанд бўлишади, диллари ёришади.

Иккинчи мусича энгашиб Зуҳрага яна бир разм солди-да, гапида давом этди.

— Унга кўп одамлар ёрдам берди. Буни у ҳали билмайди. — Қиз бола бўлатуриб, отаси, опаси учун қурашмоқчи экан, уни ёлғизлатиб қўйиш ёмон. Биз ҳам қараб турмайлик...

— Нима қилмоқчисан?

— Уни Фотима билан учраштирамоқчиман. У Фотимани кутяпти. Боя уйида Фотима уни чақирган эди.

— Фотима боя унинг хаёлида пайдо бўлди. Чақиргани йўқ. Фотима уни чақиргани ботинмаяпти.

— Нега?

— Қўрқитиб юбораман, деб ўйлаяпти.

— Йўқ. Зуҳра қўрқадиган қизлардан эмас. Фотимани, адасини кўриш учун у ҳамма нарсага тайёр. Мен биламан. Агар у қўрқадиган бўлса, бу ерга келармиди?

— Ундай бўлса эшит. Бугун Фотима ўз дугоналари билан уйга боради. Фотимага ўхшаганлар бировларнинг айби ва зулми билан ҳаётдан кўз юмганлар, ойига бир марта мажлис қилишади. Ўз уйларида қилишади. Бугунги мажлиснинг бекаси Фотима. Зуҳра уни, дугоналарини ҳам ўз уйида кўриши мумкин.

— Қандай қилиб?

— Жуда осон. Ҳовлининг этагида катта бир тул ёнғоқ бор. Қизлар шу ёнғоқ тагида ўтиришади. Фотима ҳозир жой ҳозирлаяпти. Зуҳра қўлида ёқиглик шам билан шу ёнғоқ тагига келиб, уч маротаба Фотимани чақирса, Фотима уни эшитади ва шу заҳотиёқ иккалови бир-бирини кўради.

— Қачон?

— Ҳамма гап шунда. Қизлар қуёш нурлари ой бетига тушиб, тун ойдин бўлганда йиғилишади. Биринчи хўроз қичқиргунча базм қилишади. Зуҳра шу вақт ичида келса, Фотимани кўради. Фақат битта шарт бор. Зуҳра шу шартни бажариши керак. Фотима иложи борича ўзини осган жойни бориб кўргиси келади. Ингичка ипак арқонни қидиради. Зуҳра шу арқонни Фотимадан беркитиши керак. Мабодо топиб олса, бир дардига минг дард қўшилади...

— Топмайди! Беркитиб қўяман! – қичқирди Зуҳра.

Қушлар жавоб беришмади. Қанотларини ёзиб, бир-икки қоқишди-да, учиб кетишди. Зуҳра улар ортидан қараб, қайси томонга учишганини кўролмай қолди. Ҳаяжонга тушиб турганида, дарвоза томонга кимдир чолиб ўтганини пайқайди. Гурсиллаб қадам ташлашидан, қўлларини бесўнақай силкиб боришидан, бу Одамбой эди.

Уйга у қандай етиб келганини билмади.

... Енгил шаббода ҳовлининг деярлик учдан бирига соя ташлаб турган ғалвирак ёнғоқнинг йирик баргларини ҳилпиратиб турарди. Зуҳра ердаги сояга қараб туриб, кўзлари жимирлашиб

кетди. Шунда пайқади, ёнғоқнинг ости, умуман, ҳовли чиннидек топ-тоза эканлигини. Қачон супурди экан? У эсполмади. Аммо шу заҳоти эсига мусичаларнинг гапи тушди: «Фотима жой ҳозирлаяпти». Наҳотки, Зуҳра келгунича, у супуриб-сидириб кетган бўлса? Шунақага ўхшайди. Зуҳра «Фотима!» – дея чақиргиси келди-ю, аммо ўзини босди. Ҳали қушлар айтган шартларни бажариши керак. Бўлмаса Фотима келмаслиги, келса ҳам у билан кўришолмаслиги мумкин.

Ҳовли саранжом-саринта бўлса ҳам, Зуҳра атрофга синчиклаб қараб чиқди. Ошхона, молхона томонларга ўтди. Беихтиёр кир арқонга кўзи тушди. Фотима ишлатган арқон бошқа бўлса ҳам уни ечиб, ошхонага ўтди-да, тандир ичига ташлаб, оғзини беркитди. Анави ингичка ипак арқон қаерда экан? Зуҳра қидира бошлади. Қарамаган жойи қолмади. Бу орада қоронғи туша бошлади. Зуҳра айвонга ўтиб, ҳовлининг, молхона, ошхоналарнинг чироқларини ёқди. Яна қидиришга тушди. Товуқхонанинг бурчагида бир нарса илондек бўлиб чўзилиб ётарди. Бу ўша арқон экан. Афтидан отаси Фотимани кўтариб, бўйнидаги сиртмоқни бўшатган маҳали уни қирқиб, алам ичида шу ёққа улоқтирган чамаси. Зуҳра уни олиб, ҳовлига чиқди. Юраги яна гурсиллаб ура кетди. У шундай кунлар бошига тушишини, ҳаёти ағдар-тўнтар бўлиб кетишини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Демак, одам ўлмайди, у мангу, бу дунёда йўқотганини у дунёда топади. Лекин ҳамма ҳам мангумикан? Умри бировларни эзиш, ҳақиқага хиёнат қилиш, алдаш, зўравонлик билан ўтганлар ҳам мангуми? Асли эзилганлар роҳатда, уларни эзганлар эса азобда бўлишса керак. Шунда тарозу тенг босади, шунда ҳақиқат рўёбга чиқади. Бировлар айби билан ёш жонига қасд қилган қизларнинг бугунги мажлисини Зуҳра шундай ҳақиқат деб тушунди.

Арқонни силкитиб, чангини қоқди. Уни ҳам тандир ичига яширмоқчи бўлди-ю, яна фикридан қайтди. Битта-яримта тандирни очса, кўради. Қаёққа қўйишини билмай, айвонга олиб борди. Қаёққа қўйса экан? Икки қулочлик арқон ҳозир бутун хаёлини банд қилиб олган эди. Охири жой тополмай, сумкасига солиб қўйди. Энди ўзи билан олиб юради. Ҳар кўрганида сергак тортади. Танлаган йўлидан, қиладиган ишларидан қайтмайди. Сигир маъраб, Зуҳра уни соғиши лозимлигини эслади. Айвон четида тўнкариғлик турган челақни олиб, молхонага югурди.

Ярим кечага ҳали анча бор бўлса ҳам, Зуҳра бетоқат бўлиб ҳовлиқаётганини сизди. Нима қилиш керак? Нима чала қолди яна? Фотимани кўриши ростми ўзи? Қушларнинг гапини у ростдан эшитдими? Ё хаёлида эдимми? Нима бўлса ҳам у кечаси қушлар айтгандек қилади. Уч жойдаги чироқдан ёришиб турган ҳовлиларини яна бир айланиб чиқди. Қачон йиғиштирди экан ҳаммаёқни? Қанча ўйласин, эслолмади. Иттифоқо кўзи ошхона устунига суяб қўйилган хокандозга тушди. Фақат Фотиماغина шу ерга, шундай қилиб қўярди. Зуҳра эса айвонга чиқиладиган зинапоянинг орқасига қўярди. Супургини ёнига ташларди. Мусичалар тўғри айтишибди. Фотима келиб кетибди. Демак, албатта бугун у дугоналари билан келади. «Фотима! Жоюгинам! Қани энди, мен ҳам сен билан бўлсам?! Сенсиз, адамсиз эзилиб кетдим!..»

Зуҳра овози чиқмайдиган қилиб телевизор қўйди. Яна қандайдир кино кетаётган экан, ўчирди. Уйга кириб, қора атлас кўйлагига, бинафшаранг дуррасини шкафдан олиб, кравот устига ёзиб қўйди!

Аста-секин ҳалиги оқариб турган юлдузлар ёна бошлади. Қовун тилимидек ой бир томондан олтиндек сарғайиб кела бошлади. «Вақт бўлди, — деди ўзича Зуҳра ва водопровод тагига бориб, шарқиратиб сувни очди-да, оёқларини тутди. Муздек сув сескантириб юборди. Аммо ёқди. Ҳаворанг шоҳи кўйлагини ёқаларигача ҳўл қилиб, мириқиб ювинди. Уйга кириб, ечинди, тайёрлаб қўйган кийимларини шошмасдан кийди. «Шам қаерда эди?». Бирпас ҳаяжонга тушиб, тинчлангандек бўлди. Жавоннинг тортмасидан битта шамни олиб айвонга чиқди. Чироқларни ўчириб қўйиши керакмиди? Қушлардан шунини сўрамабди. Улар ҳам айтишмади. Нима қилишни билмай, бирпас ўйланиб турди. Йўқ, ўчирмайди. Қоронғи бўлиши керак бўлса, шам ёқиб бор, дейишмасди. У шам ёқиб боради-ку! Демак, чироқлар халақит бермайди. Шундай ўйлаб, у ҳовлида уч жойда ёқиғлиқ турган чироқларнинг биттасини ҳам ўчирмади.

— Шамни ёқ! — деди кимдир. Овоз ўзиникимиди, ё бошқа биров айтдими, у фарқига етолмади. Аммо шамни ёқди. Қизғиш олов унинг учида липиллаб ёна бошлади.

Зуҳра уни шамол ўчириб қўймасин, деб, чап кафти билан тўсдию битта-битта босиб ёнғоқ томонга юра бошлади. Ҳаммаёқ жимжит эди. Водопроводни яхши беркитмабди, чакиллаб тома-

ётгани қулоғига чалинди. Беркитмоқчи бўлди-ю, ammo орқага қайтгиси келмади. Ўрикнинг тагидан ўтди. Бу ер ҳам жимжит эди. «Келишмас-я?! – у хавотирланиб юришини секинлатди. Ёнғоқ остига етиб қолган эди. Яна икки қадам босса етади. «Худо! Ўзинг мадад бер!» – деб юборди ичида Зуҳра ва қадамини санай бошлади. «Бир!.. Икки!..» У тўхтади. Нима бўлса бўлди. Қушлар айтганини барибир қилади. У шундай ўйлаб, шамни баландроқ кўтарди, ҳаяжондан бир-икки ютинди-да:

— Фотима! – деб чақирди, бўғиқ овозда.

Ҳеч ким жавоб бермади. Ҳаммаёқ жимжит эди. Ёнғоқнинг ҳар томонга кенг қулоч ёзган шоҳларида ҳам ҳеч ким кўринмасди.

— Фотима! Фотима! – чақирди яна Зуҳра.

«Уч марта чақирдим. Бўлармикан?» – хаёлидан ўтказди у ва атрофига қаради. Ёнғоқ ости секин-аста оқара бошлади. Ёнғоқнинг йирик баргларида тушиб турган соялар ёйилиб, йўқ бўлиб кетди. Қандайдир қушларнинг қанот коққанлари эшитилди.

— Зуҳра! Сингилгинам!..

Бу Фотиманинг овози эди. Зуҳра аланглаб атрофга қаради. Юраги дуқирлаб ура бошлади. Ammo ҳеч кимни кўрмади. Бирдан қўлидаги шам сирғалиб тушди-да, ёнида, елкаси рўпарасида муаллақ туриб қолди. Шу пайт Зуҳра аввал Фотиманинг унга узатилган қўллари кўрди. Кейин олдида чўғдек кўзлари, юзи пайдо бўлди.

— Фотима?! – қичқирди Зуҳра.

— Менман, Зуҳра, менман!

Бу Фотиманинг овози эди. Бир маҳал унинг қўллари Зуҳранинг қўллари олиб, ўзига тортди. Фотиманинг ёқимли ҳиди димоғига урилди. Зуҳра ҳозир юзи-юзига тегишини кутган эди, Фотима уни қучоқламади, ўзига тортди-ю, лекин бағрига босмади. У ўша-ўша, Зуҳра ҳар куни неча марталаб кўрган гўзал, қорақош, қора кўз, юзларида доим табассум ўйнаб турадиган Фотима эди!

— Фотима! Жонгинам! Қанчалик хурсандлигимни билсанг эди!

Зуҳра шундай деб, ўзи уни бағрига босмоқчи бўлди. Ammo Фотима эътибор бермади, турган жойида қўллари билан унинг билакларидан ушлаганича тураверди.

— Мен ҳам, Зуҳра. Лекин мен сени кўраман. Кечалари кўзларинг бир зумгина илинганда кўраман, тепангда бўламан, сочларингдан силайман. Сен буни билмайсан.

Фотима унга меҳр тўла кўзларини қадади. Зуҳра бу кўзларни яхши танирди. Фотиманинг кўзлари эди улар. Лекин.. Ҳозир уларнинг қорачиғлари чўғдек, қип-қизил бўлиб ёнарди.

«Фотимами бу ўзи? – қўрқув аралаш сўради ўзидан. – Нега қучоқламоқчи бўлсам, истамаяпти? Нимага кўзлари қизил бўлиб ёняпти?». — Хавотир олма, мен Фотимаман, — деди кулиб Фотима. – Кўзларимдаги қизил чўғ менинг бедор ўтадиган тунлардаги чироғимдир. Бағримга сени босолмайман. Чунки мен руҳман. Мени кўришинг мумкин, қандай бўлган бўлсам, шундай тасаввур қилишинг мумкин. Зуҳра, бугун менинг куним. Мен каби жабр кўриб, у ҳаётдан беғуноҳ кўз юмганларнинг бугун мен бекасиман. Ҳар ойда бир марта биз каби аламдийда қизларнинг мажлисини қурамиз. Шу кунни ҳеч ким ўз ўтмишини эсламайди. Фақат аянчли ўтмишнинг белгисигина қолади. У доимо эгаси билан бўлади. Мана, қара, бўйнимдаги чизиқни кўряпсанми? – Фотима узун, нозик бўйнига тақиб олган гулчамбарни кўтарди. Зуҳра у чизиқни таниди. – Ҳа, бу чизиқ сиртмоқнинг излари. Сиртмоқни ўзим боғлаганман. Лекин мендақалар кам. Ҳинд, Суматра қизлари шундай қилишар экан. Қолганлар ўзларини ёқишади. Ана, қара, дугоналарим йиғилишяпти. Кўряпсанми уларни? Фаришталар менга айтишди, қабристонга борган экансан бугун ҳам. Иккаламизга раҳм қилишиб, бизни учраштиришди. Мен улардан жуда миннатдорман.

— Мен ҳам! – деди юраги тўлиб Зуҳра.

— Ана, қара, — Фотима қўллари билан Зуҳранинг даҳанидан ушлаб, юзини бурди. – Ҳали кўп бўламиз бирга. Фақат менга қарайверма. Қизларга қара. Кўряпсанми? Бўйинларига гулчамбар осиб олганлар менга ўхшаганлар. Қолган қизларнинг юракларига қара. Оловдек ёниб турибди. Улар ўзларини ёқишган. Фақат ўзбек қизлари эмас, ҳамма оловбардор бўлган халқларнинг қизлари ўзларини ёқишади. Улар кўп. Ёшига қараб гуруҳ-гуруҳ бўлиб олганмиз. Кўряпсанми? Ҳаммаси гўзал, ҳаммаси бир хонадонни гуллатадиган қизлар, элининг гурури, элининг обрўйи бўладиган қизлар...

Зуҳра атрофга қараб, лол бўлиб қолди.

Ёнғоқнинг таги катта боғга айланиб қолган эди. Ўртада кўз илғамас баландликка сувлари отилиб, қумуш тангалардек сочилаётган атласранг фаввора. Унинг атрофида, рангдор мрамор тошлари кўриниб турган ҳовузчаларда камалактус ўрдак-

лар сузиб юрибди. Минг хил шакл, рангдаги гуллар орасида думларини ёйиб товуслар турибди. Ёнғоқнинг баланд шохларида турли-туман қушлар ўтиришибди. Улар ҳам базмга келган. Тўтилар, майналар...

Шундай ёнғоқнинг тагида ўтирган Фотима бир маҳал енгил чапак чалди. Боғ оралаб юрган қизлар, унинг атрофига йиғилишди. Кимдир юмшоқ болишга ёнбошлади, кимдир арғамчи курсига ўтириб, тебрана бошлади. Лекин ҳамма бир жойга тўпланди.

Зуҳра уларга қараб, маҳлиё бўлиб қолган эди. Шундай чиройли, шундай қувноқ, кўзларидан доноликлари ҳам билиниб турган қизлар Фотимадек, ҳаётдан жуда эрта кўз юмган эдилар. Уларнинг оппоқ, ҳарир кўйлаклари енгил шаббодада титрар, юраклари ўрнидаги муштдек чўғ эса улар билан бирга тебранарди ва қандай йўл билан умрларини қирққанларини билдириб турарди.

Муножотни эслатадиган сеҳрли куй янграй бошлади. Зуҳра ким чалаётганини кўрди. Юраги ловуллаб турган қизлардан бири эди у. Фотиманинг ёнида ёнғоқ танасига ёпишиб турган ёстиққа суяниб, бешикка ўхшаган катта қутининг олтин торларини чертарди у. Кўп ўтмай куй ҳамманинг эътиборини тортди. Зуҳрани ҳам сеҳрлай бошлади. Унда, бу куйда ҳамманинг нозик ҳис-туйғулари ўз аксини топган эди. У гўё майин овозда ҳамманинг дардини айтиб йиғларди, ҳаммага чидам, сабр-тоқат тиларди. Бирдан куйнинг оҳанги ўзгарди. Ҳозиргина дилларни пора-пора қилай деган куй, момақалдиरोқдек гумбирлаб кетди. Қанчадан-қанча ҳали ҳаёт завқ-шавқини кўрмаган қизларнинг дод-фарёди ҳаммаёқни тутиб, чақмоқ чақди. Зуҳра сезиб турибди, чақмоқдан сўнг қуйилиб келган жала суви эмас, шу хўрланган қизларнинг кўз ёшлари эди. Куй яна ўзгарди. Жанговар тус олди. Бирин-кетин Фотиманинг, Зуҳранинг атрофида ўтирган қизлар ўртага тушишди. Ҳар ким бу жанговар куйни ўзича тушуниб, ўйнай бошлади. Зуҳра умрида бундай алам ва ғазаб тўла рақсларни кўрмаган эди. Уни Фотиманинг ўзи ҳам ҳайратга солди. Оҳиста, қўлларини зўрға кўтариб ўйиб бошлаган Фотима қиличбозликда тенги бўлмаган афсонавий Рустамдек бўлиб кетди. Боягина қизариб турган кўзлари олов пуркаб ёнди, қўллари олтин қилич бўлиб куй оҳангига мос ҳавони кеса бошлади.

— Зерикмадингми? — деди Фотима рақс тугагач, унинг ёнига келиб. — Энг қизиғи ҳозир бошланади. Ҳинд ва турк дугоналаримиз ўйнайдилар. Биласан, улар ўз дардлари, орзуларини ўйинда

ифода қиладилар. Ҳамма шундай. Лекин буларники бошқача. Уларга ўйнагани йўл қўйишмаган. Ҳинд дугонамиз Приманинг оёқларини синдиришган, Зубейдани эса отаси бўғиб ўлдирган.

Икки хил оҳанг, икки хил ўйин бир-бирига қўшилиб, шундай бир гўзал манзара пайдо бўлдики, Зуҳра буни ҳеч қаерда кўрмаган эди. Иккала қиз ҳам бир-биридан чиройли, рақсда бир-биридан нозик ва тенгсиз эди.

Фотима уларни бўйинларига ишора қилди. Зуҳра эзилиб кетди. Худди Фотиманикидек, иккала қизнинг бўйинларида ўлим излари — қора чизиқлар бор эди.

— Бу кетмайди, — деди Фотима. — Бу излар доим биз билан. Шу чизиқлар, ловуллаб турган юраклар, биз чеккан дард. аламларни эслатиб туради.

— Фотима! Сени қийнаганлардан қасос оламан. Биттасининг уйини ёндирдим. Бу бошланиши.

— Биламан. Миннатдорман сендан, Зуҳра. Лекин қўй, бу шаштингдан қайт. Мен уларни унутдим. Сен ҳам унут.

— Йўқ, уларни деб, сен ҳаётдан кўз юмдинг. Мен ёлғиз қолдим. Адам уларнинг қўлида азоб чекиб ўлдилар. Уларнинг яшашга ҳаққи йўқ.

— Қўй, Зуҳра. Билсанг, адам ҳам уларни унутдилар.

— Кўрдингми?

— Йўқ. Лекин юрагим айтиб турибди. Улар ҳам шундай дейдилар.

— Кўрасанми уларни?

— Кўраман. Бир-биримизни албатта топамиз. Кейин биргалашиб ойимларни ҳам топамиз.

— Мендан салом айт. Зуҳра ҳар куни бизни ўйлайди. Биз билан гаплашади, де. Бизни жудаям-жудаям соғинган, де.

— Албатта айтаман, Зуҳра, сингилгинам, сен ўзингни асра. Улар кўпчилик. Ер юзида ҳали бойлар, камбағаллар бор экан, безорилик, зўравонлик бўлади. Сени ҳам менинг кунимга тушишингни истамайман. Адамлар учун, мен учун сен яшашинг керак. Бизнинг авлоддан ҳам бир зот қолиши керак. Сенинг бурчинг бу.

— Фотий! Қачон яна кўришамиз? Агар бугун қабристонга бормаганимда, сени кўрмасдим.

— Кўрардинг. Фаришталар сенга айтишарди.

— Ўша мусичалар фариштами?

— Ҳа. Фаришталар истаган шаклларига кирадилар. Биз ҳам. Мен тез-тез сендан хабар олиб тураман. Мени кўрасан. Йиғла-япсанми?

Фотима Зуҳранинг бошини силай бошлади. Унинг муздек қўллари ҳаяжондан бутун вужуди ёниб турган Зуҳрага ёқди.

Зуҳра вақт қандай тез ўтганини билмай қолди. Ой бети оҳишта оқара бошлади. Дарахтлар шохларидаги қушлар сийраклашди.

— Зуҳра, шамингни ўчирсанг бўларди энди. Тонг отяпти. — Зуҳра овозни таниди. Ўша мусичалардан бири эди. — Фотима билан кўришдинг. Хайрлаш энди.

Зуҳра гап қайтармади. Аста-секин ўз шаклини йўқотаётган фаввора олдидаги қизлар билан гаплашиб турган Фотима томон юра бошлади.

— Зуҳра!

Фотима унинг қаршисига югуриб келарди.

— Фотима! — Зуҳранинг юраги ҳаприқиб кетди.

XIII

Республика прокурори Қодир Алиевни махсус ишлар бўйича терговчи вазифасига таклиф қилганини ва Алиев рози бўлганини эшитиб, Исмоилов ниҳоятда хурсанд бўлиб кетди.

— Энди ишлаймиз! — деди у Алиевга. — Қўлингиз энди ҳар қаёққа етади.

— Ким билади, — деди эҳтиётлик билан Алиев. — Бу ерда ҳам Султоновнинг ошналари чиқиб қолиши мумкин.

— Лекин прокурор кейинги пайтда нима билан шуғулланаётганингизни билади-ку?

— Билар экан, — Алиев прокурор билан бўлган суҳбатини хаёлидан ўтказди. — Ҳаммасини билар экан. Кейин мен ўзим ҳам айтиб бердим.

— Нима деди? — қизиқди Исмоилов.

— Бу ишни охиригача етказмагунингизча бошқа иш билан шуғулланмайсиз, деди.

Улар университетнинг эски биноси олдидаги боғ ичида ўтиришарди.

Алиев ишдан бўшаганидан бери эрталаб, пиёда олти-етти чақирим юришни одат қилган эди. Бугун ҳам у шу одати бўйича уйдан чиқиб, шу хиёбонга келиб қолган, қайтаётганида Исмоилов билан дуч келган эди.

— Қачон ишга чиқасиз? — сўради у сигарета тутатар экан.

— Бугун соат ўн иккида коллектив билан таништиришади.

— Соат ўн иккида, — ўйланиб қолди Исмоилов ва соатига қаради. Кейин Алиевга бурилиб деди. — Уч соат вақтингиз бор экан.

— Нима эди?

— Салоҳиддинова билан учрашиб келайлик?

— Улгурармиканмиз? Мен ҳали уйга бориб, бошқатдан кийинишим керак.

— Шундай ҳам зўрсиз!

Алиев жилмайди.

— Йўқ. Уйга ўтмасам бўлмайди. Жуда бўлмаганда, галстук тақиб олай.

Исмоилов устозининг ниҳоятда тартибли, ўта маданиятли одам эканлигини, бунинг устига ҳеч қиммат кийимда юрмаслигини яхши биларди. Шунинг учун эътироз билдирмади.

— Яхшиси менга соат бирда телефон қил, — деди Алиев.

Исмоилов рози бўлиб, ишхонасига йўл олди. Алиев кетганидан бери вазирликка оёғи тортмай борарди. Тузукроқ бир одам келишига умидвор эди. Битта у эмас, бўлимдагиларнинг ҳеч қайсиси Алиевнинг ўрнига Сиддиқов, ташаббуссиз, қоғозбоз, офиркарвон одам келишини кутишмаган эди.

Собиржон ака ўзи билан бирга янги одам олиб келмади. Ким билади, балки Жалолов шундай маслаҳат бергандир? Бўлимдагиларнинг ҳаммаси билан яхши муносабатда бўлишга, иложи борича уларнинг кўнглини олишга интиқди. Лекин иш тўхтаб қолди. «Оч қорним, тинч қулоғим». Бу мақол унинг энг яхши кўрган мақоли ва ҳаёт дастури эди. Қизиғи шундаки, у раҳбарларнинг кўпига маъқул эди. Уни ҳурмат билан тилга олишарди, ўқимишли, доно офицерлардан, деб ҳисоблашарди. Исмоилов буни бир неча марта сизди. Аммо ҳамма нарса таққослаганда яққол кўринади. Алиев кетганидан кейин ходимлар вазир ўринбосари катта хато қилганини кўрдилар. У билан Сиддиқов ўртасида осмон билан ердек фарқ бор эди. Капитан Раҳмонов, лейтенант Маҳкамовлар бўшаб кетишди, ўринлари бўш қолди.

Исмоилов Алиевнинг бир кунмас-бир кун ишга келишини яхши биларди. Лекин шахсан республика прокурорининг чақиришини хаёлига келтирмаган эди. Йўғонтена воқеаларига вазирликнинг муносабати билан прокуратуранинг муносабати кескин ажралиб турганини кўриб, у қувонди. Алиевнинг ўша ёққа чақирилганидан боши осмонга етди ва ичида у билан ишлайдиган одамларга рашки келди.

Сиддиқов ходимларнинг биронтасига Йўғонтена ишлари ёпилди, дегани йўқ. Лекин келганидан бери ҳеч кимни шу ишлар билан шоширгани ҳам йўқ. Қўлга туширилган юк машиналари,

рефрежераторлар билан ҳеч ким кутмаган ҳодиса юз берди. Кўкнорининг ҳаммаси – янчилгани ҳам, поялиги ҳам колхозга берилди. Шофёрлар озод қилинди. Сиддиқов уларнинг қўлида химфармзаводининг наряди борлигини рўқач қилди. Юзаки қараганда, у ҳақ эди. Аммо капитан Раҳмоновни ҳам, Исмоиловни ҳам ўйлатган саволлар шу қадар кўп эдики, шофёрлардан ҳеч нарса суриштирмай, қўйиб юборилиши, Сиддиқов ҳақида оз бўлса ҳам дилларида бўлган илиқликни, ҳурматни мутлақо кўтариб ташлади. Алиевнинг гумони тўғри эканлигига яна бир марта ишониди. Йўғонтепада юз берган воқеалар, бегуноҳ одамлар бошига тушган кулфатлар энди бу бўлимда очилмаслигига ҳеч кимда шубҳа қолмаган эди. Алиевнинг кетиши шунинг учун керак бўлганлигига ҳамма тушуниб етган эди.

Лейтенант Маҳкамов Одамбойни қочириб юборган куни, Исмоилов қўлига ғалати бир нарса – сопи фил суягидан ишланган қилич тушган эди. Маҳкамов билан борган иккита милиционер Одамбой ғойиб бўлгач, боғдаги хоналарни қарашади. Милиционерлардан бири шу қилични кўриб қолди Унинг гапича, қилич тошойналик стол устида ётган экан. Кўзига ғалати кўриниб, томоша қилибди. «Жойига қайтариб қўйиш эсига келмай, ўзи билан олиб кетибди. Меҳмонхонага келишганда, Маҳкамовга кўрсатади. «Автомат, тўппонча даврида қилич нега керак бўлиб қолди экан?» – ўзича ўйлади Маҳкамов ва маслаҳат қилиш учун Исмоилов олдига кирди. Исмоилов қилични кўриб, ҳангу-манг бўлиб қолди. Бу яқин орада ясалган қилич эмас эди. Уни ҳеч қандай пул билан ўлчаб бўлмайдиган тарихий бир мўъжиза, деса бўларди. Эртасигаёқ, Тошкентга тушиб, уни Алиевга кўрсатди ва у билан келишиб, республика Фанлар Академиясининг археология институтига олиб бориб, шахсан академик Салоҳиддиновнинг қўлига топширди. Сабоҳат опа Исмоиловдан кўпроқ ҳайратга тушди. У қиличнинг тарихини билар экан. Қиличнинг сўнгги эгаси Қўқон хонлигининг ҳарбий вазири ва лашкарбошиси Алимқулбек экан. Сабоҳат опа лупа билан қиличнинг сопи ёнидаги ёзувни Исмоилов олдида ўқиди. «Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм. Ушбу шамширни қўлига олган дили, нияти пок одамга ҳазрати Али мадаккор бўлсин!»

— Бу қилични биз кўпдан бери қидирамиз, — деди академик. — Икки-уч кун муҳлат беринглар. Дуркент экспедициясини янгидан ташкил этамиз. Сўнгги экспедиция уруш бошланишидан олдин ишлаган эди.

Исмоилов институтга келганидан хурсанд бўлди. Сабоҳат опанинг гапларидан кейин қилич қандай қилиб Тешабоққа тушиб қолганини, кимдан буни суриштириши лозимлигини ўйлаб кетди. Қизиқ, Тешабой Султонов қиличнинг тарихини биларми-кан?

* * *

Алиев ҳам шу учрашув хаёлида уйига борди. Машҳур лашкарбоши ҳақида у эшитган, аниқроғи ўқиган эди.

Лекин ҳозир унинг учун энг муҳим нарса республика прокурорининг бугун чиқарадиган буйруғи эди. Ҳошим Ҳасанов ундан тўрт йил бурун юрфакни битирган, прокурор назоратига тегишли ишларнинг энг пастидан, энг юқорисигача ўрганиб чиққан республиканинг обрўли адлия арбобларидан эди. Алиев иш юзасидан унинг ёрдамчилари, ҳамкасблари билан учрашиб турар, лекин ўзи билан кам мулоқотда бўлган эди.

Таништириш одатда узоқ давом этмайди. Лекин саволлар кутилмаганда тушиб қолиши мумкин. Масалан, нима учун муҳим бўлимни ташлаб кетдингиз ва ҳоказо. Вазирликдаги вазиятни сўрашлари ҳам эҳтимолдан ҳоли эмас. Алиев ҳаммасини рўй-рост айтишни ўйлаб қўйди. Гаплари етиб борса, ўзларидан кўришсин. Лекин Йўғонтёпа ишларидан кўп гапирмайди. Шубҳаларини прокурорга айтади, шу кифоя. Прокурор уни қувватлаяпти, шу катта гап. Энди унинг Сиддиқовга, вазир ўринбосарига ялинадиган жойи йўқ. Мустақил ўзи текшираверади. Улардан эса ўзи яхши билган, ишонган одамларни сўрайди фақат. Беришмасдан иложлари йўқ. Ҳа. Йўғонтёпа ишлари янгича тус олди энди. Фақат, прокурор ҳақ. Ҳеч нарсада енгиллик қилиб қўймаслик керак. Улар кўпни кўрган одамлар. Ҳеч нарсадан тойишмайди...

Санобар унинг кийинишига разм солиб турарди.

Алиев кулди.

— Ҳа, янгидан хуштор бўляпсанми?

— Арзийсиз хуштор бўлсам!

У зрига яқинлашиб, елкаларидан қучоқлади. Галстугини тўғрилаб қўйди.

— Ишқилиб бу ишда қийналманг!..

Алиев индамади. Ойнага яна бир марта қараб, хотинини бағрига босди, пешонасидан ўпди.

— Нима овқат қилай?

— Ош-да...

— Биринчи кунданоқ ётиб олманг у ерда. Вақтлик келинг.

Алиев бошини қимирлатди. Кўп вақтдан бери у ҳеч бундай тинч, хотиржам эмас эди.

Беш минути кам ўн иккида у прокурор қабулхонасига кириб борди. Котиб уни табриклаб, кичик залга одамлар йиғилаётганини айтди. Бундай тантанали йиғилишларни кўп кўрган бўлса ҳам, Алиевни ҳаяжон босди ва ичида яна бир марта Ҳасановга миннатдорчилик билдирди. «Яхши одамлар кўп. Ҳақиқат албатта юзага чиқади», хаёлидан ўтказди у.

Таништириш узоққа чўзилмади. Ҳасанов билан иккалови залга кириб боришганида, одамларнинг қарашларидан ҳамма нарсани билишлари аниқ сезилиб турарди. Алиевнинг назарида уни «ёвқараш» билан кутиб олган одам залда йўқ эди.

Ҳошим Ҳасанов унинг ишларини қисқача таърифлади. Анчадан бери билишини айтди. Янги ишда ютуқлар тилади. Битта ҳам савол тушмади. Ҳасанов йиғилганларга жавоб бериб, Алиевни иш жойигача кузатиб қўйди. Аппарат ходимлари олдида бу ҳаракати эътиборсиз қолмади. Ҳамма Алиевнинг яқини мутахассислиги билан бирга, прокурорнинг чексиз ҳурматини қозонган одам эканлигини англади. Буни Алиевнинг ўзи ҳам сизди. Умуман, мажлис қилиб таништириш шарт эмас эди. Аммо прокурорнинг шундай муносабатда бўлганидан Алиев хурсанд эди. Албатта, уни қандай кутиб олишгани, прокурор нима дегани, кабинетигача кузатиб қўйгани прокуратурада ўрнатилган демократик тартиб билан бир қаторда янги терговчига бўлган ишонч ва ҳурмат эканлиги вазирликка етиб боради, айрим одамларнинг гашига тегади. Алиев Сиддиқовни, сўнг Жалоловни кўз олдига келтирди.

Хонада Ҳошим Ҳасанов яна Алиевнинг қўлини қисди.

— Ўн кун сизни безовта қилмайман. Ўн кундан сўнг ўзингиз Йўғонтепа воқеаларини гапириб берасиз. Келишдикми?

— Келишдик.

Бош прокурор хайрлашиб, чиқиб кетди. Алиев эшикни ёпиб, топ-тоза ёзув столи ёнига, янги жойига келиб ўтирди. Хона вазирликдаги кабинетига ўхшаб кетарди. Дераза кўчага қараган, телевизор, учта телефон... Беихтиёр столнинг биринчи тортмасини очди. Унда янги блокнот, йиртма тақвим, Хитойнинг олтин пероли атворучкаси, бир қути рангли, бир қути қора қалам ту-

рарди. Кўз олдига прокурор қабулхонасидаги ўрта ёшли аёл келди. Унинг кулиб қўйганини эслади. Хонани тайёрлаб қўйган албатта ўша аёл бўлиши керак. Раҳмат унга. Дидли аёлга ўхшайди.

Телефон жиринглади. Қайси бири бўлди бу учта телефондан? Учалови ҳам бир хил оқ, учаловининг ҳам рақамлар терилган доирасида давлат герби бор эди. Овоз энг четдагисидан келаётгандек бўлди. Адашмади.

— Табрикласам бўладими энди?

Бу Исмоилов эди. Алиев беихтиёр соатига қаради. Соат беш минути кам бирни кўрсатиб турарди.

«Бундай одамлар билан тоғни талқон қилса бўлади!» – ўзининг собиқ ходимидан хурсанд бўлиб қўйди Алиев.

— Мен тайёрман. Сабоҳат опа боришимизни биладими?

— Ҳа, кутяптилар.

Исмоилов билан улар археология институтига келишганда, институт директори билан академик Салоҳиддинова кутиб туришарди. Сабоҳат опа ўзида йўқ шод эди.

— Икки кундан бери ухлаганим йўқ, ҳаяжондаман, — деди у. – Ажойиб совға қилдиларинг биз тарихчиларга. Минг тўққиз юз қирқ биринчи йили июн ойининг бошида Йўғонтепада ўн бир кишидан иборат экспедиция ишлаган. Экспедиция раҳбари менинг эрим, раҳматли Маъруфжон Салоҳиддинов эдилар. Биласизми-йўқми, Тошкентни ўн икки тепа ўраб туради. Шулардан биттаси Йўғонтепа. Минг саккиз юз олтмиш иккинчи йили чор Россиясининг босқинчи қўшинлари билан Қўқон хонлигининг аскарлари ўртасида қонли жанг бўлган. Жанг шу Йўғонтепа пастидаги ялангликда икки кун давом этган. Босқинчиларга қарши фақат хон аскарлари эмас, паркентликлар, тошкентликлар, қўқонлик, қўйинг-чи, ҳар қаёқдан келган кўнгилликлар ҳам кўтарилган. Лекин катта-катта замбараклари, янги чиққан, узоққа, олти юз-саккиз юз метрга отадиган милтиқлари бўлган армияга қарши бизникилар нима қилиша оларди? Жуда кўп одам қирилган, рус солдатлари қуролсиз, фақат теша, болта, калтак кўтариб жанг қилган одамларимизга қойил қолишган. Ўша жангда Қўқон хонлигининг ҳарбий вазири, лашкарбоши Алимқулбек оғир ярадор бўлади. Уни жанг майдонидан олиб чиқиб қаёққадир яширишади. Бизгача етиб келган маълумотлар бўйича, қимматбаҳо қурол-аслаҳа, эгар-жабдуқ, лашкарбошининг дубулғаси, совути шу Йўғонтепадаги ғорларга яширилган.

Маъруф ака экспедицияси кўп нарса топган. Уруш бошланиб қолиб, иш тўхтатилган, тахмин бўйича, Алимқулбекнинг дубулгаси, қиличи, Йўғонтепада бўлиши керак эди. Сизлар қилични топиб келдинглар. Демак, Маъруф аканинг тахминлари тўғри экан. Архивда Йўғонтепадаги қайси жойлар текширилгани ёзилган. Мана, директоримиз розилар, янги экспедиция уюштирамиз. Мен ўзим бораман. Иккита ғорга йўл йўқ. Бу ғорлар Қурамининг одам оёғи етмаган оралиғидан бошланади. Қасққа олиб чиқади, маълум эмас. Шунинг унинг иккита вертолёт оламиз. Гапга тушиб кетиб, сизларга чой ҳам қўймабман. Мен ҳозир.

Ёшлардек даст ўрнидан туриб эшикка чиқиб кетаётган Сабоҳат опани Алиев тўхтатди.

— Овора бўлманг. Чойни экспедицияда ичамиз. Ишингиздан хабар олиб тураман. Биздан қандай ёрдам керак?

— Ҳозирча ҳеч қандай. Лекин экспедиция унумли бўлса, қимматбаҳо буюмлар чиқса, унда ёрдам берасизлар. Ўғри-пўғрилар биздан юлиб кетишмаслиги учун.

— Бўпти, — Алиев ўрнидан турди. — Вертолёт қачон берилар экан? Хабарингиз йўқми?

— Эртага ё индинга, — гапга аралашди директор. — Жой бор. Агар истовчилар бўлса, бемалол.

— Мен бораман, — деди Исмоилов.

Улар шунга келишиб хайрлашаётганларида, телефон жириглади. Директор трубкани олди.

— Ўртоқ Алиев, сизни сўрашяпти.

Алиев ҳайрон бўлди, прокурор ўн кун тегмайман, деган эди, нима бўлдийкин?

— Эшитаман, — деди у трубкани олиб.

— Ишлаш ўрнига, музейларда лақиллаб юраркансиз-да, — деди йўғон овоз ва хохолаб кулди.

— Кимсиз? — ҳеч нарсага тушунмай сўради Алиев.

— Қулоқ сол, Алиев! — Йўғон овоз бирдан дўққа ўтди. — Сени ишдан кетганингга хурсанд бўлган эдик. Ақл кирибди, болачақасини, ўзини ўйлабди, деган эдик. Сен одам бўлмабсан. Агар Йўғонтепа ишларини ташламасанг, ўзингдан кўр. Бу охирги огоҳлантиришимиз. Агар қулоқ солмасанг, ўзингдан кўр.

— Мен нотаниш одамлар гапига қулоқ солмайман, — деди Алиев имкони борича совуққонлик билан. — Кимсиз, десам, жавоб бермаяпсиз. Учрашайлик. Нега учрашишдан қочасиз?

— Гапни чўзма, Алиев! — деди йўғон овоз. — Учрашиш қочиб кетмайди. Аммо қачон учрашишни сендан сўраб ўтирмаймиз. Бугун хотинингни қачон кўрдинг?

— Нима? — Алиевнинг юраги дукиллаб уриб кетди. — Тушунмадим. Қайтаринг.

— Хотинингни ҳали соғинмабсан. Соғинсанг, Дендропаркдан қидир. Юмшоқ ўт устида мазза қилиб ётибди.

— Ярамастар. Нима қилдиларинг? — Алиев трубкага бақирди.

— Ўзингни бос. Хотининг ҳозирча омон. Лекин билиб қўй.

Бундан кейин аяш йўқ.

Йўғон овозли шундай деб трубкани қўйди.

— Тинчликми? — хавотирланиб сўради Сабоҳат опа.

— Ҳозирча тинчлик. Кечирасизлар, менга рухсат.

Алиев шошиб эшик томон юрди.

— Мен ҳам сиз билан бораман, — Исмоилов унга эргашди.

Ўн беш минутда машина Дендропаркка етиб борди. Алиев шошиб тушаркан:

— Сен орқа томондан кир! — деди Исмоиловга.

Машина бир силтаниб, жойидан қўзғолди.

Алиев сомсахонанинг ёнидаги чойхонадан ўтиб, боққа кирди. Ҳаммаёқ жимжит. Боғда ёз бўлишига қарамай, ҳеч ким йўқ эди. Одамлар асосан овқат пиширилаётган жойда чойхонада эди. Тахминан эллик кишича чиқарди. Лекин уларнинг юз-кўзидан бирон фожианинг гувоҳи бўлганлари билинмасди. Ҳамманинг диққати чаққонлик билан ош сузаётган ошпазда, унинг қўлидаги кафгирда, бир эгилиб, бир қаддини ростлаб узун чўмичда сомса узаётган қип-қизил юзли сомсапазда эди. Шу ҳолатда биронта одам паркнинг ичида бировни ўлдириб кетишса ҳам сезмасди, кўрмасди, қўпол қилиб айтганда, парво қим қилмасди. «Уришяпти, бир-бири билан», деб қўяқоларди.

Алиев негадир қозон ва тандир олдида тўдалашиб турган шу одамлардан хафа бўлди. Унинг хотинини қандайдир ярамастар машинага босиб олиб келишса-да, боғда ҳеч ким бунга эътибор бермаса?! Алиев шу хаёли билан одамлар ҳақида нотўғри ўйлаётганини билса ҳам, ўзини алам ва жаҳддан тиёлмасди. Наҳотки биронта одам Санобарни кўрмаган, унга ёрдам бермаган бўлса?!

Сомсахона, чойхона ортда қолди. Деворлар, дарахтларнинг тагида ҳеч ким кўринмасди. Нима деди? Юмшоқ ўт устида ётибдилар, деди. Ифлос! Қани ўша юмшоқ ўт? Алиев атрофга қаради. Боғнинг орқа томонида нимадир қурилляпти. Пойдевори

қазилган жойда тупроқ тоғ бўлиб ётибди. Шу томонга юрди. Аммо у ерда ҳеч ким йўқ эди. Шу тоб қулоғига кимнингдир инграган овози эшитилди.

— Санобар?! – деб қичқариб юборди Алиев.

Девор ёнидаги тарвақайлаб ўсиб кетган дарахтнинг остида нимадир қимирлагандек бўлди. Алиев шу томонга югурди. Уч-тўрт қадам қолганда, таниди. Кўк гулли кўйлагидан таниди. Санобар қўл-оёғи боғлиқ, хас-хашакка беланиб ётарди.

Алиев югуриб келиб унинг бошини кўтарди. Ҳайтовур кўзлари очиқ эди. Оғзига эса сариқ пакетга ўроғлиқ тўғралган сабзи тиқиб қўйилган эди. Алиевнинг биринчи қилган иши – шу пакетни олиб ташлади.

Кейин ингичка ипак арқон билан танғиб ташланган қўл-оёқларини еча бошлади. Санобарни йўтал аралаш йиғи тутди.

— Бўлди, бўлди, Санобар, жоним!.. Ўзингни бос. Тирик экансан, шу катта бахт! – Алиев хотинининг боғланган жойлари, қабариб кетган қўллари, оёқларини силай бошлади. – Уришмадимми?

— Йўқ, уришмади. Лекин, Қодир ака, уришгандан баттар бўлдим. Нафасим қайтиб, ўламанми, девдим. Ер юткурлар.

— Ким экан улар, билдингми?

— Йўқ. Лекин биттасининг оти Пўлат. Қулоғимга кирди. Кўрсам иккаловиниям танийман. Биттаси ёш. Иккинчиси, боғлагани, оғзимга сабзи тиққани сиз тенги, кирқ-қирқ беш ёшларда. Гавдали, полвон одам. Қўнғиздек мўйлов кўйган. Вой, Қодир ака! Улардан ҳар балони кутиш мумкин. Бу ёққа олиб келишганда ўлдиришади деб қўрқдим. Биттасини, каттасининг тўпшончаси бор. Сизга ўхшаб қўлтиғида олиб юраркан. Ер юткурлар!

Санобар яна йиғлай бошлади.

— Бўлди, бўлди, Санобар. Шукр қил, омонсан.

Алиев унинг елкаларини, бошини силаб, ўтқазди. Ўзи олдига чўккалади.

— Бир чимчилаб кўринг. Ростдан тирикманми? Ҳеч ишонма-япман.

Алиев унинг елкаларини ушлаб, енгил силкитди.

— Тириксан, ўзингни бос, Санобар. Ҳозир уйга кетамиз. Дам оласан, ювинасан. Туш деб ўйла бунди. Ёмон туш, деб ўйла. Айб менда, уйнинг эшигини икки қулфлик қилиб қўйишим керак эди. Шуни қилмадим. Қандай киришди айтгандек? Эшик очиқмиди?

Санобар эрининг саволларидан бироз ўзига келди.

— Уйга келишгани йўқ. Уй қулф. Мен бозорда эдим.

— Бозорда? — ҳайрон бўлди Алиев. — Бозорда нима қилиб юривдинг?

Шу пайт Исмоилов етиб келди.

— Соғмилар?

Санобар мажбуран жилмайди. У аста-секин ўзига кела бошлаган эди. Бунинг устига Исмоиловдан уялиб, ўзини анча босди.

— Қўрқмай-чи?! Бир кунда адои-тамом бўлдим. Мелисага хотин бўлмай мен ўлай!

Алиев Ўктам Қўчқоровичга қараб кўзини қисиб қўйди. У алам ва ғазабга тўла бўлса ҳам, хотининг сўнгги гапидан бироз юмшадди.

Меҳр билан хотинига қараб, ўрнидан турди-да, қўлтиғидан кўтарди.

— Қаердан олиб кетишди?

— Э, сўраманг. Айб ўзимда. Тўғралган сабзи олай деб, бозорга борувдим. Кийинганим ҳам йўқ. Чиқаётганимда иккита одам йўлимни тўсди. «Опа, сизни қидириб юрибмиз, — деди биттаси. — Уйингиз қулф. Қўшнингиз бозорга кетдилар», дейишди». «Тинчликми?» — деб сўрадим, юрагим уриб кетди. «Тинчлик. Қодиржон акам аварияга учрадилар. ТошМИдалар. Хавотир олманг. Тузукла. Сизни кўрмоқчилар», дейишди. Ҳеч нарсадан хавотир олмай, машиналарига ўтирдим.

— Қандай машина? Ранги қандай?

— Жигарранг «Жигули». Ўтирдим...

Санобар бир йиғлаб-бир овуниб, бўлиб ўтган гапларни айтиб берди.

Машинага ўтиришганда, Санобар анчадан бери чанқоқ қийнаётганини эслади.

— Тўхтанглар! Битта сув ичиб олай!

У машинадан тушмоқчи бўлиб, эшикни очди. Аммо Исмоилов уни тушгани қўймади.

— Мен ҳозир!

Зум ўтмай у икки шиша «Фанта» кўтариб келди.

— Тошкент суви йўқ экан.

— Шу ҳам бўлаверади.

Санобар битта шишани олиб, оғзига тутди. «Ҳаёт қандай яхши!» — хаёлидан ўтди унинг. Бир соат бурун у ўзини лаҳатда ётгандек тасаввур қилган, эри келишига, уни озод қилишларига ишонса ҳам, бундай аҳволга тушиб, қўл-оёғи боғлиқ ётишини тушида ҳам кўрмаган эди. «Яшаш яхши. Қодир акам буни билиши керак. Айтаман унга. Рози бўлсин. Наҳотки ўша кўкнори ўлгур биздан афзал бўлса?!»

— Зуҳра Салимовани қачон кўрдинг охирги марта? – деб сўради машина деразасидан кўчага қараб сигарет чекиб кетаётган Исмоиловдан.

— Ён кундан ошди. Ҳозир Тошкентда бўлса керак. Институтга ҳужжатларини топширяпти.

— Пединститутгами?

— Шундай девди. Ҳозир билмайман. Уни биласиз-ку, ғалати-роқ.

— Яхши қиз, — деди Алиев. — Уни ёлғизлатиб қўймаслик керак.

— Унинг хаёли акасида. Гўё ўлигим, тиригим топилса, ҳамма нарса равшан бўлади. Оиласи бошига тушган фалокатлар сабаби очилади.

— У биздан хафа. Арзийди хафа бўлса. Битта ярамасни бундай қўлидан ушлаб, мана отангни ўлдирган, деганимиз йўқ шу пайтгача.

— Бекор ҳам ўтирганимиз йўқ, — ўзини оқлаган бўлди Исмоилов. — Ҳамма жиноятлар бир-бирига боғланиб кетганлигини унга тушунтириш қийин бўляпти. Боргим, ҳол-аҳвол сўрагим келади. Сизга ўхшаб, хавотир ҳам оламан. Лекин борганимда шундай қарайдики, гўё мен қотилларнинг шеригиман. Жўрттага пайсалга солиб юрибман.

— Бечора нима қилсин? Сенга тиржайиб қарасинми?

Алиев эртагаёқ ундан хабар олишни, Тошкентда бўлса, уйига олиб келишни дилига тугиб қўйди. Нега телефон қилмади экан?

Зуҳра тинч эди. Лекин унинг шу кунларда қилган ишини биронта милиция ходими ўйлаб ҳам кўрмаган эди. Дугонасининг илтимоси билан у ён кундан бери Света билан бирга унинг хола-синикида яшарди. Анна опанинг ҳеч кими йўқ эди. Олти сотихдан зиёд ҳовлиси бўлган тўрт хоналик уйда ёлғиз ўзи турарди. У битта катта хонани ўзига хос машқ залига айлантирган, ён атрофдаги ўн-ўн беш қизга каратэ усуллариини ўргатар эди. Света билан

Зухра аввал томоша қилиб ўтиришди. Кейин Анна опа уларни ўртага тортди. Зухра мактабда ўғил болалар қатори спортга қатнашиб юргани учун машғулот енгил кўчади. Ҳар куни кечқурун ётиш олдидан шуғулланадиган бўлди.

— Машғулот қўлдан ҳам кўра иродани мустаҳкамлайди, — дерди Анна опа. — Биронта ярамас дўқ урса, вой, деб қочмайсан. Тик борасан. Баъзилар шу қарашингдан ниятларидан қайтишадди. Қайтмаганининг гарданигами, биқинигами, кутилмаганда туширсанг борми? Киссавур, қиморбоз халқи дўқ билан иш кўради, аёллардан-ку, ҳеч қаршилиқ кутмайди, ана шу пайтда сен ҳунарингни кўрсатсанг, у тамом бўлади-қўяди.

Анна опа яхшигина ўқитувчи ҳам эди. Зухра Светанинг гапига кириб, ётоқхона сўрамасдан, холасиникида турганидан жуда хурсанд эди. Ҳужжатларни топширишди.

Уларнинг иккаловига Анна опанинг қандай яшаётгани, ҳукумат идораларига иши тушмай, ҳатто қарилик ғамини еб қўйганлиги жуда маъқул келган эди.

— Ўзинг учун ўл етим! Ўзбекларда яхши мақол бор, — дерди кўпинча Анна опа. — Одам ўз ғамини ўзи ейиши керак. Шунда обрўни йўқотмасдан, амалдорми, бойвуччами, ҳамма билан барабар гаплашадиган бўлади одам. Бировга озгина бўйин эгдингми, тамом, умрбод эгилиб ўтасан. Мустақиллигинг, ихтиёринг ўзингдан кетади.

Бир куни у иккаловига узунлиги тахминан бир қарич келадиган чуст пичоғидан олиб келди.

— Сумкаларингда доим шу турсин. Замонга ишониб бўлмайди. Бир хил аҳмоқ одам бир сўм учун ҳам ҳужум қилиб қолиши мумкин. Кейин, ғира-ширада кўчада қолиб кетишларинг бор. Иккаловинг ҳам кўзга яқинсанлар. Фотиманинг куни бошларингга тушмасин. Қандоқ ишлатишни кўрсатаман. Анна опа чиндан ҳам пичоқ ушлашни, уришни, отишни ўргатди. У жуда мерган эди. Ўн қадамдан истаган жойни мулжаллаб отиш мумкин эди. Бир куни пичоқларини эмас, қўлларини амалда синая кўриш имконияти пайдо бўлиб қолди.

Нима овқат қилишни ўйлаб, иккала қиз паловда тўхташди. Уйда памилдоридан ташқари ҳамма нарса бор эди. Кўкча бозорига икки чақирим ҳам келмасди йўл. Иккови целофан сумка олиб кўчага чиқишди. Бозор ҳали гавжум эди. Олма нусха памилдоридан икки килограмм олишиб қайтишаётганида, битта

қизча болалар аравачасида иссиқ, ҳали буғи чиқиб турган нон олиб келди. Света билан Зуҳра ҳам олмоқчи бўлиб яқин боришди. Шу топ икки йигит келиб, уларнинг олдига ўтиб олишди-да, қўполлик билан нон танлай бошлашди. Битта нон ерга думалаб кетди. Аммо йигитлар эътибор беришмади. Қизча югуриб бориб, нонни олди. Келиб, йигитларга узатди. Аммо улар қизчага эътибор беришмади.

— Неча пулдан? — сўради биттаси, ингичка мўйловлиси.

— Бир ярим сўм, — деди қизча.

— Бир сўм ҳам етади! — мўйлов қўйган йигит шундай деб, бешта нон олди-да, беш сўм узатди.

— Кам бу, — деди қизча.

Йигитлар мазах қилиб кулишди ва кета бошлашди.

Света чидайолмади. Мўйловли йигитнинг тирсагидан ушлаб, тўхтатди.

— Қизчани хафа қилманг!

— Сен кимсан? — мўйловли йигит бир силтаниб, тирсагини бўшатди-да, Светанинг кўкрагини чангаллаб, итариб юборди.

Света гандираклаб кетди. Зуҳра шу пайтда нон олаётган эди. Нонни қўйди-да, мўйловли йигитнинг олдига бориб, ўнг қўлининг зиҳи билан томоғига урди. Йигит энтикиб кетиб, бошини эгди. Зуҳра худди шуни кутиб тургандек, чап мушти билан орқа миясига туширди. Йигит аввал чўккалади, кейин бошини ушлаб ёнига ағдарилди.

Қўлларини боксчиларга ўхшаб кўкраги устида туга бошлаган иккинчи йигит буни кўриб, орқага тисарилди. Бир зумда юз берган воқеадан у ҳайрон бўлиб қолган эди. Кейин бирдан ўзини Светага ташлади. Света яшин тезлигида энгашди. Йигит қўлларини чўзганича, унинг устидан ўтаман, деб йиқилди.

— Кетдик! — қичқирди Света.

Нон олишни қолдириб, иккалови ўз кўчаларига чолиб кириб кетишди. Юз метрча югуришганларидан кейин тўхтаб, орқаларига қарашди. Ҳеч ким йўқ эди. Шундай бўлса ҳам улар тез-тез юриб, дарров уйга етиб келишди. Киришлари билан эшикни занжирлаб олишди. Энтикиб, бирпас бир-бирларига қараб туришди-да, кейин ўзларини тутолмай кулиб юборишди. Иккови ҳам ўғил болалар билан шундай уришиб, ғолиб келишлари мумкинлигини хаёлларига ҳам келтиришмаган эди.

Света холаси кетиши билан шаҳарга тушиб чиқишни, жуда бўлмаса, институт томонга ўтиб келишни таклиф қиларди. Бир-икки кун Зухра бирга юрди. Кейин турли баҳона билан алоҳида юрадиган бўлди. Бекорчи одам одатда бозорни куннинг биринчи ярмида қилади. Зокир, Тўхта қийшиқлар агар Тошкентда бўлишса, албатта, бозорга бир кунмас бир кун тушишлари керак. Бекиниб юрганларим учун кун бўйи бекор. Демак, бозорга куннинг биринчи ярмида тушишлари мумкин. Акаси уларга ош қилиб берар экан, демак, ошни яхши кўришади. Уларни учта жойда кўриш мумкин. Нон бозорда, сабзи қаторда, гўшт қаторда. Эски шаҳар бозорида, нон қаторда уларни кутиш қулай эди. Зухра уч кун шу ерга келиб кеч киргунча турди. Зокир семиз кўринмади. Кейинги икки кун Олой бозорига бориб, сабзи қаторда айланиб юрди. Сабзифурушлар бу ерда қатор ўтиришарди. Эски шаҳар бозоридаги сингари бир кило, ярим кило қилиб қоғозга ўраб айланишмасди. Аммо бу ерда ҳам Зухра уларни учратмади. Кейин яна Эски шаҳарга, нон бозорга ўтди. Кейинчалик фақат шу ерга келадиган бўлди. Ун тақчил, нон дўконларида одам кўпайиб қолди. Зокирларни навбат кутиб, нон олишга албатта тоқатлари бўлмаслиги керак. Шу ерга келиб нон олади.

Қодир Алиевнинг хотинини ўғирлаб кетилган куни Зухра ниҳоят ниятига етди. Тахминан соат бирларда қора тўн, сидирга мошранг дўппи кийган тўладан келган одам унга танишдек кўринди. У қоғоз пакетга янги келган патирдан олиб солаётганда, Зухра уни кўриб қолди. Ҳеч шубҳасиз, бу Зокир семиз эди. Унинг қўлида бошқа, гўштми, ёғми солинган қоғозхалта ҳам бор эди. Патирларни жойлаб, ҳисоблашди-да, гўшт қатор томонга юрди. Зухра унга эргашди. Гўшт бозордан тушганда, Зокир семиз бешикчилар дўконлари ёқалаб Сағбонга қараб йўл олди.

Зухранинг юраги дўкиллаб юриб кетди. Зокир семизни бозордан чиқиб машинага ўтиради, деб қўрққан эди. Йўқ, у пиёда кетди. Икки қўлида иккита қоғоз халтани кўтариб борар экан, уни ҳеч ким энди ўттизларга борган қирчиллама йигит демас эди. Одамлардан, милициядан қочиб юришнинг ўзи бўлмаса керак. Зухра у таниб қолмасин деб, анча орқароқда юрди.

Ун чақиримча йўл босилди. Зокир семиз тор кўча олдида тўхта-тида, ён-верига қаради. Кейин шу тор кўчага кирди. Зухра уни йўқотиб қўймаслик учун югурди. Тор кўча бошига етиб келган-

да, Зокир семиз кўчанинг охиридаги битта машина кира оладиган икки тавақали дарвозани елкаси билан итариб очаётган эди. Зуҳра жойида қотиб қолди. Ҳайтовур, Зокир семиз орқасига ўгирилмай, ичкарига кириб кетди. Дарвоза ўзи секин ғирчиллаб ёпилди.

Зуҳра оҳиста юриб бориб, дарвоза олдида тўхтади. Ичкарига кириш хавfli эди. Орқасига қайтиб, милицияга телефон қилсинми? Алиев ёки Исмоиловга телефон қилиш ҳам мумкин. Иккаловининг телефонлари сумкада. Йўқ, телефон қилмайди. Милицияга хабар бермайди. Аввал ўзи улар билан гаплашади. Шундай қасам ичган эди, қасамдан қайтмайди.

У дарвоза тирқишидан ичкарига қаради. Чорси ҳовлининг тўри иморат эди. Кундузи бўлишига қарамай, битта хонада чироқ ёниб турибди. Шу хонада Зокир пайдо бўлди. Қўлларини пахса қилиб, ерда ўтирган одамга нималарнидир гапирди, кейин орқасига ўгирилиб чиқиб кетди. Қаяёққа кетди? Зуҳра дарвоза тирқишидан кўролмади. Бу ердан бошқа ҳеч нарса кўринмасди. Шунинг учун дарвозани секин итариб, қия очди, чап томонда, шундай дарвоза ёнида эшик ўрнига қоракуя юқи қоп тортилган ҳужра кўринди. Ёни ҳожатхона бўлса керак, тор ғишт йўлкада обдаста турарди. Ундан кейин тор айвоннинг кичик бир бўлаги кўринди. Нима қилиш керак? Уйда албатта Зокир семиздан ташқари яна бир одам бор эди. Ким у? Наҳотки Тўхта қийшиқ бўлса? Мантиқан у бўлиши мумкин. Иккалови доим бирга эди. Бу ерда ҳам бирга бўлишлари керак.

Шу пайт катта куч билан «ғийқ» этиб тор кўча бошида битта машина тўхтади. Зуҳра беихтиёр ўгирилиб қаради. Бу жигарранг «Жигули» эди. Машина секин бурилиб, тор кўчага кирди. Зуҳранинг ичкарига киришдан бошқа иложи қолмаган эди. У қия очиқ дарвозадан кирди-ю, ўзини ҳужрага, қоракуя қоп орқасига олди.

Машина тўппа-тўғри шу ҳовлига келди. Дарвоза олдида тўхтади. Барваста, қўнғиз мўйлоовли бир одам дарвозани тарақлатиб очди-да:

— Зокирвой! – деб қичқирди ичкарига кириб.

Унинг овози худди арслоннинг ўкиришига ўхшарди.

Машина ҳовлига кирди.

Йўғон одам дарвозани ёпмади. Ҳожатхонага кириб кетди. Рудда ўтирган жиккак, ёш йигит машинадан тушиб, дарвозани ёпди.

Уйнинг бурчагидан, ўша томонда ичкари хоналарга йўл бўлса керак, Зокир семиз кўринди. У кафгир кўтариб олган эди. Демак, ўчоқбоши ўша томонда.

— Келдиларингми? – деди у тиржайиб. – Эллик минутда паловхон тўра тайёр бўладилар. Еб кетасизлар. Ишлар қалай?

Жиккак йигит елкаларини қисди. Ҳожатхонадан чиққан йўғон одам унинг гапларини эшитган кўринади, жавоб қилди:

— Ҳаммаси мўлжалдагидек, Ота хурсанд бўлдилар. Мунча ошга ҳаялламасанг?

— Бозорда жиндек қолиб кетдим. Қўчқор сўйилаётган экан, шуни кутдим. Аммо-лекин мазза қиласизлар. Эллик минут алаҳсиб турсаларинг бўлди.

Йўғон одам қўлларини ювиб бурчакла ғойиб бўлди. Уша томонга жиккак йигит ҳам йўл олди. Зокир семиз бирпас ўйланиб турди-да, кафгир билан пешонасини қашиб, бурчакка кириб кетди. Кўт ўтмай, ўша томондан тутун чиқди, доғ бўлаётган ёғ ҳиди келди.

Ош бир соатдан кейин тайёр бўлади. Ейишиб бўлгандан кейин нима қилишади? Зуҳра ўзи нима қилмоқчи? Тўрт киши уни эзиб, Фотиманинг кунини бошига солишлари ҳеч гап эмас. Нима қилиш керак?

Зуҳра шуларни ўйлаб, аввало қоронғу тушишини кутишга аҳд қилди. Ҳозир эса кетади. Уйга боради. Бир амаллаб кунни кеч қилади. Йўқ, уйга бормади. Борса, кечқурун чиқиши қийин бўлади. Анна опа, Света унинг қаёққа кетаётганини билмасликлари лозим.

У ҳовлига қаради. Кетмоқчи бўлиб, яғири чиқиб кетган қопнинг бир четини кўтараётганда бурчакдан жиккак йигит чиқиб келди. Машинанинг юкдонини очиб, бир яшик пиво, қандайдир ичимликлар солинган сумкани олди. Юкдонни ёпмай, шуларни кўтариб, ичкарига кириб кетди. Зум ўтмай қайтиб келди. Юкдондан яна нима балоларни қидириб, сўкинди. Кейин чўккалаб, машина номерини еча бошлади. Зуҳра номерни кўрди. Эслаб қолишга ҳаракат қилди.

Жиккак йигит номерни ечиб бўлиб, бир чеккага қўйди-да, юкдондан бошқа номер олди. Бирпасда тақиб қўйди. Кейин олдинга ўтди. Зуҳра янги номерни ҳам яққол кўрди. Бунга ҳам эслаб қолди. Жиккак йигит юкдон олдига келиб, уни ёпди. Ечиб олган номерларни кўтариб, ичкари томон кетди. Ҳовлида ҳеч ким йўқ эди. Ўчоқбошидан қовурилаётган пиёз билан гўшт ҳиди келиб, димоққа

урилди. Кафгирнинг тез-тез қозонга урилаётганда чиқадиган таниш овози эшитилди. Машина номерини алмаштирганларидан икки киши кетадиганга ўхшайди. Ошни еб кетишади...

Зуҳра кўчага чиққанда, ҳеч кимни учратмади. Бу жуда тинч тор кўча эди. Афтидан бу ерда турадиганлардан камдан-ками кундузлари уйда бўлади. Ҳаммалари ё ишда, ё бозорда. Ҳаммалари ўзлари билан ўзлари овора. Уларни иккита нарса фақат бирлаштиради, йиғади. Ўлим ва тўй. Қолган пайтда ҳар ким ўз тирикчилиги билан шуғулланади. Зуҳра шундай тахмин қилди. Тахмини тўғри эди. Ҳар бир ўзбек маҳалласида, кўча, тор кўча, боши берк кўчада аҳвол шундай. Ҳар ким ўз қозонини ўзи қайнатади. Бировникига қарамайди. Ўзининг ўчоғига ўхшаб, қўшнисиникидан тутун чиқиб турса, хурсанд бўлади. Кўпчиликнинг эътибори тутун, шовқин чиқиб турган хонадонда эмас, тинч, жимжит хонадонда бўлади. Уйдагилар соғмикан? Бирон фалокат бошларига тушмадимикан? Балки бир коса иссиқ овқатга муҳтожлик бордир? Бирин-кетин шу жимжит уйдан хабар олишади, ёрдам лозим бўлса, ҳаммалари бирдан ёпирилиб, ёрдамлашишади, осойишталик бўлса, кўнгиллари тинчиб тарқалишади. Шаҳарда ҳам шундай, қишлоқда ҳам. Зуҳра буни болалигидан билади. Шунга барча ўзбек болалари сингари одатланган, қонига сингиб кетган.

У уйга бормасликка аҳд қилди. Кунни кўчада кеч қилади. Кинога боради. Бозорга яқинлашганда қорни очганини сезди. Сумкасида икки дона қоғозга ўроғлиқ Анна опа берган шоколад бор эди. Лекин егиси келмади. Иссиқ, гўштли нарсани кўнгли тусади. Нон бозорга ўтиб, уйда қилиб чиқишадиган тандир сомсадан иккита олди.

Зуҳра овқатланиб бўлиб болалар театрининг олдига келганда, телефон-автоматга кўзи тушди. Ишлаяпти шекилли, трубкани илиб, бир киши будкадан чиқди.

Зуҳра нимани гапиришини билмаса ҳам Алиевга телефон қилишни ўйлаб, будкага кирди. Сумкасидан кичкина дафтарчасини олиб телефонни топди. Икки тийинлик чақаси йўқ экан, ўн тийинлик ташлаб, номерни терди.

— Алло! Эшитаман! — эркак овоз келди трубкадан. Бу Алиев эмас эди.

— Менга Қодир ака керак эдилар,— сўради Зуҳра.

— Қодир ака, адамлар ишга кетганлар. Ким сўраяпти?

— Сиз ўзи ким бўласиз? — деди Зуҳра.

— Қизиқ,— трубкада кулги эшитилди. — Қодир ака адам бўлганларидан кейин, мен ким бўламан? Ҳар эҳтимолга қарши мени тўғри тушунишингиз учун айтишим мумкин. Мен Қодир ака Алиевнинг ўғиллари бўламан. Отим Равшан. Эшитяпсизми? Энди кимлигимни тушундингизми?

— Тушундим.

— Адамга нима деб қўяй?

— Адангизнинг қишлоқи бир танишлари бўламан. Келганларида исмимни Зуҳра деб айтсангиз, таниб оладилар.

XIV

Тўхтамурод билан Зокирларнинг ошиғи олчи эди. Ота бало. Ўзи эктирган кўкнорини хуфя кўкнори топилди, деб милицияни роса овора қилди, қидиртирмаган жойи қолмади. Уларнинг олдада ўзини кўрсатиб, бирга қидирди. Ўша кўкнорининг ҳаммаси энди очиқдан-очиқ ўзига қайтиб келди. Мийллион-миллион пул бу. Ўшандан Тўхтамурод билан Зокирга беш мингдан чиқибди. Исроилдан бериб юборибди. Фатхилла ака билан Пўлат албатта кўпроқ олишган. Савдо уларда. Тўхтамурод яна бир марта отага қойил қолди. Шерикларининг унинг саломатлигига ичишга мажбур қилди. Ойига беш мингдан тушиб турса, мана, уч йил бўлди шунга, ёмонми?

Ошдан сўнг Фатхулла ака, Исроил, жиккак Пўлат йўлга тушишди. Ота чақирибди. Исроилнинг онаси ёмонмиш. Ҳар ҳолда кўришиб қўйсин, дебди ота. Бўлмаса уни Йўғонтепага бормагани маъқул эди. Лейтенант Исмоилов уларнинг кетига астойдил тушган. Афтидан, Турсуновнинг кимлигини билиб қолди. Ўзи қидиряпти. Турсуновнинг одамларига ишонмай қўйди. Шундай бўлса ҳам Исроил қишлоққа бориб келади. Иложи бўлса, онаси ҳарҳолда ўлмайдиган бўлса, ғира-ширадаёқ қайтади. Ўладиган бўлиб қолса, расво бўлади. Қўлга тушди деган гап. Эшик тагида туриши лозим. Жанозага қатнашиши зарур. Шунини ота билан кўришиб, маслаҳатлашади. Онасини қўйиб келишгунча аввало ҳеч ким унга тегмаслигини сўрайди. Қўйиб келгандан кейин олиб кетишса, бир амаллаб чиқариб олишни илтимос қилади. Ҳаммасини ўзига олади. Ҳеч кимни айтмайди. Шунга яраша, тезроқ уни чиқариб олишларини, имкони бўлса, судгача чиқариб олишларини сўрайди. Отанинг қўлидан келади шундай қилиш.

Аслида улар билан Тўхтамуроднинг ҳам бориб келгани маъқул эди. Исроилни қамашларини кутиб ўтирмасдан, Исмоиловдан қутулиш масаласини қўярди. Лекин ҳеч ким отанинг гапини иккита қилмаган. Исроил онасини кўриб кетсин, дебди. Бошқа ҳеч нарса демабди. Демак, ҳали сенлар чиқадиган пайт келгани йўқ, деяпти. Индамай ўтириш керак. Зокир Исроилдан уйга нима бўлганини, ўт ўзидан-ўзи чиқиб кетибдимми, бир суриштиргин, девди, Тўхтамурод жеркиб берди. Уларнинг соғлиги, озодлиги олдида, эллик-олтмиш минглик уй нима бўлибди?! Ота янгисини кўтартириб беради. Зокир қаршилиқ қилмади. Йигитларнинг гапи тўғри эди. Отанинг измидан чиқмаган одам ютади. Ўзбошимчанинг аҳволига вой. Ўзбошимчалиқ қилиб Ҳамидулла нима бўлди? Йўқ у. Қаерда, нима бўлган унга? Фақат ота-ю, унинг буйруғини бажарган одам билади. Зокир семиз анчагина довюрак одам бўлса ҳам, отага ҳеч тик боқолмасди. Отанинг кўзида жин бор, дев бор. Битта қарадимми, тамом, тиззалар ўзидан-ўзи қалтираб, бутун аъзойи-баданинг қақшаб адо бўласан-қўясан. Уй нима бўлибди?! Омон бўлса, йигит киши бундай иморатдан беш-олтитасини қуриб юборади.

Зокир Фатхилла акаларни жўнатиб, дарвозани ёпар экан, соатига қаради. Қоронғу тушиши билан иккита жонон келади. Кеча келишиб қўйган. Аммо унинг дилини ғаш қилиб келаётган бир нарса бор эди. У ҳам бўлса Исмоиловнинг Йўғонтепада ўралашиб қолгани. Ёш бўлса ҳам бу одам Алиевнинг нусхаси эканини у эшитган эди. Биринчи бўлиб уни мақтаган мактабдош дўсти марҳум Ашурали мелиса эди.

— Зокир, — деган эди у. — Кўзингга қараб юр. Алиев билан Исмоилов келяпти. Уни кўп эшитганман. Пўлатнинг ўзи. Ҳеч ким уни қайириб ололмайди.

— Ота қайириб олмаган одам йўқ! — қўшилмади Зокир. — Иннакейин биласан, мен якка эмасман. Қўрқадиган жойим йўқ.

— Мен айтдим-қўйдим. Ёлғизсан. Биринчи жувонмарг бўладиган сен бўласан. Отанг ҳам, ошналаринг ҳам биринчи сени қалқон қилишади. Мана мени айтди дейсан.

Ашурали тўғри фол очмади. Зокир, мана, ҳаёт. Ашурали йўқ. Ёш-ёш болалари билан хотини қақшаб қолди. Отанинг айтганини қилиб, уларга қўшилганда Азимбекдек пичоғи мой остида бўларди. Энг муҳими, омон бўларди. Унинг гаплари тўғри чиқмади-ю, лекин Исмоилов ҳақида айтганлари қулоғида қолди.

Исроилнинг онаси ҳақиқатдан ёмон бўлса, оламдан ўтса, Исроил қўлга тушди, деган гап. Унинг қандайлигини Зокир яхши билади. Бояги гаплари ҳаммаси қуруқ олифтагарчилик. Битта дўқдаёқ ҳаммани сотиб юборади. Биринчи галда уни, Зокирни сотади. Негаки, Зокирдан ҳеч нарса унга тушмаган. Иккалови тенг. Аяшига, чўчишига ҳожат йўқ.

Уйга кириб, Тўхтамуродга шу гапни айтди.

— Биринчи мени сотади у зикна. Сиздан, Тўхта ака, қўрқади.

— Хавотир олма. — Тўхтамурод қўлидаги бўш пиёлани унга узатди. — Аввало билиб қўй, ота уни қаматтириб қараб ўтирмайди. Исмоиловингни кеткизиб юборса юборадикки, уни қаматтириб қўймайди.

— Зокир, ўзингни бос, ука. Кемага тушганнинг жони бир. Менга ишон. Ота биттаминг ҳам бериб юбормайди. Биз унга керакмиз. Яхши ишляпмиз унга. Битта одамнинг жони йигирма беш минг экан унингча. Бу яхши ишлаганимиз эмасми?

— Тушунмадим, очиғроқ гапиринг, — Зокир унга тикилди.

Тўхтамурод илжайди.

— Беш мингни нимага олдинг?

— Нимага?

— Абдулла муаллимга!

— Бештамингга беш мингдан йигирма беш минг. Бу озми, кўпми?

— Билмасам? — елкаларини қисди Зокир.

— Оз! — Тўхтамурод пиёлани дастурхонга улоқтирди. — Оз! Лекин биз индамаймиз. Ота шуни билади. Чунки бошқа ҳеч ким бизга беш мингдан бермайди. Одамнинг қадри йўқ ҳозир.

— Муаллимнинг отага нима алоқаси бор? Мен тушунмадим. Биз уни ўлдирмасак, у бизни ўлдирарди. Ахир, қизи деб келди-ку бизникига?

— Қизи деб келди, тўғри, — энсаси қотиб тушунтирди Тўхтамурод. — Биз отанинг одамларимиз. Биттамингга ўлдирса, иш мелисага тушарди. Мелисада гап чувалашиб, отага бориб тақаларди. У муаллимни йўқотинглар, дегани йўқ. Лекин унинг йўқ бўлганидан тинчиди. Шунинг учун бизни уришгани йўқ. Қайтанга хурсанд қилди.

Зокир индамади. Тўхтамуроднинг мантиқига у барибир тушунмади. Дилида у ҳамма шерикларидан, отадар хавфсирарди. Уларнинг биттасига ҳам ишонмасди. Бўлар иш бўлди. Ноҳия марказидаги ҳунар мактабига қатнаб юрганида бир ошнаси унга эговдан

ясалган ханжарни кўрсатди. Узунлиги бир қаричгина келадиган олтиндек сап-сариқ ханжарни кўриб, Зокир ҳам шунақа бир пи-чоқми, ханжарми ясашга аҳд қилди. Мактабда ҳамма нарса бор эди. Фақат ўқитувчилар кўриб қолмаса бўлди. Ўн кун дарсдан кейин қолиб, ўша ошнаси билан шундай ханжар ясадики, ўзининг ҳам ҳаваси келиб кетди. Сарик темир йўқлигидан, унинг ханжари оқ эди. Бир куни у мактабдан қайтаётганида, тўрттами-бешта ўзи тенги бола унинг йўлини тўсди. Болаларни у танимасди. Ниятла-ри яхшимаслигини башараларидан билди. Ошиқча пули йўқ эди. Атиги беш сўмми-олти сўм пули бор эди ёнида. Беихтиёр ханжари ёдига тушди. Брезентдан қин қилиб, камарига осиб юрарди. Улар ханжарни сўрашди. Битта-яримта уларга айтган бўлса керак, унинг ханжари борлигини. Нима қилиш керак? Йўқ, деса, улар кўпчи-лик. Баравар ёпишиб, тортиб олишади. Дўппослашади! Хўп, деб, бериб юборишга эса алам қилди. Улардан қўрққан бўлиб, ҳозир, деди-да, ханжарига қўл узатди. Шундай қинидан суғуриб энг яқин турган боланинг қорнига бор кучи билан урди. Бола инграб юбор-ди. Зокир ханжарни суғирганда боланинг қорнидан қон фонтан-дек отилиб кетди. Зокир қўрқувдан нима қилишини билмай, ор-қага тисарилди, кейин мактаби томонга қочиб кетди.

Эртаси куни уни милицияга олиб кетишди. Ўша ерда ярадор боланинг ўлганини эшитди. Ўшанда у ўн тўрт ёшда эди. Қамоқ-хона, колония, ахлоқ тузатиш лагерлари уни кўп нарсага ўргат-ди. Биринчи галда, осон пул топишга ўргатди. Ҳаётнинг қадр-қиймати куннинг қандай ўтишига қараб белгиланади, деган фикр-ни миясига қуйди. Куни ўтса бўлди, эртага худо подшо! У билан бирга бўлганларнинг қонуни шундай эди. Зокир давлат тарбия-чилари, назоратчиларининг қонунларини қабул қилмади, тақди-ри бир акалари, тенгдошларининг фақат бугунги кун билан яшаш ҳақидаги қонунларини қабул қилди. Озод бўлиб, Дуркентга кел-ганида, Тўхтамурод уни бағрига олди. Икки йил уникига кетди. Тўхтамурод уйланган йили эса, участка қилиб чиқиб кетди. Тўхта-муроднинг тўйи куни у пешонасига шапати туширди. Юрагини гулгула босди. Қандай яшаётганини ўйлади. У ўзидан норизо бўлди. Қўлида гулдек темирчилик ҳунари бўла туриб, нималар билан шуғулланаёпти ўзи? Кундузлари юриш йўқ. Кечалари ўгри-лик молларни ташийди, йўл пойлайди. Кимларнидир олиб келиб, Тўхтамуродга рўпара қилди. Шунга пул олади. Иш яхши унган куни зиёфат қуюқ бўлади. Ичкилик дарё. Зокир кўкнорига ҳам,

нашага ҳам ўрганмади. Лекин Тўхтамурод нима қилса, шуни қилди. Ичди, юрди. Кўп пул топди. Лекин йиғолмади. Пул қўлнинг кири, деб бекорга айтишмаган экан.

Тўхтамуроднинг тўйидан кейин ҳам нима билан шуғулланаётганини ўйлади. Лекин ҳеч нарса қилмади: иродаси етишмади. Муҳими, бошқа иш билан шуғулланишга ҳеч ким йўл қўймасди. «Нарёқдаги» «покиза» одамлар, давлат идоралари одам ўлдирган, ўғри, қароқчига ишонмасди. Буни Зокир яхши биларди. Қамоқдан чиққан куниёқ билган эди. «Бериги ёқ»даги ўзига ўхшаганлар эса, уни бир қадам бўлса ҳам четга силжитишмасди. Сал йўлдан тойдими, тамом, ўлдириб юборишлари ҳеч гап эмас эди. Зокир буни ҳам кўрган эди. Шунинг учун у ҳаммадан, у томондаги, ўз тили билан айтганда «покиза»лардан ҳам, ҳамтовоқларидан, устоз акахон, отахонларидан ҳам хавфсирарди. Лекин иложи борича буни сездирмасди.

Тўхтамурод Фатхилла ака олиб келган пулларни «Абдулла муаллим» учун деб тушунтиргани билан, Зокир, унга ишонмади. Тўхтамурод қанча тушунтирмасин, Зокирнинг миясига ўтиришиб қолган ўзининг мулоҳазаси бор эди.

У ота билан кам учрашган. Лекин унинг ўта муғомбир, ақлли, айёр одамлигини дарров пайқаган эди. Шунинг учун беш минг ўн кунлик югуриб-елиши эвазига катта пул бўлса ҳам уни қувонтирмади. Аксинча, унинг жуда секин, минг томонга алаҳсиб ҳаракат қиладиган миясига бир фикр келди-ю, маҳкам ўтиришиб қолди. Энди уни темирчининг болғаси билан ҳам уриб, чиқариш амри-маҳол эди. Унинг назарида, ота ниманидир эвазига уларни сотган эди. Бешаловини бўлмаса ҳам, Фотимани зўрлаганларни, Абдулла муаллимни ўлдирганларни, яъни Тўхта акасини, Исроилни, уни. Нега? Бунга ҳам Зокир ўзича жавоб топиб қўйган эди. Раис ота-болани нобуд қилганларга шерик бўладиган анойи одамлардан эмас. Сағбонга қаматтириб қўйгани – тек ўтиринглар, дегани. У ҳам Тўхтамурод билан Зокирдан қўрқадиган бўлиб қолган. Буни Зокир юрагидан сезади. Одамбойдан, Фатхилла акадан у қўрқмайди. Улар сотмайди отани. Тўхтамурод эпчил, уста бўлса ҳам сотқинлиги бор. Майда-чуйда нарсаларда билиниб қолади. Зокир ўзини жуда яхши билади. Қўлга тушса биринчи сўроқдаёқ ҳаммани сотади. Нега? Чунки уларга ишонмайди. Улар қўлга тушишса, ҳамма айбни биринчи галда Зокирга қўйишади. Қотил ҳам шу, ўғри ҳам шу, йўлтўсар ҳам ҳам шу. Буни Зокир

билади. Бир куни ширакайф Тўхтамурод гап орасида очиқдан-очиқ шундай деб юборган ҳам. Бу Зокирнинг эсидан чиқмайди. Шунинг учун Зокир пулни олатуриб, хаёлга чўмиб кетган эди. Унинг назарида, эркин қушдек тўрт-беш йил юрганлари тугади, бугун бўлмаса, эртага уларни босишади. Ота ҳеч нарса қилмайди. Қайтанга, уларга қилмаган ишларини ҳам ёпиштиради.

Зокир шу хаёллардан қутулиш учун аёлларни чақирганини хурсанд бўлиб эслади. Ошхонага ўтиб, қозон кабобга керак бўладиган гўштларни, зира, пиёзни ҳозирлади. Кейин қозон ёнига қўйиб қўйган ароқдан тўлатиб бир пиёла ичди-да, Тўхтамуроднинг олдига келди. Тўхтамурод чалқанча ётиб, хуррак отарди.

Зокир деразаларни титратиб хуррак отаётган Тўхтамуроддан, ўзидан жирканиб кетди. Кўз олдига охириги гуноҳлари, Абдулла муаллимнинг ғазабли башараси келиб кетди.

Зокир яна тўлдириб бир пиёла оқидан ичди. Негадир унга ичкилик бугун таъсир қилмаётган эди. Ўчоқ бошига бориб, газни ёқди. Қозон қизиши билан зира сениб қўйилган қовурғаларни битта-битта тера бошлади. У овқат ейишдан ҳам кўра овқат қилишни яхши кўрарди. Бояги ош ҳам яхши бўлди. Бир косагина қолди. Беш киши бир ярим килолик ошни тит-питини чиқариб еб ташлашди.

Гўштни териб бўлиб, қозон тагида жизиллаган товуш чиқиши билан сопол лаган билан ёпди, устидан тахта тувоқни бостириб қўйди. Қирқ минутдан кейин очса бўлади. У соатига қаради. Тўртдан чоракта ўтган эди. Ҳозир қизлар келади.

Шу пайтда у яқин орада бир бало юз беришини, ота уларни бу ерга қамаб қўйиб, фалокатга йўлиқтиришни қандайдир ички бир сезги билан сезган бўлса ҳам, фалокат оёғи остида турганини ва уни ким бошлаб келишини билмасди. Зухранинг келишини эса хаёлига ҳам келтирмасди.

* * *

Зухра кинотеатрга борди. Одам кам бўлганлигидан, орқа қаторнинг энг четига бориб ўтирди.

Зухра кирганига ачинмади. Фильм воқеаси шу кунларда Америка Қўшма Штатларида юз беради. Ёшгина негр қизи онаси билан магазиндан чиқаётганида, иккита полиция ходими уларни тўхтатади. Онаси ҳайрон бўлади. Полиция ходимларидан биттаси уни ўғрилиқда айбланаётганини айтиб, полиция идора-

сига бориш кераклигини талаб қилади. Онаси, қизимни уйга қўяйлик, кейин майли, бораман, лекин бу қандай дир англашилмовчилик, дейди. Полиция ходимлари рози бўладилар. Қиз уйда қолади. Аммо туни билан мижжа қоқмай чиқади. Онаси келмайди. Эрталаб у онасини қидириб, полиция идораларини айлана бошлайди. Онасини олиб кетган полиция ходимларини қидира-қидира топади. Аммо улар бундан тонадилар ва қизни идорадан ҳайдаб чиқарадилар. Унинг бормаган жойи, мурожаат қилмаган одами қолмайди. Аммо ҳеч ким уни эшитмайди. Охири президент қабулига ёзилади. Бир неча кундан кейин президент ёрдамчиси уни қабул қилади. Эшитиб, ёрдам берамиз, дейди-ю чиқиб кетаётганда «иккинчи бу қизни киритманглар», деб телефонда буйруқ беради. Қиз буни эшитиб қолади. Уйга келиб, ўзини осади.

Зуҳра кинодан йиғлаб чиқди. Камбағал, қўли калта одамга ҳамма ерда қийин экан. Жаннат деган ўша Америкаларида одамга муносабат шундай бўлгандан кейин... Зуҳра бундан буён нима қилиши кераклигини дилига тугиб қўйди. Йўқ, у негр қизга ўхшаб ўзини осмайди. Ҳақиқат йўлида қурбон бўлиб кетса-да, ҳеч кимга ялинмайди. Қурбон бўлса, тезроқ Фотимага етишади, адаси, онасини кўради.

Зуҳра сумкасини очиб, олволган нарсаларини бир кўздан кечириб қўйди. Гугурт, кичкина целлофанда авиабензин, эзса отиладиган совун кўпик, бир боғлам ингичка ипак арқон – ҳаммаси жойида эди. Анна опа совға қилган пичоқ ҳам шу нарсаларнинг тагида ётарди.

* * *

Зуҳра дарвоза эшигини секин итарди. Эшик занжирлоғлиқ эди? Қия очилди-ю, занжири тортилиб қолди. Зуҳра чап қўлини секин суқди. Билагигача борди қўли. Ишқилиб, илгакдан чиқаролсинда. Қулф солиб қўйилган бўлса, эплай олмайди. Унда ошиб тушишига тўғри келади. Тимирскилаб кўрди. Йўқ, қулф солинмаган экан. У эҳтиётлик билан занжирнинг учини илгакдан кўтара бошлади. Аммо бутунлай чиқаролмади. Илгакнинг боши кенг эди. Охири йўлини топгандай бўлди. Билагини бурмасдан занжирнинг сўнгги ҳалқасини итарган эди, занжир илгакдан чиқиб, шириқ этиб пастга тушди. Зуҳра ҳеч ким эшитмадимикан деб, бирпас кутиб турди. Йўқ, сезишмади. Аммо уйда одам борлиги аниқ эди. Уч жойда чироқ ёқиб қўйилган эди.

Зухра ичкарига секин кириб, эшикни занжирлади ва дарҳол ҳужрага ўтиб олди. Шу ердан бутун ҳовлини, айвон ва уйнинг бурчагидаги ошхонагача кузатиш мумкин эди. Айвон томонда эшик очилгани ва оёқ шарпаси, кейин аёл кишининг кулгиси эшитилди.

Зокир аёлни қучоқлади. Иккови бирпас шу ҳолда туришди-да, сўнг гандираклаб ичкарига кириб кетишди.

Зухра ҳужрадан чиқиб, уйга яқинлашди. Дераза ёнига бориб, оқ суруп парданинг тепасидан ичкарига мўралади. Аёлнинг шериги Тўхтамуроднинг тиззасида ўтирарди. Тўхтамурод сигарет тутатиб, унга нималарнидир гапирарди. Зокир билан кирган аёл ерга ёзилган дастурхон устидан коньяк шишасини олиб, иккита пиёлага қуйди. Биттасини ўзи олиб, иккинчисини Зокирга тутди.

Зухра деразадан кўзларини олди. Нима қилиш керак? Шу туришларида ёқиб юборсинмикан? Ё аёлларанинг кетипини кутсинми? Уларнинг ким, қандай бўлишларидан катъий назар, Зухра уларга ҳам ачинди, ҳам жирканиб кетди. Уларда уят-номус йўқ экан. Бирга, бир хонада шу иш билан шуғулланишлари уларни ҳар нарсага тайёрликларини билдириб турарди. Шундай бўлса ҳам, Зухра кутишга қарор қилди-да, ошхонага ўтди. Бу ерда ҳам табиий газ йўқ эди ҳали. Иккита қизил баллон турарди. Ҳовлидаги чироғ ёруғида ошхонадаги ҳамма нарса аниқ кўринарди. «Керосин бормикан?» – ўзича хаёлидан ўтказди Зухра ва атрофни синчиклаб қараб чиқа бошлади. Йўқ, йўққа ўхшайди. Нима бор экан? Газ плитанинг ёнидаги стол устида уч-тўртта шиша кўринди. Бу пахта ёғи эди. Биттаси очиқ, озгина ишлатилган. Шу шишани олиб, Зухра дераза ёнига қайтди. Ичкарига қарамай, токчага қуйди. Ҳаммасини қуйди. Ёғ сизилиб токчадан деворга, девордан йўлкага оқиб туша бошлади.

Зухра иккинчи шишани бориб очди. Айвонга кўтарилиб, ичкари уй эшигига шиша оғзини тутди. Ёғ секин эшик зиҳларидан оқиб полга тушди. Эшик таги бирпасда қорайди.

Шу пайт, кутилмаганда, эшик очилди. Зухра шошиб, ўзини четга олди. Оёқяланг Зокир ёғдан тийғониб, гурс этиб айвонга йиқилди. Болахонадор қилиб сўкинди. Зухра бундай бўлишини, Зокир ўзи чиқиб, оёғи остига йиқилишини кутмаган эди. Аммо фикри ўқдай ишлаб, сумкасидан яшин тезлигида ипак арқонни олдида, бир силкитиб ёзиб, иккала тирсагига тиралиб туришга интилаётган Зокирнинг тепасига келди. Аввал қўлларини боғлади. Кейин арқонни тортиб, оёғига ўтди.

— Нима қиляпсан? Турғазмоқчимисан? – чайналиб, тили келишмай сўради Зокир.

— Турғизмоқчиман! – деди секин Зуҳра ва оёқларини бир-бирига чандий бошлади.

— Айнанай сендан! Вой! Оғритвоссан-ку оёғимни! – йиғламсираб гингшиди Зокир.

Нима бўлаётганини у ҳамон тушунмас эди.

— Ҳой! Қаёқда қолиб кеттийз?!

Ичкаридан боя ҳовлига тушган аёл чиқди. Унинг ҳам афтибашарасига қарашга одам уяларди. Аёл ерда чалқанча ётган Зокирни кўриб тўхтаб қолди. Зуҳрани кейин кўрди. Кўрди-ю, ҳеч нарса демай, орқасига тисарила бошлади. — Тўхтанг! – буюрди дўқ билан Зуҳра. – Ҳозир бу уйни милиция босади. Дарров кетинглар. Чақиринг ўртоғингизни!

Зуҳра аёллар чиқиб кетгач, эшикни занжирлади. Айвонга чиққанида, Зокир пишиллаб ухларди.

Зуҳра ундан жирканиб кетди. Шундай бўлса ҳам унинг оёғи томонга ўтиб, сумкасидан пичоқни олди-да, арқоннинг ортиқчасини Тўхтамуродга атаб қирқиб олди. Кейин Зуҳра ўша хонага қадам қўйдию қотиб қолди. Яланғоч Тўхтамурод эшикка тикилганича, чордона қуриб ўтирарди.

— Кел, келавер!..

Зуҳра унинг қарашидан, гап оҳангидан Зокирга ўхшаб ғирт маст эмаслигини пайқади.

— Ўртоғинг қани?

— Шўтга... Ҳовлида... – деди Зуҳра ва нима қилиши кераклигини ундан кўзини узмай ўйлай бошлади.

Биринчи галда пичоқни олиши кераг-ов. У секин сумкасини кўйлаги билан сидириб орқасига сурди. Очиб пичоқни олди. Лекин қинига солиб қўйган экан, қин тўп этиб, ерга, гилам устига тушди. Буни Тухтамурод сезмади. У кўзларини унинг юзидан узмай тикилиб турарди. Афтидан у пичоқни олганини ҳам сезмади. Зуҳра аввал ҳайрон бўлди, кейин тушунди. У Зуҳрани танимади. Иккинчи аёл, деб ўйлади.

— Сен қачон келдинг? – сўради Тўхтамурод жойидан қимирламай. – Сани биламан. Кўрганман. Шу уйга келгансан. Келганмисан?

Зуҳра индамади. Секин унга қараб юра бошлади.

— Кел. Келақол, — Худди шуни кутгандек қўлларини ёзиб чақирди Тўхтамурод ва бирдан сакраб ўрнидан турди.

У нимадандир қўрқиб кетган эди. Аммо оёқда туролмади. Ёстиққа ўралашиб йиқилди.

— Сани, қаерда кўрганман? Айт, кимсан?

Тўхтамурод ўрнидан туришга интилиб эмаклай бошлади. Шу ҳолида у бесўнақай бир ҳайвонга ўхшаб кетарди.

— Мен Фотимаман!

Зуҳра шундай деб юборганини ўзи сезмай қолди.

— Сен ифлос қийнаб ўлдирган Фотима бўламан ман. Ўч олгани келдим энди.

Тўхтамурод тахта бўлиб тили гапга келмай қолди. Зуҳра шундан фойдаланди. Қўлларини орқасига қайириб боғлаб ташлади. Унинг кўнгли ағдарилиб-ағдарилиб кела бошлади. Бир кўнгли, югуриб чиқиб кетгиси келди. Лекин ўзини тутди. Энди ёқиш керак бу уйни. Ёқиш керак!..

... Кўкчага қайси кўчалардан, қандай етиб келганини билмай қолди. Тўхтамурод чиқаолганмикан уйдан, ё қолиб кетдимикан? Кап-катта одам, ўлибдими оловни сезмай? Эмаклаб бўлса ҳам чиққандир? Шундай ўйлаб бораётган Зуҳранинг кулгиси қистади. Агар уйга аввал қўшнилар киришган бўлса, иккита шармандани кўриб роса сўкишган бўлса керак? Маҳалладан кўчириб юборишлари аниқ. Лекин, қочиб улгуришган бўлса-чи?

Зуҳра Анна опанинг уйига етай деганда, шу хаёлга бориб қолди. Қочиб кетишса-чи чиндан ҳам?

У орқасига қайтди. Кўкча бозорчасининг олдида телефон автомат бор. Исмоиловга ёки Алиевга телефон қилади. Кимлар оёқ-қўли боғланиб, ёнаётган уйда ётганлигини айтади.

У телефон тераётган жойида тўхтади. Йўқ, телефон қилмайди. Уй ёнаётганини, отасининг қотиллари ўша ерда эканини у қаердан билади? Айтса, ўт қўйган у бўлиб чиқади-ку? Зуҳра телефон қилмади. Қочиб кетишса ҳам энди уларни топиш қийин эмас.

Света хавотирланиб эшикни очди.

— Энди кўчага чиқмоқчи бўлиб турувдик! Қаёқда қолиб кетдинг?

— Кейин айтиб бераман. Ҳозир ўлгудек қорним оч.

Зуҳра ҳовлига тушиб, водопровод тагида уч-тўрт қайта атир совунда қўлини ювди. Зокир билан Тўхтамуродни қандай аҳволда кўрганини, ҳозир қандай ётганини эслаб, яна кўнгли ағдарилиб келди. Муздек сув ичиб, ошхонага борди.

Анна опа тошкентча ошга уста эди. Бу гал озгина нўхот ҳам солибди. Зуҳра кеч келганидан уялди. Роса уни кутишганга ўхшайди. Лекин мазза қилиб ошни еди. Бир сиқим ҳам косада қолмади. Анна опа хурсанд бўлиб кетди.

— «Тақсим»га олиб бораман, деб қўювдим ичимда сизларни. Яқинда битта ансамбл келар экан. Билет заказ қилиб қуйдим. Борасизларми?

— Бўлмаса-чи! — деди холасини қучоқлаб Света. — Кўп эпитанман шу клуб ҳақида. Бориш керак. Сен-чи?

— Мен ҳам жон деб бораман, — деди Зуҳра ва сумкасида шу клубнинг қоғози борлигини айтди. Дарров олиб, Анна опага узатди. Анна опа кўзойнагини тақиб, «визитка»га тикилиб қолди.

— Менимча, бу клуб аъзосининг ҳужжати. Номери ҳам ёзиб қўйилибди. Уч юз етмиш бир. Шу ҳужжат билан клубга бемалол ҳар доим кириш мумкин. Бегоналарга бўлса кириш чегараланган. Кириш нархи ҳам қиммат. Бу кимнинг ҳужжати? Сеникими, Зуҳра?

— Йўқ, акамнинг хонасидан чиқди.

— Демак, акам клуб аъзоси бўлган.

— Билмадим, — Зуҳра ўйланиб қолди. — Йўқ, акамники бўлмаса керак бу ҳужжат. Агар акам клубга аъзо бўлганида билардим. Тўхтанг! Нега қоғозда фамилияси ёзилмаган? Одатда аъзолик билетида фамилия туради-ку? Бунда фақат номер.

Анна опа ҳам, бунга ҳайрон бўлди. Дарҳақиқат, нима учун фамилия ёзилмаган? Бунда бир сир бўлиши керак, ё бўлмаса, бу бошқа нарсанинг номери. Қанча одам аъзоллигини ҳам билдириши мумкин бу рақамлар.

— Яхшиси, бориб кўриш керак, — таклиф қилди Света. — Зуҳра, ўзинг бориб кел. Биласан, қўясан. Ансамбл келганда ҳаммамиз бирга борамиз. Бу гап Анна опага маъқул келмади.

— Мен олиб бораман. Биронтанг у клубга ёлғиз бормайсан.

Қизлар рози бўлишди.

— Қани, энди айт-чи, қаёқда сандирақлаб юрувдинг? — сўради Света ётишгач.

Зуҳра бошини кўтарди.

— Ҳеч кимга айтмайсан, хўпми?

— Хўп.

— Ман Фотимани зўрлаганларни топдим. Кун бўйи шуларнинг кетида юрган эдим. Ҳозир Зокир ва Тўхта қийшиқ турган уйдан келяпман.

— Қаерда экан?

— Энди уларнинг уйи йўқ.

— Нега? – ҳайрон бўлди Света.

— Ёниб кетди, — деди хотиржамлик билан Зуҳра. – Ҳозир ҳам ёнаётган бўлса керак.

— Сен қаердан биласан? Нега ёниб кетади?

— Мен ўт қуйиб келдим.

— Сен-а?

— Ҳа.

Шу гапдан кейин Светадан ҳеч нарсани яширишга ҳожат қолмаган эди.

— Зокирнинг Йўғонтепадаги уйига ҳам мен ўт қўйганман.

— Вой! Зуҳра! Нималар деяпсан ўзинг? Қўрқмайсанми?

Света ўз кравотидан тушиб, ерда ётган Зуҳранинг ёнига келди. Ёнига ётиб, қучоқлади.

— Йўқ, қўрқмайман. Бошида қўрқувдим. Энди қўрқмайман. Бугун ҳатто уларни ўлдиришга ҳам тайёр эдим. Қўрққаним йўқ. Адам учун, Фотима учун, акам учун ҳам ўч олишга қасам ичганман.

* * *

Зуҳра Фотиманинг, адасининг қабрлари тепасида ўтирганида, бир одам уни кўриб қолганини эслади. Унинг назарида ўша одам Одамбой эди. Одамбойундан қўрқиши керак. Нега қочди бўлмаса? Тодиб полвоннинг гапи тўғрига ўхшайди. Акасини у ўлдирган. Аммо ўз ихтиёри билан эмас. Кимдир унга буюрган. Ким? Зуҳра кимлигини узоқ ўйлаб ўтирмади. Акасини ўлдиришни буюрган Тешабой Султоновдан бошқа ким бўлиши мумкин? Албатта, ўша. Лекин буни Одамбойнинг ўзидан сўраш керак. Акасини у ўлдирмаганда, ундан қочмасди. Зуҳрадан чўчиган. Тағин уни қабристонда кўрди. Фотима, Зуҳра, Ҳамид акаси – учалови бир-бирига жуда ўхшаб кетишарди. Одамбой шундан чўчиган – Ҳамидулланими, Фотиманими кўргандек бўлиб кетган.

У билан ўзи гаплашиши керак. Шундай қилади. Эртагаёқ Йўғонтепага жўнайди.

Икки ўртоқ тун бўйи гаплашиб чиқишди. Севинишди, қайғуришди. Тонгга яқин, Зуҳра Светанинг бағрида ухлаб қолди. Унинг нозик қомати, озиб, чакка суякларининг ўзи қолган юзига

қараб, Света ҳайрон эди. Қандай қилиб ёш боладек сескани – сесканиб унинг қучогида ётган қизда шунча ирода пайдо бўлди экан? Ғам уни шундай қилдими, ё азалдан шундаймиди?

Света секин унинг бошини кўтариб, ёстиққа қўйди. Устига юпқа чойшабни ёпди-да, ўз жойига ўтиб ётди.

* * *

Исмоилов водопровод ёнида, Анна опа қўйиб берган қамиш стулда ўтирарди. Зуҳрани кўриб ўрнидан турди-да, жилмайиб унга қўлини узатди.

— Бу ердалигимни қаёқдан билдингиз? – деди Зуҳра у билан кўришгач.

— Келган кунингиздан бери биламиз. Мен ҳам, демак, Қодир Алиевич ҳам. Билиш қийин эмас.

«Тўғри одамни қаердалигини билишади, жиноятчини топишолмайди» – аччиқ ўй Зуҳранинг юрагини бир тимдалаб ўтди.

Шу пайт Анна опа уларни чақирди.

— Зуҳра! Меҳмонни чақир. Чой тайёр.

У ток тагига жой қилган эди.

— Юринг, — деди Зуҳра ва ўзи йўл бошлади.

Исмоилов ийманиб орқасидан эргашди. Аммо ҳеч нарса демади. Чой ичаётганда ҳам нега келганини айгмай ўтираверди. Зуҳра унинг ўзини бундай тутишидан Анна опа олдида уялиб кетди.

— Булар адамнинг қотилларини қидиришяпти, — деб тушунтирди ноилож.

— Ҳа, — тасдиқлади Исмоилов пиёлани столга қўяр экан. — Янги фактлар топилди. Қотиллар қўлимизда. Бугун кечаси қўлга туширдик.

— Иккаловиними? – шошиб сўради Зуҳра.

— Иккитасини, — совуққонлик билан деди Исмоилов. — Учинчиси ҳам бор. Лекин уни ҳали тутганимиз йўқ. Тутилади. Оз қолди.

— Тутинглар ишқилиб! – Анна опа тутоқиб, ғазабланиб гапирди. – Бу қанақаси? Мамлакат бедарвоза бўлиб кетдими? Ким нима қилса қилаверадими? Одам ўлдириш, тағин, бегуноҳ одамни ўлдириш ҳеч гап бўлмай қолди. Қоронғи тушди дегунча, юрагини ҳовучлайсан одам.

— Эркинликни бизда нотўғри тушуниб кетишди-да, опа жон. Энди бизга рухсат. Зуҳра, сизни ўртоқ Алиев кўрмоқчи эдилар. У киши янги ишга кирдилар.

— Тез қайтадими? — Анна опа хавотирланди.

Зуҳра Исмоиловга қаради.

— Тез қайтади. Икки соат ичида ўзим олиб келиб қўяман, — деди Исмоилов.

Чамаси йигирма минут ўтганда республика прокуратурасига етиб келишди.

Алиев уни жуда илиқ, ўз қариндошидек кутиб олди.

— Безовта қилганимиз учун узр, — деди асосий мақсадга кўчиб. — Кеча адангизнинг қотиллари тугилди. Зокир, унинг шериги Тўхтамурод. Биз уларни тутишга шошилмаган эдик. Кўпдан бери кузатиб, кимлар билан алоқада бўлишаётганини билмоқчи эдик. Лекин кимдир бизни шошириб қўйди. Кеча Сағбонда раис бир пайтлар колхоз савдо мудирини учун олиб қўйган уй ёниб кетиб, уларни қамоққа олишимизга тўғри келди. Уйга ўт қўйган одамлар, ҳозирча бизга маълум эмас, иккаловини чилвир билан боғлаб ташлашибди. Улар чақирган аёллар ҳам тугилди. Уларнинг гапи бўйича, бир ёш қиз уларни ҳайдаб юборганмиш. Шундан кейин кўп ўтмай уй ёниб кетган. Албатта уйга ким ўт қўйгани аниқланяпти, ким уларни боғлаб кетган, бу ҳам маълум бўлади яқин орада! Хафа бўлманг, шуғулланяпмиз. Отангизнинг қотиллари, ҳаммаси албатта тугилади, жазосини олади, мен шуни билдириб айтиб қўймоқчи эдим. Фақат биз ўйлагандек бўлиб чиқмади. Режамиз озгина бузилди. Улар ёлғиз эмас, уларнинг катталари ҳам бор. Ана шу катталарини жиноят устида қўлга туширмоқчи эдик. Кимдир шошиб, режамизни бузиб қўйди.

Зуҳра Алиевни индамай эшитди. У битта нарсани ўйларди: ким уйни ёндирганини, ким уларни боғлаб кетганини билишармикан, ё Алиев тусмоллаб гапиряптими?

— Майли, биз ундан хафа эмасмиз, — гапида давом этди Алиев. — Алами кучли бўлса керакки, шундай қилган. Лекин ўлдириб кетса ёмон бўларди. Жавобгарликка тортиларди.

— Қотилларни ўлдирган бўлса ҳам-а? — ўзини тутолмади Зуҳра. — Улар ахир одаммас-ку?!

— Тўғри. Лекин қонун йўл қўймайди бунга. Қотилларни тутиб, суд қилиш керак. Назаримда уларни боғлаб кетган одамлар қонунларни озми-кўпми билишса керак. Билишмаса, ўлди-

риб кетишлари ҳам ҳеч гап эмасди. Иккалови ўзини билмайди-
ган даражада маст экан. Тўғри қилишган ўлдирмай. Мана энди
суд бўлади. Тегишли жазони олишади. Ундан олдин биз сўроқ
қилиб ҳаммасини суриштирамиз. Фотимани азоблаганлари,
акангиз билан қандай муносабатда бўлганларигача, адангизни
кимнинг топшириғи билан Тошкентга олиб келганлари ва ҳам-
ма-ҳаммасини суриштирамиз. Мен ўзим шуғулланаман. Шуни
сизга айтиш билан яна бир нарсани сиздан илтимос қилмоқчи
эдим. Уларнинг уйига борган ўша қиз, шубҳасиз, довьюрак қиз
экан. Ниятлари ёмон эмас. Бундай қараганда, у милицияга, про-
куратурага катта ёрдам қиляпти. Лекин шошилиб, ҳол қўяяпти.
Кўп нарса кўкнори савдоси билан шуғулланиб келаётган идора
раҳбарларига бориб тақалляпти. Буни биз биламиз, сиз ҳам ха-
бардор бўлиб қўйинг, деб айтяпман буни. Келишдикми?

Зуҳра иккиланиб бош силкиди

— Бамаслаҳат иш қилиш керак, дейсиз-да? Шундайми?

— Баракалла. Қани энди у ҳам шундай қилса. Аммо-лекин,
ўша қизга жуда ҳавасимиз келди. Ботир қиз экан. Лекин булар
билан ўйнашиб бўладими? Биз ташвишдамиз, унинг ҳаётига зо-
мин бўлиб қолмасак эди деб.

Зуҳра индамай қўя қолди. Аммо ўзи улар ҳамма ишларидан
хабардор эканликларини пайқаб ташвишга тушди.

— Колхоз фермасида Толиб ака деган одам бор, молбоқар.
Ҳамма уни Толиб полвон дейди, — деди ниҳоят Зуҳра энди ўзи
билган нарсаларни айтиши лозимлигини сезиб. — Ўша одам сиз-
ларни кўрмоқчи. Айтадиган зарур гапи бор экан.

— Яхши, — деди Исмоилов. — Мен бугун Дуркентга бори-
шим керак, учрашамиз.

— Мен ҳам қайтаман. Анчадан бери борганим йўқ уйга.

— Унда бирга кетамиз, майлими? — таклиф қилди Исмоилов.

У уйига таклиф қилмоқчи эди, хотини ҳали ўзига келмагани-
ни эслаб, индамай қўя қолди. Зуҳрага нима бўлганини айтиб
ўтирмади. Аммо Зуҳра унинг дилига малҳам бўлган бир хабар-
ни — жигарранг «Жигули»ю, унинг қишлоқ номерини, Исмоил
икки киши билан, биттаси йўғон, қўнғиз мўйловли, иккинчиси
жиккак йигит билан шу машинада кетганини айтиб уни жуда
севинтирди. Дуркентга бориши билан шуғулланади. Бу ерда ҳам
йигитларга тайинлаб қўйса тузук. Балки шу номер билан ҳам
шаҳар ичида юришгандир.

Зухра қўшниларикида телефон йўқлигига ҳозир ачинди. Телефон бўлганида Светага тайёрланиб тур, кетяпмиз, деб қўярмиди?..

Исмоилов билан Зухра Анна опанинг уйига боришиб, Светани ҳам олиб, Дуркентга жўнашди.

XV

Тешабой Султонов ҳаддан ташқари хуноб эди. Фатхилла бозорқўм айтганингиз ҳаммаси бўлди, деб улгурмасидан, Тошкентдан янги хабар келди. Зокир семиз билан Тўхтамурод қийшиқ ушланди. Йигирма йилчадан бери, керак пайтларда ҳожатига яраб турган уй ёниб кетибди. Қизиғи шундаки, шу ишларни кичкина бир қиз қилибди. Афлидан, Зокирнинг Йўғонтепадаги уйига ҳам у ўт қўйган. Тешабой Султонов Сиддиқовнинг гапларига ишонмай иложи йўқ эди. Телефонда узоқ гаплаша олмади. Сиддиқов кимдан гумонсираётганини эҳтиётлик билан айтди. Султонов тушунди ва унинг гумонига қўшилди. Тешабой Султонов Фатхиллани Абдулла муаллимнинг уйдан хабар олгани жўнатди. Шундай, дасбдурустдан эмас, балки ёлғиз қолган қиздан ҳолаҳвол сўраган киши сифатида юборди. Уйдамикан, қаерда экан бу қиз? Уйда бўлмаса, қаердалигини суриштир, деб тайинлади.

Фатхилла отанинг айтганини қилди. Сабзавот омборига ўтиб картошка, пиёз, сабзи олиб юк машинасига юклади. Шу ердан тўғри фермага борди. Тожибой ака уни кутиб турган эди. Кунжара, кепак, беда жойлаб берди. Шуларни олиб у Абдулла муаллимникига бориб, эшигини таққилатганда, ичкаридан бир корейс хотин чиқди. Қўшниси экан. Зухра унинг қизи билан Тошкентда эмиш. Фатхилла шофёр билан юкларни туширибоқ қайтишга шошилди.

— Раис бериб юборди. Яна у-бу керак бўлса, келганида айтинг, раисга учрасин экан, — деди.

Аёл миннатдорчилик билдирди.

— Айтгандек, қачон қайтишади Тошкентдан? — сўради Фатхилла.

— Қайдам? Ўқишга киргани кетишган. Синглимникида туришибди.

— Ётоқхонадан кўра яхши-да. Айниқса, ҳозир, — маъқуллади Фатхилла. — Институтларига яқинми ишқилиб.

— Кўкчада.

Фатҳилла шу тарзда осонлик билан қизларнинг адресини билиб олди.

Тешабой Султонов яна нима қилиш лозимлигини ўйлаб ўтирганда, Азим Турсунов кириб келди. Исмоилов Фатҳилланинг «Жигули»си кетига тушганмиш. Вилюят ГАИсидан телефон қилиб, машинани, унинг эгасини суриштиришибди. Исмоиловнинг ўзи бу ёққа келаётган эмиш.

— Машинани тоққа чиқариб юбор. Номерини ечиб қўйсин. Фатҳиллага айт, қариндошларимга бериб юборганман, десин. Унгача янги номер қилиб бер. Эскисининг ҳужжатларини йўқот.

Турсунов ўйланиб қолди. Ота айтганидек қилса, ҳамма машина унинг бошига тушади.

— Қўрқма, — деди Тешабой Султонов. — Фатҳиллага айт, тоғдагилардан биттасига ишонч қоғози қилиб берсин. Ўтган ой билан.

Турсунов шу нарса эсига келмаганидан ачинди. Раис бало экан.

— Исмоиловни нима қилай? — сўради у кетишга ҳозирланиб.

— Менга қолса, йўқот!

Турсунов ялт этиб унга қаради. Ота кейинги пайтларда «Йўқот»ни кўп ишлатадиган бўлиб қолган эди. Қаридими, ё аҳвол чиндан ҳам ёмонлашяптими, ҳарҳолда Турсуновнинг назарида у асабийлашиб, қаҳри қаттиқ бўлиб бораётган эди. Фермадаги воқеа унинг ҳам қулоғига етиб келди, ҳалигача нима учун Алиқулни йўқотганига тушунмаган эди. Мана энди Исмоиловни йўқот, деяптими — ҳаммаси тушунарли. Милиция офицерини йўқотиш осон эканми, бу ўзини балонинг оғзига рўпара қилиш билан баробар-ку. Наҳотки у шуни тушунмаса? Ё унинг учун энди ҳеч нарсанинг фарқи қолмадими?

— Бу... бу иш қўлимдан келмайди, — дея олди у зўрға.

— Қайси иш? — ҳайрон бўлди Султонов.

— Исмоиловни йўқотиш-да...

Султонов киноя билан кулди.

— Азимбой! Нима деяётганимни яхши биламан. Шундай қилгинки, иккинчи бу ёққа қадам босмасин! Бунинг учун нима қиласан. Оёқ-қўлини синдирасан, тамом. Вассалом. Кейин уч-турт ой гипсга ўралиб ётаверади. Ёки яна бир ўғил бола гап — пора ваъда қил. Ўн минг нақд мен ўзим бераман. Рози бўлишига кўзинг етса, икки баравар кўлайтир. Рози бўлмаса, қўрқит. Иккинчи

менга қорасини кўрсатмасин. Ёш ҳали. Ўссин. Бола-чақасини кийинтирсин. Тоғнинг этагидан, ёнғоқзор томондан ер берайлик. Яхши бир боғ қилсин. Нима дединг? Гапим маъқулми?

— Маъқул, ота.

— Ана энди бор. Фақат билиб қўй. Бир қадам ҳам ундан жилма. Бирон нарсанинг ҳидини билсанг, дарров айт. Қўлдан чиқарсанг, ўзингга ёмон. Отанинг бу огоҳлантириши шунчаки гап эмаслигини Турсунов яхши билади. Фатҳилла аввал ким эди-ю, ким бўлиб қолгани, бунинг яққол исботи. Собиқ милиция майори эди, унинг гапига кирмагани учун милициядан кетишга мажбур бўлди, лекин бир амаллаб бозорга директор бўлиб олди. Аммо пора олаётганида қўлга тушиб, қамалди. Ана ўшандан бери тавбасига таяниб, отанинг тилсиз қулига айланган.

* * *

Султонов ҳамон жойидан жилмай ўтирар ва ўйларди. Оғир кунлар бошланган эди. Шунча ҳаракат қилди, лекин Алиевни қўлга ололмади. Республика прокурори ўзининг янгилигидан фойдаланиб, уни ишга олди-қўйди. Энди уни жойидан силжитиш осон эмас.

Тешабой Султонов соатига қаради. Ҳали пешинга анча бор экан. Тепабоққа чақиради ҳозир Усмоновни. Овқат устида у билан гаплашиб олсамикан?

У билан гаплашадиган гаплар кўпайиб қолган эди. Охирги кўкнори карвонидан унга ўз қўли билан юз минг олиб берди. Ҳарҳолда катта пул. Лекин Усмонов хурсандлик билан олгани йўқ. Кўнгли тўлмаганлиги шундайгина сезилди. Шунгами, «эҳтиёт бўлинг, атрофингизда гаплар кўпайди» деди. Чиндан ҳам гап кўпайдимикан, ё ўзи тўқийганмикан? Албатта унинг районда бўлгани яхши. Лекин норизо бўлиб юрадиган бўлса, иштаҳаси очилаверса, унда бунинг ҳам чорасини кўришга тўғри келади. Ҳали ҳеч қайси котиб районга усиз келгани ҳам йўқ, усиз кетгани ҳам йўқ. Бу гал ҳам шундай бўлади. У шундай ўйлаб, телефон номерини терди. Трубкани котиба қиз олди.

— Ҳа, Лола, аканг ўзидами?

— Ўзларидалар. Лекин ҳеч кимга жавоб бермаяптилар. Ҳеч кимни қабул қилмаяптилар, — деди котиба.

— Нима бўлди?

— Нарсаларини йиғиштиряптилар.

— Йиғиштиряпти? Нега? – тушунмади Султонов.

— Ҳайронман. Менга ҳеч нарса деганлари йўқ.

— Радиодан ёзиб кетишувди. Эрталаб беришди. Бир яхши гапирдилар. Гаплари ёқмаганмиш.

— Кимга?

— Нариги ёққа-да. Тагин билмадим. Буни Саида опам айтдилар. Тешабой ака нима, битта гап билан кетаверадими одам?!
Султонов трубкада йиғи овозини эшитди.

— Ўзингни тий. Мен ҳозир бораман.

Қабулхонада ҳеч ким йўқ эди. Фақат Усмоновнинг котибаси ҳамон йиғидан ўзини тиёлмай, кўзларига дастрўмол босиб ўтирарди.

— Мени ҳам киритмаяптилар!..—деди у Тешабой Султонов келиши билан. – Ичкаридан беркитиб олганлар эшикни.

— Тавба!.. – ҳайрон бўлди Султонов. – Қани, бир тақиллатиб кўрай-чи! Сен анави эшикни ёп.

Лола қабулхона эшигини ёпди. Султонов эшикни аввал секин, кейин қаттиқ тақиллата бошлади. Ҳеч ким жавоб қилмади.

— Бу мен, Тешабой акангизман. Зарур ишим бор, очинг! Эшитаяпсизми? Мен Тешавойман!

Султонов шундай деб, эшикка қулоғини тутди.

Бироздан сўнг ичкаридан оёқ товушлари эшитилди. Кейин эшик секин очилди. Ранги қув ўчган, кўзлари киртайиб, кичкина бўлиб қолган Усмонов пайдо бўлди.

— Тинчликми? – деди Султонов орқасидан эшикни ёпиб. – Нега беркиниб олдингиз? Нимани қидираяпсиз?

Китоблару қоғозлар узун стол устига бетартиб сочиб ташланганини, сейф очиқ турганини кўриб, Султонов хавотирга тушди.

— Қидираётганим йўқ, — бўғилиб деди Усмонов ва столни айланиб ўтиб, ўзи яхши кўрадиган, қайси бир Тошкент театридан илтимос қилиб олган айланма креслога бориб ўтирди. – Мени жин урди, Тешабой ака, жин урди. Фафлатда қолдим.

— Нима бўлди?

— Тунов куни Москва радиосидан бир мухбир келувди. Райондаги ишлардан интервью олган эди. Тилим қичиб тургандек, баъзи Политбюрони аъзоларини, секретарларни мақтаб қўювдим. Бугун азонда шу гапимни шарҳлаб, ёмонлаб эшиттирди.

— Нега ёмонлайди? Эси жойидами ўзи?

- Мухбирни-ку эси жойида. Мен аҳмоқлик қилиб қўйибман.
- Нега бундай дейсиз? Тушунмадим.
- Хабарингиз йўқми? – сўради Усмонов синчковлик билан Султоновга тикилиб.
- Йўқ. Нимадан?
- Мен мақтаган одамлар кеча ЦКдан чиқарилди, партиядан ўчирилди.
- Кабинетни шунинг учун йиғиштиряпсизми?
- Мен энди кетдим. Ўзим кетмасам, кетказишади.
- Ваҳима қилманг. Мен зарур бўлса Тошкентга тушиб чиқаман. Гаплашаман.
- Усмоновнинг чеҳраси энди сал ёришгандек бўлди.
- Ҳозир бир иш қиламиз, — Султонов столни айланиб ўтиб, унинг елкасига семиз, япалоқ қўлини қўйди. – Бу ерда биқиниб ўтирманг-да, Тепабоққа борамиз. Бирпас мизғийсиз. Унгача яхши овқатлардан тайёрлатиб қўяман. Иккаламиз бир дам оламиз. Кечки салқинда мен Тошкентга жўнайман. Йўқ деманг. Бугун менга қулоқ соласиз.

Усмонов рози бўлиб жилмайди.

Кўп ўтмай иккови Султоновнинг машинасида Тепабоққа жўнашди. Боғда ўша куни қоровулдан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Лекин Одамбой уйда бўлиши керак. У отанинг топшириғини кутиб, ҳеч қаерга жилмай ўтирарди доим. Шунинг учун Султонов боққа боришлари билан машинасини Одамбойни олиб келишга жўнатди.

— Бугун энди ҳеч қаёққа боришни, ишни ўйламайсиз, — раис Усмоновнинг тирсагидан олиб, меҳмонхонага бошлади. – Бугун бизнинг ихтиёримизда бўласиз.

У кенг хонанинг бурчагида турган музқутини очди. Музқути доим ичимлик, совуқ таомлар билан тўла турарди.

У бир шиша лимонли ароқ, бир шиша француз коньягидан олиб, журнал столи устига қўйди. Қазни, қарта, яхна гўштлардан қирқди.

— Нима ичасиз?

— Оқидан. Бошни оғритмайди, — деди Усмонов.

— Мен ҳам шуни ёқтираман.

Султонов рюмкаларнинг ўрнига иккита қизил гулли пиёла олиб келиб, ароқдан тўлдириб қўйди.

— Қани, олсинлар. Баняяти шифо.

Номига уриштириб, Усмоновнинг ичиб бўлишини кутмасдан ўзи охиригача ичиб юборди. Усмонов ҳам иштаҳа билан ичди.

Султонов кресло суянчигига бутун оғирлигини ташлаб суянар экан, янгидан тўлатган пиёласини қўлига олди:

— Биз бир ишга боғланган одамлармиз. Сизни кетқазिशса ўз-ўзидан мен ҳам кетаман. Шунинг учун хотиржам бўлинг. Мен бор эканман, сизга гард юқмайди.

Кўнгли бўшашиб турган Усмонов унга меҳр билан тикилди.

— Раҳмат, Тешабой ака. Яхшиям буёққа олиб чиқдингиз. Бўлмаса кетаётувдим!..

— Сир бўлмаса қаёққа? – қизиқди Султонов.

— Хўжандга. Укаларимнинг олдига. Биз асли ўша ёқданмиз. Коллективлаштириш йиллари бу ёққа бобомиз келиб қолганлар. Мен қолиб кетдим. Укаларим ўқишларини битириб кетишган. Ишлари, топиш-тутишлари яхши.

Султонов биринчи котибнинг жиддий гапираётганидан ва уни ниятларидан қайтариб қолганидан хурсанд бўлиб кетди. Қаёққа кетмасин, органдагиларнинг қўли узунлигини, уни ернинг тагидан бўлса ҳам тортиб олишларини биларди. Усмонов қўлга тушгандан кейин унинг ҳам кўп қилмишлари очилиб кетиши, бунга биринчи галда ўзи сабабчи бўлишини тасаввур қилиш қийин эмас эди. Ноҳия партия комитетининг креслосидагина Усмонов букилмас, иродали, бир сўзли одам эди, аммо ўзидан баландроқ одамнинг эса оёғигача йиқилишга тайёр эди. Султонов унинг шу одатини, амалпараст, молпарастлигини билганидан, кабинетини йиғиштираётганини кўриб хавотирга тушди. Энди кўнгли жойида, хотиржам бўлса бўлади. Ҳали-замон Одамбой келади. Қўли гул унинг. Яхшилаб битта ош дамлайди, ундан олдин қўйнинг қовурғасидан серпиез қовурдоқ қилади. Лекин ошгача бу чидармикан? Ҳозирданоқ кўзлари ола-кула бўлиб кетяпти. Боя хонасида дилидан ўтган фикр, Султоновни энди астойдил қийнай бошлади. Боя бу фикрни у ҳайдаган эди, ҳаттоки шундай фикр келганидан хафа бўлиб кетган эди. Усмонов кўп ишларда унинг ҳамфистри, шериги бўлиб келди. Нима деса шуни қилди. Лекин у ўйлаганидан кўп сўрай бошлади. Иштаҳаси очилиб кетиб, уят-андишани унутиб қўйди. Султонов унинг бунчалик беш панжасини оғзига тиқишини кутмаган эди. Бир уялтирди, бўлмади. Икки уялтирди, парво қилмади. Қўрқитган эди, кулди. Султоновнинг рози бўлишдан бошқа чораси қолмади. Бугунги унинг қўрқуви, саросимага тушиб, «кетаман»лаб

қолишини у кутмаган эди. Илдизи бақувват деб ўйлаган эди. Ундан қутулиш керак, шекилли. Аммо қаерда? Шу ердами? Бу ерга бирга келишганини котиба билди-ку?

Йўқ, унга қаёққа кетишаётганини айтмади. Ким сўрамасин, билмайман деб, тайинлаган. Ўзим телефон қиламан, деди. Шу ерда бўлса, шу ерда-да. Ким ундан гумон қиларди? Шу ерда бўлса, Усмонов учинчиси бўлади. Битгаси Шоҳида эди. Иккинчиси Ҳамидулла. Шу пайтгача ким билди, улар нима бўлганини? Ҳеч ким. Албатта ундан, Одамбойдан бошқа. Одамбой. Нега ундан дарак йўқ? Эси паст қаерда юрган экан? Унга ишонса бўлади. Бу ишларда у унинг ўзи. На қўли титрайди, на ранги бўзаради.

Баъзан ўзи ҳам Одамбойдан қўрқади. Унинг назарида Одамбой ҳеч нарсадан тап тортмайдиган одам. Ҳазил қилиб, мени ҳам сиртмоққа сол деса, ҳеч иккиланмасдан бўйнига сиртмоқ тортиб юбориши мумкин. Шу хаёлига келганидан бери ундан аллақандай ҳайиқадиган бўлиб қолди. Кимдир унинг эсини оғдириб, ўзига қаратиб олса, ўшанинг гапи унга гап бўлиб кетиши мумкин. Ҳозиргача Дуркентда бундай одам йўқ. Аммо Дуркентда Одамбойни ундан айнитадиган одам бормикан. Йўқ, чиқмайди. Лекин кўкнори бўйича Тошкентдан Алиевнинг одамлари тез-тез келадиган бўлиб қолганидан бери ўзи сезмаган ҳолда Одамбойнинг қаддини ҳисоблайдиган бўлиб қолди. Имқони борича ўзидан жилдирмайди. Қари, касалманд онасидан аввалгидан тузукроқ хабар олдирыпти, ҳеч нарсага зориқтираётгани йўқ. Буни кўрган одамлар олдида Одамбойнинг баҳоси яна кўтарилди, ундан хавотир оладиганлар, қўрқадиганлар кўпайди. Шунинг учун ҳам Толиб полвон унинг таклифини қабул қилмади, қўрқди-да. Боғда бирга у билан ишлаб бир кунмас-бир кун раиснинг энсасини қотириб қўйса, Алиқулнинг тақдири бошига тушиб қолишини ўйлади. Султонов ўшанда ундан хафа бўлмади. Одамбойнинг ёнида, тагин унга ёрдамчи бўлиб ишлаш дўзахга тушган билан баробар эканлигини у яхши биларди. Қўлдан чиққан қозидан худонинг ўзи асрасин, дейди халқ. Бекорга шундай демаган. Лекин лаънати қанчалик содиқ бўлмасин, бир кун ундан қутулиш керак. Қулнинг хўжасига содиқлиги янги хўжа чиққунича! Алиев у кутмаган даражада ақлли чиқиб қолди. Бир кунмас-бир кун Одамбойни қўлга олади. Агар аллақачон қўлга олмаган бўлса?! Лекин бунга ишониш қийин. Одамбойнинг кўзларида ўзгариш йўқ. Фақат бир нарса уни ташвишга солиб, кимни айблашини – ўзиними ё Одамбойними билмай турибди. Икки ҳафтача бўлиб қолди, балки ундан ҳам ошгандир, Одамбой ёрдан топиб чиққан антиқа

қилич йўқолди. Кайф устида Усмоновгами, ё унга ўхшаган қадрдонларига бериб юбордими? Балки Одамбой ўмариб кетгандир, айтиш қийин. Йўқолса ундан нари эди. Султоновнинг бундай нарсаларга ишқибозлиги йўқ, лекин кутилмаганда Топкентдан археологлар келиб қолишди. Тепанинг нариги томонида тимирскиланиб юришибди. Бир академик хотин уларга бош экан. Султонов эс-эс билади, уруш арафасида шу томонларда археологлар изғиб келишган эди. Аммо ўшанда нима топишгани Султоновнинг эсида йўқ. Энди астойдил ҳаракат қилишяпти. Рус кўшинларининг бостириб келишига қарши турганларга оид материаллар бор эмиш шу тепаликда.

Султоновнинг ўзбеклиги кўзиб бир тили қичиди, алламбало қилич топганини, шу ердаги ғордан, яна у ерда дубулғами, қалқонми, шунга ўхшаш нарсалар бор эмиш, деб айтмоқчи бўлди. Аммо ўзини тўхтатиб қолди. Айтса, шарманда бўлиши, анави сирлар очилиб кетиши шубҳасиз эди. У Салоҳиддинова кетиши билан Одамбойни топтириб, ғор, ундаги нарсалар ҳақида зинҳор оғиз очмасликни тайинлади. Ўша куни боққа келиб, қилични яна бир кўрмоқчи бўлиб, ётоқхонага кирдию тополмади. Қилич йўқ эди. Қарамаган жойи қолмади. Одамбойдан сўради. Одамбой эса ўшандан бери кўрмаганини айтди. Унга ишонса бўлади. Лекин қилични ким олдиқан? Кимга бериб юборди? Қанча ўйламасин, тагига етолмади. Усмонов шундай нарсаларга ўч эди. У олдимикан? Кўрсатгани эсида. Лекин олиб кетган-кетмаганини билмайди. Усмонов қилични кўриб ҳангу-манг бўлиб қолган эди. Ўзи Султоновга билдирмай олиб кетган бўлса-чи? Бўлиши мумкин. Султонов бир неча марта оғиз жуфтлади сўрагани. Лекин богинолмади. Хафа қилиб қўйишдан чўчиди. Аммо археологлар ишлаётганини айтди. Ҳозир шундай қизиқишлар ортиқча, бир баҳона қилиб тўхтатиш керакмиди? Одамларнинг гапича, Йўфонтепанинг нариги томонида, ишчилар шаҳарчаси, кон томонда тўрт-беш киши ер кавлаётган эмиш. Султонов шуни эшитиб, Усмоновдан уларни бу ердан жилдириб туришни сўрамоқчи эди. Кетаманга тушиб қолгани учун лозим топмади. Ҳозир, анув тайинланган нарса нима бўлди деб сўраши мумкин. Султонов яна пиёлаларни тўлатди.

— Аммо-лекин, мени боя кўрқитиб юбордингиз, — деди пиёлани узатар экан у. — Сизсиз бу ёқдаги ишлар нима бўлади? Мен нима қиламан? Доричилик қўшма корхонаси сизнинг таклифингиз билан очилган. Мана, ёмон бўлмаяпти. Охирги ишдан улушингиз тегди. Ярми ўзимизнинг қоғоз пул, ярми бели синмаган доллардан.

— Ўзи қанча бўлди? – қизиқди пиёлани стол зиҳига қўйиб Усмонов.

— Бизники юз минг. Мингдан икки минг доллар.

— Доллари кам-ку.

Ҳозиргина қочишни ўйлаб турган одам бирпасда ўзига келиб пул талашаётганидан раиснинг жаҳли чиқди.

— Мен нима олсам, сизга ҳам шунча бериб келяпман. Бир тийин кам эмас.

— Бўлмаса, ўзингиз ҳам кам олибсиз. Бизнинг кўкнори энг арзон баҳода сотилаётганини биласиз-ку? Сал савдолашинг ҳам керак-да. Клубдошларга айтинг. Ичкарини қўяверсин, четни ўйласин. Бизга чет керак.

Усмонов пиёлани бўшатиб, қазидан бир тилимини ҳидлади-да, ўйга ботди. У Султоновга ишонарди. Кечқурун у албатта бо-ради Тошкентга, уни бўшаттирмайди. Лекин бари-бир кўнгли нотинч эди. Москвадагилар гапи ҳамон гап. Уни бир кечада олиб ташлашлари мумкин. Бундай воқеалар бўлган. Москва телевиденияси ўзбек «порахўрлари» ҳақидаги кўрсатувларини тўхтатганича йўқ. Аммо республиканинг янги раҳбарлари халқнинг нонини туя қилаётганларга қарши Москвадан ҳам қаттиқ курашяпти. Агар Усмонов, Султоновларнинг ишлари очилиб кетса, уларни аяб ўтиришмайди. Султоновнинг гапига кириб, боққа келгани яхши бўлди. Султонов ҳаракатини қилаверсин. Лекин Усмонов ниятидан қайтмайди. Йиққан молининг кўпи — тилла, дур, валютани укалариникига жўнатди. Ўзидан кейин уч-тўрт авлодга етади. Бутун дунёни чўнтакка ё қорнига солиб бўлмайди-ку. Шунинг учун ўзи битта яхши ариза ёзиб, касалликми, қариликми, майли, баҳона топади-да, ишдан бўшаб қўяқолади. Ҳозирги шароитда шу маъқул. Кейин бир гап бўлар.

Ҳа, унинг ғойиб бўлгани маъқул. Аризани ёзадию хайр-хўшсиз жунайди. Бола-чақани кейинчалик укалари олиб кетишади. Энг тўғри йўл – шу.

Султонов унинг хаёлини бўлиб, археологлар ҳақида гап очди.

— Агар боққа туташган ғорни топиб қолишса, ҳаммамизга ёмон бўлади. Мени тушунинг.

— Айтдим. Вице-президентга телефон қилдим. Биласизми, академиянинг вице-президентимини?

Султонов елка қисди.

— Яхши одам. Аммо ўлгудек қўрқоқ. Бу томонда радиация бор. Газетачилар тагин тўполон бошлашмасин. Бизга-ку бари-бир. Сизга, академияга қийин бўлди. Бошингиз ғалвадан чиқмайди, дедим.

— Яхши қилибсиз, — Султоновнинг кўнгли жойига тушди. — Аммо ҳеч ақлим етмаяпти. Бу экспедиция ўзи нега бирдан пайдо бўлиб қолди?

— Билмасам. Режадаги иш деб эшитдим. Кўпдан бери келишмоқчи экан. Бу ерда қазилма ишлари урундан илгари бошланган экан.

— Лекин ҳозир бунинг ҳеч кераги йўқ. Бир йил, ярим йилдан кейин уларни ўзимиз чақирамиз. Бизнинг ерми, унинг тагидаги нарсалар ҳам бизники-да.

Усмонов кулди.

— Овқат нима бўлди? Овқат?

Султонов Одамбойнинг аллақачон келиб, эшик тагида буйруқ кутиб ўтирганини шунча сезгирлиги билан билмай қолибди.

— Нега индамайсан? Қачон келдинг?

— Ярим соатча бўлди, ота? Кўриндим. Деразадан. Қарадингиз. Кўрдингиз деб ўйлабман.

— Ҳамма нарсанг бутми?

Одамбой бош силкиди. Султонов шоширди.

— Қовурдоқни тез қил. Бир оёғинг шу ерда, бир оёғинг ошхонада бўлсин. Дарров ошни ҳам бошлаб юбор.

— Бўлди, ота.

Одамбой гап тамомми, дегандек уни а бир қарадию ошхона томонга югуриб кетди.

Султонов бирпас ортидан қараб турди. «Яхши хизмат қилди. Лекин чўзилиб кетди хизмати», — хаёлидан ўтказди у.

Ичкарига кирганида, Усмонов креслонинг орқа суянциғига бошини ташлаб ухларди. Унинг хурраги шу қадар кучли эдики, дераза ойналари худди паст учган самолёт тўлқинида титрагандек дирилларди. Бир маҳал жим бўлиб қолди. Ҳеч қандай товуш чиқармади, юзи ўлик одамнинг башарасидек қотиб қолди. Ерга тегай деб креслонинг икки томонидан осилиб турган қўллари қимир этмади. Уйғотиш, уйғотмаслигини билмай, унга тикилиб қолган Султонов хавотирга тушиб, димоғига қўлини тутди. Қўлига биринчи котибнинг иссиқ нафаси тегди. «Тавба, бу қандай бўлди. Ё менинг кирганимни сезиб, хуррагини тўхтатдимми?» ҳайрон бўлди Султонов ва оҳиста чақирди.

Усмонов жавоб бермади. У жони узилган одамдек даҳанини осилтириб ётарди.

Султонов унинг бу ҳолатидан ғалати бўлиб кетди. Агар у чиндан ҳам ҳозир ҳаётдан кўз юмганда, анча тинчирмиди. Кўп ташвишлардан ўзидан-ўзи қутулиб қолармиди. Унга берадигани ҳам

ўзига насиб қиларди. У шу ўй билан ётоқхонага борганини, у ердан катта пар ёстиқ олиб чиққанини ўзи билмай қолди. Афтидан, у аввал ёстиқни кресло орқа суянчиғида осилиб ётган Усмоновнинг боши тагига қўймоқчи бўлди, лекин унга яқин келганида, унинг ҳамон қимир этмай ётганини кўриб, хаёлини бирдан исканжага олган фикрига ихтиёр бериб юборди. Усмоновнинг очиқ юзи, шипга қараган сертук бурун катаклари устига ёстиқни оҳиста қўйди-да, семиз панжаларини ёйиб босди. Усмонов бошини кўтармоқчи бўлиб бир-икки силтанди, кучи етмади. Энтикиб галати овоз чиқарди, оёқлари ўзидан-ўзи кўтарилиб, креслога энгашиб турган Султоновнинг орқасига тегай деди, бир-икки бетартиб уёқ-буёққа ташланди, қўллари ёстиққа ёпишди, аммо бир дақиқагина ёпишди, кейин шалвираб икки томонга яна осилиб тушди, оёқлари ҳам чўзилиб, ерга тиралиб қолди. Султонов ёстиқ устидан боши ҳам бўшашганини, бор оғирлигини суянчиққа ташлаганини сизди.

Тақсимчада майда тўғралган оқ пиёз кўтариб келган Одамбой эшик олдида ичкарига киришни ҳам, қайтиб кетишини ҳам билмай, хўжайинининг ҳаракатларини кузатиб турарди. У Усмоновнинг кутилмаганда бошига тушган ўлим билан уйқусираб курашаётганидан ҳам кўра «ота»сининг авзойидан қўрқиб кетган эди. У Султоновни биринчи марта шундай даҳшатли иш устида кўриб, унинг совуққонлик билан, юзидаги бирон туки қимирламай, ёстиқни эзаётганидан вужудини титроқ босиб кетган эди. Бундай ишни одам ўзи қилгани бошқа-ю, биров қилаётганини кўриш бошқа экан. Одамбой қўллари, оёқлари бўғизланаётган қўйдек типирчилаган Усмоновга раҳми келди. Ораларидан нима ўтган экан? Иккалови қадрдон эди-ку? Нега уни чақириб ўтирмай ўзи гумдон қилиб қўя қолди?

Султонов ёстиқни кўтарган жойида уни кўриб қолди.

— Киравермайсанми? – деди у қандайдир зарда билан. – Ёстиқ қўймоқчи эдим. Бошини кўтармаяпти. Қара-чи?

Одамбой Султонов нима деяётганини фаҳмлади, одатдагидек айтганини қилишга шошилди. Тақсимчани столга қўйиб, креслони айланиб ўтди ва пастдан икки қўли билан Усмоновнинг бошини кўтарди. Кейин беихтиёр қўйиб юборди.

— Нима бўлди экан? – ҳеч нарсага тушунмагандек сўради Султонов.

— Ўлибди.

Одамбойнинг ўзгариб кетганини ва ғалати, ер остидан ўқрайиб унга қараб қўяётганини кўрган Султонов бўлган воқеадан хабардорлигини сизди.

— Ҳа?! Сен нега қалтираяпсан? – дўқ аралаш кулди у. – Ўлим ҳар бир кишининг бошида бор. Ҳамма меҳмон бу дунёга. Албатта, бу ерда ўлгани яхши бўлмади. Телефонни ол!

У Одамбойнинг жойидан кўзголмаётганини кўриб, ўзи хонанинг бурчагидаги кичкина думалоқ стол устида турган оқ телефон олди борди.

— Райздравни ула! – деди у коммутаторнинг овозини эшитиб. – Райздравми? Салом. Мен Султоновман. Яхши. Яхши. Козимбек! Тез Тенабоққа етиб келинг. Тез келинг.

У трубкани қўйди.

— Мунча менга тикилиб қолдинг? – У хўмрайиб унга қараб турган Одамбойнинг олдига келди. – Одам ўлганини кўрмаганми-сан? Нечтани ўзинг йўқ қилгансан? Қани, айтчи! Қарама бундай менга!

У Одамбойнинг ёқаларидан ушлаб бир-икки силтади.

— Мен йўқ эдим. Ёстиқ олиб келсам, нафас олмаяпти. Сени чақирдим. Кўр-чи, дедим. Тўғрими! Ай! Сендан сўраяпман?

— Тўғри, — деди бўғилиб Одамбой.

— Баракалла! Бор, уйингга жўна. Дам ол. Ёш болага ўхшайсан-а! Тушундингми? Уйга кет. Валига айт, ташлаб келсин.

Одамбой ёқаларини тўғрилаб чиқиб кетди.

— Қозоннинг тагини ўчир! – қичқирди Султонов орқасидан.

Одамбой эшитди, аммо парво қилмади, у дарвоза томон юрди. Нима бўлди ўзи? Нега у ўзгариб кетди, қўрқди? Бундай одати йўқ эди-ку? Сўнгги пайтда иккинчи марта шундай қўрқувга тушиши. Илгарилари бундай бўлмасди. Нимадан экан бу? Биринчи марта Фотимани қабристонда кўриб қўрқиб кетди. Қочди. Нега ўзи қабристонга борди? Фотима унга муштини кўрсатди-да тушида. Аввал имлаб чақирди. Кейин муштини кўрсатди. Кейин қанча ўзини орқага ташламасин, қабристон уни торгаверди. Борди. Қай кўз билан кўрсинки, Фотима ўз қабри олдида чўккалаб ўтирибди. Аввал анави Зуҳра, кичкинаси бўлса керак деб ўйлади. Яхшилаб қаради, Зуҳра эмас. Фотима эди. Одамбой уни қарашидан таниди. Фотиманинг ўзи. Танидию, юраги ўйнаб кетди. Бесиштиёр орқага тисаришди.

Дарвозага яқинлашганда Фотима ўрнидан туриб у томон юра бошлагандек бўлди. Одамбой шошиб ўгирилди-ю, чопиб кетди. Орқасидан баланд пошналик туфлининг тақ-тақ, туқ-туқ қил-

ган товушлари эшитиларди. У қаттиқроқ чопди. Лекин Фотиманинг оёқ товушлари пасаймасди. Уйга етиб эшикни ичидан занжирлагунча эшитилиб турди шу овоз.

Ўшанда бир қўрқди. Кечаси билан ухлолмай чироқларни ёқиб қўйиб, ҳовлини айланиб чиқди. Онаси ётган жойида уни чақириб сўради, аммо Одамбой айтмади, уялди айтгани.

Бугун у суюкли «ота»сининг қилган ишини кўриб, иккинчи марта қўрқувга тушди. Ота Усмоновни эмас, ёстиқ билан унинг нафасини бўғаетгандек бўлиб кетди.

— Ҳа, Одамбой?! Эрта кетяпсан? — қичқирди бир оёғи ёғоч қоровул чол.

— Хизмат битди, ака.

Шу гап оғзидан чиқиб кетганини ўзи сезмай қолди. Чиндан ҳам унинг бу ерда отасига охирги марта хизмат қилиши эди. Дилининг бир четида у шуни сизди. Отасининг нима қилаётганини кўрмаганда, ҳатто, шу ишни унга топширганда, бундай ўйламасди. Ҳали кўп керак бўлишини, ўзини отага ниҳоятда зарурлигини ҳис қилиб юраверарди. Аммо отаси бугун уни хизматдан четлатди. Унга зарурати қолмаганини кўрсатди. Демак, унинг ҳам аҳволи танг. Шошяпти. Шундаймикан? Ёки фақат унинг кераги бўлмай қолдимикан? Нима бўлса ҳам, Одамбой ёлғиз қолаётганидан қўрқиб кетди.

— Эрта келдинг, болам? — ҳайрон бўлиб, айна пайтда севиниб сўради онаси.

У айвонда очиқ дераза тагида ётарди.

— Хизмат битди, — қайтарди боғда қоровулга айтган гапини такрорлаб. — Қорнингиз очдими?

— Чой ичдим термосдан, — онаси ўғлини дуо қилиб қоқ қўлларини юзига олиб борди. — Озгина мастава бўлса ичардим, болам.

Одамбойга жон кирди. Бир нарсага алаҳсишни ўйлаб турган эди, онасининг илтимосини эшитиб, сакраб ўрнидан турди.

— Ҳозир-да ойи! Бирпасда гатоп қиламан! Манам ичаман сиз билан.

— Умрингдан барака топ, болам!..

Онаси яна нималардир деди, аммо Одамбой эшитмади. Ўчоқ-бошига бориб, дарҳол маставага уннаб кетди. Йўқ, отага у ҳали керак. Ота уни шундай ҳайдаб юборолмайди! Гап фақат унинг қўлларида эмас. У ҳеч қачон отанинг гапини иккита қилган эмас. Нима деса, хўп, деб келди. Шундай одамдан индамай воз кечиб кетиб бўладими?!

Одамбой хаёллари тинчлик бермаса-да, яхшигина мастава қилди. Қатиқлаб, қуритилган райҳон кукунидан бир чимдим, бир чимдим мурч сепиб, бир коса онасига, бир коса ўзига сузиб келди.

Эти устихонига ёпишиб бораётган кампир терлаб-пишиб зўрга ярим коса ичди. Шу ҳам унинг учун катта қувонч эди.

Одамбой уни баланд ёстиққа ётқизиб бирпас елиб ўтирди. Кампир дуо қилди ва кўп утмай ухлаб қолди.

Одамбой идиш-товоқларни йиғиштириб, ҳовлида олманинг тагидаги ёғоч сўрига чиқди. Қуроқ кўрпачанинг учини қайириб, устига эски духоба ёстиқни ташлади-да, ёнбошлади. Шу алфозда қанча ётди, билмайди, нимадандир чўчиб уйғониб кетди. Шундай тепасида қора шойи рўмол ўраган, худди шундай қора шойи кўйлак кийган Фотима турарди.

— Фотима?!

Одамбой бошини кўтарганича қотиб қолди. Унинг қўллари, оёқлари сўрига чандиб ташланган эди.

— Акам қаерда? — деди у.

Одамбой тирсақларига тиралиб ўрнидан туришга ҳаракат қилди-ю, туролмади.

— Ҳамид... Ҳамидулла... — гўлдиради у қўрқув аралаш, бошқа гап тилига келмади.

— Акам қаерда деяпман, ким ўлдириганини айтинг! Агар айтмасангиз, шу жойингиздан қайтиб турмайсиз.

Зухранинг қўлида пичоқ ялтираб кетди. Ўткир тигдор пичоқни кўриб Одамбой бу оддийгина пўписа эмаслигини тушунди. Туш ҳам эмас эди. Рўпарасида жиддий ният билан келган Зухра турарди. У таниди. Пичоқ кўрмаганида, Фотима деб ўйлаши мумкин эди. Фотима қўлига пичоқ оладиган қиз эмас эди. Бу Зухра. Демак, қабристонда ҳам уни кўрган. Ҳозир ҳам Зухра тепасида турибди. Қачон уни чандиб боғлашга улгирди экан? Шундай қаттиқ ухлаб қолибдими? Ҳа, бу Зухра. Ундан ҳар балони кутиш мумкин. Ўғил боланинг ўзи у.

— Нега индамайсиз? — сўради Зухра ва пичоқнинг учинчи унинг этига яқинроқ келтирди.

— Аканг... Ҳамид форда, — ниҳоят тилга кирди Одамбой.

— Қайси форда? Қанақа фор?

— Тепабоғнинг этагида шаршара бор. Шунинг ёнида фор. Ҳеч ким уни билмайди. Отанинг рухсатисиз ҳеч ким у томонга ўтолмайди.

— Ота ким? Раисми?

— Ўша, — бўғилиб жавоб қилди Одамбой.

Зуҳра Одамбойнинг бундай тез гапга киришини кутмаган эди. Нима бўлди? Наҳотки ҳали ҳам Фотима деб ўйлаётган бўлса? Қабристонда уни кўриб қочган одам шулиги энди аниқ. Фотима деб ўйлаган. Афтидан ҳозир ҳам шундай ўйлаб турибди.

— Мен Зуҳраман, Фотима эмасман.

— Билдим.

— Сиз қотилсиз. Акамнинг қотилисиз.

— Қотил — ота. Мен унинг айтганини қилдим.

— Нега? Акамнинг нима гуноҳи бор эди?

— Билмайман. — Одамбой рўпарасида турган қизга ҳеч нарса яширмай айтиб бераётганидан ўзи ҳайрон эди. Бир «тўхта, нима деб валдираяпсан?» деган фикр хаёлидан ўтди. Аммо ўзини тўхтатолмади. Шундоқ Тепабогдаги кўргани, суюкли отасининг Усмоновни ўлдириши ва ундан яшириши унинг фикрларию муносабатини ўзгартириб юборган эди. Кўз олдидан отанинг ёстиқ босиб туриши, Усмоновнинг жон талвасасида оёқларини типирчилагани ўтарди. Ота истаган одамидан шундай қутулиши мумкин. Ундан ҳам. Боя боғда шу фикр хаёлига келди. Отага кераклигини билганида шундай ўйламас эди. Ота уни уйига жўнатди. Қилаётган овқати чала қолиб кетди. Демак, у раисга керак эмас эди. Бугун бўлмаса эртага, ё индинга ундан ҳам қутулиши мумкин. Одамбойнинг кўп нарсага ақли етмаса ҳам, боши устида қандайдир хавф туғилганини расмана одамларга қараганда эртaroқ, аниқроқ ҳис қилади.

— Билмайман, — қайтарди Одамбой. — Гумоним бор. Отадан айниб қолди назаримда. Ота буни пайқади. Норизо бўлганларни ота ёмон кўради.

— Форда... кўмилганми?

— Ҳаммаёқ тош, кўмиб бўлмайди.

— Ҳайвонлар!

Зуҳранинг газабдан тишлари ғижирлаб кетди. Қўлидаги пичоқни олдида ҳайвондек ётган одамнинг, акаси қотилининг кўкрагига уриб, чавақлаб ташлигиси келиб кетди. Аммо нимадир, жирканишми, ҳазарми қўлини тутиб қолди. «Тонгни кутиш керак», — хаёлидан ўтказди у. Тонг отиши билан, Светаларни-кига боради. Унинг отаси билан Исмоиловни топади-да, ўша горга боришади. Акасидан нима қолган экан? Кимларга, нималарга ем бўлди экан бечора?

Зухра куча эпик томон юрганда, Одамбой уни чақирди.

— Зухра! Мени шарманда қилма. Тўхта.

Зухра орқасига қайтди.

— Мени бўшат. Биламан, гуноҳкорман. Қўрқма. Қочиб кетмайман. Сенга ҳам тегмайман. Мен кўр эдим. Бугун кўзим очилди. Истасанг, майли, шундай ташлаб кетавер. Истасанг, ишонсанг, бўшат. Акангни олдига ўзим олиб бораман. Истамасанг, илтимос қиламан, ўша пўлат пичоғингни бўғзимга санч-да кет. Ўлганим яхши бундай шарманда бўлганимдан кўра!..

— Зухра! Қизим!..

Зухра аёл кишининг ҳазин, ингичка овозини эшитиб, чўчиб кетди. Товуш айвондан келган эди. Наҳотки, Одамбойнинг онаси бўлса?

— Уни бўшат, болам!..

Ҳа, бу Одамбойнинг онаси эди. Зухра уни кўрди. Кампир ўрнидан туриб, айвон зинапоясигача келган, шу ерда устунга суяниб турарди.

— Одамбойда гуноҳ кўп. Нима ёмонлик қилган бўлса, раиснинг гапи билан қилган. Тешабой ҳаром одам, дўзахи. Одамбойнинг отасини ҳам, ўзини ҳам хароб қилган, тўғри йўлдан қайирган шу Тешабой!.. Ташвишларингни биламан. Ёлғиз қолгансан. Айб Тешабойда. У бор экан, ҳали кўп одам қақшайди, ёстиғи қурийдди. Одамбой! Зухрани алдама. Акасини унга ўзинг кўрсат.

Зухра нима қилишини билмай қолди. Кампирга раҳми келди. Бошқа ҳеч нарса демади-да, битта-битта босиб сўрига яқин келди.

— Ойингизни аядим.

— Айтганингни қиламан, Зухра.

Зухра уни бўшатди. Одамбой томири тортишиб қолган қўллари ишқалаб ўрнидан турди.

— Ойи!

Одамбой айвонга кўтарилди. Зухра ортидан борди.

— Чироқни ёқ, — деди кампир.

Одамбой унинг айтганини қилди. Уй ёришди. Кампир Зухрага қараб майин жилмайди.

— Барака топ, қизим. Худо ўзи сени асрасин. Умринг узоқ бўлсин, дард кўрмагин.

Зухра дуога қўл очди. Нима бўлса, бўлди. Албатта Одамбойни боғлиқ ётгани, милиция олиб кетгани яхши эди. Лекин бир оёғи гўрда бўлган одамнинг гапини қандай қайтара олади?

— Кетдикми? – унинг хаёлини бўлди Одамбой.

— Боринглар, — кампир яна ингичка, мадорсиз қўлларини фотиҳага чўзди. — Сени борма демайман, Зуҳра. Барчиндек доюрак экансан. Бўлмаса келмасдинг. Одамбойдан одамлар кундузи ҳам қўрқишади. Кечаси келиб, ёш боладек белаб ташлабсан.

Одамбой уялиб, бошини эгди:

— Ухлаб қолибман.

— Яхшиям ухлаб қолибсан. Худо ўзи асрабди Зуҳрани, — кампир ўзича ўглини уришган бўлди.

Одамбой ўрнидан турди.

Улар кўчага чиқишганда, тун яримлаган эди. Кўчада ҳеч зог йўқ. Зуҳра тинч бўлса ҳам, барибир Одамбойдан хавотир олиб борарди. Ундан ҳар нарсани кутиш мумкин. Лекин Одамбой Зуҳрани ўйламасди. Унинг хаёли ғорда, унинг қўли билан ўлдирилган иккита одамда эди. Биттаси Шоҳида, иккинчиси Ҳамидулла, ота хотинликка ваъда қилган Фотиманинг акаси. Шоҳида ҳаддидан ошди, отанинг гапига кўнмади. Қизиқ, аёлларни тушуниб бўлмайди. Ёмон йўлга кирдингми, эринг бўлатуриб, чида, айтганларини қил. Йўқ, Шоҳида чидамади. Ҳам беш бармоғини оғзига солмоқчи бўлди, ҳам фақат ота билан бўлмоқчи бўлди. Отанинг эса ниятлари бошқача эди. Уни овчи бургутга айлантириб қўймоқчи эди. Ўлжани кўрсатади, Шоҳида бориб олиб келади. Аммо у бу ўйинни қабул қилмади. Одамбой негадир унга ачинмади. Ингичка ипак арқон билан шаршаранинг панасида унинг бўйинини қисар экан, битта ҳаромдан отани халос қилгандек ҳис қилди ўзини. Ҳамидуллага жиндек ачинди. Ашурали ўзидан кўрсин. Нафси бузуқ эди. Тузалмади. Ота билан беллашганинг аҳволи вой. Лекин Одамбой илгари, ҳатто кечагача шундай ўйлар эди. Кеча унинг фикри ўзгарди. Бирдан, кутилмаганда ўзгарди. Отанинг ўша панжалари ҳидини ўзининг димоғида туйиб ўзгарди. Ота ундан юз ўгириб, Тепабоғдан ҳайдагандагина пайқади. Бу унинг қуёши ботганлиги билан баробар эди.

Агар Зуҳра келмаганда, у Тепабоғқа бошқа қадам босмас эди. Отанинг башарасини кўрмасликка тайёр эди. Лекин иложи қанча, ваъда бериб қўйди. Онасига, ўша Зуҳрага. Ота ундан беркитиб, у қиладиган ишларни қилдими, тамом, орани очиқ қилади энди. Одамбой бирдан севиниб кетди. Усмоновни айтиб беради. Ҳойнаҳой ўзи ўлиб қолди, деган гап қилишгандир? Йўқ, Усмонов ўзи ўлгани йўқ. Ота уни «бўғиб» ўлдирди. Одамбой ўз кўзи билан кўрди-ку.

— Зуҳра! – Одамбой бу сирни ҳозироқ айтиб қўяқолишга қарор қилди. – Терабоғдаги тўполонни эшитдингми?

— Қанақа тўполон? – ҳайрон бўлди Зуҳра.

— Биринчи котиб... Усмонов ўлган. Отанинг ўзи ўлдирди уни. Оғзи-бурнига ёстиқ босиб ўлдирди. Кейин дўхтир чақирди, ўзи ўлиб қолди деб.

— Боғда ҳозир одам бордир?

— Бўлиши ҳам, бўлмаслиги ҳам мумкин...

Одамбой иккиланиб шундай деди. Ким бўлиши мумкин боғда? Нима қилади? Ҳамма Усмонов билан оворадир ахир? Чўлоқ қоровулдан бошқа ким ҳам бўларди? Боққа маишат қилгани келишади, холос. Одам ўлиб турган пайти маишатга бало борми! Тагин ким билади, дейсиз. Отадан ҳар нарсани кутиш мумкин. Ҳамидуллани ғорга жойлаб чиққанидан кейин ота уни ошга таклиф қилмаганмиди, ахир. Одамбой албатта унамади. Ҳеч маҳал раис билан бир лагандан овқат емаган. Одоб сақларди. Лекин чой олиб кирганида, ота ҳеч гап бўлмагандек ошни иштаҳа билан туширарди. Темирдан ота. Агар ҳозир боғда одам бўлсаям унинг меҳмонлари бўлади, отанинг ўзи бўлади. Ноҳия соғлиқни сақлаш бўлими мудирини чақирган бўлиши мумкин. Милиция бошлиғи бўлиши мумкин.

Одамбой адашмаган эди. Тешабой Султонов Одамбойни жўнатиб, ўзи қозонга унаб кетди. У безовта бўлганида, ҳаддан ташқари ҳаяжонга тушганида шунақа иштаҳаси очилиб кетарди. Лекин бу гал қорни очган бўлса ҳам, овқат ўтмади. Етилиб, ҳиди гуркираб турган қозон кабобга қараб қуйди-ю, орқасига қайтди. Босим икки-уч пиёла аччиқ қора чой ичди. Яна пича кутди. Козимбек Исабеков келганида, у мутлақо ичмаган одамдек тетик, аммо қаттиқ ҳаяжонга тушганлигини яширмай ўтирарди.

Биринчи тахминлари инфаркт бўлди. Исабековнинг айтишича, Усмонов бир марта инфаркт билан ётиб чиққан экан. Бу иккинчи инфаркт бўлиши керак. Бунинг устига қон босими ҳам баланд юрарди. Усмоновни олиб кетишгандан сўнг, бир соат ўтар-ўтмас Исабеков боққа телефон қилиб, бояги диагнозни тасдиқлади. Усмонов кенг инфарктдан қазо қилган, деди.

Анча хотиржам бўлган Султонов барибир тинчимасди, кечаси соат бирларгача Усмоновнинг ташвиши билан юрди. Уйига бориб таъзия билдирди, шаҳарга, вилоятга телефон қилди. Кўмиш маросимига зарур бўладиган ишларни гаплашди. Шундан кейингина Исабековни олиб, боққа келди. Иккалови алламаҳалгача Усмоновни таърифлаб ўтиришди, ичишди. Султоновнинг елкасидан катта бир тоғ ағдарилган эди.

XVI

Одамбой боққа келишга келди-ю, ўзи яшириб қўядиган жой деворнинг қавагидан дарвоза калитини топа олмади. Калит йўқ эди. Бу унга отанинг ишончи йўқолганининг яна бир дараги эди. Калит шу ерда туришини фақат уч киши – ота, у, қоровул Мамад чўлоқ билишарди. Дарвоза ёнидаги темир эшик қўнғироғини бошишга тўғри келди. Ичкаридан Мамад аканинг овози эшитилди:

— Ким?

«Очмаса, нима қилади? Девордан ошиб тушадими?» Девор баланд, уч пахсали. Лекин бошқа ҳам иложи йўқ.

— Менман, Мамад ака. Очинг.

Одамбой кимлигини айтмади. Кимлигини билмоқчи бўлса, эшикни очади. Агар ота Одамбойни киритма, деган бўлса, очганда маълум бўлади.

Қоровул чолнинг ёғоч оёғини дўқиллатиб эшик олдига келгани эшитилди.

— Одамбой?

Одамбой индамади.

Қоровул эшикни очди.

— Бемаҳалда нима қилиб юрибсан?

— Э, Мамад ака, кўрмаяпсизми? Отанинг топшириқлари тугармиди?— Одамбой Зуҳрага ишора қилди.

— Қани, юринг, синглим!

Улар ичкарига киришди. Қоровул индамади. Демак, ота ҳали унга ҳеч нарса демаган. Азондами, ярим тундами, одамларнинг келиши, улар орасида аёллар бўлиши эса одатдаги ҳол эди. Қоровул буни биларди. Лекин эшикни қулфлаб, қоровулхонага кирди-да, меҳмонхонанинг телефонини терди.

— Кечирасан, Тешабой! Одамбой бир қизни етаклаб келди. Сен буюрган эмишсан!

— Нега киритдинг?! – дўқ қилди уйқу аралаш Султонов.

— Менга ҳеч нарса демадинг-ку? – ҳайрон бўлди Мамад чўлоқ.

Султонов жавоб бермади. Мамад чўлоқ трубкага бир-икки куҳ-куҳлаб, жойига қўйди. Катталарнинг ишларига унинг ақли етмасди. Тенгдош ўртоғи шу боғни қуриб битирганидан кейин уни чақирди. Икки меҳнат куни берадиган бўлди. Шунгайм ўн йилдан ошибди. Урушда бир оёғини ташлаб келган бесавод Мамад ака тинч ишли бўлди. Овқат текин. Пенсия, икки меҳнат куни,

чол-камлирга етиб ортади. Болалар, невараларга ҳам у-бу чиқади. Колхоз инвалидлар минадиган «Москвич» машинаси ҳам берди. Ундан ўртоғининг нима талаб қилишини биринчи кунидек билиб олди: мум тишлаб юриши керак. Кўзи бўлатуриб, ҳеч нарса ни кўрмайди, қўли бўлатуриб, ҳеч нарса ни ушламайди. Бу биринчи талаб. Иккинчиси, бегона одамни киритмайди. Ўртоғи ўзи айтмаса, подшоиси келса ҳам киритмайди. Лекин ҳозир Одамбойни қўйиб у хато қилган эди. Бунда кўпроқ ўртоғининг ўзи айбдор бўлса ҳам у ранжиди. Бундай жойни топиш осонми?! Киритма, деб қўйса бўларди. Одамбой унинг соясику?! Киритмай бўлади-ми? Йўқ, бу катталарга ҳеч тушуниб бўлмади-бўлмади-да.

Одамбой Зуҳрани боғнинг чети ёқалаб тўғри ошхона томонга бошлади. Меҳмонхона билан ошхона ўртасидаги ҳовузли фонтан олдида Султонов уларни қўлларини белига тираб, қарши олди.

— Ҳа, Одамбой? Ярим кечада нима қилиб қиз етаклаб юрибсан?

Одамбой аввал бироз гангиб қолди. Отанинг салобати босди

— Зуҳра бу. Фотиманинг синглиси.

— Шунақами? — ўзини билмаганга солди Султонов. Одамбойнинг ёнида келаётган қизнинг Зуҳра эканлигини у дарҳол пайқаган эди. — Абдулла муаллимнинг қизи дегин? Ҳей қиз! Бегона эркак билан бу ерда кечаси нима қилиб юрибсан?

— Акамни қидириб келдим.

Зуҳра Султоновни кўриши билан вужудини титроқ босганини сезди, аммо қўрқмади. Ким билади, нима унга далда бўлди — аҳдими, ё Султоновнинг белига қўлларини тираб, истеҳзо билан қараб туришига ғаши келдими? Ҳарҳолда Зуҳра ундан жудаям чўчимади.

— Аканг шу ерда эканми? — қошларини чимирди Султонов.

— Ўзингизни билмаганга солманг! Сиз бунини мендан яхши биласиз.

— Нима деясан ўзи? Эсинг жойидами, Одамбой? Сен нега қараб турибсан?

— Ҳамидулла шу ерда, ғорда.

Одамбой ошхона томонни кўрсатди.

— Одамбой! Ҳой, эси паст! Ким айтди сенга Ҳамидулла шу ерда деб? Қанақа ғор? Бу ерда ғор нима қилади?

— Ўзингизни биламаганга солманг. — Одамбой ўзини анча босиб олди. — Ҳамидулла ҳам, Шоҳида ҳам шу ерда!

— Ё тавба! Ё тавба! Сен жинни бўпсан! Зуҳра, қизим! – Султонов Зуҳрага яқинлашиб, унинг тирсагидан ушламоқчи бўлди, аммо Зуҳра тисарилди-ю, бир силтаниб қўлини бўшатиб олди. – Бу жинни! Қип-қизил жинни бўпти! Менинг ҳеч канақа ғордан, акангни шу ердалигидан хабарим йўқ. Бу ерда ғор борлигини энди эшитиб турибман. Одамбой! Қани ўша ғор? Нималар деясан, ўзи, аҳмоқ бола?

— Эсингиздан чиққан бўлса, юринг, кўрсатаман! – деди бамайлихотир Одамбой.

— Кўрсат! Кўрсат! Ғор бормиш! Ҳамидулла ўшатдамиш! Жинни бўпсан, Одамбой!

Ошхона ёнидан ўтиб шаршаранинг шовқини келаётган томонга юришганда, Султонов Одамбойни тўхтатди.

— Ҳой, эсингни йиғ-да, орқага қайт. Ғор нима қилади бу боғда?..

Зуҳра меҳмонхона айвонидан тушиб турган чироғ ёруғида Султоновнинг йўғон гавдасидан бошқа ҳеч нарсани кўрмасди. Лекин гапидан, Одамбойга қилаётган муомаласидан чўчиб кетганини пайқаш қийин эмасди.

Одамбой жавоб бермади. Зуҳра унинг Султоновдан ажралиб, олдинга кетаётганини кўрди. Султонов унга эргашди. У Зуҳрани ҳам унутган эди.

— Одамбой! Жиннилик қилма! Пушаймон бўласан, бола!

Одамбой қани қулоқ солса! Шаршаранинг шовқини кучая бориб, муздек ҳаво ва сув зарралари Зуҳранинг юзига урилди. Олдинда қора чодрадек бир нарса пайдо булиб, йўлни тўсиб қўйди. Одамбой ўнг томонга қўлини узатган эди, ҳаммаёқ бирдан ёришиб кетди. У темир устундаги электр тугмачасини босиб, шаршарадан ўн метрлар наридаги ариқ лаби бўйлаб тортилган чироқларни ёққан эди. Зуҳранинг хаёли нохуш воқеаларга қочган бўлса-да, буни кўриб ҳайратга тушди. Қураманинг бир этаги шу боққача чўзилиб келган, тўғрироғи, тоғнинг шаршарали этагига боғ ёндашиб тушган эди. Тик арчалар, йўлканинг икки томонидаги ҳисобсиз ранг-баранг гуллар бу ер каттагина сайлгоҳ эканидан дарак бериб турарди. Зуҳра арчаларнинг орқасида баланд ёғоч сўри турганини кўрди. Унинг ёнига, нақ гулзорнинг ўртасига оврўпоча стол, стуллар қўйилган эди.

— Одамбой! – Султоновнинг кескин овози эшитилди. – Бекор бошладинг шу машмашани. Ўзингга жавр қиласан. Онангни ўйласанг-чи? Эртага сени олиб кетишса, унга ким қарайди, эси паст.

Бунга парво қилмай Зуҳрани чақирди.

Зуҳра терак бўйи баландликдаги тошлар орасидан атласдек товланиб тушаётган шаршарани айланиб ўтиб, Одамбой турган жойга борди.

— Мана, — у катта харсанг ёнидаги ўрани кўрсатди.

Зуҳра беихтиёр орқага тисарилди. Одамбой кўрсатган ўранинг хунук қорайиб кўринган оғзи ютаман дерди. Агар харсанг бўлмаса, шаршаранинг орқасига ўтилмаса, шу ерда ғор борлигини одам зоғи билмас эди. Харсанг ўранинг оғзини пана қилиб турар эди.

— Пастлигингни билар эдим, — деди Султонов гижиниб. — Аммо бунчалик тез сотасан, деб ўйламаган эдим. Нонкўр экансан!

У шундай деди-да, орқасига ўгирилиб, битта-битта юриб кетди.

Одамбой қаёқдандир арқондан ясалган нарвон олиб келиб, ғорнинг ичига ташлади. Ошхонага бориб тўр симга ўралган қўл лампа кўтариб келди. Шу ерда ёқди.

— Аввал мен тушаман. Кейин сен. Қўрқмайсанми? Ё кун чиқишини кута қоламизми?

— Чуқур эмасми?

Зуҳра ҳаяжонга тушаётганини сизди. Аммо билдирмади.

— Ўн метрача келади.

Одамбой тош лампани белига боғлаб, ғорга туша бошлади.

Кўп ўтмай, тортилиб, қимирлаб турган нарвон бўшашди, сўнг қимирламай қолди. Одамбой ғорнинг таи ига етган эди.

— Тушиб кетдимми?

Зуҳра чўчиб тушди. Рўпарасида Султонов турарди.

— Ким нима деса ишонаверасанми? Акангни қотили шу бўлади.

— Бекор айтибсиз! — деди Зуҳра. — Акамнинг қотили умас — сиз! Одамбой сизнинг гапингиз билан ўлдирган экан!

— Жим бўл, манжалақи!

Султонов ғорнинг оғзига энгашди. Ёнидан, камарига осиглиқ пичоғини қинидан олиб, нарвонни кўтарди. Зуҳра унинг нима қилмоқчи бўлганини англаб, қўлига ёпишди.

— Тўхтаг! Нима қилиясиз?

Кучи етмай елкасига тирмашди. Аммо қани жойидан жилдира олса! Ҳозир арқонни кесиб юборса, Одамбой ғорда қолиб кетади. Зуҳра то милицияга хабар бергунча, милиция келгунча анча вақт ўтади, ахир. Унгача Султонов Зуҳрани тинч қўярмиди. Тутиб

олиб, ғорга ташлаб юборса, тамом, ҳаммасидан қутилади. Одамбойнинг онасидан бошқа ҳеч ким уларнинг бу ерга келганини билмайди. Қоровул кўргани билан айтармиди. У раиснинг одами-ку.

Султонов ҳамон арқон нарвон билан овора эди. Сунъий ипдан тўқилган йўғон арқонни кесиш анча қийин бўлди. Шу тобда Зуҳра ўнг қўлининг зиҳи билан унинг ялтираб турган семиз гарданига туширди. Султонов «их» деб олдинга эгилди ва Зуҳра иккала қўлини бир қилиб, яна шу жойга, гарданига урди. Султонов чўккалади ва мувозанатини йўқотиб, ғорга қулади. Тортилиб турган нарвон, ярим кесилган жойидан узилиб, ғорга тушиб кетди. Кўп ўтмай ғор ичида нимадир гумбурлади. Кейин жим бўлиб қолди.

Зуҳра бундай бўлишини кутмаган эди. Жонҳолатда ғор оғзига энгашиб, қичқирди.

— Одамбой ака!

Қўнғироқдек овознинг акс-садоси анчагача тўлқин-тўлқин бўлиб жаранглаб турди. Аммо Одамбой жавоб бермади.

Катта боғу аждаҳодек ғору қулоқни гаранг қилгучи шаршара олдида ёлғиз ўзи қолган Зуҳрани қўрқув боса бошлади. У беихтиёр орқасига тисарилди. Кейин, шаршарага ўгирилиб, унинг ортидан чиқди-да, охиона томонга югурди. Шу ерга етганида меҳмонхона айвонидаги чироқни кўрди. Чироқ унга анча далда берди. «Ада, адажон! Энди нима қилай?» У ўзига шу саволни бераркан, айвонга қараб чопди. Шу ерда телефон бўлса керак. Милиция билан тез ёрдамни чақирмаса иш чатоқ.

Айвонга етганида аллақайда милиция машинасининг чинқирган сигнали эшитилди. Дарвоза томон ёришиб кетди.

Биринчи милиция машинаси меҳмонхонага етиб келганида, Зуҳра айвон зинасида ўтирарди. У қаршисига югуриб келаётган Исмоилорвни кўриб, йиғлаб юборди. Ўрнидан турмоқчи бўлдию, аммо мадори етмади. Уялиб, четга қаради.

— Қидирмаган жойимиз қолмади сизни! – деди Исмоилов унинг рўпарасига келганида.

Иккинчи машина қаттиқ тормоз бериб меҳмонхона олдида тўхтади. Ундан биринчи бўлиб Света тушди.

— Зуҳра! Соғмисан, Зуҳра?!

Зуҳра бошини қимирлатди. Света келасолиб, уни қучоқлади.

— Нега бизга айтмадинг? Улар қани?

— Ким?

— Одамбой, Султонов?.. – гапга аралашди Исмоилов.

— Улар.. Улар ғорда.

— Ғор? Қанақа ғор?

— Даҳшатли ғор, — деди ўзини босиб олиб Зуҳра. — Иккита улик ётган ғор. Акам, Шоҳида опа.

Зуҳра ўрнидан туриб, Исмоилов билан келган милиция ходимларини, Светани шаршара томонга бошлади.

— Улар шу ерда. Одамбой айтди.

Зуҳра йиғлаб юборди. Света уни бағрига босиб, овутган бўлди.

— Света! Сиз Зуҳрани олиб кетинг, — илтимос қилди Исмоилов. — Машина ташлаб келади.

Лекин Зуҳра кўнмади.

— Акамни кўришим керак. Одамбой олиб чиқаман деган.

Исмоилов индамади...

Тонг ота бошлаганида Ҳамидулла билан Шоҳиданинг жасадларини олиб чиқишди. Ҳамма ҳайрон эди. Иккалови ҳам худди бир неча соат илгари жони узилган одамдек ётишарди.

— Ака! — қичқириб юборди Зуҳра.

У жасадга тегмоқчи бўлиб энгашганда, Исмоилов қўлидан ушлаб қолди.

— Тегманг? Ғорда, ҳаво ўтмайдиган бўшлиқда ётишган. Бузилмаганлари шундан. Ҳозир тегсангиз, тўкилиб кетади жасад. Кўряпсизми, қорая бошлади.

— Бўлди энди, кетдик.

Света унинг тирсагини ушлаб тортди.

Зуҳра қаршилиқ билдирмади. Қўлларига кишан солинган Одамбойга у бир нарса демоқчи бўлиб, оғиз жуфтлади. Унга яқин борганда эса айниди, ҳеч нарса дея олмади.

Милиция ходимлари ғорнинг ҳамма йўлларини қараб чиқишди.

Лекин Тешабой Султонов ҳеч қаерда йўқ эди.

Исмоилов жасадларни «Тез ёрдам» митти автобусида Тошкентга жўнатиб, Алиевга телефон қилди. Султонов қаёққа ғойиб бўлиши мумкин? Иккалови ҳайрон бўлишди. Ҳар эҳтимолга қарши уйи, колхоз идораси, райком биноси назоратга олинсин деб буйруқ берилди. Алиев ҳозироқ йўлга чиқишини айтди. Кеча кечқурун жумҳурият прокурори Усмонов билан Султоновни қамоққа олиш ҳақидаги ордерга қўл қўйган экан. Энди кечикилгани маълум бўлди. Алиев хуноб эди. Усмонов билан қанча сир кетди экан? Қанча нарса очилмай қолди экан? Агар Сиддиқов халақит бер-

маганда, Усмонов балки ҳозир тирик бўлармиди, Султонов ғойиб бўлмас эдими? Қандай йўқолиши мумкин-а, тавба? Бу ўзи қандай ғорки, ичида одам йўқ бўлиб кетади?

Алиев билан Исмоиловни яна бир ҳайратга солган нарса – бу Шоҳида, Ҳамидулла жасадларининг бузилмай шунча вақтдан бери ётгани эди. Уларнинг жасадлари ётган жойда қандайдир сир бўлса керак. Фақат археологлар эмас, энди у ерга тиббиёт олимлари ҳам тушиши керак, текшириш керак.

— Зуҳра қалай? – сўради Алиев.

— Ҳозир уйига жўнатдим. Нега менга ёки сизга хабар бермади? Шунга ҳайронман. ? Ўлдириб қўйишлари ҳеч гап эмас эди, ахир.

Исмоилов ундан ранжигани билиниб турарди.

— Сен уни тушун. Биз ҳали ҳам унинг ишончини қозонганимиз йўқ. Аммо унга қойил қолиш керак. Довжурак қиз экан.

— Уни Тошкентга жўнатиш лозим. Султоновнинг одамлари пайига тушишса ёмон. Ё ўзи яна бир иш қилиб қўйиши мумкин. Ҳарҳолда, энди у четроқда тургани яхши.

Валиев уни тезда бу ердан жўнатишни таклиф қилди.

— Ўзим олиб бориб қўяйми?

— Қаёққа?

— Ўша корейс қўшнисиникига-да, қаёққа бўларди.

Алиев кўнмади.

— Ҳозир хавфли. У ерга ҳам қидириб боришлари мумкин. Кейин, кечгача узоқ. Равшанга айтаман. Ўзимизнинг машинада бизникига олиб кетади. Ҳозироқ уни чақираман.

Кўп ўтмай иккита машина, давлат «Волга»си билан «Жигули» Тошкентдан Йўғонтепа томон йўлга чиқди.

Шу пайт Тешабой Султонов ўз уйида шилинган юзию пешонасига муз босиб ўтирарди. У бугун бир ўлимдан қолди. Шундай жаҳаннамнинг оғзидан бутун чиқдими, умри узоқ бўларкан.

Мувозанатини йўқотиб, у ғорга қулаганда, ҳаётдан умидини узган эди. Кесилмай қолган арқон уни сақлаб қолди. Муккаси билан қулаётганида, пичоқни ташлаб, икки қўли билан арқонга ёпишди. Шу уни қутқариб қолди. Фор тубига етай, дегандагина узилди, уни кўтара олмади. Тирсакларига таяниб, атрофига қаради-ю, ҳеч нарса кўринмади. Ҳаммаёқ коронғулик қўйнида эди. Одамбой қаёққа кетди экан? Шуни ўйлаб, севиниб кетди. Демак, соғ қолибди. Бели, тошга теккан пешонаси оғрияпти, холос. Ўтиб кетар булар. Оғрияптими, ўйлаяптими, демак соғ. Соғ

одам йўлини топади. Одамбой юрибди-ку?! У ҳам йўлини топар. У змаклаб беш-олти қадам юрди. Кафтларидан ҳам кўра, тиззалари тошга ботиб оғрий бошлади. Бу аҳволда узоқ юришга кўзи етмади. Секин ўрнидан турди. Ҳеч нарсага боши, қўллари урилмади. Демак, тик юрса бўларкан. Бундан қувониб, қўлларини ёзди. Ўнг қўли деворга, унинг муздек нам тошларига тегди. Шаршара шу томонда эканлигини у тахмин қилди. Шу томондан кўзини олмай юриб кўрди, қани қаёққа чиқар экан? У бирор нарсага қоқилиб кетмаслик учун оёқларини судраб босар экан, қоронгиликка секин-секин ўргана бошлади. Буни сезди-ю, бирдан қўрқиб кетди. Одамбой уни кўриб турган бўлса-чи? Энди улар душман. Одамбой уни соғ қолдирмайди.

— Одамбой?! — секин чақирди Султонов тўхтаб.

Овоз илон вишиллагандек акс-садо бериб ғор ичини тутиб кетди. Аммо Одамбой жавоб бермади.

Султонов олдинга яна нам деворни пайпаслаб юра бошлади. Юз қадамча босди-ёв. Одамбой ҳам, бошқа нарса ҳам унга дуч келмади. Оёқ ости текис, қуруқ эди. Девор ҳам юрган сари қурий бошлади. Нам юқмай қолди қўлига. Бирдан у сесканиб кетди. Деворни пайпаслаб бораётган ўнг қўли ялт этиб қизариб кетди. Султонов қўрқиб қўлини тортиб олди. Аммо ялтираган тангадек нарса деворда қолди. Бу нур эди, офтобнинг нури эди. Қаердан тушаётган экан?

Султонов ўзини босиб олиб, нурнинг йўлини кузатди. У тепадан эмас, олдиндан тушаётган экан. Султонов шу томонга юрди. Енги калта йўл-йўл кўйлагининг нўҳотдек тугмалари ялтирай бошлади. Кейин кўйлагининг сариқ йўллари ҳам кўринди. Сариқ брезент этиги энгашиганида кўзига тушди. Хайрият. Бир ўлимдан қолди. Энди умри узоқ бўлади. Соғ, ўйлапти, кўряпти, демак, тирик. Бунинг устига йўли ёришди. Йўлига нур тушди. Шу нурга қараб юради. Албатта, нур ғордан олиб чиқиши керак. Деворда нам йўқолгани ҳам яхшиликка. У тепага қараб кетяпти. Шунинг учун намлик йўқолди. Ташқарига йўл бор. Унинг эсига беихтиёр Одамбой шу ғордан топиб чиққан қилич тушди. Демак, қилични ҳам қачондир олиб киришган. Демак, йул бор, кирадиган йўл. У ғордан чиқади. Омон қолдими, йўл ҳам топилади.

У олдинга юрган сари, ғорнинг ичи ёриша борди. Ниҳоят, одам бўйи келадиган баландликда туйнукдек жой оқариб кўринди. Шу пайтгача ўзини овутиб келаётган Султонов бирдан яна қўрқиб кетди. Туйнуккача чиқа олмаса-чи? Сигмаса-чи унга? У йўлнинг

кескин тепага кўтарила бошлаганини кўрди. Чарчаганиданми, ё ҳаво етишмай қолганиданми, терлаб кетди, нафас олиши қийинлашди, ҳансирай бошлади. Аммо тўхтагани йўқ. Тўхтаса, дам олгани ўтирса, негадир шу ерда қолиб кетадигандек эди. Туйнукка яқинлаша бошлади. Қизиқ, туйнук одам боши сиғадигандек кўринган эди, қанча яқинлашмасин, у кенгайгани йўқ. Биринчи кўрганида қандай бўлса, шундай турибди. Султоновнинг қўрқуви зўрайди. Йўқ, бир амаллаб чиқиб олади. Бу туйнук бўлмаса бошқасини топади. Одамлар қандай киришган? Киришганку?! Нега у одамлар кириб чиққан жойни тополмайди? Одамбойга йулнинг кераги бўлмаган, шунинг учун қарамаган, қидирмаган. Боғдан тушиб, боққа арқон билан чиққан. Йўл топиш кераклигини у хаёлига ҳам келтирмаган. Унингку, эси паст. Султонов нега беҳафсалалик қилди? Нега йўл топтирмади? Ҳозир осон бўларди. Бундай қийналиб юрмасди. Лаънати қиз! Нимжонгина кўринарди, гарданни еди, ҳали ҳам оғриғи босилгани йўқ. Майли, чиқиб олсин. Ҳеч биттасини соғ қўймайди.

Султонов туйнукка етганда, бутун аламлари, қўрқуви тарқаб кетди. Туйнук ташқаридан тош билан беркитилган ғорнинг оғзи эди. Иккала қўли билан у харсангни итарди. Тош оҳиста жойидан жилди. Султонов яна кучаниб итарди. Ёруғликдан қамашган кўзларини ишқалаб атрофига қаради. Йўғонтепанинг орқа томони эди бу жойлар. Баланд-паст тепаликлардан иборат бўлгани учун биронта дарахт йўқ эди, ҳар ер – ҳар ерда тўп-тўп бўлиб янтоқми, чўғир ўтми сарғайиб турарди. Уларнинг ёнида нимадир ғимирлагандек бўлди. Султонов дарров уларнинг нималигини билди. Севинганидан кўзлари ёшланиб кетди. Ғитирлаган нарсалар шу ердаги тошлар, ўтлар сингари сап-сарик қўйлар эди. Улар бошларини кўтармасдан иштаҳа билан ерни чимдилар эди.

Султонов ўрнидан турди. Қон қотган пешонасини кафти билан сидирди.

Ҳозир у тезроқ уйига бориши керак. Сиддиқовни, Фатҳилларни топиши керак.

Уни чўпон йигит кўрди. Аммо қаердан пайдо бўлиб қолганини билолмади. Югуриб олдига келганида, Султоновнинг ўзи айтиб берди:

— Тўриқ олиб қочди. Машинанг борми пастда? Юр! Уйга элтиб қўй. Лекин ҳеч кимга айтма. От топилади. Мен уялиб қолмай!

Чўпон йигит Султоновдек одамни ўз машинасида уйига олиб бориб қуйишдан боши осмонда эди.

— Чой ичиб кетмайсизми? Яхши қимиз ҳам бор эди.

— Бошқа сафар. Қани бўл.

Улар ўн минутлардан сўнг, чўпоннинг дарё лабидаги ўтови олдида пайдо бўлишди. Иккита катта бўрибосар уларни кўриб, вовуллаб келди. Аммо эгасини таниб, жим бўлди. Чўпон йигит ўтов орқасида турган қизил «Москвич» машинасини бирпасда юрғизиб, юз-қўлини юваётган Султоновнинг олдига келди.

— Келинга ҳам айт. Овоза қилмасин.

Қоп-қора обдаста ушлаб турган аёл бошини қимирлатди.

— Хотиржам бўлинг! – тинчитди Султоновни чўпон.

У машинани аямай ҳайдаб, раисни уйига етказиб келди. Аммо ичкарига кирмади. Султонов ҳам зўрламади.

Салтанат опа эрининг аҳволини кўриб қўрқиб кетди.

Султонов жавоб бермади.

— Эшикни қулфла. Ҳеч кимни киритма. Темир қаерда?

— Уйда эди. Ҳозир яна қарайман. Дамир Тошкентда.

— Бисотингни йиғиштир. Ҳозироқ Самарқандга жўнайсан.

Наримонникига. Ҳамма темир-терсақларингни, пулларингни ол! Уқдингми?

Салтанат опа ҳеч нарсага тушунгани йўқ. Лекин фалокат юз берганини сизди. Шунинг учун хўп, деб қўя қолди.

— Темирга айт. Машинани тайёрласин. У олиб бориб қўяди.

Дам ўтмай Темир кирди

— Дада, нима бўлди? Нега ойимларни Самарқандга элтишим керак?

— Шундай қилиш керак. Бу ердаги тўполондан онанг нари тургани маъқул.

— Қанақа тўполон, дада?

Темир дадаси ёнига келиб, диванга чўкди.

— Мен кўп иш қилдим, ўғлим. Биласанми шунини?

Темир бош силкиди.

— Сизганман, дада.

— Сизган бўлсанг, яхши. Лекин бир нарсани билиб қуй. Нима қилган бўлсам, сенларни деб қилдим. Мендан кейин хор бўлма-ларинг, дедим. Ҳаммангга омонат китобчаси очдириб қўйганман. Эҳтиёт қилиб ишлатсаларинг, умр бўйи ҳеч кимга, ҳеч нимага зор бўлмай ўтасанлар Мендан хафа бўлма. Қани қўлингни бер.

Темир унга қўлини узатган эди, Султонов уни бағрига тортиб қучоқлади, пешоңасидан ўпди.

— Энди менга Фатҳилла акангни топиб кел. Кейин жўнайсизлар. Темир индамай чиқиб кетди. Султонов тахмонда турган темир сандиқнинг тортмасини ёнида доим олиб юрадиган калит билан очди. Икки қатор териб қўйилган пул боғламлари билан унинг тагида турган омонат дафтарчаларини олди. Улар олтилами, еттита эди.

— Салтанат, — кичқирди у.

Қичқирмаса ҳам бўларди. Салтанат опа бутун вужуди титраб эшик тагида киришини ҳам кирмаслигини ҳам билмай турарди.

— Лаббай? — деди у ичкарига ўтиб.

— Алиевлар изимга тушди. Бир-икки ойга йўқ бўламан. Сен Наримонникида тур. Манавилар сенда бўлсин. Сеники, болаларингники. Пулларни ҳам ол.

— Озгина тақинчоқларимни Одамбойнинг онасига бериб қўювдим. Нима қилай? Тураверсинми?

— Йўқ! Ол! Кетаётганингда кириб ола кет. Одамбой сотқин чиқди. Вақт зиқ. Фатҳилла келиши билан жўналаринг.

Салтанат опа одати бўйича ҳеч нарса сўрамади, ҳеч нарса демади.

Улар шахсий «Волга»ларида Дуркентдан чиқишганда, Сиддиқовнинг келаётганини кўришди. Лекин унинг машинаси жуда тез келаётганидан сўрашиш имконияти бўлмади.

— Ойи, — сўради Темир Сиддиқов ўтиб кетганда. — Ишлар чатоқми?

— Қайдам? — Салтанат опа эрининг ишлари қанчалик чатоқлигини билмасди. Лекин кўнглида бу гал умидсизлик, хавф кўпроқ эди. — Дадангнинг бошидан чатоқ ишлар кўп ўтган. Ҳаммасидан қутулиб, қайтанга обрў орттириб чиққан. Ажаб эмас, бу гал ҳам шундай бўлса...

— Кўп нарсани кечиришлари мумкин. Дадамнинг тажрибалари катта. Одамларни яхши ишлатиб, пул топиш йўлларини билдилар.

* * *

Хотини билан ўғлини Самарқандга жўнатгандан кейин, уй унинг назарида бирдан ҳувиллаб қолди. Ёлғизлик ҳиссидан қутуллолмай, фикрларини анчагача жамлай олмай ўтирди. Аммо шошилиш керак эди. Фатҳилла уйни кузатишаётганини айтди. Ҳали-замон ўзлари ҳам келиб қолишлари мумкин. Қамоққа олиш

тартибларини у яхши биларди. Бундан у чўчигани йўқ. Фақат озгина беҳафсалалик қилганидан, бир-иккита иши чала қолганидан у ранжиди. Кейин Усмоновнинг уйига ўтмади. Бирров кўриниш бергани яхши эди. Энди эса иложи йўқ. Владивостокдан келадиган мижозлари билан учрашди-ю, ҳисоб-китоб қилолгани йўқ. Лекин улар қочиб кетмайди, алдамайди ҳам. Алдагани унинг азаматлари йўл қўймайди!

— Фатҳилла! – чақирди у нимадир эсига тушиб.

Дарвозанаинг олдида қизил «Жигули»ни тайёрлаётган Фатҳилла қўлларини артиб, унинг олдига келди.

— Иккита иш қиласан. Биттаси, колхознинг «Волга»си идоранинг олдидан қамирламасин. Уқдингми? Қизларга ҳам айтиб қуй. Ўзлари ҳам қабулхонадан кетишмасин. Иккинчиси – Сиддиқовнинг машинасига телефон қил. Биласанми? – Фатҳилла бош ирғади. – Айт. Бу ёққа келмасин. Топ дарров!

Фатҳилла отилиб чиқиб кетди. Султонов идорага ўзи телефон қилди:

— Ҳа, тинчликми? Яхши. Қулоқ сол. Мен ўзимдаман. Зарур иш билан ўтирибман. Ҳеч кимни кабинетга киритмаларинг. Уқдингми? Баракалла.

Ҳа, унинг режаси ўзгарди. Шошганда шундай бўлади, тўғри фикр кейин келади. Уни ҳозир Сиддиқов билан кўришмагани маъқул.

Нима учун у бирдан шундай фикрга келиб қолди? Ҳеч кимга бунга айтгиси келмади. Айтадиган одами ҳам йўқ эди. Битта Фатҳилла уни кутиб ўтирибди, холос. Хотини бўлганида ёнида, балки унга айтариди. Йўқ, унга ҳам айтмас эди.

Ҳовлиқиб Фатҳилла кирди.

— Кеч колдик. Яқин келиб қолибдилар. Қайтмайман, деяптилар.

— Чой қўй. Кейин ертўлага туш. Анави «Наполеон»дан, арманниқидан катта уйга олиб чиқ. Уч-тўрт шишани машинага солиб қўй. Қани, гўшт, нон!.. Хуллас, икки-уч кунлик ейдиган нима бўлса, ол!

Фатҳилла ҳовлига чиқиши билан Сиддиқов кириб келди. У формада эди.

— Қаердалар? – омонатгина қўлини узатар экан, сўради.

— Ётоқхонада. Телефоннинг олдидалар. Ҳозир чақираман.

Фатҳилла югуриб Султоновнинг олдига кириб кетди. Сиддиқов кетидан борди.

— Бўлар иш бўлди. Хафа бўлманг, — қаршисига чиқиб келаётган Султоновни қучоқлади. — Одам кўпайган сари хавф ҳам кўпаяди. Одамбойингиздан олдин анави Тошкентга жўнатворганларингиз бири олиб, бири қўйиб гуллаб беришди.

— Таги кўрмаганлар шунақа сотқин бўлади.

Султонов майорни белидан қучиб, меҳмонхонага бошлади.

— Нега мени келмасин, дедингиз? — сўради ўтириб фотиҳа қилишгандан сўнг Сиддиқов. — Фатҳилла телефон қилганда, кўчангизга кирган эдим.

— Сўраманг, Собиржон!.. Минг хил фикр мияни қовуриб ташлади. Аввал сизни жудаям кўргим келди. Кейин бундай ўйлаб қарасам, бугун-эрта кўришмаганимиз маъқул экан.

— Барибир айтмаяпсиз...

Султонов кулди.

— Энди фойдасиз деяпман-ку?!

— Аҳвол кеча жиддийлашган. Прокурор Алиев тўплаган ҳужжатларни Президентга айтиб берган. Президент сизни, ёнингизда бор ёрдамчиларингизни, фармзаводнинг баъзи раҳбарларини қамоққа олишга, уйларида тинтув ўтказишга розилик берган. У қорадори, кўкнорифурушларни ўлгудек ёмон кўради. Халқнинг инқироzi биринчи галда кўкноридан, дейди. Хуллас, бугун эмас, сизнинг масалангиз кеча кечқурун ҳал бўлган эди. Азонда шуни айтиш учун йўлга чиқмоқчи бўлиб турганимда вазир йўқлаб қолди.

— Дилим сезган эди! Кўришмаслигимиз керак эди бугун... Куним битганини сезиб турибман.

— Нафасни совуқ қилманг.

— Сизни келманг деганимда жон бор. Аввал эшитинг, Собиржон. Мен тутилдим ҳисоб. Номимни энди булғашади. Сизни четда бўлишингизни истардим. Кераксиз бизга. Мени улар барибир қўлга олишади. Чиқариб олиш сизнинг бўйнингизда. Бу бир. Иккинчидан, болаларимнинг тақдири энди сизнинг қўлингизда. Уларга ҳеч ким тегмасин. Биронтасини менга олиб бориб тақашмасин. Мол-мулк, уй-жойни мусодара қилиш ҳақида гап бўлиши мумкин эмас!

Султонов гижим бўлмайдиган япон матосидан тикилган ва почалари кўкимтир брезент этик қўнжига тиқилган кулранг шими чўнтагидан худди шундай кулранг омонат дафтарчасини олиб Сиддиқовга узатди.

— Сизга омонат дафтарча очдириб қўйганман. Ярми ўзингизга. Ярми мени олиб чиқишга, болаларга доғ теккизмасликка ишлатасиз. Етмаса яна кейин ҳисоблашамиз.

Сиддиқов дафтарчани олиб, кўриб чиқди, кейин оқ кўйлагининг кўкрак чўнтагига солиб қўйди.

— Айтганингиздек бўлади. Лекин уларнинг қўлига тушишни ҳозир ўйламанг. Мен битта режа билан келяпман. Алиев прокуратуранинг машинасида иккита ёрдамчиси билан ўғлини юбориб, ўзи шахсий «Жигули»сида келяпти. Қанайдир бир мўлжали бўлса керак-да. Демак, ўз машинасида қайтади. Йўлда ёнидан масалан, трактор чиқиб қолиши мумкин, кўприк олдидами, тутзордами, Тантагтопдидами, майли-да, уни ўйлашиб кўрармиз. Трактор билан тўқнаш келгандан кейин машина ҳам, ундаги одамлар ҳам нобуд бўлиши мумкин. Лекин на илож? Ҳамма ҳужжат ҳозирча Алиевни қўлида. У йўқолса, ҳужжатларни қайтариб олиш қўлимдан келади.

— Барака топинг! — Султоновнинг кўзларидан ёш чиқиб кетди.

— Шунинг учун сизни бир-икки кунга холироқ жойга элтиб қуяйлик. Ўша ерда қимирламай, мени кутиб ўтиринг. Аммо расликни энди унутинг. Яхшиси, ўзингиз истеъфога чиқинг. Ҳозир бу сизга жуда керак. Кейин халқ ўзи яна сизни сайлаб олади. Халқ ўзимизнинг халқ, гапга тушунади. Қани, каёққа борасиз? — Сиддиқов ўрнидан туриб, хонани айлана бошлади.

— Нанайга. У ердаги уйни кам одам билади. Боргансиз-ку? Фақат ўзингиз Йўғонтепадан мени олиб чиқиб қўйинг.

— Тешабой ака! Одам одам билан тирик...

Майор Сиддиқов сидқидилдан шундай деди. Беихтиёр у Султоновга ўгирилди. Икки кун ичида филдек одам... елкалари тушиб, қўллари шалвираб қолибди. Сиддиқов сидқидилдан унга ачинди, айни вақтда ундан ранжиди. Султоновнинг бугунги аҳволи унинг қариганидан, илгариги эҳтиёткорлиги йўқолганидан, нафси бузилиб, беш панжасини оғзига тиқа бошлаганидан далолат берарди. Тоғдаги кўкнорига, ўзингиз хабар қилдингизми, бўлди, тегманг, ўшанинг даромадидан кечинг, деб маслаҳат берди, аммо Султонов кўнмади. Юк қўлга тушмаганида, ўқитувчини ўлдирган безориларнинг айтганлари туҳмат бўлиб чиқарди. Бриллиант соатларни ҳам «тўқликка шўхлик» тарзда давлатга ўтказиб юбориш мумкин эди. Сохта ҳужжатлар билан қўлга тушган кўкнори ҳамма ишни бузди, тўғрироғи, ҳамма ишни бир ипга тизиб берди. Ип Алиевнинг қўлида. Оғзаки республика прокурори билади, Президент билади. Ҳужжатлар Алиевда.

Алиев йўқ бўлиши билан ҳужжатлар йўқолиши керак. Буни қила оладиган одамлар бор. Эртагаёқ, балки бугуноқ Сиддиқов уларни топади, хурсанд қилади.

XVII

Алиев Тепабоққа келиши билан Султоновни сўради.

— Кечикдик, — уялинқираб жавоб берди Исмоилов. — Ярим соат илгари майор Сиддиқов билан чиқиб кетишибди. Сиддиқовнинг машинасида ўтиришгани учун ҳеч ким тўхтатишга журъат қилолмабди. Мен шу ерда эдим.

— Хўш, нима қиламиз энди?

— Менимча, энг аввало Сиддиқов билан боғланиш керак.

— Тўғри Тошкентга олиб кетган бўлса-чи? — гумон қилди Алиев.

— Бўлиши мумкин. Аммо ордер сиздаку?

— Кечаги топшириқ унга маълум бўлиши керак. Аксинча, бунчалик шошилмас эди. Турсунов қаерда?

— Уни мен археологлар ёнига юбордим. Энди горни қидириб нима қилишади? Шу ердан тушаверишсин.

— Қани, Сиддиқовга телефон қил-чи!

Улар меҳмонхонага киришди. Исмоилов майор Сиддиқов машинасидаги номерни терар экан, Толиб полвон билан учрашганини айтиб берди. Бечора бир чўпон ўртоғиникида беркиниб юрган экан, Султоновдан қўрқиб. Жиянлари чақриб келишди.

— Нима дейди?

— Анави клуб мудирасини Одамбой бўйнига сиртмоқ солиб ўлдирганини машина уриб юборган отбоқар Алиқул кўрган экан. Ҳамидуллани ҳам Одамбой ўлдирган эмиш.

— Лекин асосий қотил Султонов-ку.

— Жавоб бермаяпти. — Исмоилов трубкани қўйиб, номерни қайтадан терди. — Мен бир нарсага тушунмаяпман, Қодир ака, қимматбаҳо соатни Шоҳидага совға қилгани маълум. Нега совға қилганини тахмин қилиш мумкин. Лекин Фотимага шундай совға қилишдан мақсади нима эди?

— Мақсади битта. Бир кун келиб ундан ҳам Шоҳидадек фойдаланмоқчи бўлган.

— Собир ака? — қичқирди трубкага Исмоилов. — Салом, бу мен — Ўктамман. Қодир акам сиз билан гаплашмоқчилар.

Исмоилов трубкани узатди.

— Яхшимисиз, — сўрашди ҳеч нарса бўлмагандек Алиев. — Йўфонтепага келдим. Сизни шу ерда юрибдилар, дейишди. Шунга безовта қилаялман. Яхшимисиз, Собир ака?

— Раҳмат, — Сиддиқов ҳам сир бой бермай Алиев таклиф қилган хотиржам оҳангда жавоб қилди. — Тешабой акангизда бир иш бор эди.

— Кўришдингизми? Яхшимилар?

— Кўришдим. Иш битди. Шу ерга келиб, қариндошларни кўрмасдан кетиб бўлмайди. Синглимникида эдим. Энди кетялман. Усмоновнинг уйига ўтмоқчиман. Бормайсизми?

— Кечирасиз, Собир ака! Султонов ҳозир қаерда? Бизнинг ҳам бир зарур ишимиз бор эди.

— Менимча, идорасида. Қаердасиз?

— Тепабоғда. Ўтмайсизми?

— Раиснинг боғига раиссиз кириб бўладими?

— Тушундим, Собир ака. Лекин мени кечиринг. Кечадан бери Тешабой Султонов «Шифокор» колхозининг раиси қамоққа олинган ҳисобланади. Ордер менинг қўлимда.

— Шошининг бўлмаса, — деди ҳамон овозини ўзгартирмай Сиддиқов. — Тоғли жойда нима кўп, яширинадиган жой кўп.

Сиддиқов трубкани қўйиб қўйди.

— Раис ўзидамиди, — деди Исмоилов. — Ўзи трубкани олмапти. Лекин котиба ўзларида, деб жавоб қиляпти.

— Югур! — буюрди Алиев. — Икки кишини олиб югур. Мен боргунча чиқарма. Равшанни Зухраникига ташлаб ўтаман.

Исмоилов югуриб чиқиб кетди.

Алиев билан Равшан иккита машинада Зухраларникига келишганда, эшик очиқ эди. Ичкаридан тиловат қилаётган қорининг овози келиб турарди. Алиев эшик олдида тўхтади. Фотиҳадан сўнг, ҳовлига кирди. Айвонда, ҳовлидаги сўрида ўтирган эркаклар ўринларидан туриб эшикка йўл олдилар.

— Ҳамидуллахоннинг жасади топилганини эшитиб кирувдик, — деди Алиевни илгари кўрганлардан бири. — Раҳматлининг жойи жаннатда бўлсин. Зухра уйда йўқ эди. Одамлар кетиши билан ошхона томондан Света ва унинг онаси чиқиб келишди.

— Чойга туришмади. Керак эмас экан, — негадир уялиб тунтирган бўлди Светанинг онаси.

— Зухра қаерда?

— Билмадим. Тепабоғдан қайтганимиздан кейин йўқ бўлиб қолди. Адашмасам, қабристонга кетган.

— Битта ўзи-я? – ҳайрон бўлиб сўради Равшан.

— У ҳеч нарсадан чўчимайди, — гапга аралашди Светанинг ойиси. — Кечаси билан уни қидириб чиқдик. У бўлса акасининг қотили билан Тепабоғда юрган экан.

Светанинг ойиси ранжиб гапирдим, ё Зуҳрадан ғурурланиб гапирдим, Алиев ҳам, Равшан ҳам тушунмади.

— Бориб келайми? – сўради Света.

Алиев ўғлига қаради.

— Мен энди кетаман. Сен Света билан бирга бор. Илтимосимни айт. Уйга олиб кет. Бугун у бу ерда қолмагани маъқул.

Улар «Жигули»га ўтириб, йўлга тушишди. Қабристон олис эмас эди. Кун тиккага келиб қолганидан ҳаво исиб кетган, машинанинг олди жимирларди. Баланд гулдор темир панжарадан ясалган дарвоза олдида улар машиналарини қолдириб, ичкарига киришди. Гуп этиб, муздек ҳаво юзларига урилди. Яна аллақандай, қабристондан бўлак ҳеч қаерда сезилмайдиган майин, ёқимли ҳид димоғларига урилди. Бу ҳид турли хил ўтлару хина билан ювилган сочнинг ҳидига ўхшаб кетарди. Аммо шу ҳид, шу салқин ҳаво биринчи қўйилган қадам биланоқ одамнинг кайфиятини ўзгартириб юборади. Ҳозиргина дилни қийнаб турган ташвишлар, алам, хафагарчилик йўқолиб, унинг ўрнини қандайдир сокинлик эгаллайди. Фикрлари ойдинлашади, вужудини ҳаммага, ҳамма нарсага бирдан пайдо бўлган меҳр қоплайди. Дарахтларнинг шатир-шутурига, қушларнинг сайрашига мутлақо бошқача диққат ва қизиқиш билан қулоқ солади одам.

Катта йўлқадан бир-икки қадам юришгач, Света тўхтади.

— Балки у ёлғиз бўлмоқчидир? Шу ерда кутақолайлик?

— Тўғри, халақит бермайлик, — рози бўлди Равшан ва серсоя тут тагида турган узун ёғоч курсига ишора қилди. – Ўтиринг.

Абдулла акаларнинг хилхонаси шундай дарвозадан кириш билан кўринади. Аммо Зуҳра чўкка тушиб тиззаларига тиралиб ўтиргани ва бутун диққати янги сувоқдан чиққан икки ёнидаги қабрда бўлгани учун уларни кўрмади.

Унинг назарида тут шохига яна ўша таниш мусичалар келиб қўнгандек бўлдилар. У бундан севиниб кетди. Балки шу қушларни кўриш истаги билан уйдан отилиб чиқиб, қабристонга келгандир?

Мусичалар ку-кулаб, бир-бирларига яқинлашишди. Зуҳра бошини эгиб қимирлашга ботинмай, қулоқ соларди. Аммо қушлар бир-икки ку-кулаб, қанот қоқишди-да, учиб кетишди.

Бир маҳал кимдир чинқиргандек бўлди. Зуҳра бошини кўтариб овоз келган томонга қаради. Эндигина қанот ёзиб учишни ўрганаётган қарқуноқ бошқа шохга учиб ўтишни билолмай, эгилган ингичка шохга тирмашиб чинқирар, юқорироқда ўтирган онаси эса хотиржамлик билан бошини сарак-сарак қилиб уни кузатарди.

Зуҳра ўрнидан турди ва шундагина дарвоза олдидаги узун курсида Света билан бир нотаниш йигит ўтирганини кўрди.

Буни кўриб, Света қаршисига юрди. Йигит унга эргашди.

— Таниш, бу Равшан, — деди Света улар бир-бирларига етишганда. — Қодир ака Алиевнинг ўғиллари.

— Салом, — Равшан унга қўлини узатди.

Зуҳра қўлини этагига артиб, кўришаркан, юзига қаради.

Равшан бўйи биланми, ё кўзлари билан майин, сезилар-сезилмас жилмайиб боқиши биланми, унга акасини эслатди ва бирдан дилида бу бегона йигитга яқинлик пайдо бўлди.

— Адам сизни топишни тайинлаб кетдилар, — деди Равшан, ҳаммалари дарвоза томонга юра бошлашганда.

— Тинчликми? — сўради Зуҳра. — Назаримда ҳамма иш тугади шекилли?

— Билмадим. Менимча жиноят юз берган жойда ҳеч маҳал иш тугамайди. Битта жиноят иккинчисини тортиб чиқаверади.

— Сиз ҳам юристмисиз? — қизиқди Зуҳра.

— Ҳали студентман. ТошДУнинг учинчи курсидаман. Сизнинг ҳақингизда уйимизда кўп гапиришади.

Зуҳра беихтиёр ўгирилиб, бошини у томон биров кўтариб қаради.

— Афсуски, менинг ҳақимда яхши гап йўқ.

— Аксинча. Фақат яхши гап айтишади, Зуҳра! Аввало бутун оиламиз номидан, шахсан ўзим номимдан сизга чуқур таъзия изҳор қиламан. Бошингизга оғир мусибатлар тушибди. Адамлар шундан хижолатдалар. Вақтида фалокатларнинг олдини ололмадик, дедилар. Илтимос, бугун бизникига борасиз. Сизни олиб кетгани келдим. Кечқурун бафуржа адам билан гаплашасизлар.

Зуҳра бир нарса деб, эътироз билдирмоқчи эди, Равшан қўймади.

— Истаган пайтингизда, эртагами, индингами олиб келиб қўяман. Фақат бугун ёлғиз қолишингизни адам истамаяптилар.

— Мен ёлғиз эмасман. Ана, Света бор. Жуда қўрқсам, уларникига чиқиб ётаман.

— Тушунаман. Лекин мени ҳам тушунинглар, яхши қизлар. Адамларнинг гапларини иккита қилолмайман.

Равшан айтганидан қайтмаслигини Зуҳра сезди.

— Майли, олдин уйга ўтайлик. Кейин... ●

Уйда Зуҳра меҳмон ҳурмати янги кўрпача олиб чиқиб ёзди, дастурхон тузади-да, ўчоқбошига ўтди. Чой дамлаб келиб нон синдирди. Аммо Равшан бир пиёлагина чой ичган бўлиб, ўрнидан қўзғолди.

— Адам билан учрашиб келай. Икки соатларда қайтсам бўладими?

— Майли, мен тайёр бўлиб тураман, — деди Зуҳра унинг таклифига кўниб.

Равшан чиқиб Зуҳра ёлғиз қолди. Энди у бундай ёлғизликка одатлана бошлаган эди. Хонадонлари бошига тушган мушкулотнинг барча тугунлари ечилиб, энди ҳамма нарса ойдинлашган, ноаниқликлар тугаган эди. У энди ёлғиз. На ота-онаси, на опа-укаси бор. Ҳаммаси бу дунёдан ўтиб кетишди. Унинг ўзи қолди. Бу ёлғизлик қанча давом этади? Энди кимга ишониб, кимга суянади?

* * *

Султонов Фатҳилланинг янги қизил «Жигули»сида Нанайнинг ёнғоқзори ичидаги кўздан йироқ боғга етиб келганда, кун пешиндан оғган эди. Бу жойни жуда кам одам биларди. Ўзи ҳам кам келарди. Баъзи-баъзида овни ихтиёр қилиб қолган яқинлари катталарни олиб келарди, холос. Ёввойи эчки, жайрон овлашарди. Албатта номига. Ов баҳона, бир кун – икки кун дам олиб, жаннати овқатлардан оз-оз тамадди қилиб кетишарди. Тиниб-тинчимас Султоновга бу жой унча маъқул эмас эди. Бўғилиб кетарди. Ҳозир ноилож. Ҳозир у шу ерда бўлиб, Сиддиқовдан хабар кутиши керак эди. Хабарнинг яхши бўлишига Сиддиқовнинг ишончи комил эди. Лекин Султоновнинг дили ёришмади.

Камгап, қўпол, ҳазилни мутлақо тушунмайдиган Фатҳилла қандай қилиб унинг кўнглини олишни билмасди. Боғнинг темир дарвозасини ёпиб, машинасини ошхонанинг орқасига қўйганидан бери, қандай қилиб, нима деб унинг олдига боришни ўйларди. Бирдан хаёлига бир пайтлари тузлаб кетган зирали бир тўрва бедана келди. Уйдан олиб келган нарсалар ҳам яхши-ю, лекин шу беданаларни серпиёз қилиб қовуриб берса, отанинг чеҳраси ёришармиди.

... Фатҳилла ошхонадаги ишни тугатиб, уйга, ота ёнбошлаб ётган хонага кирди.

Султонов французча коньяк шишасини яримлатиб қўйган эди.

— Кел, — деди у Фатҳуллани кўриб. — Ўтир. Бир бало қиялсан шекилли?

— Бедана қовуряпман. Сур бедана бор эди.

— Яхши. Ма, ич. Менга қарама. Кайфиятим йўқроқ. Собиржон ваъда қилди. Ишимиз эрталарга тинчиб кетади. Мабодо тинчимаса, отангни Сибирда кўрасан...

— Ундай деманг. Сизни қамайдиган одам, ўзи қамалиб кетади. Мана мени айтди дейсиз. Собиржон ака хушхабар билан келадилар эртага.

Фатҳилла пиёлани бўшатиб ўрнидан турди.

Кўп ўтмай иккови бир лагандан иштаҳа билан овқатланишни бошлашди. Фатҳилла бошқа ичмади. Аммо отани тўхтатишга ҳам ботинмади. Султонов иккинчи шишани ҳам яримлатди. Сиддиқов қанчалик ишонч билан уни тинчитишга ҳаракат қилмасин, негадир ўзини қопқонга тушган қуёндек ҳис қилар эди. Боққа келиши билан пайдо бўлган шу ҳис қанча ичмасин, қанча вақт ўтмасин, барибир тарқамади. Бу бежиз эмас эди. Ҳамма нарса битта Алиевга боғланиб қолгани йўқ. Алиев кўп нарса тўплади унга қарши.

Ақлли одам шундай пайтларда оиласи, бола-чақаси, қариндош-уруғларини ўйлайди. Уларга гап тегмайдиган йўлларни қидиради. Султонов учун шундай йуллар борми? Жуда бўлмаганда, битта йўл топилар?

— Қуй! — буюрди у Фатҳиллага.

Фатҳилла аччиқ ҳинд чойидан қуйиб узатди.

— Анавидан қуй! — жеркиб берди Султонов. — Эсинг борми?!

Фатҳилла истар-истамас қуйди. Султонов пиёладагини ярмини ичиб, ўрнидан турди. Ҳайтовур, у тетик эди. Харҳолда Фатҳиллага шундай туюлди. Султонов ҳовлига тушиб, боғни бирпас айланди. Боғнинг пастида, ёнғоқзорнинг орқасида нимадир жимирлаб кўринди. Султонов нималигини эслолмади. Оқар сувми, йўлми, билолмади. Йўл тушса, боғнинг тинчи йўқолади. Қайси аҳмоқ шуни ўйлаб топди экан? У дарвозадан чиқиб, шу ёққа йўл олди.

Кетаётиб, Фатҳиллага буюрди:

— Бир ошам бўлса ҳам кечга ош қил.

Фатҳилла озгина бўлса ҳам отанинг чеҳраси ёришганидан хурсанд бўлди ва шу заҳотиёқ ошга уннаб кетди.

Ҳа, ақлли одам бола-чақасини ўйлайди. Боғнинг панжара деворини айланиб ўтиб, ёнғоқзорга тушар экан, Султонов миясига шу фикр маҳкам ўтиришиб қолганини пайқайди. Қачон пайдо бўлди ўзи бу фикр? Кечами? Форда эмаклаб, жон-жаҳди билан ундан қутулиб чиқиш йулларини қидиргандами?

Ёнғоқзорнинг этагида пишқириб самосвал ўтиб кетди. Нима қилишяпти экан бу ерда? Йўл бўлса, боғни йўқотади, ё бериб юборади. Лагер қилишсин болаларга.

Ёнғоқзор тугаб, пастда сув кўринди. Аммо ҳозирги турган жойи йўлга ўхшаб қолганидан у ранжиди. Ким бемаслаҳат йўл солиб юборди? У қанча ўйламасин, ҳеч ким эсига келмади. Кейин, бу жойлар уники эмас эди. Азбаройи эркалигидан, обрўйи баландлигидан, шу ерни ажратиб боғ қилганида, ҳеч ким индамади. Ҳеч ким ҳеч нима демаслигини у биларди. Аммо ҳозир, тушаётган йўлни кўриб, хафа бўлди. Икки томонига йўл тушган боғ – боғ бўлармиди?!

Орқадан самосвалнинг овози эшитилди. Афтидан, у бўшга ўхшамайди, ўкириб келяпти, тез келяпти. Яқинлашганда сигнал берди. Султонов эшитди, ўтавер, ўтавер, деди ичида у ва чап қўли билан йўл кўрсатди, аммо ўзини четга олмади. Самосвал яна сигнал берди. Султонов тўхтаб ўгирилди ва бир қадам чапга оёқ қўйди. Шу топ девдек ўкириб келаётган машинанинг ҳаворанг тумшуғи Султоновнинг кўзларига рўпара келди. Нимадир гувиллаб унга урилиб кетди. Султонов учиб кетаётгандек, қўшларини ёзди, учгандек ҳам бўлди, кейин нимадир бўйни аралаш юзига ботди. У ерда ётганини, самосвалнинг қулочга сиғмайдиган филдираклари уни кўкраги, юз-кўзи аралаш босиб ўтаётганини сизди. Хаёлидан бояги ўйлаган гапи «Ақлли одам!..» — лекин давомини эсполмади, тили айланмади, ҳаммаёқ бирдан қоронғилик ичига ғарқ бўлди. Султонов ўлаётганини, оғзига ичидан иссиқ бир нарса қуйилиб келганидан билди. Бу қон эди, у ачинишга ҳам, севинишга ҳам улгурмади.

— Ким бор, одамлар! – қичқирди йигит, уни машина остидан тортиб олишга уринар экан. – Ким бор, ёрдам қилинглар.

Ҳеч ким уни эшитмади. Кейин у машинага чиқиб сигнални босиб ушлаб турди. Қозонга сабзи солаётган Фатҳилла буни эшитиб, юраги бир шув этди. Сигнал тинавермагач, газни пасайтириб, ўша томонга югурди.

Тешабой Султоновнинг машина остига ўзини ташлаб ҳалок бўлганини биринчи бўлиб у кўрди.

Султонов ўз ўлими билан Сиддиқовни талай ташвишлардан халос этган, хотини, бола-чақасига, жаноза ташвишларини ҳисобга олмаганда, осойишталик ва етарли бойлик қолдириб кетган эди. Фатҳилла телефон қилиб, бўлган фожиани батафсил айтиб берганда, Сиддиқов чин юракдан ачинди, айтилган пайтда унинг ақли ва жасоратига қойил қолди, кўп ташвишлардан қутилганига севинди. Аммо Алиевни йўқотиш учун кўрилган чораларни тўхтатмади. Алиевнинг ҳаёт бўлганидан, йўқ бўлиб кетгани унга маъқул эди. Султоновнинг ўлими билан иш тўхтамайди. Озгина танаффусдан сўнг узилган арқонлар тикланади, шоғирдлар мустақил ишга ўтадилар. Колхозга, ҳатто Усмоновнинг ўрнига Наримон Султоновни олиб келиш мумкин! Отасининг ўнг қўли эди у. Олим, институтда ишлайди. Халққа ош берилса, керакли ваъдалар қилинса, бегона одамдан кўра, ўзиникини маъқул кўриб сайлаб олади. Жалоловга айтиш керак. Балки у киши ўзи шуни Сиддиқовдан яхши билар. Аммо нима бўлмасин, Алиевни бир ёқли қилиш керак.

Сиддиқов Фатҳилла айтган хабарни Жалоловга етказиш учун ўрнидан турар экан, телефонда унинг топшириғини кутиб турган Фатҳиллага деди:

— Тешабой ака ўзини машина остига ташлагани йўқ. Машина тўсатдан келиб қолиб, уриб юборди. Тушунарлими? Ҳаммага фақат шу гап айтилсин. Ўзингга ҳам шундай де! Эртага пешинда кўмамиз,

У трубкани қўйиб, эшикка йўл олди.

* * *

Равшан ваъда қилган вақтида келди. Света шаҳарга тушмайдиган бўлгани учун Зуҳрани олиб йўлга чиқди.

Эртанги кун ташвишли, оғир бўлса ҳам Зуҳра ҳозир Алиевнинг ўғли билан Тошкентга, уларникига кетаётганидан хурсанд эди. Алиев «соат ҳақида гаплашамиз», дебди. Майли, нима ҳақида гаплашса, гаплашаверсин. Зуҳра тайёр. Соатни қайтариб беради. Унга ҳаром соат керак эмас. Пули ҳам. Ҳамма саволларига жавоб беради. Аммо Алиев бу билан на адасини, на акасини, на Фотимани тирилтириб беради. Улар энди йўқ, мангу йўқ. Уларни Зуҳра фақат тушида кўради, ёлғиз қолган пайтлари уларни чақириб дилдан гаплашади, маслаҳатларини олади. Бошқа улар учун қиладиган иши йўқ, қолмади ҳисоб. Анави ифлос Султонов-

ни тутишса, шу билан Зуҳра тинчийди. Ҳозир ҳам анча тинчиди. Шунинг учун Алиевнинг таклифини қабул қилди. Купдан бери уйига чақирарди. Вақт-соати бугунга тўғри келган экан.

«Жигули» худди дарёда сузиб бораётган қайиқдек қалқиб борарди. Йўғонтепа ортда қолиб кетди. Йўлнинг икки четида баъзилари битган, баъзилари битмаган, қўғирчоқдек-қўғирчоқдек боғ уйлар бошланди. Кўп ўтмай Зуҳра яхши кўрадиган жой келди. Жумабозордан ўтилганда йўлнинг икки километрча келадиган қисми тутзорнинг ичидан ўтади. Шу жойга кириш билан одам ўзини ҳаммаёқдан, умуман ҳаётдан узилиб қолгандек ҳис қилади. Зич экилган сербарг тут шохлари орасида атроф кўринмас, бирдан ҳаммаёқ жим-жит бўлиб қоларди. Фақат ғилдиракларнинг асфальт йўлда чипиллаб бориши тинчликни бузарди.

Бирдан олдинда, йўлнинг ўртасида кимдир кўринди. Оппоқ кўйлақда эди у. Бошида ҳам оқ дурра. У машина томон қўлларини силкитиб, югуриб келарди. Бир неча қадам югурганидан сўнг, бошидаги оқ дурраси учиб кетди. Сочлари тўзғиди. Аммо у парво қилмади. Зуҳра ҳаяжонланиб кетди. У Фотима эди!

— Тўхтатинг! — Зуҳра шошиб Равшаннинг елкаларига қўлларини қўйди.

— Нега? — ҳайрон бўлди Равшан ва ғалати назар билан унинг елкаларидаги оппоқ, кичкина қўлларига қараб қўйди.

— Фотима! Фотима! — қичқирди Зуҳра.

Шу пайт унинг қулоғи остида Фотиманинг овози жаранглаб кетди: — Тўхта, Зуҳра! Тўхтанглар! Тўхтанглар!

Зуҳра аниқ эшитди. «Нима бўлди ўзи? Фотима қаёқдан пайдо бўлди?» — хаёлидан ўтди.

— Равшан! Сизга айтяпман! Тўхтатинг! Фотимани босиб кетамиз!

— Қани? — Равшан тормозни босди.

— Ана! Югуриб келяпти-ку?! Фотима-ку! — деди бирдан уни йўқотиб қўйди. Йулда энди ҳеч нарса йўқ, кимсасиз эди.

— Қани? Ким эди? — деди Равшан ҳамон ҳеч нарсага тушунмай.

— Мени кечиринг. Менга кўринган экан. Балки хайрлашгани, балки кетишимни истамай йўлимни тўсиб чиққандир, — деди ҳардамхаёллик билан. Сўнг бироз кўзини юмиб туриб, очди.

— Кетдик... — деди зўрға. Мижжаларида икки томчи ёш кўринди.

ЯХШИ КИТОБ БИЛАН ЯНГИ УЧРАШУВ

Сўнгсўз ўрнида

Ҳозиргина сиз ўқиб чиққан қўлингиздаги китоб дунёга келгандан бери орадан ўн йилдан ортиқ вақт ўтди.

Бу ўтган йиллар давомида бошқа ўнлаб асарлар яратилган, нашр этилган, ўқилган, ўқилмаган ва балки аллақачон унутилиб кетган ҳам бўлиши мумкин.

Аммо, «Фотима ва Зухра» романи унутилмади. Унинг кейинги «ҳаёти» янаям гўзалроқ ва мазмунлироқ бўлди. Шу маънода, бу китобни худди туққан онаси ҳаётдан кўз юмгану, бошқа олижаноб ва меҳридарё кишилар йўргаклаб олган чақалоққа қиёслаш мумкин.

Яъни роман «Шарқ юлдузи» журнали вариантларидан кейин, яна бир неча бор китоб ҳолида нашр этилди. Унинг асосида Муқимий номли ўзбек Давлат мусиқали драма театрида «Фотима ва Зухра» номли спектакл саҳналаштирилди. Кинематографистлар томонидан «Фотима ва Зухра» номли тўла метражли бадиий фильм суратга олинди. Роман ҳақида, фильм ва спектакл ҳақида жуда кўплаб илиқ фикр-мулоҳазалар айтилди, Ўлмас Умарбеков шаънига мақтовлар ёғилган, баъзан тош отилган пайтлар ҳам бўлди, қисқаси, асар халқ орасида яхши маънода «шов-шув»га сабаб бўлди.

Аммо, «бир кам дунё» деганларидек, бу мақтовлару танқидларни эшитиши, умуман, романи китоб ҳолида қўлига олиши, спектаклни томоша қилиши, фильмни кўриши Ўлмас аканинг ўзига nasib этмаган экан. Таассуфки, у бу пайтда ҳаётдан кўз юмган эди...

Эндиликда, «Фотима ва Зухра»ни адабнинг «оққуш қўшиғи»—сўнги асари сифатида тилга олишмоқда. Аслида эса, бу роман унинг «сўнги» асари эмас эди. Ўлмас акани яқиндан таниган—билганлар яхши биладилар, у киши умрининг сўнги фаслида жуда кўп ёзган ва ана шу гоҳ Тошкент, гоҳ Москва, гоҳ бошқа шаҳарлардаги касалхоналарда, хасталик тўшагида қозоғза тушган «Оқсоқол» номли пьесаси, «Мангу дунё бўсағасида» номли хотиралари, «Қизимга мактублар» деган асари, «Ола мушук», «Ота ва ўғил», «Мўъжиза» сингари қатор ҳикоялари кейинчалик эълон қилиниб, ўқувчилар томонидан эътироф этилди. «Фотима ва Зухра» романи ҳам Ўлмас ака бедою дард билан олишаётган ўша машаққатли кунларда яратилган эди.

Замондошлари яхши эслайдилар. Ўлмас Умарбеков ички маданияти ниҳоятда кучли одам эди. Юриш—туриш, муомала, ҳар қандай ҳолатда

ҳам ўзини тута билиш, ахлоқ-одоб бобида... қўйинг-чи, ҳар томонлама бизга намуна эди.

Гётенинг «Ёзувчи қанақа бўлса, унинг асарлари ҳам шунақа бўлади» деган гапи бор. Агар шу сўзлар рост бўлса, Ўлмас аканинг асарлари ҳам ўзига ўхшаб кетарди, дейишга журъат этаман. Асарларидаги пухталик, услубдаги дилбарлик, тил ва тасвирлардаги шоирона оҳанг, энг асосийси, ўша асарларда мавжуд бўлган Ўлмас акага хос чуқур самимият ва олижаноблик шундоқ уфуриб турарди.

Шу жумладан, биз сўз юритаётган «Фотима ва Зухра» романида ҳам.

Ушбу роман илк маротаба «Шарқ юлдузи» журналида чоп этишга тайёрланаётган пайтда адабнинг ўзи ҳали ҳаёт эди. Ўша кезлари у киши билан тез-тез учрашиб, аниқроғи, унинг ҳузурида кўп бўлиб турардим. 1994 йилнинг эрта кўклам кезлари эди. Республика Радиосининг «Адабиёт бўлими»да ишлардим.

...Телефон жиринглади. Олдим. Аёл кишининг «Эркин, Зухра опангизман, — деган таниш товуши эшитилди, — Ўлмас акангиз билан келгандик, шу ердამиз...»

Кўчага югурдим. Ўлмас ака билан Зухра опа оптоқ «Волга» ёнида туришарди. Ўлмас аканинг эғнида иссиқ бўғма ёқали свитер, чарм куртка, томоғи бинт билан тангилган, юз-кўзларида ҳар доимгидек «кумарбековча» илиқ табассум барқ уриб турарди.

Кўришдик. Ҳол-аҳвол сўрашдик.

— Роман битди, — деди Ўлмас ака хирқироқ товушда, — журналга топширдим... Тоҳир Малик билан Омон Мухторда... Ўқишяпти. Улар билан шу ерда, радиода ишлаганмиз... Яхши йигитлар...

У киши шундай деб Зухра опанинг қўлидаги папкани олди.

— Буниси радиога, — деди ва қўшиб қўйди, — кўчиртириб олсанглар, кейин қўлғизмани оламиз...

— Эҳтиёт қилинглар, Эркин, — қўшилди Зухра опа илтимос оҳангида, Ўзингиздан оламиз. Ўлмас акангизни автографи бу...

Романдан парчаларни эртасигаёқ режалаширдик. Эфирга эшиттирилди. Радиотингловчиларга янги асар дунёга келгани ҳақидаги хушхабар зълон қилинди.

... Ваёдага биноан, қўлғизмани Ўлмас аканикига ташлаб ўтмоқчи бўлдим. Бордим. Ёнимда шоир дўстим Ҳамидулла Исмат ҳамроҳ бўлди.

Ўша кўча... ўша ҳовли... ўша хонадон... ўша мўъжазгина айван... ўша диван... ўша стол, ўша стуллар...

Бахтимизга Ўлмас аканинг соғлиги нисбатан дурустроқ, кайфияти яхши эди. Зухра опа ҳаммиша тайёр турадиган дастурхонга таклиф қилди. Бир пас у ёқ-бу ёқлардан гаплашиб ўтирдик.

Аниқроғи, асосан биз гапирар эдик, Ўлмас ака эса қийналар, айрим савол ёки жавобларини ён дафтарига ёзиб менга узатар, агар Зухра опа

ёки қизи Умида зарур бўлиб қолса; кафтларини бир-бирига уриб «чақирарди».

Сўхбатимиз асосан у кишининг янги «Фотима ва Зухра» асари, умуман детектив жанри, Эдгар По, Конан Дойл, Агата Кристи асарлари атрофида борди.

– Ўн беи-йигирма босма табақ чиқади... – деди Ўлмас ака суюниб, – лекин бу... биз айтаётган детектив эмас...

У киши шундай дея, кейинги қуйилиб келаётган фикрларини айтолмай қийналди, ютина-ютина номаълум бир нуқтага тикилиб қолди ва ён дафтарига нималардир ёзиб, менга узатди. Унга шундай сўзлар ёзилганди:

«Эркин. Китобхонлар детективни яхши кўриб ўқийди. Аммо мен бу китоб жанрини «детектив роман»мас, шунчаки «роман» деб белгиладим. Чунки азбаройи китобхонни қизиқтириши учун бунақа йўл тутиши помардлик бўлади. Энг муҳими, асардаги фикр, гоё. Детектив усули эса худди говвос сув остига бемалол кириши учун киядиган скафандрга ўхшаб хизмат қилиши керак... Бу форма ўқувчида қизиқиш уйғотиб, уни ушлаб туради, холос...».

– Асли кино бўладиган нарса экан, – дедим мен ўз фикримни асослашга уриниб, – худди детектив киносценарийни ўқигандек бўлдим.

Ўлмас ака менга қараб чиройли эжилмайди ва яна ён дафтарига энгашиб нималарнидир ёзиб менга узатди:

«Эркин. Тўғри сезибсиз. Шу роман асосида сценарийми, пьеса ёзиши ниятим ҳам йўқ эмас. Яхши нарса чиқиши мумкин. Насиб қилса, кўрамиз!».

Афсуски, бу нарса у кишига nasib қилмади. Унинг яхши ниятлари ниятлигича қолиб кетди.

Эсимда бор. Ўлмас ака ўша кезлари худди илк машқи босилаётган ёш қаламкашдек қувониб, ҳаяжонланиб юрар, роман босилажак журнални алланечук бетоқатлик билан орзиқиб кутарди.

Умуман, Ўлмас акани яқиндан таниган кишилар яхши билишади. У ҳар бир асарига алоҳида меҳр билан қарайдиган ёзувчилар сирасига кирарди. Шу сабабдан ҳам асарининг тақдирига бефарқ қараёлмасди...

Қисқаси, ҳаётда қалб амрига бўйсуниб яшаш, маънавий поклик, яхшилик ва ёмонлик, яшашдан мақсад, муҳаббат ва нафрат сингари умминсоний масалаларга бағишланган роман босилди. Кенг китобхонлар ҳукмига ҳавола этилди.

«Фотима ва Зухра» романи китоб бўлиб чиққанидан сўнг унинг тақдирот маросими Республика Ички ишлар Академиясида бўлиб ўтгани ҳам эсимда. Адибнинг рафиқаси Зухра Умарбекова, ёзувчи Тоҳир Малик, мен ва яна кимлардир қатнашгандик.

Ўшанда Тоҳир Малик сўзга чиқиб, адибнинг «Ёз ёмғири» деган қиссаси эълон қилинган пайтларни хотирлаган ва «бунгача ўзбек адабиётида деярли

детектив асарлар йўқ ва том маънода детектив жанри талабларига жавоб бера оладиган бунақа асар яратилмаган»и ҳақида гапирганди.

Шу маънода, Ўлмас аканинг ўз вақтида китобхонларнинг катта меҳрига сазовор бўлган «Ёз ёмғири» қиссасини ўзбек детектив адабиётининг илк қалдирғочларидан бири дейиш мумкин. Ва... орадан йиллар ўтиб, Ўлмас ака яна шу жанрга қайта қўл урди. Бу сафар у қулоқини кенгроқ ёзди, мўлжални аниқ олди ва ана шу изланишларнинг натижаси ўлароқ, ўзбек адабиётида биринчи детектив роман – «Фотима ва Зухра» дунёга келди.

Одатда, бунақа асарларни «юлдузи билан тугилган» дейишади. Мана, роман қайта–қайти нашр этилди, этиляпти. Режиссёр Рустам Маъдиев у асосида спектакл яратди, кинорежиссёр Баҳром Ёқубов фильм суратга олди. Спектакл намойиши этилган кунлари театр залининг томошабинлар билан тўлиши, фильм кўрсатилаётган кинотеатрларда ўтиришга жой этишмай, айрим томошабинлар тик оёқда туриб томоша қилишгани ҳақидаги гап–сўзлар муболага эмас. Ҳаммаси бор гап.

Ана шуларнинг ўзиёқ адиб ижодининг умри узоқлигидан дарак беради.

Шу ўринда, Ўлмас аканинг армон бўлиб қолган ниятларини амалга оширган бу режиссёрларга, сценарий муаллифларига, ролларни ижро этган артистларга, барча–барча санъаткорларга ташаккур билдирмоқ жоиз.

Ушбу китобни қайта нашр этишга журъат этган «Янги аср авлоди» нашриёт–матбаа маркази ижодий жамоаси ҳам яхши китобларга ташна ўқувчиларга яхши бир китобни тўхфа этиши билан бирга, айна чоқда савобли ва фойдали ишга қўл урдилар деб ўйлайман.

Яна бир гап. Бу китоб нашриётда босмага тайёрланаётган кезлари адибнинг рафиқаси Зухра она ва қизи Умида Англияда эдилар. Улар «Фотима ва Зухра»нинг янги наشري чиқаётганини билишмасди. Менмча, буниси ҳам яхши бўлди. Чунки Ўлмас ака ҳаётлик кезларида Осийда бўладими, Лотин Америкасидами ё Европа мамлакатларидами, қаерда бўлмасин, рафиқаси ва қизига кутилмаган «совга»лар қилишни яхши кўрарди.

Ушбу китоб уларга ҳам, Ўлмас Умарбековнинг барча мухлислари учун ҳам кутилган ва кутилмаган совга бўлади, деган умиддаман...

Эркин УСМОНОВ,
Ўзбекистон Ёзувчилар
уюшмасининг аъзоси

Адабий-бадиий нашр

Ўлмас Умарбеков

ФОТИМА ВА ЗУҲРА

роман

Муҳаррир	З.ХАСАНОВА
Бадиий муҳаррир	Б.БОЗОРОВ
Техник муҳаррир	Е.ДЕМЧЕНКО
Мусахҳиҳ	З.АЗИЗОВА
Компьютерда саҳифаловчи	Ф.БОТИРОВА

Муқова «Art-Lob» дизайн студиясида тайёрланди

ИБ № 4087

Босишга 11.10.2005й.да руҳсат этилди. Бичими 84x108 1\32.

Босма тобоғи 8,375. Шартли босма тобоғи 14,07.

Адади 3000 нусха. Буюртма № 207.

Баҳоси келишилган нарҳда.

«Янги аср авлоди» нашриёт-матбаа марказида тайёрланди.

«Ёшлар матбуоти» босмаҳонасида босилди.

700113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.